

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI ELM VƏ TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT PEDAQOJİ UNİVERSİTETİ

MAGİSTRANT
dövri-elmi jurnal

ISSN 2788-6964

2024 №7(19)

BAKİ

Baş redaktor:**Asəf D.Zamanov**

fizika-riyaziyyat elmləri doktoru, professor
ADPU-nun elm və innovasiyalar üzrə prorektoru
(ADPU, Bakı, Azərbaycan)

Redaksiya heyəti:**Arif Ş.Şəkərəliyev**

iqtidad elmləri doktoru, professor
(ADİU, Bakı, Azərbaycan)

Bəhlul İ.Ağayev

biologiya elmləri doktoru, professor
(ADPU, Bakı, Azərbaycan)

Əbülfət Q.Pələngov

pedaqogika üzrə elmlər doktoru, professor
(ADPU, Bakı, Azərbaycan)

Əhməd Ş.Abdinov

fizika-riyaziyyat elmləri doktoru, professor
(BDU, Azərbaycan)

Ələkbər Ə.Əliyev

texnika elmləri doktoru, professor
(BDU, Azərbaycan)

Əli Z.Zalov

kimya üzrə elmlər doktoru, professor
(ADPU, Bakı, Azərbaycan)

Əmir İ.Əliyev

hüquq üzrə elmlər doktoru, professor
(BDU, Azərbaycan)

Fərrux A.Rüstamov

pedaqoji elmlər doktoru, professor
(ADPU, Bakı, Azərbaycan)

Gülnaz A.Abdullazadə

fəlsəfə elmləri doktoru, professor
(BMA, Azərbaycan)

Hikmət Ə.Əlizadə

pedaqoji elmlər doktoru, professor
(BDU, Azərbaycan)

İsa N.İsmayılov

pedaqogika üzrə elmlər doktoru, professor
(ADPU, Bakı, Azərbaycan)

İlham Ə.Şahmuradov

biologiya elmləri doktoru, professor
(ETN, Genetik Ehtiyatlar İnstitutu, Bakı,
Azərbaycan
AMEA-nın müxbir üzvü)

ADPU-Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti**BDU**-Bakı Dövlət Universiteti**ADNSU**-Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye
Universiteti**BMA**-Bakı Musiqi Akademiyası**ADİU**-Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti**YTU**-Yıldız Teknik Universiteti. İstanbul, Türkiyə**Mahirə N.Hüseynova**

filologiya elmləri doktoru, professor
(ADPU, Bakı, Azərbaycan)

Məhəmməd A.Abduyev

Coğrafiya üzrə elmlər doktoru
(ADPU, Bakı, Azərbaycan)

Mübariz M.Əmirov

pedaqogika üzrə elmlər doktoru, professor
(ADPU, Bakı, Azərbaycan)

Müsavər A.Musayev

fizika üzrə elmlər doktoru, professor
(ADNSU, Bakı, Azərbaycan)

Müsevib İ.İlyasov

pedaqogika üzrə elmlər doktoru, professor
(ADPU, Bakı, Azərbaycan)

Namiq Q.Şıxalıyev

kimya üzrə elmlər doktoru, professor
(BDU, Azərbaycan)

Nazim Ə.İmamverdiyev

geologiya-mineralogiya üzrə elmlər doktoru,
professor, (BDU, Azərbaycan)

Qqtay B.Sultanov

tarix elmləri doktoru, professor
(ADPU, Bakı, Azərbaycan)

Ramiz İ.Əliyev

psixologiya elmləri doktoru, professor
(ADPU, Bakı, Azərbaycan)

Sevinc B.Quliyeva

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
(ADPU, Bakı, Azərbaycan)

Surxay C.Əkbərov

texnika elmləri doktoru, professor
(YTU, İstanbul, Türkiyə
AMEA-nın müxbir üzvü)

Məsul katib:*Natəvan F.Həsənova**(ADPU, Bakı, Azərbaycan)***Təsisçi:** Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
– (Bakı, Azərbaycan)**Dövlət qeydiyyatı:**

«MAGİSTRANT» dövrü-elmi jurnalı 29.01.2021-
ci ildə Azərbaycan Respublikası Ədliyyə
Nazirliyində Mətbu nəşrlərin dövlət qeydiyyatı
reyestrinə daxil edimişdir.

Qeydiyyat: № 4328

MÜNDƏRİCAT

FİZİKA-RİYAZIYYAT VƏ TEXNİKA ELMLƏRİ

R.N.Fərzullayev

Python proqramlaşdırma dilinin üstünlükləri.....4

TƏBİƏT ELMLƏRİ

Ə.N.Uluxanova

Ümumtəhsil məktəblərinin 8-ci siniflərində biologiyanın tədrisinin praktik istiqamətləri.....12

HUMANİTAR VƏ İCTİMAİ ELMLƏR

H.A.Məmmədov

Azərbaycan muzeylərində yeni texnologiyalardan istifadə.....20

F.R.Mahmudova

Zaqatala rayonunda Alban dövrü dini abidələri.....27

F.M.Kərimli

Müasir tipli muzeylərin turizmin inkişafında rolu.....32

M.L.Əliyev

I İbrahimin varisləri dövründə Şirvan şahlığı.....39

H.Q.İdayətova

Açıq səma altında muzeylərin yaradılışı, qorunması problemləri və həll yolları.....46

M.F.Əlicanova

“Azərbaycan hərəb tarixi muzeyi”nin yaranması və fəaliyyəti.....55

Ə.A.Biləlli

Sovet dövrü Azərbaycan rəngkarlığında sənaye mənzərəsinin bədii xüsusiyyətləri....64

S.M.Məmmədzadə

Gənclərlə sosial işin təşkilində Heydər Əliyevin gənclərlə bağlı siyasətindən istifadə olunmasının əhəmiyyəti.....70

Ü.T.Bağırılı

Müəllim hazırlığında orta və ali məktəblərin əməkdaşlığında marketing fəaliyyəti.....76

L.T.Süleymanova

Peşəkar inkişafın idarə edilməsinin əhəmiyyəti.....83

S.N.Alicəfərzadə

Qiymətləndirmə fəaliyyəti təhsilin keyfiyyətli təminatının əsası kimi.....88

A.A.Abbasova

Azərbaycanda təlim-tədris liderliyinin tətbiqi və qiymətləndirilməsi.....92

Z.Ə.Qasımova

Daxili nəzarət məktəb idarəetməsinin əsas prinsiplərindən biri kimi.....99

PEDAQOJİ-PSIXOLOJİ ELMLƏR

S.M.Abbasova

Məktəblilərdə vətəndaşlıq keyfiyyətlərinin formalaşdırılmasında Heydər Əliyev ideyaları əsas mənbədir.....104

F.T.Bayramova

Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlara göstərilən xidmət üzrə dünya təcrübəsi və Azərbaycanda hazırki vəziyyət.....110

Z.N.Mikayızadə

Pedaqoji prosesin səmərəliliyinin artırılmasında müəllimlərlə aparılan interaktiv iş üsulları.....116

R.A.Tayibova

Texnologiya fənninin tədrisində “Elektron texnologiyaları” bölməsinin öyrənilməsi üsulları.....123

S.K.Mahmudova

Monitorinqin və qiymətləndirmənin əsas mərhələlərinin təlimin keyfiyyətinə təsiri.....128

S.M.İsgəndərova

Texnologiya dərslərində inteqrasiyadan istifadə.....135

X.M.Hacıyeva

Şagird nailiyyətlərinin test üsulu ilə qiymətləndirilməsi imkanları.....140

A.A.Ağababayeva

Magistrantların elmi-pedaqoji təcrübəsinin səmərəlilik meyarları.....146

A.Ş.Zərbəli

İnklüziv təhsil sağlamlıq imkanları məhdud şagirdlərin təlim-təربiyəsində müasir təhsil yanaşması kimi.....152

G.M.Mürşüdoğa

İnformasiya mübadiləsi mərhələsinin aparılması üçün öyrədici mühitin təşkili və onun əhəmiyyəti.....159

F.R.Əmirəliyeva

Gənclərdə özünə inam hissənin formalaşmasına təsir edən əsas amillər.....164

A.Ş.Hacımuradova

Məktəbəhazırlıq qruplarının effektiv idarə olunmasının məktəbəqədər təhsilin keyfiyyətinə təsiri.....170

S.A.Quliyeva

Uşaqlarda deviant davranışın təzahür formaları.....176

E.İ.İsmayılova

İrəvan müəllimlər seminariyası.....183

S.Ə.Məmmədova

STEM niyə şagirdlər tərəfindən maraqla qarşılanır?.....187

X.B.Umudlu

Validəyn-psixoloq əməkdaşlığının şagirdlərin həyatında rolu.....193

A.K.Hüseynli

Təhsildə keyfiyyətin qiymətləndirilməsində yeni texnologiyalardan istifadə.....198

S.A.Hüseynzadə

Təlim nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsində pedaqoji qiymətləndirmə məsələləri.....204

Ş.B.Zeynalı

Uşaqların mənəvi tərbiyəsində sağlam həyat tərzinin rolu.....211

T.M.Əhmədova

Texnologiya dərslərində yüksək keyfiyyətə keçid.....216

R.N.Fərzullayev
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
rahilferzullayev@gmail.com

PYTHON PROQRAMLAŞDIRMA DİLİNİN ÜSTÜNLÜKLƏRİ

Xülasə

Məqaləmiz Python proqramlaşdırma dilinin üstünlükləri və geniş istifadə sahələri ilə əlaqədar mühüm məlumatlar verir. Pythonun sadə sintaksisi, geniş kitabxana dəstəyi, müxtəlif platformalarda işləmə qabiliyyəti süni intellekt və maşın öyrənməsi sahələrindəki mövcudluğu kimi əsas üstünlükləri vurğulanır. Məqalədə Pythonun web inkişafı, avtomatlaşdırma, kiber təhlükəsizlik və süni intellekt kimi müxtəlif sahələrdə istifadəsi və faydaları izah edilir. Həmçinin, Pythonun açıq mənbə kodlu məhsul olduğu və Python Software Foundation Lisenziyası altında lisenziyalı olduğu qeyd olunur. Bu nəzəri və praktiki məlumatlar, Pythonun proqramlaşdırma dünyasındakı mövqeyini və gələcəkdəki rolu haqqında aydın bir şəkildə öyrənməyə kömək edir.

ПРЕИМУЩЕСТВА ЯЗЫКА ПРОГРАММИРОВАНИЯ PYTHON

Резюме

Наша статья предоставляет важную информацию о преимуществах и широких областях применения языка программирования Python. Выделены основные преимущества Python, такие как простой синтаксис, обширная поддержка библиотек, возможность работы на различных платформах, а также его присутствие в областях искусственного интеллекта и машинного обучения. В статье объясняется использование и преимущества Python в таких различных областях, как веб-разработка, автоматизация, кибербезопасность и искусственный интеллект. Также отмечается, что Python является открытым исходным кодом и лицензируется на условиях Лицензии Python Software Foundation. Эта теоретическая и практическая информация помогает понять положение Python в мире программирования и его будущую роль.

ADVANTAGES OF PYTHON PROGRAMMING LANGUAGE

Summary

Our article provides important information about the advantages and broad applications of the Python programming language. Key advantages of Python such as its simple syntax, extensive library support, ability to work across various platforms, and its presence in artificial intelligence and machine learning fields are highlighted. The article explains the usage and benefits of Python in diverse areas such as web

development, automation, cybersecurity, and artificial intelligence. It is also noted that Python is an open-source product and licensed under the Python Software Foundation License. This theoretical and practical information helps understand Python's position in the programming world and its future role.

Açar sözlər: Python, üstünlük, funksionalitet, data analitika, kiber təhlükəsizlik, suni intellekt

Ключевые слова: Python, преимущество, функциональность, анализ данных, кибербезопасность, искусственный интеллект

Key words: Python, advantage, functionality, data analytics, cyber security, artificial intelligence

Məqalənin aktuallığı: Python proqramlaşdırma dilinin əsas funksiyaları, operatorları, rolu və təsnifatı barədə əsas məlumatlar verir. Pythonun geniş funksionaliteti nəzərə alındığında, məqalə öyrənilmə vaxtında əsas xüsusiyyətlərini və fərqli cəhətlərini təhlil edir və təlim prosesində özəl məsləhətlər təklif edir. Bu məqalənin aktual olmasını təmin edir, çünki Python proqramlaşdırma dilindəki ən son dəyişikliklər və ən son versiyalarında da müəyyən funksiyalar və operatorlar mövcuddur, buna görə də bu məqalə tələbələrə və ya yeni Python istifadəçilərinə yönəlmişdir.

Məqalənin elmi yeniliyi: Python, son illərdə proqramlaşdırma dünyasında böyük nüfuz qazanıb. Son elmi tədqiqatlar və proqramlaşdırma sahəsindəki inkişaf, Pythonun istifadəsinin artmasına səbəb olmuşdur. Məqalədə, son illərdə Python ilə edilmiş ən vacib elmi və texnoloji layihələr, mühüm inkişaf, və yeni imkanlar haqqında məlumat verilməlidir.

Məqalənin nəzəri əhəmiyyəti: Pythonun üstünlükləri və vacibliyi nəzərə alındığında, bu dilin hansı sahələrdə ən effektiv istifadə olunduğunu və digər proqramlaşdırma dilləri ilə müqayisədə üstünlüklərini aydınlaşdırmaq vacibdir. Məqalədə Pythonun geniş funksionaliteti, oxşar dillərlə müqayisədə sadəliyi və effektivliyi, dataların emalı, yapay intellekt, maşın öyrənməsi və analitik sahələrdəki istifadəsi ilə bağlı nəzəri məlumatlar verilməlidir.

Məqalənin praktiki əhəmiyyəti: Python proqramlaşdırma dilinin əsas funksiyalarını, operatorlarını və təsnifatını öyrənmək istəyən tələbələr və yeni Python istifadəçiləri üçün praktiki əhəmiyyətə malikdir. Python, geniş fəaliyyət sahələri və sadə sintaksisi ilə tanınır və bir çox müxtəlif layihə və tədqiqat sahələrində istifadə olunur. Məqalə, öyrənilmə vaxtında Pythonun əsas funksiyalarını və operatorlarını aydınlaşdırır və təlim prosesində özəl məsləhətlər təklif edir. Bu, tələbələrə və yeni istifadəçilərə Pythonu effektiv şəkildə öyrənmək və Python ilə əlaqədar hər hansısa layihədə işləmək üçün praktik məlumatlar təmin etmək üçün mühüm bir resursdur.

Python, sadə, oxşar və yüksək səviyyəli bir proqramlaşdırma dilidir ki, 1991-ci ildə Guido van Rossum tərəfindən yaradılmışdır. Bu dilin əsas fəaliyyət sahələri arasında proqramlaşdırma, web inkişafı, dataların analizi, süni intellekt, maşın öyrənməsi və daha bir çox sahə var.

Pythonun ən böyük üstünlüklərindən biri sadə sintaksisidir. Bu, yeni başlayanlar üçün öyrənməsini asanlaşdırır və təcrübəli proqramçılar üçün də effektiv kod yazmağa imkan verir. Python kodu oxşar və yüksək səviyyəli dildir, bu da onun düzgün oxunmasına və başqa insanlarla əməkdaşlığa yaxşı imkanlar yaradır.

Pythonun geniş standart kitabxanası var, bu da proqramçıların müxtəlif məqsədlər üçün hazır alətlərə çatmaqda kömək edir. Pythonun açıq mənbəkodlu və geniş cəmiyyəti var, bu da onun yeni layihələrdə istifadə olunmasına və texniki dəstəyə yaxşı imkanlar təmin edir.

Pythonun istifadə sahələri genişdir. Bu dil, web inkişafından məlumat elmiyyətinə, avtomatlaşdırma və kiber təhlükəsizliyə qədər müxtəlif sahələrdə istifadə olunur. Həmçinin, Pythonun süni intellekt, maşın öyrənməsi və data analitik sahələrində müvəffəqiyyətlə işlədildiyi bilinir. Python ilə nə edə bilərsiniz? Yaxşı dizayn edilmiş proqramlaşdırma dili olmaqla yanaşı, Python real dünya tapşırıqlarını yerinə yetirmək üçün faydalıdır. O, adətən müxtəlif domenlərdə, digər komponentləri skript etmək üçün bir vasitə kimi istifadə olunur. Əslində, ümumi təyinatlı bir dil olaraq Pythonun rolları demək olar ki, qeyri-məhduddur: siz ondan veb saytın hazırlanması və oyundan tutmuş robot texnikası və kosmik gəmilərin idarə edilməsinə qədər hər şey üçün istifadə edə bilərsiniz. Bununla belə, ən çox yayılmış Python rolları hazırda bir neçə geniş kateqoriyaya bölünür [1, s.9].

Yuxarıda müzakirə edildiyi kimi, Python sintaksisi sadədir və C++ və ya Java kimi mürəkkəb strukturlara malik deyil. Həmçinin, o, ingilis açar sözlərindən istifadə edərək və ayırıcılara ehtiyacı aradan qaldıraraq kodun oxunaqlılığını vurğulayır. Bu, Python kodunu oxumağı və başa düşməyi asanlaşdırır.

Bundan əlavə, tətbiqləri inkişaf etdirmək üçün digər dillərə nisbətən daha az mənbə kodu sətirləri yazmalısınız. Beləliklə, tərtibatçılar vaxta və səyə qənaət edərək kodu asanlıqla yeniləyə və saxlaya bilərlər. Python obyekt yönümlü, prosedural və funksional proqramlaşdırma paradigmlərini dəstəkləyir. Obyekt yönümlü proqramlaşdırma yanaşması öz anlayışlarından - abstraksiya, polimorfizm, inkapsulyasiya və irsiyyətdən istifadə edərək kodun təkrar istifadəsini, genişlənməsini və modulluğunu asanlaşdırır. Funksional proqramlaşdırma paradigması tərtibatçılara daha aydın və səhvlərə qarşı daha davamlı kod yazmağa kömək edir.

Python, tərtibatçılara inkişaf xərclərini əhəmiyyətli dərəcədə azaltmağa kömək edən açıq mənbəli bir dildir. Bir neçə açıq mənbəli Python çərçivələri, kitabxanalar və digər inkişaf alətləri də mövcuddur ki, bu da tərtibatçılara inkişaf vaxtını azaltmağa kömək edir [2, s.3].

Veb inkişafı üçün bəzi məşhur açıq mənbəli Python çərçivələrinə Django, Flask, Pyramid, Bottle və CherryPy daxildir. Bir neçə geniş istifadə olunan açıq mənbəli Python GUI kitabxanaları PyQT, PyJs, PyGUI, Kivy və wxPython-dur.

Pythonun geniş standart kitabxanası, proqramçıların müxtəlif məqsədlər üçün hazır alətlərə çatmaqda ən yaxşı dostudur. Bu kitabxana, Pythonun birləşik gücünü göstərir və peşəkar proqramçıların və yeni başlayanların hər hansı bir məqsəd üçün lazım olan funksiyaları, modulları və alətləri təmin edir. İşte Pythonun geniş kitabxanasının əsas təşkilatçıları: Pythonun standart kitabxanasında, bir çox faydalı və müxtəlif funksiyalar mövcuddur. Bunlar arasında mətn əməliyyatları, faydalı alqoritmlər, cədvəllər və s. kimi funksiyalar yer alır. Pythonun standart kitabxanasında məlumatların emalı üçün bir çox modul mövcuddur. Məsələn, csv modulu CSV fayllarının oxunması və yazılmasını təmin edir, json modulu JSON məlumatları ilə işləmək üçün funksiyalar təklif edir, pickle modulu obyekt serialization və deserialization üçün istifadə olunur. Şəbəkə əməliyyatları: Pythonun socket modulu, şəbəkə əməliyyatları üçün lazım olan funksionallığı təmin edir. Bu modul, şəbəkə əlaqələrini qurmaq, məlumat göndərmək və qəbul etmək, şəbəkə protokolları ilə işləmək üçün istifadə olunur. Görsəlləşdirmə: Pythonun standart kitabxanasında görsəlləşdirmə üçün əsas alətlər mövcuddur. Bu alətlər arasında matplotlib, seaborn və plotly kimi modullar yer alır ki, onlarla görsəlləşdirmə əməliyyatları asanlaşır və görsəllər yaradılması üçün lazım olan funksionallığı təmin edirlər. Pythonun geniş kitabxanası, proqramçıların müxtəlif layihələrində işləmək üçün güclü bir əsas təşkil edir. Bu kitabxana, Pythonun sadə, effektiv və güclü kod yazmaq üçün ən yaxşı seçim olduğunu dəstəkləyir.

Python, müxtəlif istifadə sahələri üçün ideal bir proqramlaşdırma dilidir.

Python, dinamik veb saytlarının və veb tətbiqlərinin inkişafında geniş istifadə olunur. Django və Flask kimi populyar frameworklərlə birlikdə, Python veb inkişafı üçün güclü bir əsas təşkil edir.

Python, məlumat elmiyyəti və statistik analiz sahəsində də çox yayğındır. Pandas, NumPy, SciPy kimi paketlər, məlumatların emalı, statistik analiz və rəqəmsal hesablama üçün lazım olan funksionallığı təmin edir. Python, sistem administrasiyası, ağı avtomatlaşdırması və avtomatik testləmə üçün də geniş istifadə olunur. Bu sahədə, Python scriptləri və modulları, prosesləri idarə etmək, faylları emal etmək üçün istifadə olunur. Python, kiber

təhlükəsizlik sahəsində də mühüm bir rol oynayır. Hakerlərin və təhlükəsizlik mütəxəssislərinin ağ əməliyyatlarını monitorinq etmək, məlumatları təhlil etmək və təhlükəsizlik açıqlarını tapmaq üçün çox sayda alət Python ilə hazırlanır.

Python, yapay intellekt və maşın öyrənməsi sahələrində də geniş istifadə olunur. TensorFlow, Keras, PyTorch, və Scikit-learn kimi paketlər, müasir maşın öyrənməsi alətlərinin inkişafında əsas rol oynayır. Bu istifadə sahələri, Pythonun geniş funksionaliteti və sadə sintaksisi ilə əlaqələndirilir və bu dilin ən populyar proqramlaşdırma dillərindən biri olmasını təmin edir.

Düzəliş olunmuş kodun yüksək oxunabilirliyi Pythonun ən gözəl üstünlüklərindən biridir və bu, proqramçılar arasında dəstəklənməkdə və təşviq edilməkdədir.

Python, sintaksisinin sadə və aydın olması ilə tanınır. Bu, proqramçıların kodu daha asan oxumağını, anlamağını və düzəliş etməsini təmin edir. Düzəliş olunmuş kod, müəyyən standartlar və ən yaxşı praktikalar nəzərə alınaraq yazılır və oxunmağı asan və anlaşıqlı olmalıdır. Pythonun sintaksisi, kod bloklarının keçidini və açar sözlərin düzgün istifadəsini dəstəkləyən nizamlı bir sətir formatına malikdir.

Həmçinin, Pythonun məcburi olan bir indentasiya sistemi var. Bu, kodun strukturu və blokları aydın göstərərək oxunmasını daha da asanlaşdırır. İndentasiya, hər bir blokun başlama və bitmə nöqtələrinin aydın olaraq göstərilə biləcəyi anlamına gəlir. Bu, başqa proqramlaşdırma dillərində qarışıq kodları önəmli miqyasda azaldır.

Python, müxtəlif platformalarda işləmə qabiliyyəti ilə diqqəti cəlb edir və bu da onu bir çox proqramlaşdırma dilindən fərqləndirir. İşlənən platformasına baxmayaraq, Python kodu istifadə olunan zaman eyni nəticələr alınmalıdır. Bu mövzuda ətraflı bir şərh verək:

Cross-Platform dəstəyi: Python, Windows, macOS, Linux və başqa bir çox əməliyyat sistemlərində işləyə bilər. Bu, müəyyən bir əməliyyat sistemində bağlı olmadan kodun istifadə edilə biləcəyi anlamına gəlir. Bu özəllik, Python kodunun daha geniş bir auditoriyaya çatmasına və müxtəlif tətbiq sahələrində istifadə edilməsinə imkan verir.

Çoxsaylı dil versiyalarının dəstəyi: Pythonun müxtəlif versiyaları mövcuddur (məsələn, Python 2.x və Python 3.x) ancaq, Python 3.x, aktiv inkişaf üçün nəzərdə tutulan ən son versiyadır. Python 2.x artıq dəstəklənmir və köhnə versiyalı kodlar 3.x versiyalarına uyğun olmalıdır. Buna baxmayaraq, Pythonun əvvəlki versiyalarında yazılmış kodlar dəyişdirilərək və ya uyğun əlavələr istifadə edilərək yeni versiyalarla uyğunlaşdırıla bilər.

Python interpreterləri: Python kodu, fərqli platformalarda işlədilərək bilən müxtəlif Python interpreterləri tərəfindən oxunur və icra edilir. Standart

CPython interpreteri ən çox istifadə olunanıdır, ancaq PyPy, Jython, IronPython kimi fərqli interpreterlər də mövcuddur. Hər biri müəyyən platformalar və işləmə mexanizmləri üçün optimallaşdırılmışdır.

Bu xüsusiyyətlər, Pythonun müxtəlif platformalarda istifadə olunmasına imkan verir və proqramçıların layihələrini hər hansı bir əməliyyat sistemi və ya mühitdə rahatlıqla işlətməsinə kömək edir.

Python, dəstəklədiyi çeşidli proqramlaşdırma paradıqları ilə geniş funksionalitetə malikdir. Bu əsas proqramlaşdırma paradıqları və Pythonun onlara olan dəstəyi:

Əsas proqramlaşdırma paradıqması: Python, əsasən prosedural və ya imperativ proqramlaşdırma paradıqması ilə işləyir. Bu, proqramın bir sıra prosedural və əmrlərdən ibarət olduğu və hər bir əmri sıra ilə icra etdiyi anlamına gəlir. Bu, Pythonun sadə sintaksisi ilə uyğunlaşır və yeni başlayanlar üçün asanlıqla öyrənilir.

Obyekt-əsaslı proqramlaşdırma (OOP): Python, obyekt-əsaslı proqramlaşdırma paradıqlarını dəstəkləyir. Sınıflar, obyekt, xüsusiyyətlər və metodlar kimi obyekt-əsaslı proqramlaşdırmanın əsas konseptləri Python dilində mövcuddur. Bu, kodun daha təşkilatlanmış və reusable (təkrar istifadə edilə bilən) olmasına imkan verir.

Funksional proqramlaşdırma: Python, funksional proqramlaşdırma üsullarını dəstəkləyir. Bu, funksiyaların birinci sinif vətəndaşları olması, funksiyaların daxil olaraq funksiyaları qəbul etməsi və funksiyaların geri qaytarılması kimi funksional proqramlaşdırma prinsipləri ilə mümkündür. Python, lambda funksiyaları və funksiyaların map, filter, reduce kimi funksiyalara aid standart funksiyaları dəstəkləyir.

Proqramlaşdırma üzrə taxt analizi: Python, taxt əməliyyatları üçün dəstəkləyici funksionallıq təqdim edir. Bu, mətnlərin axtarılması, yaranması, düzəliş edilməsi və analiz edilməsi kimi amillərin asanlıqla həyata keçirilməsini təmin edir.

Pythonun bu çeşidli proqramlaşdırma paradıqları ilə uyumlu olması, proqramçıların istədikləri təcrübə və ixtiyarı ilə proqramlarını inkişaf etdirmələrinə imkan verir. Bu, Pythonun geniş funksionalitetini və müxtəlif sahələrdə rahatlıqla istifadə edilməsini təmin edir.

Süni intellekt (SI) və maşın öyrənməsi, bilgisayar sistemlərinin insan kimi düşünmə və öyrənmə qabiliyyətləri üzərində işləyən texnologiyaları ifadə edir. Python, bu sahələrdə geniş istifadə olunur və bir çox SI və maşın öyrənməsi alətləri və kitabxanaları Python dili ilə yazılmışdır. Bu da SI və maşın öyrənməsi sahələrində Pythonun rolu və tətbiqinə imkan verir.

Python, SI və maşın dili üçün bir çox güclü alət və kitabxana təklif edir. TensorFlow, Keras, PyTorch, SciKit-Learn kimi populyar kitabxanalar,

kompleks maşın öyrənməsi modelinin yaradılmasını və tədqiqini asanlaşdırır. Bu kitabxanalar, şəbəkələri, qərar ağacları, ən yaxın qonşular və digər maşın öyrənməsi alqoritmləri ilə işləmək üçün geniş funksionalitet təmin edir.

SI tətbiqləri: Python, bir çox SI tətbiqi üçün ən populyar dil olaraq tanınır. Görüntü tanıma, səs tanıma, nəqliyyatda avtomatlaşdırma, oyunlar üçün rəqəmsal zəka və asistan sistemləri kimi sahələrdə Pythonun istifadəsi geniş yayılmışdır. TensorFlow və Keras kimi kitabxanalar, görüntü və səs tanıma üçün növrəl şəbəkələri yaratmaq üçün geniş seçimlər təmin edir.

Öyrənmə mühitləri: Python, maşın öyrənmə mühitləri üçün geniş dəstək təqdim edir. Jupyter Notebook kimi interaktiv mühitlər, kodun sətirlər halında icra edilməsini və nəticələrin görsəlləşdirilməsini təmin edir. Bu, maşın öyrənmə alqoritmlərinin tədqiq edilməsini, test edilməsini və optimallaşdırılmasını asanlaşdırır.

Modelin daşımağa və inteqrasiyası: Python, maşın öyrənmə modelinin hazırlanması, test edilməsi və istehsal mühitlərinə daşınması üçün ideal bir dil təqdim edir. Flask və Django kimi web frameworkləri, maşın öyrənmə modelini bir veb tətbiqinə inteqrasiya etməyə imkan verir. Bunun əvəzinə, TensorFlow Serving və AWS SageMaker kimi alətlər, yüksək dərəcədə daşıyıcı və istehsal mühitlərində maşın öyrənmə modellərinin istifadəsini təmin edir.

Bu sahələrdə Pythonun geniş istifadəsi, SIqI və maşın öyrənməsinin yayılmasını və inkişafını sürətləndirir. Pythonun sadə sintaksisi, geniş kitabxana dəstəyi və müxtəlif mühitlərdə işləmə qabiliyyəti, bu sahələrdə layihələrin və tədqiqatların asanlıqla icra edilməsinə imkan verir.

Python, proqramlaşdırma dünyasında böyük bir əhəmiyyətə malikdir və gələcəkdə də bu əhəmiyyətini qoruyacaqdır. Pythonun ümumilikdə əhəmiyyəti və gələcəyi ilə bağlı bəzi məqamlar bunlardır: Python, sadə sintaksisi və oxşarlığı ilə tanınır. Bu, yeni başlayanlar üçün asan öyrənilən bir dil olduğu kimi, təcrübəli proqramçılar üçün də effektiv və təşkil olunan kod yazmağa imkan verir. Sadəlik və oxşarlıq, Pythonun gələcəkdə də istifadəçi sayını artırmasına səbəb olacaqdır.

Geniş kitabxana dəstəyi: Python, geniş standart kitabxana və əlavə kitabxana dəstəyi ilə gəlir. Bu, proqramçıların müxtəlif məqsədlər üçün hazır alətlərə asanlıqla çatmağını təmin edir. Pythonun geniş kitabxana dəstəyi, fərqli sahələrdə işləyən proqramçılar arasında populyarlığını artırır.

Müxtəlif istifadə sahələri: Python, web inkişafından məlumat elmiyyətinə, maşın öyrənməsindən kiber təhlükəsizliyə qədər bir çox sahədə istifadə olunur. Bu, Pythonun gələcəkdə də çox qabaqcıl tətbiq sahələri ilə əlaqələndiriləcəyini göstərir.

Süni intellekt və maşın öyrənməsi: Süni intellekt və maşın öyrənməsi sahələri, Pythonun ən sürətli inkişaf etdiyi və populyarlığını artıran sahələrdən biridir. Pythonun bu sahələrdə geniş istifadəsi, gələcəkdə də dilin ən populyar dillərdən biri olmasını təmin edəcəkdir.

Komandanın və mətbuatın dəstəyi: Python, böyük bir komandanın və müvafiq mətbuatın dəstəyini qazanmışdır. Aktiv və irəli sürən Python komandası, dilin istifadəçilərə daha yaxşı xidmət etməsi üçün daim inkişaf etməkdədir.

Bu faktorlar və digərləri, Pythonun gələcəkdə də proqramlaşdırma dünyasında möhkəmlənəcəyini və daha da geniş istifadə ediləcəyini göstərir. Pythonun sadə sintaksisi, geniş funksionaliteti və müxtəlif sahələrdə istifadə olunması, dilin qabaqcıl və təhlükəsiz bir seçim olmasını təmin edir.

Nəticə

1) Əsas proqramlaşdırma dilləri arasında, Pythonun sadə sintaksisi, geniş kitabxana dəstəyi, müxtəlif istifadə sahələri, süni intellekt və maşın öyrənməsi üzərindəki mövcudluğu və platformalar üzərində universallığı, onu digərlərinə nisbətən unikal və cazibədar edir.

2) Pythonun açıq mənbə kodlu məhsullarında, proqramlaşdırma dilinə dair standartlarda və kitabxanalarında istifadə olunmasına imkan verir.

3) Python proqramlaşdırma dünyasında özünə sabit bir yer qazanmış və gələcəkdə daha da möhkəmlənəcək bir dil kimi qalır.

Ədəbiyyat

1. *Learning Python* - Mark Lutz.
2. <https://techvidvan.com/tutorials/python-advantages-and-disadvantages/>
3. <https://squareboat.com/blog/advantages-and-disadvantages-of-python>
4. *Python Programming: An Introduction to Computer Science* - John Zelle.
5. *Python for Data Analysis: Data Wrangling with Pandas, NumPy, and IPython* - Wes McKinney.

Ə.N.Uluxanova
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
efsaneuluxanova12@gmail.com

ÜMUMTƏHSİL MƏKTƏBLƏRİNİN 8-Cİ SİNİFLƏRİNDƏ BİOLOGİYANIN TƏDRİSİNİN PRAKTİK İSTİQAMƏTLƏRİ

Xülasə

Biologiyanın tədrisində praktik tapşırıqların və laboratoriya işlərinin rolu çox əhəmiyyətlidir. Şagirdlər praktik tapşırıqları həll etməklə müxtəlif bilik, bacarıq və vərdişlərə yiyələnirlər.

Nəzəri müddəaların, ideyaların düzgünlüyü praktikada özünü doğruldur. Bu səbəbdən tədqiqatın nəticələrini əsaslandırmaq üçün müəllimlər praktik tapşırıqlara üz tutur. Belə tapşırıqları həll etməklə şagirdlər öyrəndiklərini daha yaxşı yadda saxlayırlar.

Laboratoriya işlərinin tətbiqi prosesində də təlim prosesi təkmilləşir. Biologiyada əksər mövzularda laboratoriya işlərinə geniş yer verilir ki, bu da şagirdlərdə praktik bilik bacarıq və vərdişlərin formalaşmasında rol oynayır, şagirdlərin bir tədqiqatçı kimi yetişməsinə zəmin yaradır. Ümumtəhsil məktəblərinin qarşısında duran məsələlərdən biri şagirdləri öyrəndikləri nəzəri bilikləri həyata tətbiq edə bilən şəxsiyyət kimi formalaşdırmaqdır.

ПРАКТИЧЕСКИЕ НАПРАВЛЕНИЯ ПРЕПОДАВАНИЯ БИОЛОГИИ В 8-ЫХ КЛАССАХ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ

Резюме

Роль практических заданий и лабораторных работ в преподавании биологии очень важна. Ученики приобретают различные знания, навыки и умения, решая практические задачи.

Правильность теоретических положений и идей подтверждается на практике. По этой причине преподаватели обращаются к практическим задачам для обоснования результатов исследования. Решая такие задачи, учащиеся лучше запоминают изученное.

Процесс обучения совершенствуется в процессе применения лабораторных работ. В биологии уделяется большое внимание лабораторным работам, что играет роль в формировании практических знаний, умений и навыков учащихся. Одной из задач, стоящих перед общеобразовательной школой, является формирование у учащихся личности, способности применения полученных теоретических знаний в жизни.

APPLICATION GUIDELINES FOR TEACHING BIOLOGY IN GENERAL SCHOOLS 8TH GRADES

Summary

The role of practical tasks and laboratory studies is very important in biology teaching. Students gain various knowledge, skills and habits by solving practical tasks.

The accuracy of theoretical propositions and ideas is verified in practice. Therefore, teachers turn to practical tasks to verify research results. Students remember what they have learned better by solving such tasks.

The educational process is also improved in the process of implementing laboratory work. In biology, laboratory studies, which play a role in the formation of practical knowledge, skills and habits in students in many subjects and form the basis for students' development as researchers, are given wide coverage. One of the problems faced by secondary schools is to raise students as individuals who can apply the theoretical knowledge they have learned to life.

Açar sözlər: *bilik, bacarıq, vərdiş, təcrübə, metod, kurikulum, avadanlıq, cihaz*

Ключевые слова: *знания, навык, умение, опыт, метод, учебная программа, оборудование, прибор*

Key words: *knowledge, skill, habit, experience, method, curriculum, equipment, device*

Biologiya bir tədris fənni kimi şagirdlərə təbiət haqqında sistemli bilik vermək və tərbiyə etmək üçün xüsusilə əhəmiyyətlidir. Şagirdlərə bilik və bacarıqları aşılamaq, onları tərbiyə etmək üçün müxtəlif metodlardan istifadə edilir. Şagirdlərdə bilik, bacarıq və vərdişlərin aşılınması üçün ən qabaqcıl üsul praktik tapşırıqlardır. Şagirdlər məhz praktik tapşırıqları həll etməklə oxuduqlarını daha yaxşı anlayır və yadda saxlayırlar. Praktik işlər həmçinin əzbərçiliyin qarşısını alır.

Hazırda ümumtəhsil məktəblərinin qarşısında duran ən mühüm məsələlərdən biri şagirdlərdə müxtəlif bilik, bacarıq və vərdişlərin praktika vasitəsilə aşılınmasıdır.

Bacarıq nədir?

Bacarıq əvvəllər əldə olunmuş bilik və vərdişlər əsasında insanın yeni şəraitdə müəyyən fəaliyyəti və hərəkəti icra etmək qabiliyyətidir.

Hazırda ümumtəhsil məktəblərində VII-XI siniflərdə biologiya dərsləri tədris olunur ki, burada şagirdlərə aşağıdakı bacarıq tipləri verilir:

1. Morfologiya üzrə müxtəlif bitki və heyvanların orqanlarını, onların xarici əlamətlərini fərqləndirməyi və təyin etməyi bacarmaq;

2. Anatomiya üzrə preparat hazırlamaq, lupa və mikroskopla hüceyrələrə, toxumalara baxmaq, onların quruluşunu çəkmək;

3. Sistematika üzrə - bitki və heyvanların hansı sistematik kateqoriyalara aid olmasını müəyyən etmək və sistematik kateqoriyaları müqayisə etmək bacarığı;

4. Fiziologiya üzrə - bitki və heyvanlarda gəndən fizioloji prosesləri müşahidə etmək, eksperiment qoymaq və nəticəni ümumiləşdirmək bacarığı.

Şagirdlərdə praktik bilik, bacarıq və vərdisləri necə formalaşdırmaq olar?

1. Laboratoriya məşğələləri şagirdlərdə praktik bacarıqların inkişafında xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Laboratoriya məşğələləri vasitəsilə şagirdlərdə öyrənilən obyekt barəsində aydın təsəvvür yaranır. Məsələn, 8-ci sinifdə müxtəlif orqanlara mikroskopla baxmaq, müxtəlif fermentlərin qida maddələrinə təsirini öyrənmək və s. mümkündür.

Məktəblərdə tədqiqat xarakterli laboratoriya işləri təşkil etmək mümkündür. Bu zaman şagirdlər əvvəlcədən faktlarla məlumatlandırılır. Müəllim şagirdlərə paylama materialları canlı obyekt plakat və sxemləri verir, şagirdlər onları müstəqil təhlil edir və onları müqayisə edir, eyni zamanda ümumiləşdirirlər. Düzgün təşkil olunmuş laboratoriya işləri şagirdlərdə praktik bacarıqların inkişafına səbəb olur. Bu zaman şagirdlər praktikada laboratoriya avadanlıqlarından düzgün istifadə etməyi öyrənir.

Biologiya dərslərində laboratoriya məşğələləri xüsusilə əhəmiyyətlidir. Laboratoriya işləri şagirdlərin praktik bilik bacarıq və vərdislərinin formalaşmasında, həm də inkişaf etdirilməsində istifadə olunan müstəqil işlərdən biridir. Artıq ümumi təhsil məktəblərində kurikulumdan istifadə olunur ki, kurikulumunda əsas tələblərindən biri praktik bacarıq bilik və vərdislərə yiyələnmiş şəxsiyyət yetişdirməkdir. Laboratoriya məşğələləri aparmaq üçün biologiya müəllimi lazımi avadanlıqlar, cihazlar əldə etməlidir [4, s.12].

Biologiya proqramının əsas xüsusiyyətlərindən biri odur ki, fənnin praktik istiqamətlərinin geniş çərçivədə araşdırılması, nümayiş təcrübələri, laboratoriya işləri, praktik məşğələlər və s. ilə bağlı ayrılan saatların miqdarı çoxaldılmışdır.

Hazırda dünya praktikasında virtual laboratoriya anlayışı vardır. Laboratoriya dərsləri zamanı canlardan istifadə olunması canlı təbiətə ziyan verir. Bunun qarşısına almaq və tədris iştirakçılarının işlərini asanlaşdırmaq üçün virtual laboratoriyalar daha səmərəli hesab olunur. Biologiyanın tədrisi zamanı bu laboratoriyadan istifadə etmək olar. Virtual laboratoriyanın üstün cəhətləri vardır. Bu laboratoriyalar vasitəsi ilə laboratoriya işlərinin şagirdlərə bir neçə dəfə izlətmək, işləməyi tapşırmaq olar. Daha sonra isə şagirdlərə bu tapşırıqları özləri işləmələri tapşırırlar. Kompüterin köməyi ilə şagirdlər laboratoriya işlərini aparırlar [3, s.24].

Laboratoriya işləri vasitəsi ilə tədqiqat bacarıqları inkişaf edir və bu tapşırıqlar getdikcə daha da mürəkkəbləşir. Çox mürəkkəb tapşırıqların verilməsində də bu tapşırıqlardan istifadə olunur. Laboratoriya işləri müəyyən mərhələdə verilir:

1. Təcrübənin qoyulması və məqsədin müəyyən edilməsi başlanır;
2. Təcrübənin qoyulmasının texniki cəhətdən hazırlanması 2-ci mərhələni təşkil edir;
3. İşin icrası 3-cü mərhələdir;
4. Təcrübənin nəticəsinin öyrənilməsi və ümumiləşdirilməsi 4-cü mərhələni təşkil edir;
5. Təcrübəni nəticəsi haqqında hesabatın təqdimatı isə son və yekun mərhələni təşkil edir.

Laboratoriya işləri apararkən əmək tərbiyəsi inkişaf edir. Düzgün müşahidə etmək, təcrübəni müqayisə etmək, herbarilərin hazırlanması və s. uşaqlarda, şagirdlərdə əmək tərbiyəsinin inkişafı üçün çox yaxşı imkan yaradır və bu da onları laboratoriya işlərinə cəlb edir.

Müəllim düzgün yay tapşırıqları verməklə biologiya kabinetinin laboratoriya hissəsini əyani materiallarla zənginləşdirmə bacarığına malik olmalıdır. Laboratoriya işləri üçün hazır qablar və alətlər də lazımdır ki, bunlar ən çox lazım olan cihazlar mikroskop, lupa və müxtəlif alətlərdir.

Laboratoriya işləri nəzəri biliklərin tətbiqinə, praktik bilik bacarıq və vərdişlərin formalaşdırılmasına, laboratoriya avadanlıqları ilə davranış, avadanlıqların steril qaydaları ilə tanışlıq, şagirdlərdə müstəqil işləmək bacarıqları, mövzunun tam və dəqiq öyrənilməsinə səbəb olur ki, bu da təlimin keyfiyyətinin artmasına səbəb olur.

8-ci siniflərdə şagirdlərin praktik bacarıqları daha da təkmilləşir, onlar laboratoriya işlərini artıq sərbəst yerinə yetirməyi bacarırlar. Dərsləkdəki laboratoriya məşğələləri insan orqanizmi ilə əlaqədar olduğu üçün şagirdləri daha da maraqlandırır.

Məlum olduğu kimi, 2013-cü ildən etibarən ümumtəhsil məktəblərində biologiya fənn kurikulumunun tələbləri əsasında işlənmiş olan yeni dərsləklərdəki komplekslərdən istifadə edilir. Dərsləklərdə praktik işlər mövzular üzrə dərsləkdə fəaliyyət bölməsində yer alır.

1. Bədənimizin dirəkləri mövzusunda laboratoriya işi nəticəsində şagird:
Toyuğun üç ədəd bud sümüyünü normal, yandırılmış və bir gün 10 faizli məhlulda saxlamaqla onun üzvü və mineral tərkibinin öyrənilməsinə nail olur.
2. Orqanizmin yorulmayan mühərriki mövzusunda laboratoriya işi nəticəsində şagird:
Qoyun ürəyi üzərində ürəyin xarici və daxili quruluşunu öyrənir.
3. Damarlarımızda qan və onun hərəkəti laboratoriya işi nəticəsində şagird:

Mikroskop altında qanın hazır preparatına baxmaqla onun elementlərinin öyrənilməsinə nail olur.

4. Qida maddələri və həzm orqanları mövzusunda laboratoriya işi nəticəsində şagird:

Verilən məhsulların üzərinə yod nitrat turşusu əlavə etməklə və onları kağızda sıxmaqla üzvü maddələri təyin etmək bacarığına malik olur [1, s.31].

Bu mövzulardan başqa mədə və bağırsaqlarda həzm, maddələr mübadiləsi və enerji çevrilməsi, böyrəklərin quruluşu, sidəyin əmələ gəlməsi, görmə orqanımız, kim daha çox qaçar mövzularından da laboratoriya işləri təşkil edilir.

Skelet əzələləri mövzusunda laboratoriya işinin nümunəsi:

Məqsəd: Skelet əzələlərinin mikroskopik quruluşunun, insanın əzələ qruplarının yerini və onların yerinə yetirdiyi funksiyaların öyrənilməsi.

Avadanlıq: Bişmiş ət, lupa.

İşin gedişi: Bişmiş ət nəzərdən keçirilir və eninə zolaqlı əzələ lifləri dəstələri tapılır. Daha sonra biologiya dərslindəki şəkillərə baxılaraq insanın əzələ qrupları müşahidə edilir və onların funksiyaları aydınlaşdırılır.

İşin nəticəsi: Skelet əzələləri eninə zolaqlı əzələ dəstəsindən ibarətdir. İnsanda dörd əsas əzələ qrupu vardır. Laboratoriya işi bitdikdən sonra şagirdlər özünü təhlil və özünü qiymətləndirmə keçirir. Qiymətləndirmədən sonra nəticələr yekunlaşır. Bu zaman şagirdlər qiymətləndirilmə vərəqini doldurur. Balları cəmləyir və özlərinə qiymət verirlər [3, s.29].

Laboratoriya məşğələləri dərslərin prosesində müəllimin nəzarəti altında yerinə yetirilir. Proqramda laboratoriya məşğələləri üçün ayrılan dərslər saatı yoxdur.

Laboratoriya məşğələləri məzmununa görə: yoxlayıcı, ümumiləşdirici və tədqiqatçı xarakterli laboratoriya işləri olmaqla üç qrupa ayrılır.

2. Biologiya dərslərində praktik işlər şagirdlərin fəallığını stimullaşdırır, fənnə marağının artmasına səbəb olur.

Praktik işlərin quruluşu belədir, ilk əvvəl tapşırıqın verilməsi ilə başlayır, tədris olunacaq material haqqında söhbətlər aparılır, müşahidə və təcrübələr müstəqil formada aparılır, alınan yekun nəticələr formalaşdırılır və yekunlaşdırıcı müsahibə ilə başa çatır.

Praktik işlər də şagirdlərin bacarıqları formalaşdırılır. Praktiki işlər məktəbin tədris təcrübə sahəsində istehsalatda təbiətdə canlı guşədə və s. təşkil edilir. Həmçinin bu yerlərdən başqa praktik işləri yerinə yetirmək üçün tədris emalatxanaları, biologiya laboratoriyaları, kabinetləri və s. vardır. Praktiki işlər təkcə biliyin tətbiqi deyil, eyni zamanda bilik qazanma mənbəyidir.

İşi daha yaxşı təşkili üçün hər şagirdə fərdi tapşırıqlar verilməlidir. Şagirdlərin məktəbdə və həmçinin evdə biologiyaya aid apardıqları müstəqil müşahidələr və təcrübələr onları daha mürəkkəb işlər görməyə hazırlayır.

Praktik işləri icra etmək üçün dərstdən və sinifdən kənar işlər təşkil olunur. 8-ci siniflərdə kifayət qədər praktik işlər aparmaq olar, lakin dərslərdə praktik işlər az verilmişdir və bunlar mövzular üzrə fəaliyyət hissəsində qeyd edilib. Praktik işin həyata keçirilməsi ilə bağlı öyrədilməsi nəzərdə tutulan iş forması, təlim metodları, nəticələrin işlənmə formasını, həmçinin standartların reallaşdırılması fənn müəlliminin öz öhdəsinə buraxılır.

Praktik işlərə dair standartların reallaşdırılması üçün vaxt ayrılır. Praktik bilik və bacarıqların formalaşdırılması dərslərin nə dərəcədə səmərəli təşkil edilməsindən asılıdır. Praktik tapşırıqlar daxil edilən tədqiqat suallarının mənimsədilməsi isə metodun düzgün seçilməsindən və dərslərin düzgün təşkilindən asılıdır. Əgər dərstdə bir neçə praktik tapşırıq olarsa, onda bu tapşırıqları qruplara bölməklə vaxta qənaət etmək mümkündür.

Praktik iş 1.

Skelet əzələsinin quruluşunun nəzərdən keçirilməsi praktik işinə baxaq.

Ləvazimat: Qoyunun və ya qaramalın bud ətindən bir parça, mikroskop, neştər, əşya və örtük şüşəsi.

Şagirdlər əzələdən nazik bir hissə kəsin, preparat hazırlayıb onu mikroskopla müşahidə edir. Bu zaman sinirləri, qan damarlarını, əzələ liflərinin quruluşunu öyrənir və gördüklərini dəftərinə çəkirlər. Bunun nəticəsində şagirdlərdə müşahidə etmək, yaradıcılıq qabiliyyətləri inkişaf edir [10, s.50].

Praktik iş 2.

Qoxu və dad orqanları arasında əlaqənin öyrənilməsi praktik işinə baxaq.

Ləvazimat: Gözləri bağlamaq üçün 4 ədəd dəsmal, 4 ədəd boşqab, alma, kartof.

Şagirdlər beş nəfərlik qrup təşkil edir. Qrup üzvlərindən dördünün gözlərini bağlayır. 2 nəfər burnunu əllə tutur. Gözü açıq qalan üzv boşqabdakı ərzaqlardan kiçik parçalar kəsərək gözü bağlılara yedizdirir. Adlarını və hansıların çi yeyildiyini soruşurlar.

Bu praktik iş nəticəsində şagirdlərdə təhliletmə, ayırdetmə qabiliyyətləri inkişaf edir.

Praktik iş 3.

Qanın tərkibini öyrənmək 3-cü praktik işinə baxaq.

Ləvazimat: Mikroskop, qan preparatları.

Şagirdlər mikroskopda qan preparatlarını nəzərdən keçirib, qanın formalı elementlərini müşahidə edir. Gördükləri formalı elementləri

dəftərlərinə çəkirdlər. Qanın formalı elementlərinin rəng və formasını müqayisə edirlər.

Bu iş nəticəsində şagirdlər fəqləndirməyi bacarır, yaradıcılıqları inkişaf edir.

Bu siyahını xeyli artırmaq mümkündür. Digər mövzularda da praktik işlərin aparılması mümkündür.

Mövzunun aktuallığı: Müasir dövr üçün nəzəri biliklərin öyrənilməsi qədər, onun praktikasısı da bir o qədər önəmlidir.

Məqalənin elmi yeniliyi: Ümumtəhsil məktəblərində biologiyanın tədrisinin praktik istiqamətləri vacib olub, praktik bilik və bacarıqların formalaşdırılmasının imkan və yollarını özündə cəmləşdirir. Hazırda biologiya dərslərində virtual laboratoriyalardan istifadə edilir ki, bunun nəticəsində canlı təbiətə vurulan ziyanın bir qədər qarşısı alınır. Biologiyanın tədrisində praktik işlər və laboratoriya işləri təlimin keyfiyyətinin artırılmasına, şagirdlərdə yaradıcı tətbiqetmə qabiliyyətinin yüksəldilməsinə, praktik bilik və bacarıqların aşılmasına xidmət edir.

Məqalənin praktik əhəmiyyəti: Məqalədə irəli sürülən fikirlərdən ümumtəhsil məktəblərində çalışan müəllimlər istifadə edə bilər.

Nəticə: Biologiya dərslərində xüsusilə praktik işlər və laboratoriya işləri mütləq aparılmalıdır. Praktik işlər şagirdlərdə yaradıcı fəaliyyəti inkişaf etdirir. Laboratoriya işləri nəticəsində şagirdlər öyrəndiklərini daha yaxşı qavrayır və yadda saxlayırlar. Praktik işlərin və eyni zamanda laboratoriya işlərinin aparılması zamanı ardıcılıqlara əməl etmək lazımdır. Laboratoriya işlərinin yerinə yetirilməsi zamanı isə yaxşı olar ki, virtual laboratoriyalardan istifadə edilsin.

Ədəbiyyat

1. Allahverdiyeva Nailə, “*Biologiyanın tədrisində laboratoriya işlərinin fənnin mənimsənilməsinə təsiri*” magistr dissertasiyası. Bakı – 2017, 72 səh.
2. Balaxanova Qumru, “*Ümumtəhsil məktəblərində bioloji proseslərin təcrübələr əsasında öyrənilməsi*” magistr dissertasiyası. Bakı – 2017, 42 səh.
3. Bəylərbəyova Aygül, “*Biologiya dərslərində aparılan laboratoriya işlərinin zəruriliyi və təlimin keyfiyyətinə təsiri imkanları*” magistr dissertasiyası. Bakı – 2018, 74 səh.
4. Cəmilgil Nigar, “*Ümumtəhsil məktəb biologiyasının tədrisində laboratoriya məşğələlərinin tədqiqat metodu ilə təşkil yolları*” magistr dissertasiyası. Bakı – 2014, 77 səh.
5. Əsgərli İmarət, “*Ümumtəhsil məktəblərində biologiyanın tədrisində praktik işlərin fəal təlim metodları ilə təşkilinin səmərəli yolları*” magistr dissertasiyası. Bakı – 2019, 71 səh.

6. H.Vüsalə, *“Ümumtəhsil məktəblərində biologiyanın tədrisində çətin mənimsənilən mövzuların tədrisinin səmərəli yolları” (7-8-ci siniflər) magistr dissertasiyası. Bakı – 2017, 73 səh.*
7. Hüseyinov Ə. *“Biologiya dərslərində təlimin əyani metodlarından istifadənin imkanları və yolları. Təlim metodlarının təkmilləşdirilməsinin nəzəri və praktik məsələləri”, “Maarif”- 1981. 215 səh.*
8. Salahov Ə. *Biologiya tədrisinin ümumi metodikası, Bakı – 1984, 91 səh.*
9. Talıbov Y. *“Təlim-tərbiyə prosesində tədqiqatçılıq metodu haqqında”, Azərbaycan məktəbi” №12. Bakı – 1979.*
10. *Ümumtəhsil məktəblərinin 8-ci sinifi üçün biologiya fənni üzrə dərslik, “Şərq-Qərb nəşriyyatı”, Bakı – 2019, 180 səh.*

H.A.Məmmədov
Azərbaycan Turizm və Menecment Universiteti
heyder.memmedov02@gmail.com

AZƏRBAYCAN MUZEYLƏRİNDƏ YENİ TEKNOLOGİYALARDAN İSTİFADƏ

Xülasə

Muzey işinə dövlət tərəfindən artan qayğı və diqqət sayəsində son zamanlar respublikada muzeylər şəbəkəsi genişlənir, tarixi yaddaşımızı, nəsillərdən-nəsillərə yadigar qalan maddi-mənəvi irsimizi və zənginliklərimizi qoruyan və özünəməxsus xüsusiyyətləri ilə fərqlənən muzeylərə respublika rəhbərliyinin qayğısı öz müsbət nəticəsini göstərir. Belə ki, öz-özlüyündə tarixi mədəniyyət abidəsi sayılan muzeylərin binaları bərpa edilir, onlar müasir tələblərə cavab verən elmi-texniki avadanlıqla təchiz olunur, maddi-texniki bazaları gücləndirilir, elmi-tədqiqat işlərinin yüksək səviyyədə həyata keçirilməsi üçün şərait yaradılır.

Müasir dövr muzeyşünaslığının aktual problemlərindən biri və ən önəmlisi mənsub olduğu xalqın zəngin milli mədəniyyət abidələrinin beynəlxalq miqyasda və müasir elmi-texniki tələblərə cavab verən səviyyədə öyrənilib mənimsənilməsinə, təbliğinə yardım etmək və bu məsuliyyətli vəzifənin layiqincə yerinə yetirilməsinə düzgün strateji istiqamət verməkdən ibarətdir.

Son illər Azərbaycan Mədəniyyət Nazirliyi və Azərbaycan ICOM tərəfindən respublikada muzeylərin inkişafına xüsusi diqqət yetirilir. Bu strukturların köməyi ilə muzey işçiləri üçün treninqlər və seminarlar keçirilir. Müasir texnologiyaların tətbiqi ziyarətçilərin muzeylərə marağının artmasına kömək edir.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ НОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В МУЗЕЯХ АЗЕРБАЙДЖАНА

Резюме

Государственные структуры за последние годы проявляют вольшой интерес к развитию музейного дела. Подобная забота способствует сохранению пропадание исторических памятников. Музеи проходят прочесс восстановления и реорганизации. Во многих музеях применяются новые технические оборудования, которые отвечают современным огребованиям. Применение новых технологий способствует улучьнению научно-исследовательского потенчила того или много музея.

Одна из актуальных и вожнейших задач современной музеологии – изучение, сохранение и пропобанда культурного наследия той или мной страны и выведение и на международный уровень. При этом особое винимание уделяется страмегическому планированию деятельности музеев.

Последние годы Министерство культуры Азербайджана и ИКОМ Азербайджана уделяет особое внимание развитию музейного дела в республике. При содействии данных структур проводятся тренинги и семинары для сотрудников музеев. Внедрение современных технологий способствует росту интереса со стороны посетителей к музеям.

USE OF NEW TECHNOLOGIES IN AZERBAIJANI MUSEUMS

Summary

Thanks to the increased care and attention to museum work from the state grant, the network of museums in the republic has been expanding recently, the care of the republic's leadership to museums that protect our historical memory, our material and spiritual heritage and riches that have been preserved from generations and are distinguished by their own characteristics shows its positive results. Thus, the buildings of the museums, which are considered historical and cultural monuments in themselves, are restored, they are equipped with scientific and technical equipment that meets modern requirements, their material and technical bases are strengthened, conditions are created for the implementation of scientific and research works at a high level.

One of the urgent problems of modern museology and the most important one is to help the rich national cultural monuments of the people to which they belong to be studied, assimilated and propagated on an international scale and at a level that meets modern scientific and technical requirements, and to give the right strategic direction to the proper fulfillment of this responsible task.

In the field of museum work, both Culture and Tourism and the consistent and efficient activity of the National Academy of Sciences have had a positive effect on the dynamics of the functional life of these cultural institutions under their control, and in recent years, conditions have been created for the introduction of a number of innovations and innovations in museums and the modernization of museum work as a whole.

Açar sözlər: *yeni texnologiyalar, muzey, inkişaf, texnologiyadan istifadə, qonaq, strateji plan*

Ключевые слова: *новые технологии, музей, разработка, использование технологий, посетитель, стратегический план*

Key words: *new technologies, museum, development, use of technology, visitor, strategic plan*

Azərbaycan Milli Mədəniyyət Siyasətinin əsas prioritetlərindən biri mədəniyyət sahəsində yeni informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının tətbiqidir. Bu məsələnin respublikamız üçün önəmini Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Cenevrədə keçirilən İnformasiya cəmiyyəti üzrə Dünya Sammitinin açılışındakı nitqində bir daha vurğulamışdır [3]. Bunun təsdiqi olaraq Dövlət tərəfindən 2005-2008-ci illərdə Azərbaycan

Respublikası rabitə və informasiya texnologiyalarının inkişafı üzrə Dövlət Proqramı - “Elektron Azərbaycan” həyata keçirilmişdir. Bu Proqram muzey işi kimi xüsusi fəaliyyət planında milli mədəni irsin və ədəbiyyatın müvafiq məlumat bazalarının yaradılmasını, muzey mütəxəssislərinin dünya standartlarına uyğun hazırlanması üçün xarici ölkələrlə əməkdaşlıq əlaqələrinin qurulmasını nəzərdə tutur.

Muzey işinin modernləşdirilməsini təmin edən texniki təchizat, kompüterləşdirmə və multimedia resurslarından istifadə, İnternet şəbəkəsinə, avtomatlaşdırma sistemə qoşulma, ekspozisiyanın audio-vizual və müasir avadanlıqlarla təmini, sosial-mədəni tədbirlərin təşkili bəzi muzeylərdə kompleks şəkildə artıq öz həllini tapmış, digər muzeylərdə isə sadalanan xüsusiyyətlərdən hələlik hansısa biri, yaxud bir neçəsi tətbiq edilmişdir. Amma şübhə yoxdur ki, bu istiqamətdə iş ardıcıl olaraq davam edir və zamanın tələbi ilə tez bir vaxtda bütün Azərbaycan muzeylərində, dünyanın ən yaxşı muzeylərində olduğu kimi, qabaqcıl innovasiyalar, yeni texnologiyalar tətbiq ediləcək, yeni beynəlxalq layihələr həyata keçiriləcək və muzey işi hər cəhətdən modernləşdiriləcək. Muzeylərdə kompüter texnologiyalarından istifadə ziyarətçilərin marağına uyğun olmalı, onları yormamalı, darıxdırmamalıdır [1, səh. 5].

Milli Azərbaycan Tarix muzeyində aparılan təmirdən sonra muzeydə klassik muzey ləvazimatı sayılan stend və vitrinlərdən başqa yeni quraşdırılmış beynəlxalq standartlara uyğun kompüter qurğuları qoşulmuş, zallarda qoyulmuş monitorlarda Azərbaycan mədəniyyəti, incəsənəti, tarixi və ədəbiyyatına həsr olunmuş bədii və sənədli filmlərə baxmaq imkanı yaranmışdır. Bu gün muzey işində tətbiq edilən yeniliklər ənənəvi ekskursiyaların dəyişilməsinə gətirib çıxarmışdır. Hazırda Tarix muzeyində ekspozisiyanı sərbəst gəzib məlumat almaq üçün audio-vizual şərait yaradılmışdır. Ekskursiyalara interaktiv yanaşma, alimlərin dili ilə desək, muzey animasiyası, yəni əvvəlcədən hazırlanmış eksperiment, tematik izahat, izahat-dərs, izahat-oyun muzey işinin ayrılmaz hissəsi olmuşdur. Muzeydə ayrı-ayrı tamaşaçılar kateqoriyasına yönəlmiş proqramlar tərtib edilmişdir ki, bu da öz müsbət nəticələrini verir, muzeyə kütləvi gəlişi təmin edir.

Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı muzeyinin işi və onun modernləşdirilməsindən söz edərək, ilk növbədə bu mədəniyyət və elm mərkəzinin elmi-tədqiqat və muzeyşünaslıq sahəsində apardığı böyük işlərdən, maarifçilik fəaliyyətinin müxtəlif formalarından danışmaq lazım gəlir. Muzeydə artıq bütün zallar kompüterləşdirilmiş, tamaşaçıların müstəqil işləmələri üçün zallarda ayrıca monitorlar quraşdırılmış, üç dildə informasiya bazası yaradılmış, audio-video materialları seyr etmək üçün 14 monitor və dinləmə qurğularıyla təmin edilmiş, xüsusi böyük zal təşkil edilmişdir. Muzey fondları zəruri texnika və avadanlıqla təmin edilərək keçmişdəki müasir

tələbatlara cavab verməyən eksponatların daimi təhlükədə olduğu vəziyyətdən çıxarılmış və müasir dünya tələbləri səviyyəsinə çatdırılmışdır. 1000 kv m sahəni əhatə edən inzibati korpus təmir edilmiş, müasir avadanlıqla, zəruri texnika ilə təmin edilmiş, kompüterləşdirilmişdir. 30 zalı (əvvəl 23 zaldan ibarət idi) əhatə edən yeni ekspozisiya muzeyşünaslıq baxımından müasir tələbata tam cavab verir. Milli zəminə bağlı, yeni materiallar və yeni faktlar əsasında düzənlənən bu monoqrafik guşələr elmiliyi və tarixiliyi ilə bitmiş bir sənət əsərini xatırladır [2, səh. 2].

Muzeydəki tədbirlərin, mədəniyyət tariximizlə bağlı sujetlərin şəhər sakinlərinə mütəmadi çatdırılması üçün muzeyin xaricində xüsusi səsli monitor quraşdırılmışdır. Binanın birinci qatındakı vitrinlərdə ədəbiyyatımızın klassiklərini və onların seçmə fikirlərini əks etdirən dekorativ banerlər quraşdırılmış, ekspozisiyanı sərbəst gəzib məlumat almaq üçün audio-vizual şərait yaradılmışdır.

Hüseyn Cavidin ev muzeyində “Muzeyin virtuallaşdırılması və İnternətə çıxışı” proqramı təmin olunmuş, proqrama əsasən muzey eksponatlarının elektron variantı hazırlanaraq nəfis tərtibatda xüsusi disklərə yerləşdirilmişdir. Burada muzeyin tarixi, Hüseyn Cavidin həyat və yaradıcılığı, muzeyin nəşrləri, tədbirləri və s. barədə video rolidlərə baxmaq və Cavidlər ailəsinə məxsus 4200 eksponatı seyr etmək mümkündür. Bununla bərabər internet istifadəçiləri Hüseyn Cavidin virtual ev muzeyini internet səhifəsinin ünvanında ziyarət edə bilərlər. Sayt vasitəsilə zamanından və məkanından asılı olmayaraq, istənilən şəxs muzeyi ziyarət etmək imkanı qazanır. Statistik məlumatlara görə indiyədək muzeyin saytına dünyanın 34 ölkəsindən istifadəçi daxil olmuşdur. Artıq tamaşaçılar Hüseyn Cavidin ev muzeyində zal bələdçiləri olmadan da bura ilə yaxından tanış ola bilərlər. Belə ki, onlar xüsusi kompüterlər vasitəsilə muzey və onun eksponatları, ekspozisiyaları haqqında virtual məlumat almaq imkanı əldə edirlər. Cavidsevərlər dünyanın müxtəlif yerlərində olmalarına baxmayaraq, muzeyin fəaliyyəti ilə tanışlığa can atırlar. Qeyd edək ki, muzeydəki yeniliklərə arxivin elektron variantının da işlənilməsi hazırlanması daxildir [6, səh. 12]. Mütəmadi olaraq İCOM-un rəsmi nəşrlərində muzeyin cari fəaliyyəti ilə bağlı məlumatlar dərc olunur, mütəxəssislər tərəfindən muzeyin işinə qiymət verilir.

Azərbaycan Milli İncəsənət muzeyində muzey işində innovasiyaların tətbiqini yüksək səviyyədə təmin etmək məqsədilə 2009-cu ildə məxsusi Muzey işində innovasiyaların tətbiqi şöbəsi yaradılmışdır. Təsdiqlənmiş plan əsasında muzeydə görülməsi nəzərdə tutulmuş əsas işlərdən biri ekspozisiyanın müasir avadanlıqla təchiz olunmasıdır:

- hər zalda nümayiş etdirilən sənət əsərlərinə və göstərilən dövrlərə uyğun olan sakit musiqi fonunun tətbiq edilməsi;

- muzey binasının foyesində keçmiş sərgilərin video nümayişi üçün iri həcmli monitorların quraşdırılması;
- bir neçə dildə elektron bələdçilərin quraşdırılması;
- muzey ekspozisiyasının multimedia disklərinin hazırlanması;
- monitor və kompüter vasitəsilə dünyanın aparıcı muzeylərinə virtual ekskursiyaların təşkili;
- kommersiya layihələrinin (müvəqqəti sərgilər, təqdimatlar, xatirə gecələri və s. tədbirlər) keçirilməsi üçün xüsusi zalın ayrılması;
- interaktiv məlumat və oyun köşklərinin quraşdırılması;
- rəqəmsal ekspozisiyanın yaradılması;
- ekspozisiyada müxtəlif audio və video effektlərin istifadə olunması.

Muzeyin şöbə və bölmələrinin fəaliyyəti muzeyşünaslıq elminin müasir tələblərinə cavab verən səviyyədə qurulmuşdur. Muzey işi və təsviri sənətin ayrı-ayrı sahələrinə dair müxtəlif layihələr hazırlanır, beynəlxalq və yerli əhəmiyyətli sərgilər təşkil olunur, kataloq, buklet və kitablar hazırlanaraq nəşr etdirilir. Bu gün özünün yeni inkişaf dövrünü yaşayan muzey ölkəmizdə mədəniyyət siyasətinin təşkili və təbliğ edilməsində yaxından iştirak edir. [5, səh 11]

Azərbaycan Milli Xalça muzeyinin veb saytı və virtual muzey, həmçinin “Xalça muzeyinin dostları klubu” fəaliyyət göstərir. Muzey muzeylərarası əməkdaşlığa olduqca böyük önəm verir. Belə ki, muzeylərarası beynəlxalq əməkdaşlıq proqramı “İPAM” çərçivəsində dünyanın böyük tekstil və xalça kolleksiyalarına malik olan – Vaşinqton Tekstil Muzeyi və Azərbaycan Xalçası və Xalq Tətbiqi Sənət Dövlət Muzeyi ilə birgə bəşəriyyətin ən əsas mədəni irs növlərindən olan tekstil məmulatlarının və xalçalarının qorunması və mühafizəsi üzrə vahid sistemin işlənməsi layihəsi hazırlanmışdır. Layihənin məqsədi veb sayt formasında olan iki hissədən ibarət bələdçinin yaradılması idi. Birinci hissədə xalçanın yığım prosesinin izlənməsi, tekstil və xalça kolleksiyaları haqqında informasiyanın yazılması və arxivləşdirilməsi vasitəsilə kolleksiyanın idarə olunması xüsusi vurğulanmışdır. İkinci hissə isə kolleksiyalarla işləmək üsullarının köməyi ilə mühafizə və konversiya metodları ilə kolleksiyaların qorunmasına həsr olunmuşdur. Yarandığı gündən daim fəaliyyəti yaradıcılıqla, yeni-yeni layihələrlə, elmi nailiyyətlərlə bağlı olan muzeyin əsas iş prinsipi eksponatların mühafizəsi, bərpası, sərgilərin təşkili və qədim xalq sənətinin təbliğindən ibarətdir [4, səh.7].

Azərbaycan Dövlət Teatr Muzeyinin veb saytı hazırlanıb və 2011-ci ildə istifadəyə verilib. Saytda ekspozisiya mətni 3 dildə yerləşdirilib. Muzeyin fonoteka şöbəsində toplanmış teatr korifeylərinin səslərinin, tamaşalara bəstələnmiş musiqilərdən nümunələrin, radiopyeslərin, video arxivlərin səmərəli istifadəsi, muzeydə çalışan gənc və orta yaşlı təcrübəli elmi

əməkdaşlar üçün pulsuz xarici dil və kompüter kurslarının təşkil edilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

Azərbaycan Dövlət Musiqi Mədəniyyəti muzeyində Azərbaycan muzeyləri arasında ilk dəfə 2008-ci ilin sentyabr ayından rus alimləri – Moskva mütəxəssisləri Y.L.Koşşeyeva, Y.M.Loşak və M.Y.Tuminin hazırladıqları KAMİS proqram-texnoloji sistemi tətbiq olunmağa başlanmışdır. Bundan başqa YUNESCO-nun Moskvada fəaliyyət göstərən ofisi tərəfindən muzeyin internet səhifəsi açılmışdır.

Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət Nazirliyinin nəzdində olan xatirə muzeylərində də internet saytlarının hazırlanması, geniş informasiya ilə təmin olunması işi aparılmışdır. Belə ki, Bakıda fəaliyyət göstərən C.Cabbarlı, Ə.Əzimzadə, C.Məmmədquluzadə, N.Nərimanovun ev-muzeylərini, M.S.Ordubadinin xatirə muzeyinin veb səhifələrində Azərbaycan və rus dillərində mədəniyyət müəssisələrinin tarixi, strukturu, adı çəkilən şəxsiyyətlərin həyat və yaradıcılıqları, keçirilən tədbirlər barədə kifayət qədər məlumatlar yerləşdirilib. Bakı Şəhər Mədəniyyət və Turizm İdarəsinin mətbuat xidmətindən alınmış məlumata görə, muzey fondlarının bazaları əsasında elektron kataloqların yaradılması işi də aparılıb və hər bir saytda “elektron kataloq” mövcuddur.

Bu gün böyük bir intensivliklə inkişaf edən texnologiya demək olar ki, həyatımızın və ya fəaliyyətimizin hər hissəsində köməyimizə çatır. Məhz buna görə də biz yaşadığımız dünyanı, dövr və cəmiyyəti “informasiya və texnologiyalar əsri”nə uyğunlaşdırmağa çalışırıq. Artıq bir çox sektorda insan əməyi, fiziki gücü yüksək keyfiyyətli texnologiya məhsulları ilə əvəz edilir. Texnologiyanın qismən gec çatdığı nadir sektorlardan biri də muzey və qalereyalardır. Bir sosial varlıq olaraq insanın əsas ehtiyaclarından biri olan ünsiyyəti muzey və qalereyalar müxtəlif, çoxşaxəli tədbirlər təşkil edərək təmin etməyə can atırlar. Sərgilərdə istifadə olunan informasiya, displeylər, planşetlər və müxtəlif sərgi texnoloji məhsulları ünsiyyət tərzini formalaşdıran önəmli obyektlərdir. Muzeylərdə (sərgilər, ictimaiyyət üçün maarifləndirici tədbirlərdə) ictimaiyyətlə ünsiyyət prosesinin ən effektiv şəkildə həyata keçirilməsində müvəffəqiyyət əldə etmək üçün ən əsas şərtlərdən biridir. Bu ünsiyyət prosesində muzeylər uğurlu olmaq üçün ünsiyyət formalarından istifadə edirlər. Müasir muzeylər öz məqsədlərinə çatmaq və ictimaiyyətin diqqətini cəlb etmək üçün strateji həmlələrə müraciət edirlər.

Ədəbiyyat

- 1. Azərbaycan tarixinin öyrənilməsində muzeylərin rolu. II Respublika Elmi Konfransının Materialları. Bakı - 18.VI.2012. s. 5.*

2. *Ədəbiyyat qəzeti. Nizami muzeyi ekspozisiyası: elmilik və tarixilik / G.İbrahimqızı .- 2010.- 12 noyabr.- s. 2.*
3. *Əliyev İ.H Azərbaycan İnformasiya və Kommunikasiya texnikasının inkişafına xüsusi əhəmiyyət verir. Cenevrədə informasiya cəmiyyəti üzrə Dünya Sammitinin açılışındakı nitqi. "Azərbaycan" qəz., Bakı, 2009, 21 mart.*
4. *Xalq qəzeti.- Xalça muzeyi fəaliyyətini genişləndirir. / M.Mükərrəmoğlu 2014.- 8 fevral.- s. 7.*
5. *Mədəniyyət. Gözəl sənətin zəngin məkanı / Ə.Quliyev - 2016.- 11 mart.- s. 11.*
6. *Səs. Hüseyn Cavidin ev-muzeyi zənginləşir.- / Zümrüd 2010.- 31 iyul.- s. 12.*

F.R.Mahmudova
Azərbaycan Turizm və Menecment Universiteti
mahmudovafatime866@gmail.com

ZAQATALA RAYONUNDA ALBAN DÖVRÜ DİNİ ABİDƏLƏRİ

Xülasə

Azərbaycan Respublikasının bölgələrinin hər biri öz tarixi abidələri ilə tanınır. Zaqatala rayonu da öz füsunkar təbiəti, adət-ənənələri, mədəni irsi, tarixi memarlıq abidələri ilə diqqəti cəlb edir. Zaqatala mühüm tarixi hadisələrin cərəyan etdiyi bölgədir və bu da rayonun mühüm arxeoloji və tarixi memarlıq abidələrinin zənginliyinin göstəricisidir.

Zaqatala rayonunun Qədim Qafqaz Albaniyasının tərkibində olması, Azərbaycan tarixi üçün mühüm hadisələrə şahidlik etməsi onun memarlıq abidələrinin tarixiliyində də mühüm rol oynayır. Ərazidəki qədim kilsələr, tikilən qala və digər abidələr bunun bariz nümunəsidir. Tikililərin memarlıq xüsusiyyətləri, görünüşü özünəməxsusluğu ilə seçilir, gələn turistlərin diqqətini cəlb edir. Qafqaz Albaniyası dövründə mövcud olmuş müxtəlif dinlər bugünkü gündə müxtəlif memarlıq nümunələrində öz əksini tapmışdır.

Məqalədə məqsəd, ən əsası, tariximiz üçün mühüm olan alban dövrü abidələrindən bəhs etmək və özünəməxsusluğu ilə seçilən mədəniyyət nümunələrinə diqqət yetirməkdir.

РЕЛИГИОЗНЫЕ ПАМЯТНИКИ АЛБАНСКОЙ ЭПОХИ В ЗАГАТАЛЬСКОМ РАЙОНЕ

Резюме

Каждый из регионов Азербайджанской Республики известен своими историческими памятниками. Загатальский район также привлекает внимание своей увлекательной природой, традициями, культурным наследием и историческими архитектурными памятниками.

В истории его архитектурных памятников важную роль играет и тот факт, что Загатальский район является частью Древней Кавказской Албании и стал свидетелем важных событий в истории Азербайджана. Древние церкви, замки и другие памятники этого района являются ярким примером этого. Архитектурные особенности и внешний вид зданий выделяются своей уникальностью и привлекают внимание туристов. Различные религии, существовавшие во времена Кавказской Албании, сегодня отражены в различных архитектурных образцах.

Основная цель статьи – рассказать о памятниках албанской эпохи, важных для нашей истории, и обратить внимание на культурные образцы, отличающиеся своей уникальностью.

RELIGIOUS MONUMENTS OF THE ALBANIAN ERA IN ZAGATALA REGION

Summary

Each of the regions of the Republic of Azerbaijan is known for its historical monuments. Zagatala region also attracts attention with its fascinating nature, traditions, cultural heritage, historical architectural monuments. Zagatala is a region where important historical events took place, and this is an indicator of the wealth of important archaeological and historical architectural monuments of the region.

The fact that Zagatala region is a part of Ancient Caucasian Albania and witnessed important events for the history of Azerbaijan also plays an important role in the history of its architectural monuments. Ancient churches, castles and other monuments in the area are a clear example of this. The architectural features and appearance of the buildings stand out for their uniqueness and attract the attention of tourists. The various religions that existed during the Caucasian Albania are reflected in various architectural examples today.

The main goal of the article is to talk about the monuments of the Albanian era, which are important for our history, and to pay attention to cultural examples that are distinguished by their uniqueness.

Açar sözlər: rayon, abidə, tarix, memarlıq

Ключевые слова: регион, памятник, история, архитектура

Key words: region, monument, history, architecture

Azərbaycanın dəyərli maddi mədəniyyət nümunələri ilə zənginliyi danılmazdır. Bu da öz növbəsində tarixin müxtəlif dövrlərində ərazimizdə mövcud olan müxtəlif dövlətlərin, mədəniyyətlərin inkişafının göstəricisidir. Uzun illərdən bəri ölkəmizdə yaşamış, ən əsası da şimal bölgəsində məskunlaşan müxtəlif etnoslar, özünəməxsus mədəniyyəti, dünyagörüşü ilə seçilib. Azərbaycanın şimal bölgəsi həm yerləşdiyi ərazi, həm də təbii coğrafi mövqeyinə görə hər zaman diqqət mərkəzində olmuşdur. Məqaləmizdə haqqında danışacağımız Zaqatala rayonu, onun tarixi mədəniyyət abidələri bunun bariz göstəricisidir.

Zaqatala rayonunun ərazisinin Qədim Qafqaz Albaniyasının tərkibində olmasının əsas göstəricisi rayonda yerləşən qədim alban kilsələridir. Həmin kilsələr içərisində Zaqatala rayonunun bir sıra kəndlərində yerləşən kilsələr mövcuddur. Mamrux kilsəsi, Qəbizdərə kilsəsi, Ləkit məbədi və Yuxarı Çardaxlar kəndi ərazisində Pəri qalası alban dövr memarlığının əsas göstəricisidir. Qeyd etdiyimiz memarlıq nümunələri haqqında danışmadan öncə həmin dövrün tarixinə nəzər salaq.

E.ə.VII əsrin əvvəlində Kimmer-Skit dalğaları ilə Ön Asiyaya düşmüş sak tayfaları Albaniyanın ərazisində də məskən salmışlar və bu ərazi Kür çayının sağ sahilindən (Kür-Araz qovşağı daxil olmaqla) Qafqaz dağ ətəklərinə

qədərki ərazini tuturdu. Zaqatala rayonu da qədim Qafqaz Albaniyasının ayrılmaz hissəsi olmaqla onun qərbində yerləşirdi [1, səh.38]. Qafqaz Albaniyasında xristianlıq eramızın 54-57-ci illərində apostol Müqəddəs Yeliseyin təbliğ fəaliyyətindən sonra yayılmışdır. Xristianlıqdan əvvəlki dövrlərdə alban tayfaları arasında müxtəlif səma cisimlərinə, yunan tanrı və tanrıçalarına həmçinin oda sitayiş olmuşdur [2, səh.152].

Qədim Qafqaz Albaniyasının dini xüsusiyyətlərini özündə əks etdirən memarlıq nümunələrindən bəhs edilərkən ilk öncə Mamrux məbəbindən danışa bilərik. Qax rayonunun Güllük və Zaqatala rayonunun Mamrux kəndləri yaxınlığında Armatay dağının zirvəsində inşa olunmuş qədim alban kilsəsi Ay və Günəş tanrıları məbədi əsasında inşa edilmişdir. Məbədin təqribən IV əsrdə Albaniya hökmdarı III Mömün Vaçaqanın hakimiyyəti dövründə kilsəyə çevrildiyi güman edilir. 12.8 metr diametrə malik olan əsas kilsə binası dörd pylon vasitəsilə daxildən iki hissəyə bölünmüşdür: dolama hissə və gümbəzaltı kvadrat hissə. Dairəvi plana malik olan yan otaqlar 3.20 metr diametrə malikdir. Hər otaq bayıra açılan iki pəncərəyə və 40 sm enə malik, kiçik giriş otağına açılan qapıya malikdir. 95 sm dərinliyə və 85 sm enə malik nişlər altar və otaqlar arasında divar hörgüsünü yüngülləşdirir. Kilsənin divarları çaydaşından inşa edilib. Şərq fasadında əhəngdaşından üzlüklərin bir hissəsi qorunub saxlanmışdır. Pylonlar beton qarışığı və çaydaşından inşa edilmişdir. Dağılmış tağların dövrümüzə çatmış qalıqlarından, onların 24x24x5 və 23x23x5 sm ölçülü kərpiclərdən inşa edilməsi müəyyən edilmişdir. Divarlar daxildən suvaqlanmış və rəsmlərlə bəzədilmişdir. Altar apsidası və şimal yan otağı arasındakı divar üzərində rəsmlərin qalıqları saxlanmışdır [3, səh.12].

Zaqatala rayonunun ərazisində alban dövrünə aid bir digər memarlıq nümunəsi rayonun Yuxarı Çardaxlar kəndi ərazisində yerləşən Pəri qalasıdır. İnşa tarixi III-V əsrlərə aid edilən “Pəri qalası” alban memarlığının əlçatmaz dağ zirvəsində inşa edilən əvəzsiz nümunədir. Qala yerdən 150-200 metr hündürlükdə yerləşir. Etimologiyası da maraqlı rəvayətlə bağlıdır. Deyilənə görə qədim dövrdə yadelli basqını olan zaman kəndin qız, gəlini bu qalaya çıxarılar, düşmən gedənə qədər endirilməzmiş. Elə qədim zamanlardan adına Pəri qalası deyilib. Alban memarlığının əlçatmaz dağ zirvəsində tikilən ən təkrarolunmaz nümunəsi hesab edilən “Pəri qalası” Yuxarı Çardaxlar kəndindən 300 metr aralıda, dağın üzərində, yerdən 150-200 metr hündürlükdə tikilib. Üç otaqdan ibarət qalanın ümumi sahəsi 30 kvadratmetrə yaxındır. Qalaya getmək üçün vaxtilə qayadan yonulmuş 1-1,5 metr enində yol olub. Həmin yolun qalıqları hələ də qalmaqdadır. Qayalıq ərazidə hərəkət etmək üçün xüsusi hazırlığı olan adamlar həmin cığırdan istifadə etməklə qalaya daxil ola bilirdilər [4, səh.128].

Yerli əhali arasında bu qalaya “Pəri qalası” ilə yanaşı, “Qız qalası” da deyirlər. Bəzi mənbələrdə isə bu qala “Dağ içi qala” da adlandırılır.

Azərbaycanda, eləcə də dünyada uca dağların üzərində tikilən qalalar çoxdur. “Pəri qalası”nın əsas özəlliyi isə ondadır ki, onun tikintisində daşdan istifadə olunmayıb. Qala qaya çapı ilə inşa edilib. Bir sıra mənbələrdə qalanın XIV əsrin sonlarında Cənubi Qafqaza yürüş edən Teymurləngin qoşunlarına şiddətli müqavimət göstərmiş yerli əhalinin əsas istehkamlarından biri olması göstərilir. Əfsanəyə görə, qalaya hücum edən Teymurləngin qoşunlarına qarşı döyüş əməliyyatlarına Pəri adında qadın rəhbərlik edirmiş. Əmir Teymura qalanın alınmaz olması haqqında məlumat verirlər. Bu zaman Teymurləng qalanın hücumuna şəxsən özünün rəhbərlik edəcəyini, həmin qadını da özünün xanımı edəcəyini bildirir. Lakin Pəri Teymurləngin təslim olmaq barədə təklifini rədd edir. Uzun sürən ağır döyüşlərdən sonra Teymurun əsgərləri məbədi çox çətinliklə də olsa tuturlar. Düşmən əlinə keçməmək üçün Pəri özünü qayadan atır. Ehtimal olunur ki, bu hadisədən sonra məbəd “Pəri qalası” adını alıb. Hazırda “Pəri qalası” nəinki Yuxarı Çardaxlar əhalisinin, eləcə də bütün zaqatalıların ən çox ehtiram bəslədikləri tarixi abidələrdən biridir [4, səh.128].

Zaqatala rayonunun Qəbizdərə kəndindən şimalda, Kilsəçay və Maurovçay çaylarının birləşən yerində dağılmış bir məbəd var. Bu kilsə dağın düzənlik hissəsində, meşədə, Dağıstana gedən yolun üzərində yerləşən bu kilsə VIII-IX əsrlərə aid “azad xaç” memarlıq formasına malikdir. Məbədin divar hörgüsündə mozaik ardıcılıqla sıralanmış hündür və alçaq çaydaşlardan istifadə edilmişdir. Pəncərə və qapı yerləri, həmçinin nişlər yaxşı yonulmuş daşlarla üzlənmişdir. Kilsə həm daxildən, həm də xaricdən xaçvari formaya malikdir. Xaçın tərəflərinin kəsişmə yerində, kilsənin mərkəzində günbəz ucalır. Şərq tərəfdən kilsə binasına xaricdən beşguşəli, daxildən isə yarım dairəvi formaya malik altar apsidası birləşir [5, səh.2].

Kilsə kiçik həcmli fəza quruluşuna malikdir. Plana nəzər yetirdikdə məbəd daxildən xaçvari, xaricdən isə düzbucaqlıdır və örtük hissəsi mərkəzi gümbəzlidir. Kilsənin divarlarının tikintisində inşaat materialı kimi çay daşından, örtük hissəsində isə kərpicdən istifadə edilmişdir. Kilsə binası 7.7 x 6 metr ölçüyə malikdir. Məbədin divar hörgüsündə mozaik ardıcılıqla sıralanmış hündür və alçaq çaydaşlardan istifadə edilmişdir. Pəncərə və qapı yerləri, həmçinin nişlər yaxşı yonulmuş daşlarla üzlənmişdir. Dam örtüyündə 21 x 21 x 5 sm ölçülü kirəmitlərdən istifadə edilmişdir [6, səh.39].

Mövqeyinə görə həm Zaqatala, həm də Qax rayonlarının ərazisində yerləşən Ləkit məbədi də qədim alban məbədi inşa tarixi IV-VI əsrlərə aid edilən, Albaniya hökmdarı III Mömün Vaçaqanın hakimiyyəti dövründə kilsəyə çevrildiyi güman edilən abidələrdən biridir.

İnşaat texnikası baxımından mütəxəssislər kilsənin inşa tarixini IV-VI əsrlərə aid edirlər. Ləkit məbədi Cənubi Qafqaz tetrakonxlarının təşəkkül

tapması üçün əsas olmuşdur. Kilsə qədim zərdüştü məbədi əsasında yaradılmışdır [7, səh.70].

Ərazinin seysmik aktivliyə malik olması tikilinin günbəzinin diametrinin genişləndirilməsi imkanını məhdudlaşdırmaqla, daxili həcm genişləndirilməsi imkanlarını daha da çətinləşdirirdi. Buna görə də daxili strukturun xaçvari həlli, məbədin konstruktiv və kompozisiya quruluşuna daha uyğun gəlirdi. Tağvari örtüyün tətbiq edilməsi ilə məbədin mərkəz hissəsində daha əlverişli konstruktiv imkan yaradılmış və bu da lazımı ölçüdə günbəzin inşa edilməsində böyük rol oynamışdır. Bununla yanaşı, xaçvari quruluşun xristianlıq üçün ideya-məna və simvolik əhəmiyyətini də nəzərə almaq lazımdır. Məbədin diametri 18.8 metrə bərabərdir [7, səh.71].

Bütün bunları nəzərə alaraq demək olar ki, Zaqatala rayonunda Qafqaz Albaniyasından bizə miras qalmış məbəd və kilsələr mövcuddur. Qeyd etdiyimiz qədim məbəd və kilsələrin təmiri maliyyə çətinlikləri üzərində mümkün olmasa da, qorunması sahəsində müəyyən tədbirlər həyata keçirilir. Bir çox kilsə artıq tanınmaz vəziyyətə düşsə də əhali tərəfindən qorunan həmin abidələr illər keçsə də hər zaman hörmətlə yad ediləcəkdir. Tarixi abidələr hər bir xalqın milli sərvətidir. Onları qorumaq, gələcək nəsillərə və bütün dünyaya tanıtmmaq bizim vəzifəmizdir. Ümid edirik ki, hər bir nəsil bunu layiqincə yerinə yetirər.

Ədəbiyyat

1. Qəniyev. H., *Azərbaycan tarixi*, Bakı-2019, səh. 38-51.
2. Bünyadov Z., *Azərbaycan tarixi*, Bakı-2007, səh. 152.
3. Мамедова, Г.Г., *Христианское культовое зодчество Кавказской Албании эпохи раннего средневековья*. Баку. 1985. с.12.
4. Əliyeva R.Ş., *Zaqatalanın tarixi memarlıq irsi*, Bakı-2012, səh. 128.
5. Xəlilov M.C., *Albaniyanın xristian abidələri*, Bakı-2011, səh. 22.
6. Məmmədova. G., *Orta əsr memarlığı. II cild*. Bakı-2011, səh. 139.
7. Мамедова Г.Г., *Зодчество Кавказской Албании*. Баку: 2004, с.224
8. *Balakən-Zaqatala bölgəsinin tarixinə dair*, Kitab Bakı, 2007 səhifə 147
9. Карахмедова А.А., *Христианские памятники Кавказской Албании (Алазанская долина)* Баку,. 1986. 22.

F.M.Kərimli
Azərbaycan Turizm və Menecment Universiteti
firudinkerimli444@gmail.com

MÜASİR TIPLİ MUZEYLƏRİN TURİZMİN İNKİŞAFINDA ROLU

Xülasə

Xalqımızın ən qədim zamanlardan müasir dövrədək öz tarix və mədəniyyətinin inkişaf yolunu əks etdirən Azərbaycan muzeyləri zəngin mədəni irsin qorunmasında, təbliğ edilməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu gün muzeylərimiz nadir sənət incilərinin və milli sərvətlərin nümayiş etdirildiyi geniş bir şəbəkəyə malik olub respublikamızın bütün bölgələrini əhatə edir. Ölkəmizdə muzey işi qədim dövrlərdən başlayaraq özünəməxsus yol keçmişdir. Azərbaycan hökmdarlarının saraylarında, məbədlərdə, həmçinin digər tikililərdə mədəniyyət tariximizin ən müxtəlif dövrlərinə aid qiymətli əşyalar və sənət nümunələri mühafizə edilmişdir. Tarixi və bədii əhəmiyyət daşıyan eksponatların mühüm bir qismi sonrakı dövrlərdə əsas etibarilə şəxsi kolleksiyalarda toplanmışdır. Eyni zamanda, tarixən regionda baş vermiş geosiyasi hadisələr nəticəsində Azərbaycan mədəniyyətinin, elminin, incəsənətinin unikal nümunələri yüksək estetik dəyərə malik əsl sənət möcüzələri kimi dünyanın ən məşhur muzeylərinin daimi eksponatları sırasında yer almışdır. Hazırda bir sıra ölkələr məhz muzeyləri sayəsində dünya ictimaiyyətinin, xüsusilə elm, siyasət adamlarının, turistlərin diqqətini çəkir, mədəniyyətlərini qlobal miqyasda təbliğ etmək imkanı əldə edirlər.

Hazırkı dövrdə Azərbaycanda bir çox yeni müasir tipli muzeylər açılıb və uğurla fəaliyyət göstərirlər. Vurgulamaq lazımdır ki, müasir tipli muzeylər Azərbaycan turizminin inkişafına olduqca müsbət təsir göstərirlər. Müasir muzeylərimiz cəmiyyətin inkişaf tarixini sənədləşdirərkən təkcə əşyaları real həyata çıxarmaqla kifayətlənmir, eyni zamanda cəmiyyətin inkişafını təsdiq edən və ona təkan verən müasir sənədlərin yaranması yoluna da diqqət yetirir və ondan səmərəli istifadə edir.

РОЛЬ СОВРЕМЕННЫХ МУЗЕЕВ В РАЗВИТИИ ТУРИЗМА

Резюме

Музеи Азербайджана, отражающие развитие истории и культуры нашего народа с древнейших времен до современности, имеют большое значение в охране и популяризации богатого культурного наследия. Сегодня наши музеи обладают широкой сетью редких художественных жемчужин и национальных сокровищ и охватывают все регионы нашей республики. Музейное дело в нашей стране с древнейших времен шло по уникальному пути. Во дворцах, храмах и других постройках правителей Азербайджана сохранились

ценные предметы и образцы искусства, относящиеся к самым различным периодам нашей культурной истории. Важная часть экспонатов, имеющих историко-художественное значение, в более поздние периоды преимущественно собиралась в частных коллекциях. Вместе с тем, в результате исторических геополитических событий в регионе уникальные образцы азербайджанской культуры, науки и искусства были помещены в число постоянных экспонатов самых известных музеев мира как настоящие художественные чудеса, имеющие высокую эстетическую ценность. В настоящее время ряд стран привлекают внимание мирового сообщества, особенно ученых, политиков и туристов, благодаря своим музеям и имеют возможность продвигать свою культуру в мировом масштабе.

В настоящее время в Азербайджане открыто и успешно работает множество новых современных музеев. Следует подчеркнуть, что современные музеи оказывают весьма положительное влияние на развитие азербайджанского туризма. Документируя историю развития общества, наши современные музеи не только воплощают предметы в реальную жизнь, но в то же время уделяют внимание способу создания современных документов, подтверждающих и способствующих развитию общества, и эффективно их используют.

THE ROLE OF MODERN MUSEUMS IN THE DEVELOPMENT OF TOURISM

Summary

Museums of Azerbaijan, which reflect the development of our nation's history and culture from the earliest times to modern times, are of great importance in protecting and promoting the rich cultural heritage. Today, our museums have a wide network of rare art pearls and national treasures and cover all regions of our republic. Museum work in our country has taken a unique path since ancient times. In the palaces, temples, and other buildings of the rulers of Azerbaijan, valuable objects and art samples belonging to the most diverse periods of our cultural history have been preserved. An important part of the exhibits of historical and artistic importance were mainly collected in private collections in later periods. At the same time, as a result of historical geopolitical events in the region, unique examples of Azerbaijani culture, science, and art have been placed among the permanent exhibits of the world's most famous museums as real art miracles of high aesthetic value. At present, a number of countries attract the attention of the world community, especially scientists, politicians, and tourists, thanks to their museums, and have the opportunity to promote their culture on a global scale.

At the present time, many new modern museums have been opened in Azerbaijan and are operating successfully. It should be emphasized that modern museums have a very positive effect on the development of Azerbaijan tourism. While documenting the history of society's development, our modern museums not only bring objects to real life, but at the same time pay attention to the creation of modern documents that confirm and promote the development of society and use it effectively.

Açar sözlər: müasir tipli muzeylər, turizm, inkişaf perspektivləri, muzey

Ключевые слова: современные музеи, туризм, перспективы развития, музей

Key words: modern museums, tourism, development prospects, museum

Zəngin mədəni-tarixi irsə və əlverişli təbii şəraitə malik olan Azərbaycan turizm sahəsində böyük inkişaf perspektivlərinə malikdir. Ölkəmizdə turizmin əksər növlərinin inkişafı üçün geniş imkanlar mövcuddur. Qeyd etmək lazımdır ki, turizmin inkişafına müasir muzeylərimiz olduqca böyük təsir göstərirlər. Turizmin inkişafına təsir göstərən müasir muzeylərimizdən biri də “Suraxanı” gəmi-muzeyidir. “Suraxanı” gəmi-muzeyi qədim dənizçilik ənənələrinə malik müasir Azərbaycanın keçmişi ilə gələcəyi arasında körpü rolunu oynayır. Dünyada ilk tanker-muzeyin Bakıda fəaliyyət göstərməsi yerli sakinlər və gündən-günə artan turistlərə Xəzərin və ölkəmizdə gəmiçiliyin tarixi, qəhrəman dənizçilərimizin rəşadətli əməyi ilə yaxından tanış olmaq imkanı qazandırır. “Azərbaycan Xəzər Dəniz Gəmiçiliyi” QSC-nin (ASCO) “Suraxanı” gəmisini ölkəmizin dənizlə neftdaşıma tarixində mühüm rol oynayıb. Uzunluğu 123.5 metr, dedveyti isə 4696 ton olan “Suraxanı” tankeri Xəzər dənizində 1957-ci ildən istismara verilən “Mühəndis A.Pustoşkin” tipli gəmilərdən biridir. Son dövrlər Gəmiçiliyin tərkibində neft təmizləyici stansiya qismində istismar edilən “Suraxanı” tankerinin muzeyə çevrilməsi ilə bağlı qərar 2017-ci ildə verilib.

Tankerin muzey kimi fəaliyyət göstərməsi üçün gəmidə əsaslı təmir və yenidənqurma işləri həyata keçirilib. Bu məqsədlə ASCO-nun “Bibiheybət” Gəmi Təmiri Zavodu, eləcə də “Xəzər ” MMC-nin insan və texniki resursları səfərbər edilib. Gəminin gövdə və digər hissələrində təmir və yenidənqurma işlərinə ümumilikdə 2000-dən artıq yerli gəmi təmirçisi cəlb olunub. “Suraxanı” tankerinin muzeyə çevrilməsi üçün Böyük Britaniya, Hollandiya, Türkiyə kimi gəmiçilik ənənələri olan ölkələrin bu sahədə böyük təcrübəsindən istifadə olunub. Gəmi-muzeyin beynəlxalq standartlara cavab verməsi məqsədilə 100-dən çox nüfuzlu xarici və yerli şirkətlə əməkdaşlıq edilib. Muzeyin zallarında ən müasir texnoloji avadanlıqlardan istifadə edilməklə, bir sıra innovativ yenilikərə imza atılıb. Ziyarətçilər burada Xəzərin tarixi, Abşeronda neft hasilatı, gəmiçiliyin inkişafı, dünyada ilklərdən sayılan gəmilər, dəniz nəhəngləri, gəmiçiliyin ayrılmaz atributlarından olan naviqasiya alətləri, 5000 ilə yaxın tarixə malik dəniz düyünləri, gəmilərin istismarı zamanı istifadə edilən avadanlıqlarla yaxından tanışlıq imkanı qazanır. Muzeyin ərazisində restoran da fəaliyyət göstərir. Restoranda milli mətbəx və dəniz məhsullarından hazırlanmış təamlardan dadmaq mümkündür. Dünyada ilk tanker-muzeyin Bakıda fəaliyyət göstərməsi yerli sakinlər və gündən-günə artan turistlərə Xəzərin və ölkəmizdə gəmiçiliyin tarixi, qəhrəman dənizçilərimizin rəşadətli əməyi ilə yaxından tanış olmaq imkanı qazandıracaq.

Hətta “İRS-Heritage” beynəlxalq jurnalın növbəti nömrəsində “Azərbaycan Xəzər Dəniz Gəmiçiliyi” QSC-nin (ASCO) “Suraxanı” gəmi-muzeyi barədə material dərc olunub [5].

Müasir muzeylərimizdən danışarkən təbii ki, Neon Sənət Muzeyi və ya “Farhouse” neon ev-muzeyinin də adını qeyd etmək lazımdır. Novxanı kəndinə yerləşən neon muzeyi Azərbaycanda yerləşən ilk və yeganə belə muzeydir. Neon Sənət Muzeyi Azərbaycanın ən tanınmış neon sənətçilərindən biri olan Fərid Ələkbərov tərəfindən 2015-ci ildə yaradılmışdır. Muzey kimi rəsmi fəaliyyətinə 2022-ci ilin yanvarında başlamışdır. Muzey hazırlanarkən fənşuy fəlsəfəsindən istifadə olunmuşdur. Fərid Ələkbərov muzeyi yaratmaq üçün 7 il vaxt sərf etmişdir. Muzeyi yaratmaq ideyası Laplandiyada olanda şimal işıqlarını görəndə yaranmışdır. Muzey fasaddan interyerə qədər neon üslubda bəzədilmiş iki mərtəbədə ibarətdir. Bundan əlavə, su səviyyəsindən bir qədər aşağıda yerləşən industrial üslubda olan ərazidə kiçik sərgi zalı fəaliyyət göstərir. Muzeydə Fərid Ələkbərov, dostları və həmkarlarının neon əsərləri sərgilənir. *Fərid Ələkbərovun istifadə etdiyi neon boyalar adi gün və ya elektrik işığında zəif görünür, ya da ümumiyyətlə görünmür. Amma qaranlıq yaradıb, xüsusi ultra-bənövşəyi işıq yandırmaq kifayətdir ki, insan paralel - mistik və hədsiz gözəl reallığa qərq olsun [3, səh. 16].* Heykəltaraşlıq, metal üzərində nəqqaşlıq, vitraj sənəti və rəssamlıq kimi bir sıra sahələrdən olan sənətçilərin işləri neon naxışlarla birləşmişdir. Əsərlərin çoxunu mistik obrazlar təşkil edir. Muzeyin həyatında rəssamın atası Kamal Ələkbərov tərəfindən hazırlanmış və Həzi Aslanov, Memar Əcəmi, İlyas Əfəndiyev kimi şəxslərin heykəlləri yerləşir. Otaqların birində rəssamın atasının gipsdən ürək formasında hazırladığı heykəli var. Ürəyin içərisində həyat yoldaşının üzünü təsvir edib. Bu əsər ziyarətçilərin ən bəyəndiyi eksponat hesab olunur. Otağın divarında iki qadın təsviri var. Biri mələyi, digəri şeytani təmsil edir. Evin altındakı qalereyada isə kiçik heykəllər, yunan tanrısı Zevsin təsviri var ki, orada üz cizgiləri əks olunub. Rəssam heykəlləri daha canlı göstərmək məqsədilə üzərini neon boyalarla rəngləyib. Fərid Ələkbərov bir çox işlənməyən əşyalardan da yeni eksponatlar ortaya çıxarmışdır: işlənməyə cins parçalarla örtülmüş divan, amputasiya olunmuş həqiqi ayaq üzərində işlənməmiş əsər, neon pərdə daxildir. Fuad Ələkbərov Novruz bayramını çox sevdiyi üçün muzeydə nəhəng yaşıl neon səməni də yaratmışdır. Rəssam özü yoqa ilə məşğul olduğu üçün bəzi əsərləri meditasiyadan və yoqadan ilhamlanaraq yaratmışdır. Muzeydə 350-ə yaxın eksponat var. Muzeydəki qapıların, əşyaların yerləri insanlara pozitiv aura vermək üçün seçilmişdir. Muzeydə yoqa məhənləri istifadə olunur ki, insanlar içəri daxil olduqda ruhi cəhətdən daha yaxşı təəssürata sahib olsunlar. Muzeyi yerlilərlə yanaşı turistlər də ziyarət edir. Burda həmçinin master-klaslar keçirilir.

Bakıda fəaliyyət göstərən Bakı Müasir İncəsənət Muzeyi həm yerli, həm də xarici turistlərdə olduqca böyük maraq oyadır. Müasir İncəsənət Muzeyi Azərbaycanın birinci xanımı Mehriban Əliyevanın təşəbbüsü və Heydər Əliyev Fondunun dəstəyi ilə yaradılmışdır. Muzey 2009-cu il martın 20-dən etibarın fəaliyyət göstərir. *Muzeydə Azərbaycanın adlı-sanlı və gənc, əsasən avanqard üslubda işləyən rəssam və heykəltəraşlarının 800-dən çox işi toplanmışdır. Buraya gələnlər Azərbaycanın xalq rəssamları Səttar Bəhlulzadə, Böyükağa Mirzəzadə, Elmira Şahtaxtinskaya, Tahir Salahov, Ömər Eldarov və Nadir Əbdürrəhmanovun, adları Azərbaycan mədəniyyəti xəzinəsinə daxil olmuş digər rəngkar və heykəltəraşların işləri ilə də tanış ola bilərlər [1, səh. 3].* İncəsənətin ümumbəşəriyyətinin təəcəssümü kimi muzeydə başqa ölkələrin müasir sənətkarlarının rəsm və heykəltəraşlıq əsərləri də təmsil olunmuşdur: Qərb avanqardının nümayəndələri Pablo Pikasso, Mark Şaqal, Salvador Dalinin əsərləri ayrıca zalda nümayiş etdirilir. Muzeyin dizaynının ideya müəllifi rəssam Altay Sadıqzadədir. Muzeydə uşaq incəsənəti zalı, kitabxana, həmçinin, restoran, videozal və art-kafe vardır. Muzeyin açılış mərasimində Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev, Azərbaycanın birinci xanımı Mehriban Əliyeva və UNESCO-nun Baş katibi Koşiro Matsuura iştirak etmişlər. *Muzeydə əsaslı təmirdən sonra Xalq rəssamı Səttar Bəhlulzadənin 110 illik yubileyi ərəfəsində “Cizgi təranəsi” adlı sərgi açılır. O, müasir Azərbaycan mənzərə rəngkarlığının, eləcə də Azərbaycan impressionizminin yaradıcılarından sayılır. Məhz buna görə də onu “Azərbaycanın Van Qoqu” adlandırırlar. Sərgidə rəssamın heç vaxt nümayiş etdirilməmiş, şəxsi kolleksiyasından olan qrafik əsərləri yer alır [4, səh. 1].*

Ən çox turisti özünə cəlb edən Heydər Əliyev mərkəzinin tərkibində Heydər Əliyev muzeyi fəaliyyət göstərir. Dizaynı və burada tətbiq olunan yeni texnologiyaları ilə fərqlənən muzey Heydər Əliyevin həyat və fəaliyyətinin müxtəlif dövrlərini əks etdirir. Burada Heydər Əliyevin həm Sovet hakimiyyəti dövründə, həm də müstəqillik illərində həyata keçirdiyi fəaliyyət konsepsiyasının müxtəlif aspektləri virtual formada təqdim edilir. Heydər Əliyev haqqında çəkilən filmləri izləmək istəyənlər üçün müasir avadanlıqlarla təchiz edilmiş xüsusi zal fəaliyyət göstərir. *Mərkəzə gələnlər Heydər Əliyevin zəngin irsi ilə, həmçinin onun fəaliyyətinə həsr olunmuş “Ulu öndər” əsəri ilə tanış olur və əyani vəsaitlərdən istifadə etmək imkanı qazanırlar [2, səh. 8].* Muzeydə maraq doğuran bölmələrdən biri də ümummillə liderin müxtəlif ölkə rəhbərləri ilə görüşlərini əks etdirən multimediyalı zalıdır. Muzeyin “Beynəlxalq əlaqələr” bölməsində məlumatlar xüsusi qlobus vasitəsilə çatdırılır. Belə ki, qlobusun üzərində yerləşən hər hansı ölkənin adına toxunduqda, Heydər Əliyevin hakimiyyətdə olduğu dövr ərzində keçirdiyi görüşlər ekranda öz əksini tapır. Muzeydə təqdim olunan Heydər Əliyevin hərbi və mülki geyimləri, iş masası, şəxsi əşyaları, müxtəlif illərdə layiq görüldüyü orden və

medallar, dünya ölkələrinin rəhbərləri tərəfindən aldığı hədiyyələr də nümayiş etdirilən eksponatlar siyahısındadır.

Müasir muzey quruculuğunun əsas prinsipi odur ki, muzey mükəmməl şəkildə qurulsun.

1. Müasir muzey fəaliyyətində yaradıcı əlaqələrdə elmiliyə istinad olunmalı, elmiliklə yaradıcılıq bir-birini şərtləndirməli və bütün bu proseslərdə vahid məqsədə xidmət edilməlidir.

2. Vahid məqsəd çərçivəsində elmi-yaradıcı əlaqələrdə muzey mühitinə uyğun əlaqəlilik seçilməlidir.

3. Elmi-yaradıcı əlaqələrdə mühit amillərinin gücündən istifadə mexanizminin mühüm əhəmiyyəti olduğundan, bu mexanizmi yaradan, həyata keçirən qüvvə və amillərin planauyğun, məqsədyönlü fəaliyyəti muzey rəhbərliyinin nəzər-diqqətində olmalıdır.

4. Muzeyin elmi-yaradıcı potensialı vahid məqsəd çərçivəsində qavramanın həm elmi, həm də yaradıcı şəkildə baş verməsinə nail olmalı, bu prosesdə müasir metod, metodologiya, vasitələr, yollar, formalar və texnologiyanın gücündən istifadə etməlidir.

Problemə yuxarıdakı başlıca tələblər çərçivəsində yanaşsaq, görürük ki, doğrudan da yaradıcılığın elmi fəaliyyət nəticəsində əldə olunması aşkarlanır. Eyni zamanda o da aşkarlanır ki, həm elmin, həm də yaradıcılığın meydana çıxması fəaliyyətlə sıx əlaqədardır. Zehni fəaliyyət bu mexanizmin əsasıdır.

Muzeyin hər sahəsində istər fond, ekspozisiya, istərsə də elmi tədqiqat işlərinin aparılmasında yeniliklər artmaqdadır, bu işə muzey işinin daha da inkişaf etməsinə gətirib çıxarır.

Müasir muzey fəaliyyəti qarşılıqlı əlaqələrsiz mövcud ola bilməz. Muzey fəaliyyəti prosesində tətbiqi elementlər və ünsürlər arasındakı qarşılıqlı əlaqələrin mahiyyətinin aydınlaşdırılması və hərtərəfli izahı müvafiq qanunauyğunluqlar doğurur. Qanunauyğunluğun əhatə etdiyi fəaliyyət prosesi, hadisələrin arasındakı əsas əlaqə və asılılıqların mahiyyəti aydın şəkildə əks etdirilməlidir. Müasir muzey quruculuğunun əsas prinsipi odur ki, muzey mükəmməl şəkildə qurulsun.

- Müasir muzeyşünaslığın inkişafında ekspozisiyanın müasir tələblərə uyğun şəkildə qurulması vacibdir. Ekspozisiya ənənəvi şəkildə deyil, daha çox müasir texnologiyalardan istifadə edilərək və daha da zənginləşdirilərək qurulmalıdır.

- Muzey bələdçisi ekskursiya mətnini müasir tələblərə uyğun olaraq, müqayisəli şəkildə hazırlamalıdır. Köhnə ədəbiyyatlarla yeni ədəbiyyatlar arasında müqayisə aparmalı, yenilikdən qorxmamalıdır. Eyni zamanda, bələdçinin müxtəlif xarici dillərə yiyələnməsi də müasir muzey işinin inkişafı üçün labüddür.

• Muzeydə ən başlıca inkişaf etdirilməli sahə elmi-tədqiqat işidir. Muzeylərdə elmi-tədqiqat işlərinin işlənməsi, yeniliklərin üzə çıxarılması və bu yeniliklərin insanlara çatdırılması mühim bir məsələdir.

Sonda belə bir nəticəyə gələ bilərik ki, turizmin inkişafında Azərbaycanın müasir tipli muzeylərinin rolu çox böyükdür. Bu istiqamətdə turizmin inkişafını daha da təkmilləşdirmək üçün bu muzeylərin də inkişafına təkan verməli, onları dünyaya tanımaq üçün əlimizdən gələni etməliyik. Belə ki, muzey fəaliyyətinin yeni, daha işlək mexanizmlərinin yaradılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Avropada və bir sıra Şərqi ölkələrində muzey fəaliyyətinin çeşidi və istiqamətləri, onun ideya-estetik məzmunu artıq müəyyənləşib, zəngin təcrübə əldə edilib. Azərbaycanda da bu istiqamətdə addımların atılması danılmazdır. Muzey fəaliyyətində tərbiyəedici, təhsilləndirici, inkişafetdirici və formalaşdırıcı imkanlar mövcuddur. Həmin imkanlardan məqsədyönlü istifadə nəticəsində muzey tərəfindən qarşıya qoyulan məqsədə nail olunur. Bu imkanlar sayəsində müxtəlif istiqamətli elmi-bədii təsirlərin mövcudluğu müxtəlif yaş qruplu insanlarda, peşə sahiblərində müvafiq zövqlərin, maraqların yaranması, ayrı-ayrı münasibətlərin formalaşması ilə nəticələnir.

Ədəbiyyat

1. *Azərbaycan. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev Müasir İncəsənət Muzeyinin açılışında iştirak etmişdir -2009.-21 mart.-s.3.*
2. *Azərbaycan. Heydər Əliyev Mərkəzi fəaliyyətdədir. E.Nəsibli - 2010. - 12 may.- s. 8.*
3. *Mədəniyyət. Azərbaycanda “Farhause” neon ev-muzeyi açılıb / A.Xuduyeva-2015.- 16 dekabr.- s. 16.*
4. *Mədəniyyət. Müasir İncəsənət Muzeyinin əsaslı təmirdən sonra açılışı olub: Səttar Bəhlulzadənin heç vaxt nümayiş etdirilməyən əsərləri sərgilənir.- 2018.- 16 noyabr.- s.1.*
5. <https://surakhanishipmuseum.az/az/news/48>

M.L.Əliyev
Azərbaycan Universiteti
eliyevmehemmed476@gmail.com

I İBRAHİMİN VARİSLƏRİ DÖVRÜNDƏ ŞİRVAN ŞAHLIĞI

Xülasə

Şirvan şahlığı XV əsrdə nisbi sakitlik və sabitlik dövründə yaşadığı üçün iqtisadi və mədəni inkişaf dövrü keçirirdi. Şirvandan mühüm ticarət yollarının keçməsi də iqtisadi çoxcəhətli əlaqələrin inkişafına şərait yaradırdı. Bu dövrdə Xəzər dənizi ilə də qonşu dövlətlərlə ticarət əlaqələri inkişaf etməkdə idi. XIV əsrin sonu - XV əsrin əvvəllərində Şirvanda hakimiyyətdə olan I İbrahimin müdrik siyasəti nəticəsində Şirvan torpaqları yadelli işğallarından qurtulmuş, zəmanəsinin güclü hökmdarları ilə normal əlaqələr yaradılmışdı. I İbrahimin ölümündən sonra varisləri Xəlilullah və Fərrux Yasar da bu siyasəti uğurla davam etdirmişdi. XV əsrdə Şirvan şahlığının şəhərləri (Şamaxı, Bakı, Qəbələ, Dərbənd və s.) təkcə Azərbaycanın deyil, bütövlükdə Şərqi mühüm iqtisadi və mədəni mərkəzlərinə çevrilmişdilər.

ШИРВАНСКОЕ ЦАРСТВО ПРИ ПРЕЕМНИКАХ ИБРАГИМА I

Резюме

Поскольку в 15 веке Ширванское царство жило в период относительного спокойствия и стабильности, оно переживало период экономического и культурного развития. Прохождение важных торговых путей через Ширван также создало условия для развития многоплановых экономических связей. В этот период развивались торговые отношения с Каспийским морем и соседними странами. В результате мудрой политики Ибрагима I, находившегося у власти в Ширване в конце XIV - начале XV века, земли Ширвана были освобождены от иностранных оккупаций, и установились нормальные отношения с могущественными правителями его время. После смерти Ибрагима I эту политику успешно продолжили его преемники Халилулла и Фаррух Ясар. В XV веке города Ширванской династии (Шамахи, Баку, Габала, Дербенд и др.) стали важными экономическими и культурными центрами не только Азербайджана, но и Востока в целом.

THE KINGDOM OF SHIRVAN DURING THE SUCCESSORS OF IBRAHIM I

Summary

Since the Shirvan kingdom lived in a period of relative calm and stability in the 15th century, it had a period of economic and cultural development. The passage of important trade routes through Shirvan also created conditions for the development of multifaceted economic relations. During this period, trade relations with the Caspian Sea and neighboring countries were developing. As a result of the wise policy

of Ibrahim I, who was in power in Shirvan at the end of the 14th - beginning of the 15th century, the lands of Shirvan were freed from foreign occupations, and normal relations were established with the powerful rulers of his time. After the death of Ibrahim I, his successors, Khalilullah and Farrukh Yasar, successfully continued this policy. In the 15th century, the cities of the Shirvan kingdom (Shamakhi, Baku, Gabala, Darband, etc.) became important economic and cultural centers not only of Azerbaijan, but of the East as a whole.

Açar sözlər: *Şirvan şahlığı, I Xəlilullah, Fərrux Yasar, Teymurilər, Səfəvilər, mədəniyyət, XV əsr*

Ключевые слова: *Ширванское царство, Халилудла I, Фаррух Ясар, Тимуриды, Сефевиды, культура, XV век*

Key words: *Shirvan kingdom, Khalilullah I, Farrukh Yasar, Timurids, Safavids, culture, XV century*

XV əsrdə Şirvan şahlığı öncə Teymuri, Baharlı hökmdarlarının, daha sonra da Bayandurlu və Səfəvi kimi güclü qonşuların təzyiqi altında idi. Şirvan şahları bu güclər arasında balans siyasəti aparmağa çalışırdılar və müəyyən dərəcədə öz müstəqilliklərini qorumağı bacarmışdılar. Şirvan şahlarının bu səyləri sayəsində dövlət müəyyən dərəcədə iqtisadi və mədəni inkişafa nail olmuşdu. Şirvan şahı I Xəlilullah (1417-1465) hakimiyyətə gəldikdən sonra güclü Teymuri hökmdarı Şahruxla, Baharlı hökmdarı Cahan şahla normal münasibətlər qurmaqla ölkəsini viranedicilərin basqılarından qoruya bildi və onun dövrü nisbətən dinclik və sabitlik dövrü kimi yadda qaldı.

Fərrux Yasarın (1465-1501) hakimiyyəti dövründə Şirvan şahlığı Bayandurlu hökmdarları ilə Səfəvi şeyxləri arasında ziddiyyətlərdən yararlanaraq müstəqil siyasət yürütməkdə davam edirdi. Fərrux Yasar bu güclər arasında tarazlıq saxlamaq üçün müxtəlif siyasi və hərbi manevrlər etməyə çalışırdı. O, Bayandurlu sarayı ilə dostluq və qohumluq əlaqələri yaratmaqla Ərdəbil hakimi Şeyx Heydər in artan təzyiqini dəf edə bilmişdi. Fərrux Yasarın hakimiyyət illəri Şirvan şahlığında mədəniyyətin müxtəlif sahələrinin, xüsusən də memarlığın güclü inkişaf etdiyi bir dövr idi.

Yalnız XV əsrin sonunda Səfəvilərin sürətlə artan gücü qarşısında Şirvan şahlığı zəiflədi və gənc İsmayıldan asılı hala düşdü.

Şirvan dövlətində I Xəlilullah dönəmi. 1417-ci ildə Şirvanda şah taxtına I İbrahimin oğlu I Xəlilullah çıxdı. O da atası kimi Baharlı Qara Yusif və varislərinin basqılarından müdafiə olunmaq üçün Mərkəzi Asiya və İranda hökmlər edən Teymurilərlə yaxınlıq edirdi. Gənc Xəlilullah şah taxtına çıxan kimi Baharlı padşahlığından asılılığı tanımaqdan imtina etdi. Qara Yusifin 1420-ci ilin noyabrında Teymurun oğlu Şahruxla (1405-1447) müharibə zamanı qəfil ölümü Azərbaycanda siyasi vəziyyəti kəskin dəyişdi və Şirvan şahlığı Baharlı dövlətinin əsliliyindən qəti şəkildə qurtuldu.

Həmin vaxt Təbriz Şahruxun əmiri Əliyə Kükəltaş tərəfindən tutuldu. Təbriz tutulandan bir az sonra h. 823-cü (1420) ildə Şahrux özü Arazı keçərək, Qarabağa qışlamağa gəldi. Mərkəzi Asiya və demək olar ki, bütün İrana sahib olan Şahrux Qarabağda olarkən, bir sıra iri feodallar öz sədaqətini bildirmək və iltifata nail olmaq məqsədilə onun görüşünə getdilər. Bu feodal hakimləri arasında h. 823-cü il zilhiccə ayının 10-da (17 dekabr 1420-ci il) Şirvandan hədiyyələrlə gəlmiş I Xəlilullah da var idi. Şirvan şahı çox böyük iltifatla qəbul olunaraq, qiymətli kəməyə və sultanın digər hədiyyələrinə layiq görüldü. Şahrux Xəlilullahın igidlik və mərdliyi ilə tanınmış qardaşı əmir Mənuçöhrü yanında xidmətə götürdü. Şirvan şahının ardınca Şəki hakimi əmir Seydi Əhmədın, sonra isə gürcü hökmdarı Aleksandrın (1413-1442-ci illər) elçiləri Şahruxun qərargahına gəldilər.

Şirvan şahı I Xəlilullahla Şahruxun görüşü onları bir-birinə daha da yaxınlaşdırdı. Şirvan şahı Qarabağa sultan Şahruxun yanına gələndə onunla qohum olmaq istədiyini bildirdi. I Xəlilullah Qara Yusifin dul arvadı - Teymurun nəvəsi olan Əbu Bəkrin qızı ilə nişanlandı. Şirvandan şahın anası qiymətli hədiyyələr gətirdi və h. 324-cü il rəbiüləvvəl ayının 29-da (3 aprel 1421-ci il) çərşənbə günü Qaraköpəkdə təmtəraqlı toy oldu [7, s.219]. Bu diplomatik nikahla Şirvan şahlığının mövqeyi daha da möhkəmləndi.

I Xəlilullah Qarabağa gəlməzdən bir qədər öncə öz elçisi Məhəmməd Bakuyini məktubla Osmanlı sultanı I Mehmetin yanına göndərmişdi. Məktubda şirvanşahlarla sultan arasındakı qədim dostluqdan danışılır və sultan Şahruxun Təbrizin yaxınlığında olduğu bildirilirdi. I Mehmet verdiyi yaygın cavabda Xacə Məhəmməd Bakuyinin Kafədən keçərək Şirvan şahının məktubunu ona çatdırdığını, aralarındakı dostluğun qəbrə qədər qırılmayacağını qeyd edilirdi [7, s.220].

Şirvan şahlığının Teymurilər və Osmanlılarla yaxınlaşması Qaraqoyunlu dövlətinin taxtına yeni çıxmış Qara İsgəndəri qəzəbləndirdi. Bu səbəbdən, Qara İsgəndər Şirvanşahlar dövləti üzərinə hücum etməyi qərara alır. Qaynaqların məlumatına görə, İsgəndər Şamaxını 1427-1428 və 1433-1434-cü illərdə 2 dəfə dağıtmışdır. Sonuncu hücumunda isə təkcə Şamaxını deyil, bütün Şirvan ərazisini viran etmişdir. Bu hücumlar Şirvanşahlar dövlətinin iqtisadiyyatına çox ciddi ziyan vurmuşdur. I Xəlilullah buna görə Şahruxdan yardım istəmişdir və 1434-cü ildə Şahrux Heratdan Azərbaycana doğru hərəkət etdi. İsgəndər Teymurilərin hücumunu eşidib dərhal Şirvanı tərk etdi. Elə həmin ildə Şahruxun ordusu ilə Şirvanşahlar qoşunu Qara İsgəndəri məğlub etdi.

Şirvan şahı Xəlilullahın dönəmindən artıq Səfəvilərlə toqquşmalar da başlamışdı. Buna səbəb isə Səfəvi şeyxi Cüneydin Şirvanın ərazisindən keçərək Dağıstana hücumlar təşkil etməsi oldu. Cüneyd öz dövlətini yaratmaq məqsədilə Azərbaycanın inkişaf etmiş vilayətlərindən olan Şirvanı zəbt etmək

fikrinə düşdü. Şeyx Cüneydin niyyətini duyan və təbəsrəranlılar tərəfindən təhrik edilən Xəlilullah Qaraqoyunlu Cahanşahın yardımı ilə böyük orduyla onun qabağına çıxdı. 1460-cı ildə Samur çayının sol sahilindəki Qıpçaq kəndinin yaxınlığında baş verən vuruşmada Cüneyd öldürüldü, onun müridləri isə məğlub edildi. Bu hadisə Şirvanşahlar dövləti ilə səfəvilərin münasibətlərinin korlanmasının başlanğıcı oldu.

Şirvanşah I Xəlilullahın dövrü, Şirvanşahlar dövlətinin gücünün və nüfuzunun ən yüksək dövrlərindən biri hesab edilir. O, xarici siyasətdə ağıllı diplomatiya apararaq həm Səfəvilər, həm də Qaraqoyunlu və Ağqoyunlu dövlətləri ilə münasibətlərini tənzimləmişdir. Onun dövründə Şirvanşahlar dövləti öz müstəqilliyini qoruyub saxlayaraq iqtisadi və mədəni baxımdan güclənmişdir.

Fərrux Yasarın Şirvan şahı kimi fəaliyyəti. Xəlilullahın ölümündən sonra h. 869 (1465)-cu ildə onun oğlu Fərrux Yasar taxta çıxdı. Fərrux Yasar hakimiyyətinin ilk illərində diplomatik münasibətlər yaratmaq məqsədilə bir sıra ölkələrə elçilər göndərdi. Mənbələrin məlumatına görə, 1465-ci ildə şirvanşah Fərrux Yasarın elçisi Həsən bəy Moskvaya səfər etmişdir. 1466-cı ildə çar III İvan buna cavab olaraq, Vasili Papinin başçılığı altında şirvanşaha qiymətli hədiyyələrlə birlikdə Şirvana səfərə göndərmişdi. Səfərin məqsədi ticarətlə bərabər, Moskva dövləti ilə Şirvan arasında Qızıl Ordaya qarşı güclü ittifaq yaratmaq idi.

Hakimiyyətinin erkən illərində Fərrux Yasar Teymuri sultanı Əbu Səidlə toqquşmalı oldu. Buna səbəb isə, onun Uzun Həsənə qarşı Əbu Səidlə birləşməkdən imtina etməsi oldu. Fərrux Yasar Uzun Həsən və Şeyx Heydərlə birləşərək Teymuri Əbu Səidə qarşı çıxdı. 1468-ci ildə Teymurilərin qoşunlara müttəfiqlər tərəfindən məğlub edildi və bir qədər sonra Əbu Səid öldürüldü. Şirvan hökmdarı Fərrux Yasar Ağqoyunlu dövləti ilə müsbət münasibətlər saxlayırdı. Həsən padşah ömrünün sonuna kimi Şirvanşahlar dövləti ilə müttəfiqlik münasibətlərini saxladı. Hətta onun varisi Yaqub Mirzənin dönəmində də bu münasibətlər davam etdi. Yaqub Mirzə bu münasibətlərin güclənməsi üçün nikah diplomatiyasından da istifadə etdi. O, Şirvan şahının qızı ilə evləndi. Bununla da, Ağqoyunlu dövləti və Şirvanşahlar dövləti daha da sıx müttəfiq oldular.

Fərrux Yasarın hakimiyyəti illərində Ərdəbil şeyxliyi arasında münasibətlər korlandı. Buna səbəb isə Şeyx Heydərin Şirvan ərazisindən bir neçə dəfə çərkəzlər üzərinə hücum etməsi oldu. 1483 və 1487- ci illərdə 2 dəfə Şeyx Heydər Şirvan üzərindən çərkəzlərə hücum etdi və ikinci yürüşündə 6 min əsirlə Ərdəbilə geri döndü [3, s.412]. 1488-ci ildə Şeyx Heydərin 3-cü yürüşündəki əsas məqsədi Şirvanı zəbt etmək idi. Şirvanşah Fərrux Yasar ordusunun azlığını görüb Gülüstən qalasına doğru geri çəkildi. Şeyx Heydərin qoşunları Şamaxını tutdu. Qızılbaşlar Şamaxıda çoxlu kişi, qadın və uşaqları

qətlə yetirdilər. Şeyx Heydər in əmri ilə Şamaxı yandırıldı. Daha sonra Heydər Gülüstan qalasını uzunmüddətli mühasirəyə alaraq, onun ətrafında çadır, mancanaq və toplar yerləşdirdi. Təqribən yeddi aya yaxın mühasirədə qalan Şirvan hökmdarı çıxılmaz vəziyyətə düşüb, yardım üçün Ağqoyunlu hökmdarı Yaqub Mirzəyə və onun dövlətinin adlı-sanlı əyanlarına müraciət etdi. Sultan Yaqub şirvanşaha tərəfdar olan fəqihlərin təsiri ilə Fərrux Yasara kömək üçün Sultaniyyədən Ərdəbil yolu ilə təcili Şirvana getdi və h. 893-cü il cəmədiyülaxir ayının 28-də (9 iyun 1488-ci il) ora çatdı. Sultanın yaxınlaşması xəbərini eşidən Şeyx Heydər dərhal Şamaxının ətrafını tərk edərək, Şamaxıdan 6 km şimal-şərqdə yerləşən Cabaniyə çəkildi və oradan Dərbəndə tərəf yollandı. 1488-ci il 9 iyul tarixi də Şirvanşah və Ağqoyunlu dövlətlərinin birləşmiş qüvvələri səfəviləri məğlubiyyətə uğrattı və bu döyüşdə Şeyx Heydər öldürüldü. Səfəvilərin irsi düşməni şirvanşah Fərrux Yasarla müharibəyə başlamaq qərara alındı. Şirvanşahlar tərəfindən öldürülən atasının və babasının intiqamını almaq hissə ilə yaşayan İsmayıl əmirlərinin Gürcüstana və Ermənistana bir neçə basqınından sonra h. 906 (1500)-cü ildə Fərrux Yasara qarşı 7 min qızılbaşla hücum keçdi. Cabanı adlanan yerdə Şirvanşahın qoşunları ilə İsmayılın qoşunları arasında həlledici döyüş baş verdi. Bu döyüşdə Şirvanşahın ordusu məğlub oldu və Fərrux Yasar atla qaçarkən Gülüstan qalası yaxınlığında qızılbaşlar tərəfindən ələ keçirilib öldürüldü [6, s.46].

Fərrux Yasarın hakimiyyəti dövründə Dərbənd və Dağıstanın cənub əyalətləri Şirvanın tərkibinə daxil idi. Bunu Axtı kəndinin məscidindəki kitabə də təsdiq edir. Şəki də Şirvanşaha tabe idi. Amma 1497-ci ildə Şəki hakimi Şah Hüseyin ilə Şirvan şahı Fərrux Yasar arasında hərbi toqquşmaya gətirib çıxaran narazılıq baş verdi. Şirvanşah Fərrux Yasarın oğlu Şeyxşah da Şah Hüseyini dəstəkləyərək atasına qarşı çıxdı. Onlar 8 gün ərzində Şirvanın tərkibinə daxil olan Qəbələ mahalını viran və talan etdilər. Lakin digər oğulları və böyük qoşunla Qəbələ hakimi Əbülfəth bəyin köməyinə gələn Fərrux Yasar Şah Hüseyin və Şeyxşahın qoşunlarını məğlub etdi. Bundan sonra Şeyxşah atası ilə barışdı. Fərrux Yasar mənbələrdə öz yüksək əsil-nəsəbi ilə digər sərhəd vilayətlərinin hakimlərini ötüb keçən və şöhrəti ilə ən böyük və möhtərəm şəxsiyyətləri kölgədə qoyan ədalətli və mərhəmətli hökmdar kimi səciyyələndirilir.

Şirvan mədəniyyəti XV əsrdə. XV əsrdə Şirvanşahlar dövləti mədəniyyət sahəsində çox ciddi uğurlara imza atdı. Həm memarlıq və incəsənət, həm də elm sahəsində Şirvanın Azərbaycan tarixində rolu böyükdür. Bu dövrdə Şirvanşah Xəlilullah tərəfindən inşa edilən Şirvanşahlar saray kompleksi memarlıq baxımından çox qiymətlidir. Saray divanxana, Seyid Yəhya Bakuvinin məqbərəsi, I İbrahimin anası və oğlu üçün hazırlanmış qəbir və Şah məscidindən ibarətdir. 2000-ci ildə unikal memarlıq və mədəniyyət

kompleksi Bakı şəhərinin qala divarları ilə əhatə edilmiş tarixi hissəsi – İçərişəhər və Qız Qalası ilə birlikdə UNESCO-nun Ümumdünya irsi siyahısına daxil edildi. XV əsr memarlıq abidələrindən Dərbənddə tikilmiş “Dərülqiyamət” (1421-1422) adlı qaladır [1, s.119]. Daha sonra Dərbənddəki “Qırıqlar” qapısını, Bakıda İçərişəhərdə tikilmiş Cümə məscidini (1438-1439), Qəbələnin Həzrə kəndində Şeyx Bədrəddin məqbərəsini (1447), Mərdəkanda Tubaşah məscidini, Səngəçalda tikilmiş karvansaranı misal göstərmək olar. Fərrux Yasarın hakimiyyəti illərində Dərbənd şəhərində mədrəsə binası tikilmişdi. Kitabədə bu barədə məlumat verilir: “Uca və pak olan Allah dedi: Elm verilmiş şəxslər üçün Allah yanında dərəcələr vardır”.

Şirvan şahlığının şəhərləri elm sahəsində də mühüm mərkəz rolunu oynayırdılar. Məşhur coğrafiyaşünas Əbdürrəşid Bakuvi, Şamaxılı filosof Seyid Yəhya Bakuvi, Nəiminin davamçısı filosof Əbdülhəsən-Əli-ül-Əla, dövrün məşhur şairi və filosofu İmadəddin Nəsimi və digərlərinin adlarını çəkmək olar.

XV əsrdə Şirvanşahlar dövlətində pul zərbi. XV əsrdə Şirvanşahlar dövlətinin Şamaxı, Bakı, Dərbənd, Qəbələ şəhərlərində zərboxanalar mövcud idi. Bu dövrdə hakimiyyətdə olan I İbrahim, Şirvan şahı Xəlilullah, Fərrux Yasarın göstərişləri ilə zərboxanalarda sikkə zərb edilirdi. Bu sikkələr ya anonim, ya da Şirvanın tabe olduğu dövlətlərin hökmdarlarının adından zərb edilirdi. I İbrahimin dönəmində bir müddət Əmir Teymurun, 1406-cı ildə Qızıl Orda xanı Şadi bəyin, 1412-ci ildən isə Qaraqoyunlu hökmdarı sultan Pırbudaq və Əmir Qara Yusifin adından zərb edilirdi. Bu sikkələr, əsasən, gümüş təngələr və mis fəlsələr idi.

2010-cu ildə Kürdəmir rayonunun Muradxan kəndində dəfinə aşkarlandı. Bu dəfinədə mövcud olan sikkələr Şirvanşah dövlətinə məxsus idi. Bu sikkələr I İbrahim və şirvanşah Xəlilullahın dövrünə aiddir. Pulların bir çoxu hicri 845 ci ilə (1441) aiddir. Həmin ildə Şirvanşah Xəlilullahın oğlu şahzadə Fərrux Yasar dünyaya gəlmişdir. Ehtimal ki, bu ilə aid olan pullar məhz onun şərəfinə zərb olunub. Muradxan dəfinəsinə aid olan sikkələrin aversində onun zərb yeri, reversində isə müsəlman simvolikası olan “Lə İlahə İlləllah Muhəmmədən Rəsulullah” kəlamı, ətrafında isə rəşidi xəlifələrin (Əbu Bəkr, Ömər, Osman, Əli) adları həkk olunub. Sikkələrin 1 ədədi Ərdəbildə, 2 ədədi Qəbələdə, 20 ədədi Bakıda, digərləri isə Şamaxı və Dərbənddə zərb olunub [4, s.8].

Şirvanşah Fərrux Yasarın hakimiyyətə gəlməsilə Şirvan dövlətinin sikkə zərbində vacib dəyişikliklər baş verdi. Uzun müddətdən sonra dövlətin suveren zərbi bərpa olundu. Pul Zərbi isə ilk növbədə paytaxt Şamaxıda mərkəzləşdirildi [5, s.62]. 1948-ci ildə İçərişəhərdə aşkar edilmiş böyük sikkə dəfinəsində Fərrux Yasarın adından Şamaxıda kəsilmiş azacıq qızıl qarışığı olan gümüş sikkələr də tapılmışdır. Həmin sikkələrin üzərində yazılmışdır: “Əzəmətli sultan, şirvanşah Fərrux Yasar, Şamaxı zərboxanası”. Sikkənin arxa

tərəfində tarix, ənənəvi din rəmzi və dörd xəlifənin adı həkk olunmuşdur. Fərrux Yasarın adından zərb edilmiş bütün sikkələrdə hökmdarın adından əlavə Şirvanşah (şirlər şahı) titulu da qeyd olunur.

XV əsrdə Şirvanşahlar dövləti Azərbaycanın tarixi və mədəni inkişafında əhəmiyyətli rol oynamışdır. Bu dövr, Şirvanşahların həm siyasi gücü ilə fərqləndiyi, həm də incəsənət və elmin çiçəkləndiyi bir zaman olmuşdur. Şirvan şahı I İbrahim və Xəlilullah dövründə bu dövlət həm xarici təzyiqlərə qarşı müstəqilliyini qoruyaraq, həm də daxildə mədəniyyətin, elmin və iqtisadiyyatın inkişafına böyük töhfə vermişdir. Fərrux Yasarın hakimiyyəti illərində Şirvan şahlığı siyasi cəhətdən zəifləməsinə baxmayaraq, mədəni və iqtisadi yüksəlişini qoruyub saxladığı bir dövr olmuşdur. Lakin onun Səfəvilər qarşısında məğlubiyəti və ölümü ilə Şirvanşahlar dövləti Səfəvilərin nəzarəti altına keçdi. Bununla da, təqribən 700 ilə yaxın mövcud olmuş bu qədim dövlətin hökmranlığı sona çatdı.

Ədəbiyyat

1. *Azərbaycan tarixi. Dərslük. Bakı: "Bakı Universiteti" nəşriyyatı, 2016, 412 səh.*
2. *Azərbaycan tarixi. Yeddi cildə. III cild (XIII-XVIII əsrlər). Bakı, "Elm", 2007, 592 səh.*
3. *Azərbaycan tarixi. 1-ci cild. Dərslük. Bakı, «Çıraq» nəşriyyatı, 2007, 720 səh.*
4. *A.A.Quliyev, Q.C.Cəbiyev, F.S.Xəlilli. Muradxan dəfinəsi. Bakı: Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Elmin İnkişafı Fondu, 2012, 456 səh.*
5. *Əli Rəcəbli. Şirvanşahlar dövlətində sikkə zərbi (VIII-XVI yüzillər). Bakı, "Elm və təhsil", 2015, 240 səh.*
6. *Oqtay Əfəndiyev. Azərbaycan Səfəvilər dövləti. Bakı, "Şərq-Qərb", 2007, 344 səh.*
7. *Sara Aşurbəyli. Şirvanşahlar dövləti. Bakı, "Avrasiya press", 2006, 416 səh.*
8. *Süleyman Əliyərli. Azərbaycan tarixi (Uzaq keçmişdən 1870-ci ilə qədər). Bakı, "Çıraq", 2009, 872 səh.*
9. *Şahin Fazil Fərzəlibəyli. Azərbaycan və Osmanlı imperiyası. Bakı, Azərnaşır, 1994, 200 səh.*
10. *Великий патриот Ширваниах Ибрагим. АзФАН, Баку - 1942.*
11. *Монетное дело и денежное обращение в Азербайджане XII-XV вв. Книга I. «Элм», Баку - 1978.*
12. *Памятники Азербайджанской Культуры. АзФАН, Баку - 1944.*
13. *Шараф ад-Дин Али Йазди. Зафарнаме. Ташкент. "SAN'AT". 2008.*
14. *М.М.Альтман. Из истории торгово-дипломатических связей Москвы и Ширвана. Тр. Ин-та истории им. А.Бакиханова, т.1, Баку - 1947, с.157.*
15. *Злобин Г. В. Монеты Ширванишахов династии Дербенду (третья династия) 784 г.х./1382-956 г.х./1548 гг. Москва - 2010.*

H.Q.İdayətova
Azərbaycan Turizm və Menecment Universiteti
hacarraliyeva.02@gmail.com

АЧИQ СƏМА АЛТИДА МУЗЕЙЛƏРİN ЯРАДИЛИШІ, ҚОРУНАСИ ПРОБЛЕМЛƏРІ ВƏ ҺƏЛЛ YОЛЛАРИ

Xülasə

Bu məqalə, açıq səma altında olan muzeylərin yaranma tarixi, xüsusiyyətləri, turistlər üçün təqdim etdiyi avantajlar və qorunma problemləri ilə bağlı ətraflı məlumat verir.

Mədəni turizmin əsas nümayiş obyektləri olan muzeylərin bir növü - açıq səma altında olan muzeylər, etnoqrafik gerçəkliyi olduğu kimi saxlamaqla qədimdən bu günə qədər keçən zaman kəsiyində baş verən tarixi hadisələri göz önündə canlandırmaq üçün ən ideal seçimlərdən biridir. İlk açıq səma altında muzeylərdən biri, 1881-ci ildə İsveçdə yaradılan Skansen açıq səma muzeyidir. Skansen, tarixi binaları və kənd təsərrüfatı alətlərini təbii mühitdə nümayiş etdirərək müasir açıq səma muzeylərinin ilkin modelini təqdim etmişdir [Hedman, 2008]. Daha sonra, bir çox ideanın tətbiq edilməsi ilə açıq səma altında muzeylərin inkişafı prosesinin şahidi oluruq.

Müasir açıq səma altında olan muzeylər, turistlər üçün bir sıra avantajlar təqdim edir. Bu muzeylər təbii mühitin gözəlliklərindən istifadə edərək zəngin və cazibədar təcrübələr qazanmağı təmin edir [Smith, 2020]. Açıq hava şəraitində olmaq, ziyarətçilərə daha rahat və sərbəst bir mühit təqdim edir və fiziki, ruhi sağlamlığa müsbət təsir göstərir [Hüseynov, 2022]. Ayrıca, sosial qarşılıqlı əlaqəni artıran tədbirlər və sərgilər təşkil edir.

Məqalə, açıq səma altında olan muzeylərin tarixi, xüsusiyyətləri və müasir dövrdəki tətbiqləri ilə bağlı geniş bir baxış təqdim edir və həmçinin, bu cür muzeylərin qorunma problemləri və onların həlli yollarını müzakirə edir.

СОЗДАНИЕ МУЗЕЕВ ПОД ОТКРЫТЫМ НЕБОМ, ПРОБЛЕМЫ ИХ СОХРАНЕНИЯ И ПУТИ РЕШЕНИЯ

Резюме

В данной статье представлена подробная информация об истории создания музеев под открытым небом, их особенностях, преимуществах для туристов и проблемах, связанных с их сохранением.

Один из видов музеев, являющихся основными объектами показа культурного туризма — это музеи под открытым небом, которые, сохраняя этнографическую подлинность, являются идеальным выбором для наглядного представления исторических событий, происходивших с древних времен до наших дней. Один из первых музеев под открытым небом — это музей Скансен, созданный в 1881 году в Швеции. Скансен представил первоначальную модель современных музеев под открытым небом, демонстрируя исторические здания

и сельскохозяйственные орудия в естественной среде [Хедман, 2008]. В дальнейшем, с применением различных идей, мы наблюдаем процесс развития музеев под открытым небом.

Современные музеи под открытым небом предлагают туристам ряд преимуществ. Эти музеи используют красоту природной среды, предоставляя богатый и увлекательный опыт [Смит, 2020]. Нахождение на свежем воздухе предоставляет посетителям более комфортную и свободную обстановку, оказывая положительное влияние на физическое и психическое здоровье [Гусейнов, 2022]. Также организуются мероприятия и выставки, способствующие увеличению социального взаимодействия.

Статья предлагает широкий обзор истории, особенностей и современных применений музеев под открытым небом, а также обсуждает проблемы их сохранения и пути их решения.

CREATION OF OPEN-AIR MUSEUMS, PRESERVATION ISSUES, AND SOLUTIONS

Summary

This article provides detailed information about the history of open-air museums, their characteristics, the advantages they offer to tourists, and the challenges related to their preservation.

A type of museum that serves as a key exhibit of Cultural Tourism, open-air museums are an ideal choice for vividly presenting historical events that span from ancient times to the present, while preserving ethnographic authenticity. One of the first open-air museums is the Skansen Open-Air Museum, established in 1881 in Sweden. Skansen introduced the initial model of modern open-air museums by displaying historical buildings and agricultural tools in a natural setting [Hedman, 2008]. Later, with the application of various ideas, the development of open-air museums continued.

Modern open-air museums offer numerous advantages to tourists. These museums provide rich and captivating experiences by utilizing the beauty of natural surroundings [Smith, 2020]. Being in the open air offers visitors a more comfortable and relaxed environment, positively impacting both physical and mental health [Hüseynov, 2022]. Additionally, they organize events and exhibitions that enhance social interaction.

The article presents a comprehensive overview of the history, features, and modern-day applications of open-air museums, and also discusses the preservation challenges and solutions for these types of museums.

Açar sözlər: açıq səma muzeyləri, Skansen, mədəni irs, UV şüaları, turistlər, müasir texnologiyalar

Ключевые слова: музеи под открытым небом, Скансен, культурное наследие, УФ-лучи, туристы, современные технологии

Key words: open-air museums, Skansen, cultural heritage, UV rays, tourists, modern technologies

International Council of Museums [ICOM] tərəfindən qəbul edilən yeni muzey tərifinə görə, “muzey, cəmiyyətə xidmət edən qeyri-kommersiya, daimi bir qurumdur ki, maddi və qeyri-maddi irsi araşdırır, toplayır, qoruyur, şərh edir və sərgiləyir. İctimaiyyətə açıq, əlçatan və inklüziv olan muzeylər müxtəliflik və davamlılığı təşviq edir. Onlar etik, peşəkar və icma iştirakçılığı ilə fəaliyyət göstərir və ünsiyyət qurur, təhsil, əyləncə, düşüncə və bilik mübadiləsi üçün müxtəlif təcrübələr təqdim edir” [Museum Definition, 2022]. Tərifə baxdıqda aydın olur ki, muzey sadəcə dörd divardan ibarət deyildir, əksinə, bu məkanlar cəmiyyətin mədəni irsini qorumaq, ictimaiyyətə təhsil və maarifləndirmə xidmətləri təqdim etmək, elmi tədqiqatların aparılmasını dəstəkləmək və insanların tarixi biliklərini genişləndirmək məqsədi daşıyan çoxfunksiyalı qurumlardır. Muzeylərin müxtəlif növləri bu məqsədlərə xidmət edir, hər biri özünəməxsus xüsusiyyətlərə və funksiyalara malikdir.

Məsələn, **açıq səma altında muzeylər** [Open-Air Museums] tarixi binaların, arxeoloji abidələrin və kənd təsərrüfatı sahələrinin təbii mühitdə qorunaraq nümayiş etdirildiyi məkanlardır. Bunlar təkcə eksponatları deyil, həm də təbii və mədəni landşaftı inteqrasiya etməklə dayanıqlı turizmin inkişafında mühüm rol oynayırlar. İsveçrənin Skansen açıq səma muzeyi bu tip muzeylərə klassik nümunədir. Skansen, tarixi binaları və yerli heyvan növlərini bir araya gətirərək ziyarətçilərə tarixi və təbiəti birgə təcrübə etmə imkanı verir. Açıq səma altında olan muzeylərin yaradılış tarixçəsinə nəzər yetirək.

Açıq səma altında muzeylərin yaranmasının ilk nümunələrindən biri, 1881-ci ildə İsveçdə yaradılmış Skansen açıq səma muzeyidir. Skansen, tarixi binaları və kənd təsərrüfatı alətlərini təbii mühitdə nümayiş etdirmək məqsədini güdüdü və müasir açıq səma muzeylərinin ilkin modelini təqdim etdi [Hedman, 2008]. Skansen, açıq hava şəraitində tarixi həyat tərzini təqdim edən ilk və ən məşhur muzeylərdən biri olaraq qəbul edilir.

20-ci əsrin ortalarında, açıq səma muzeyləri digər ölkələrdə də geniş yayılmağa başladı. Məsələn, Almaniya da 1930-cu illərdə yaradılan Deutsches Freilicht museum, tarixi kənd həyatı və texnologiyaları nümayiş etdirən bir platforma təqdim etdi [Bauer, 2014]. Bu muzeylər, kənd təsərrüfatı, sənətkarlıq və gündəlik həyatla bağlı əşyaları açıq hava şəraitində qorumaq və təqdim etmək məqsədini güdüdü.

İlk dəfə olaraq kənd binalarının tam dekorasiyası ilə birlikdə nümayişi ideyası, Danimarkanın Şimali Zealand şəhərinin Kral Parkında, isveçrəli alim Charles de Bonsteten tərəfindən irəli sürülmüşdür [Stromberg & Trotsenko, 2015]. Bu cür nümayiş forması, adətən “kənd evlərinin sərgilənməsi” kimi tanınsa da, ziyarətçilərə fərqli bir təcrübə təklif edir. Nümayiş zamanı ziyarətçilər evin açıq hava hissəsindən baxaraq daxili məkanın bütün əşyalarını yerli yerində görə bilirlər ki, bu da onların marağını daha çox cəlb edir [Zippelius, 1974, s.25]. 1873-cü ildə keçirilən Vyana dünya sərgisində

Avropanın müxtəlif bölgələrindən olan kənd evlərinin 1/1 ölçülü modelləri ilk dəfə sərgilənmişdir. Ardınca, 1878-ci ildə Paris Dünya Sərgisində İsveçə aid bir kənd evinin daxili məkanının canlandırılması nümayiş olunmuşdur [Eres, 2009].

Belə bir təqdimat forması, ziyarətçilərə yalnız binaların xarici görünüşünü deyil, həm də daxili mühitini daha yaxından tanımaq imkanı verərək, tarixi və mədəni mirasın daha canlı və əhatəli şəkildə təqdim olunmasını təmin edir.

Açıq hava muzeyləri yeni yaranmağa başladıda çoxsaylı suallar yaranırdı. Axı bu muzeylər necə planla təşkil olunacaq, necə qorunacaqdı? H.Z.Koşay bu proqram təklifini etmişdi:

1. Dövlət mərkəzinə yaxın bir təsərrüfat kəndi bu muzey üçün ayrılmalıdır,
2. Seçilmiş bu yaşayış yerinin muzey olaraq tərtibatı aparılmalıdır,
3. İşləmə qaydası və sərgiləmə də mütəxəssislər tərəfindən həyata keçirilməlidir.

Sərgiləmədə ovçuluq, balıqçılıq, nəqliyyat vasitələri, sənətkarlıq, əl işləri, geyim, ev əşyası, isitmə və işıqlandırma kimi mövzulara yer veriləcəkdir [Koşay, 1974]. Günümüzdə də bu tipli muzeylərin quruluş planına diqqət yetirsək, burada Koşayın planının bənzərindən istifadə edildiyini görürük. Bu tipli muzeylərdə etnoqrafik keçmiş olduğu kimi sərgilənməlidir.

Açıq səma altında olan muzeylərin turistlər üçün təqdim etdiyi avantajlar geniş və müxtəlifdir. Birincisi, açıq səma muzeyləri təbii mühitin gözəlliklərindən istifadə edir [Smith, 2020]. Turistlər tarixi və mədəni əşyaları təhlil edərkən eyni zamanda təbiətin gözəlliklərini də görürlər. Bu, ziyarətçilərə daha zəngin və cazibədar bir təcrübə təqdim edir.

Diğər tərəfdən, açıq hava şəraitində olmaq ziyarətçilərə rahat bir mühit təqdim edir. Güzəl hava şəraitində ziyarət etmək, insanlara daha sərbəst və rahat bir mühitdə muzeylə tanış olma imkanı verir [Hüseynov, 2022].

Açıq hava şəraiti turistlərin təcrübələrini daha təsirli edir. Açıq havada olmaq fiziki və ruhi sağlamlığa müsbət təsir göstərir. Turistlər açıq sahələrdə gəzmək və təbiətlə iç-içə olmaqdan məmnuniyyət duyurlar, bu isə onların ümumi rifahını artırır və muzey ziyarətini daha xoş edir [Smith, 2020]. Bu şəraitdə təşkil edilən tədbirlər və sərgilər sosial qarşılıqlı əlaqəni artırır. Turistlər müxtəlif mədəni fəaliyyətlərdə iştirak edərək sosial əlaqələr qururlar. Bu, muzey ziyarətini həm sosial, həm də mədəni baxımdan zənginləşdirir.

Bu avantajlar açıq səma altında olan muzeylərin turistlər üçün nə qədər cazibədar və istifadəyə uyğun olduğunu göstərir. Açıq hava şəraitində təqdim olunan zəngin təcrübələr ziyarətçilərə unikal və xoş bir muzey ziyarəti təmin edir.

Öyrənilmək və daha çox kütləni məlumatlandırmaq məqsədi daşıyan digər muzeylər kimi açıq havada olan muzeylərdə də mühüm məsələ turistin diqqətini çəkəcək formada nümayişdir. Çünki irs nə qədər qiymətli olsa da, düzgün üsulla təqdim edilməyən və qorunmayan heç bir gözəllik öz potensialını layiqincə əks etdirə bilmir. Açıq səma altında olan muzeylərin qorunma problemləri və onların həll yollarına nəzər salaq.

Açıq səma altında olan muzeylərdə əşyalar müxtəlif hava şəraitinə, məsələn, yağışa, qara, küləyə və yüksək rütubətə məruz qalır. Bu şəraitdə maddi mədəniyyət nümunələrinin uzun müddət qorunması çətin olur. Hava şəraitinin dəyişməsi əşyaların sürətli şəkildə aşınmasına səbəb ola bilər [Johnson, 2019]. Məsələn, yağış və qar əşyaların üzərində korroziya və zədələnməyə yol açır, yüksək rütubət isə materialın çürüməsinə səbəb olur.

Təbiət faktorları, məsələn, günəş işığı və bioloji təsirlər də əşyaların qorunmasına mənfi təsir göstərir. “UV” [ultrabənövşəyi] şüaları əşyaların rəngini soldurur və materialın keyfiyyətini azaldır [Smith, 2021]. Eyni zamanda, bioloji təsirlər, məsələn, böcəklərin və bitkilərin əşyalar üzərində inkişaf etməsi, materialın zədələnməsinə səbəb ola bilər. Bu təsirlərin qarşısını almaq üçün xüsusi qoruyucu örtüklərdən istifadə olunur.

Turistlərin əşyalarla qeyri-etik davranışları qorunma problemlərinə yol açır. Ziyarətçilərin əşyaları təhqir etməsi və ya onların üzərinə toxunması əşyaların zədələnməsinə gətirib çıxara bilər [Brown, 2018]. Məsələn, ziyarətçilərin sərgidəki eksponatlarla təmas halında olması, bəzi əşyaların qırılmasına və ya zədələnməsinə səbəb olur. Bu səbəbdən ziyarətçi davranışlarını izləmək və müvafiq təlimatları təmin etmək əhəmiyyətlidir.

Açıq səma altında fəaliyyət göstərən muzeylərin qorunma problemləri elmi baxımdan ciddi çağırışlar yaradır. Bu muzeylərdə sərgilənən obyektlər təbiətə daha çox məruz qalır və ziyarətçi davranışlarına qarşı həssasdır. Bu muzeylərin problemlərini sıraladıqda onların yaranma səbəbləri və həll yollarını daha rahat incələmək fürsəti yaranır.

- **İqlim dəyişkənliyi:** Temperaturun kəskin dəyişməsi, əşyaların materiallarına ciddi zərər verə bilər. Məsələn, ağac və metal strukturlar yüksək temperatur və nəmliklə birgə daha tez aşına bilər.

- **Günəş şüaları:** Günəşdən gələn UV şüaları bəzi materialların rənginin solmasına, toxumasının zəifləməsinə və vaxtla parçalanmasına səbəb olur.

- **Yağış və nəmlik:** Yağış, nəm və qar kimi atmosfer hadisələri, xüsusilə taxta və metal obyektlərin paslanması, çürüməsi və zədələnməsinə səbəb olur.

- **Nəzarətsiz davranışlar:** Ziyarətçilərin diqqətsiz və ya nəzarətsiz davranışları, açıq əşyaların toxunulması və ya zədələnməsi ilə nəticələnə bilər. Bu cür risklərin qarşısını almaq üçün maarifləndirici lövhələr və təhlükəsizlik tədbirləri artırılmalıdır.

• **Kütlə axını:** Böyük ziyarətçi axını, açıq hava muzeylərində infrastrukturun və nümayiş olunan əşyaların aşınma sürətini artırır. Bu, həm ziyarətçilərin, həm də muzey obyektlərinin təhlükəsizliyinə təsir göstərə bilər.

Açıq səma altında olan muzeylərdə əşyaların qorunması üçün uyğun saxlanma şəraitinin təmin edilməsi vacibdir. Quru və sərin mühitlər əşyaların qorunmasını asanlaşdırır. Lakin açıq mühitdə bu cür şəraitin təmin edilməsi çətinidir [Miller, 2020]. Məsələn, müvəqqəti saxlama konstruksiyaları və qoruyucu örtüklər əşyaların qorunmasını təmin edə bilər.

Bu problemləri azaltmaq və əşyaların qorunmasını təmin etmək üçün bir neçə yanaşma tətbiq edilir.

İqlim dəyişikliyi ilə mübarizə əşyaların saxlanıldığı yerlərdə uyğun izolyasiya sistemlərinin tətbiqi ilə başlayır. Temperaturun kəskin dəyişmələrinin qarşısını almaq üçün xüsusi izolyasiya materialları istifadə olunmalı, həmçinin nəmləndirici və qurutma cihazları ilə mühitin temperaturu və nəmlik səviyyəsi nəzarətdə saxlanmalıdır. Bununla yanaşı, əşyaların hazırlanmasında və saxlanmasında iqlimə davamlı materialların seçilməsi onların aşınmasının qarşısını almaqda mühüm rol oynayır.

Günəş şüalarının zərərindən qorunmaq üçün UV filtirlərinin istifadəsi vacibdir. Bu, şüşələrə və ya əşyaların səthinə xüsusi UV qoruyucu örtüklər tətbiq etməklə həyata keçirilir. Bununla yanaşı, günəş işığının birbaşa əşyalar üzərinə düşməsinin qarşısını almaq üçün kölgələndirmə sistemləri quraşdırılmalıdır. Bəzi materiallar üçün xüsusi qoruyucu və bərkidici maddələr tətbiq edilərək onların UV şüalarına qarşı müqaviməti artırıla bilər.

Yağış və nəmlikdən qorunma tədbirləri də əşyaların uzun müddətli mühafizəsi üçün zəruridir. Taxta və metal əşyaların üzərinə suya dayanıqlı örtüklər və ya boyalar çəkilməlidir ki, nəm və yağışın içəri daxil olaraq onların çürüməsi və paslanması qarşısı alınsın. Həmçinin, əşyaların yerləşdiyi ərazilərdə effektiv drenaj sistemlərinin quraşdırılması, yağış sularının tez bir zamanda uzaqlaşdırılmasına və onların uzun müddət nəmə məruz qalmamasına şərait yaradır. Yaş şəraitlərdə istifadəsi üçün xüsusi hazırlanmış nəfəs alabilən qoruyucu qapaqlar əşyaların üzərində tətbiq edilərək, həm nəm təsirini azaldar, həm də hava sirkulyasiyasını təmin edər.

Ziyarətçilərin davranışlarına nəzarət edilməsi də əşyaların qorunması üçün vacib addımlardan biridir. Maarifləndirici lövhələrin yerləşdirilməsi, ziyarətçilərin əşyalara toxunmasının və onların həssaslığına zərər vurmasının qarşısını almağa kömək edər. Bundan əlavə, nəzarət kameraları və mühafizəçilərin mövcudluğu ziyarətçilərin diqqətsiz davranışlarının qarşısını almaq üçün əlavə təhlükəsizlik tədbirləri kimi istifadə edilə bilər. Alternativ olaraq, ziyarətçilərin əşyalarla birbaşa təmas etməməsi üçün virtual reallıq

texnologiyalarından istifadə edərək interaktiv və toxunulmaz təcrübə yaratmaq mümkündür.

Kütləvi ziyarətçi axını da əşyaların və infrastrukturaların zədələnməsinə səbəb ola biləcək əsas amillərdən biridir. Bununla mübarizə aparmaq üçün ziyarətçi axınının tənzimlənməsi məqsədilə vaxt intervallarının tətbiqi mümkündür. Kütlənin əşyalarla yaxın təmasdan uzaq tutulması üçün müəyyən maneələr və yol göstəriciləri quraşdırılmalıdır. Ziyarətçi axınıni idarə etmək üçün muzeylərin infrastrukturları da yenilənməli və bu axına davamlı olacaq materiallardan istifadə edilməlidir.

Beləliklə, iqlim dəyişikliyi, günəş şüaları, yağış və nəmlik, ziyarətçi davranışları və kütləvi axın kimi risk faktorlarına qarşı hərtərəfli tədbirlərin görülməsi əşyaların və muzeylərin daha uzun müddət mühafizə olunmasına xidmət edəcək.

Təbii ki, qorunma sadəcə milli və ya regional səviyyədə olmur. Açıq səma altında olan muzeylərin beynəlxalq səviyyədə qorunması, müxtəlif mühafizə strategiyaları və beynəlxalq əməkdaşlıq tələb edir. Bu muzeylər, təbii mühitdə olması səbəbindən bir sıra spesifik qoruma məsələləri ilə qarşılaşır. Beynəlxalq səviyyədə bu məsələlərin həlli üçün bir sıra standartlar və tövsiyələr mövcuddur.

Açıq səma altında olan muzeylərin qorunması üçün beynəlxalq standartlar, mühafizə tədbirləri və tövsiyələr təmin edir. Məsələn, Beynəlxalq Muzeylər Şurası [ICOM] tərəfindən qəbul edilmiş “Muzeylərin Beynəlxalq Təhlükəsizlik Standartları” [ICOM, 2017] muzeylərdə tətbiq olunacaq mühafizə tədbirləri və ən yaxşı təcrübələrə dair rəhbərliyi təmin edir. Bu standartlar, muzeylərin fəaliyyətinin təbii mühitlə uyğunluğunu qorumaqla yanaşı, muzey əşyalarının və eksponatlarının uzunmüddətli mühafizəsini də nəzərdə tutur. Mühafizə texnologiyalarının tətbiqi əşyaların qorunmasını təmin etmək üçün vacibdir. Məsələn, hava keçirici örtüklər və UV filtrləri, əşyaların atmosfer təsirlərindən qorunmasına kömək edir [Johnson, 2019]. Beynəlxalq mühafizə təcrübələri, bu cür texnologiyaların istifadəsini təşviq edir, mühafizə mütəxəssisləri arasında məlumat mübadiləsini artırır. Beynəlxalq səviyyədə açıq səma altında olan muzeylərin qorunmasını təmin etmək üçün müxtəlif təşkilatlar arasında əməkdaşlıq mühüm rol oynayır. UNESCO və digər beynəlxalq təşkilatlar, mühafizə tədbirlərini və təlim proqramlarını dəstəkləyərək, əşyaların qorunmasına dair beynəlxalq standartların tətbiqini təşviq edir [UNESCO, 2020]. Bu əməkdaşlıq, mühafizə mütəxəssislərinin bilik və bacarıqlarını artırmaq məqsədini güdür.

Nəticə olaraq, açıq səma altında olan muzeylərin yaradılması və qorunması, mədəni irsin təbii və tarixi mühitdə təqdim edilməsini təmin edən vacib bir konsepsiyadır. Bu muzeylər yalnız tarixi əşyaların deyil, həm də təbii

və mədəni landşaftların birgə təqdim olunması ilə ziyarətçilərə unikal təcrübə bəxş edir. Bununla belə, belə muzeylər təbii amillərin və insan fəaliyyətlərinin təsiri ilə üzləşir. Hava şəraiti, günəş şüaları, rütubət, bioloji təsirlər və turistlərin davranışları kimi faktorlar əşyaların uzunmüddətli qorunmasını çətinləşdirir. Əşyaların düzgün saxlanması üçün mühafizə texnologiyaları və tədbirlərin tətbiqi vacibdir, o cümlədən UV filtrləri, suya davamlı örtüklər və izolyasiya sistemləri kimi müasir texnologiyaların istifadəsi əşyaların aşınmasının qarşısını almaqda mühüm rol oynayır. Eyni zamanda, ziyarətçi axınıni idarə etmək və onların davranışlarına nəzarət etmək üçün effektiv strategiyaların hazırlanması vacibdir. Maarifləndirici lövhələr, nəzarət sistemləri və mühafizə tədbirləri turistlərin mədəni irsə daha məsuliyyətli yanaşmasına kömək edir. Bu problemlərlə mübarizə üçün beynəlxalq səviyyədə əməkdaşlıq və standartların tətbiqi də mühüm əhəmiyyət daşıyır. UNESCO və ICOM kimi təşkilatların rəhbərliyi altında açıq səma altında muzeylərin qorunması üçün ən yaxşı təcrübələrin yayılması və mühafizə texnologiyalarının inkişafı zəruridir.

Beləliklə, açıq səma altında muzeylərin qorunması yalnız yerli səviyyədə deyil, beynəlxalq əməkdaşlıq və koordinasiya tələb edən mürəkkəb bir məsələdir. Elmi yanaşma və müasir texnologiyaların tətbiqi, həmçinin ziyarətçilərin maarifləndirilməsi və davranışlarının tənzimlənməsi muzeylərin uzunmüddətli mühafizəsinə töhfə verəcəkdir. Bu muzeylərin inkişafı və qorunması yalnız mədəni irsin gələcək nəsillərə ötürülməsi deyil, həm də turizmin davamlı inkişafı üçün böyük potensial yaradır.

Ədəbiyyat

1. Hüseynov, R. (2022). *Açıq səma muzeyləri və turistlər üçün avantajlar*. Elm Nəşriyyatı.
2. Eres, Z. (2009). *Tarihöncəsi kazı alanlarında koruma və sergileme kavramının gelişimine kısa bir bakış*. TÜBA-KED Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi, 8, 119-130.
3. Konak, A., Karahan, G., & Gedük, S. (2022). *Açık Hava Koşullarında Sergilenen Taş Eserlerde Bozulma – Bozunma Süreçleri ve Koruma Yöntemleri*. Adyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (42), 194-226.
4. Koşay, H. Z. (1974). *Makaleler ve İncelemeler*. Ankara: s. 132-135.
5. Brown, T. (2018). *Visitor Behavior and Artifact Preservation*. *Journal of Museum Ethics*, 22(4), 88-99.
6. Brown, T. (2018). *Visitor impact on open-air museum collections: Challenges and strategies*. *Museum Management & Curatorship*, 33(4), 320-334.
7. ICOM. (2017). *International Museum Security Standards*. *International Council of Museums*.

8. ICOM. (2022, August 24). *New museum definition approved*. Retrieved from ICOM website.
9. Johnson, L. (2019). *Protecting artifacts in open-air museums: A review of environmental impacts and solutions*. *Heritage Science*, 7(1), 15-28.
10. Johnson, M. (2019). *Protective Technologies for Open-Air Museums*. *Museum Conservation Journal*, 25(3), 45-56.
11. Miller, A. (2020). *Effective storage solutions for outdoor museum exhibits*. *Journal of Museum Conservation*, 12(2), 45-60.
12. Smith, A. (2021). *Managing Environmental Factors in Outdoor Museums*. *Heritage Management Review*, 30(2), 123-134.
13. Smith, J. A. (2020). *Open-air museums and their benefits: Exploring outdoor museum design (2-ci nəşr)*. Academic Press.
14. Smith, J. A. (2021). *Preserving cultural heritage in the open air: New technologies and methods*. *International Journal of Museum Studies*, 29(3), 200-215.
15. Stromberg, P., & Trotsenko, A. V. (2015). *The concept of skansen: Origins and stages of development*. *Service & Tourism: Current Challenges*, (4).
16. UNESCO. (2020). *International Cooperation in Museum Preservation*. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization.
17. Bauer, J. (2014). *Freilichtmuseen in Deutschland: Geschichte, Funktionen, Perspektiven*. Deutscher Museumsbund.
18. Hedman, H. (2008). *Skansen: The first open-air museum in Sweden*. *Journal of Scandinavian Studies*, 12(2), 65-78.
19. Zippelius, A. (1974). *Handbuch der Europäischen Freilichtmuseen*. Rheinland-Verlag.

M.F.Əlicanova
Azərbaycan Turizm və Menecment Universiteti
madinaalijanova0@gmail.com

“AZƏRBAYCAN HƏRB TARİXİ MUZEYİ”NİN YARANMASI VƏ FƏALİYYƏTİ

Xülasə

Bəşər tarixində maddi və mənəvi dəyərləri qiymətləndirmək, ayrı-ayrı şəxsiyyətlərin ömür tarixini yaşatmaq zaman-zaman nəsillərə örnək olub. Bu mənada tarixin qaranlıq səhifələrinə çıraq tutan, bələdçilik edən qiymətli sənədlərin toplandığı məbədlərin, muzeylərin rolu əvəzsizdir. Muzeylər, arxivlər, kitabxanalar, tarix və memarlıq abidələri hər bir xalqın mədəni irsini mühafizə edən mədəniyyət ocaqlarıdır. Qədim və mürəkkəb, keşməkeşli tarixə malik Azərbaycan xalqı əsrlər, minilliklər boyu öz azadlığı və dövlətçiliyi uğrunda mübarizə aparıb. Zəngin təbii sərvətlərə, əlverişli və strateji coğrafi-siyasi mövqeyinə görə vətənimiz daima güclü dövlətlərin təzyiqlərinə, hərbi təcavüzünə məruz qalıb. Bununla belə xalqımız öz mövcudluğunu qoruyub saxlaya bilib, ən qüdrətli düşmən ordularına qarşı mübarizədə hünər, qəhrəmanlıq nümunələri göstərib. Cavanşir, Babək, Şah İsmayıl kimi sərkərdə və dövlət xadimləri Azərbaycanın qəhrəmanlıq tarixinin bütöv bir salnaməsini yaradıblar. Bu kimi mərd sərkərdə və dövlət başçılarının şanlı ömür və fəaliyyət yolu xalqın vətən sevgisini, azadlıq və dövlətçilik hissini daha da gücləndirib, onu həyatımızın ən vacib, ən ümdə məqsədinə çevirib. Onların yaratdığı dəyərli əsərlər yüzilliklər boyu, o cümlədən ötən əsr ərzində uğurla davam etdirilib və bu əsərləri xalqımıza aşılamaq üçün atılan addımlardan biri də Azərbaycan Hərb Tarixi Muzeyinin yaradılmasıdır.

СОЗДАНИЕ И ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ «АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКОГО МУЗЕЯ»

Резюме

В истории человечества ценить материальные и духовные ценности и сохранять историю жизни отдельных личностей было примером для поколений. В этом смысле незаменима роль храмов и музеев, где собраны ценные документы, несущие светильник и направляющие темные страницы истории. Музеи, архивы, библиотеки, исторические и архитектурные памятники являются центрами культуры, охраняющими культурное наследие каждого народа. Азербайджанский народ, имеющий древнюю, сложную и бурную историю, веками и тысячелетиями боролся за свою свободу и государственность. Благодаря своим богатым природным ресурсам, выгодному и стратегическому географическому и политическому положению наша Родина всегда подвергалась давлению и военной агрессии со стороны могущественных государств. Однако наш народ сумел сохранить свое существование и показал

примеры мастерства и героизма в борьбе с сильнейшими армиями противника. Такие полководцы и государственные деятели, как Джаваншир, Бабек, Шах Исмаил, создали целую летопись героической истории Азербайджана. Славная жизнь и деятельность столь отважных полководцев и глав государств укрепили в народе любовь к Родине, свободе и государственности, сделали это важнейшей и самой обнадеживающей целью нашей жизни. Созданные ими ценные традиции успешно продолжают на протяжении веков, в том числе и в прошлом веке, и одним из шагов, предпринятых для привития этих традиций нашему народу, является создание Азербайджанского военно-исторического музея.

THE CREATION AND ACTIVITY OF "AZERBAIJAN MILITARY HISTORY MUSEUM"

Summary

In human history, valuing material and spiritual values and keeping the life history of individual personalities alive has been an example for generations. In this sense, the role of temples and museums, where valuable documents are collected that hold a lamp and guide the dark pages of history, is irreplaceable. Museums, archives, libraries, historical and architectural monuments are the centers of culture that protect the cultural heritage of every nation. The people of Azerbaijan, with an ancient and complex and turbulent history, have fought for their freedom and statehood for centuries and millennia. Due to its rich natural resources, favorable and strategic geographical and political position, our homeland has always been subjected to pressure and military aggression from powerful states. However, our nation managed to maintain its existence and showed examples of skill and heroism in the fight against the most powerful enemy armies. Generals and statesmen such as Javanshir, Babek, Shah Ismail created a whole chronicle of the heroic history of Azerbaijan. The glorious life and activity of such brave commanders and heads of state strengthened the people's love for the country, freedom and statehood, and made it the most important and most hopeful goal of our lives. The valuable traditions created by them have been successfully continued for centuries, including the last century, and one of the steps taken to instill these traditions in our people is the creation of the Azerbaijan Military History Museum.

Açar sözlər: *Azərbaycan hərbi tarixi, "Zəfər" sərgisi, ordu quruculuğu, Azərbaycan Hərbi Tarixi Muzeyi*

Ключевые слова: *военная история Азербайджана, выставка «Зяфяр», армейское здание, Азербайджанский военно-исторический музей*

Key words: *military history of Azerbaijan, "Zafar" exhibition, army building, Azerbaijan Military History Museum*

Azərbaycan Hərbi Tarixi Muzeyinin eksponatları Azərbaycan xalqının apardığı mübarizəni, onun düşmənlə savaşını, qazandığı qələbəsini, ağrısını-acısını göstərir. Onların hər biri bizə tarixin bir səhifəsini açır. Nələr görürük

bu tarixdə? Xalqımızın şərəfli keçmişini, qədim olduğu qədər də cəsurluğunu, mətanətini, qəhrəmanlığını, dövlətçiliyi qorumaq üçün keçdiyi mətin yolları...

Bu tarix bizə öyrədir ki, hələ müharibələrin dünyada ölümə səbəb olmadığı, hərbi sahəsinin meydana belə gəlmədiyi bir dövrdə ilk əmək alətlərindən istifadə edən qədim insanlar bizim əcdadlarımız olublar. Amma onların hazırladığı ilk nizələr, oxlar düşməyə tuşlanmırdı, heyvanların ovlanması üçün istifadə edilirdi.

Tarix dəyişdikcə insanların iddiaları da dəyişdi, torpaq uğrunda savaşlar yeni silahların yaranmasına səbəb oldu, hərbi sahəsi gətirdikcə inkişaf etməyə başladı. Öz hərbi gücləri ilə düşmənlərinə meydan oxuyan Kiaksar, Atropat, Uzun Həsən, Şah İsmayıl Səfəvi kimi qüdrətli sərkərdələrimiz tarixi Azərbaycan torpaqlarında güclü dövlətlər yaratdılar. Bu torpağa göz dikən yadelliləri boynubükük qoydular, qanları-canları hesabına yurdu bizə əmanət etdilər.

Hərbi Tarixi Muzeyi tariximizin zəfərlə, qanlı-qadalı faciələrlə dolu olan bu anlarını ziyarətçilərə təqdim edir. Azərbaycan Hərbi Tarixi Muzeyi Azərbaycan Respublikası Müdafiə Nazirinin 29 oktyabr 1992-ci il “Müstəqil Dövlətlər Birliyinin VI Ordu Qarnizonunun “Döyüş şöhrəti” muzeyinin təhvil alınması haqqında 418 Nəli əmrinə əsasən” 10 dekabr 1992-ci ildə təşkil olunub. Muzey iki hissədən ibarətdir: daxili ekspozisiya və açıq səma altında olan ekspozisiya. Daxili ekspozisiya da qədim dövrdən başlayaraq müasir dövrümüzdə qədər olan müddəti əhatə edən zallardan ibarətdir.

295-ci motoatıcı diviziyasının “Döyüş şöhrəti” muzeyinin bazasında yaradılmış Azərbaycan Hərbi Tarixi Muzeyi Bakının Yasamal rayonundakı “Qızıl Şərq” hərbi şəhərciyində yerləşir. Buranı əsasən məktəblilər, tələbələr, veteranlar ziyarət edirlər. Giriş üçün məhdudiyət yoxdur. İstənilən şəxs muzeyi pulsuz ziyarət edə bilər.

Muzeyin daxili ekspozisiyasının yaradılmasına AMEA-nın Tarix İnstitutu, Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutu, Azərbaycan Tarixi Muzeyi, Azərbaycan İstiqlal Muzeyi, Bakı Dövlət Universiteti, Mərkəzi Dövlət Arxivi və s. yardım edib. Ekspozisiyada qədim dövrdən müasir dövrdək hərbi tariximizin inkişaf mərhələləri geniş təhlil olunaraq xronoloji ardıcılıqla təqdim olunur. Azərbaycanın hərbi tarixi dövrlər üzrə ekspozisiya və vitrinlərdə əks etdirilir. Muzeyin açıq səma altındakı ekspozisiyasında isə müxtəlif döyüş texnikaları, aviasiya vasitələri və s. nümayiş olunur.

Muzey təşkil olunarkən Azərbaycan Hərbi Tarixinə aid eksponatlar yox idi. Hazırda muzey kollektivinin zəhməti sayəsində muzey fondunda eksponatların sayı 11000-dən çoxdur. Bu gün muzeydə 5 ədəd tank, 9 ədəd zirehli transportyor (BTR kimi tanınır) və piyadaların döyüş maşını (BMP), 16 ədəd top, 6 təyyarə, 4 helikopter, Hava Hücümündən Müdafiə və Hərbi Hava Qüvvələrinə aid 6 ədəd müxtəlif hərbi texnika nümayiş etdirilir [4]. Muzeyin

daxili ekspozisiyasında 13 zal fəaliyyət göstərir: “Qədim və erkən orta əsrlər dövrü”, “Xanlıqlar dövrü”, “1801-1918-ci illər”, “1918-1920-ci illər”, “1920-1939-cu illər”, “1939-1945-ci illər”, “1946-1991-ci illər”, “1992-2008-ci illər”, “44 günlük müharibə”, “Heydər Əliyev və Ordu Quruculuğu”, “Quru Qoşunları”, “Hərbi Dəniz Qüvvələri”, “Hərbi Hava və Hava Hücümündən Müdafiə Qüvvələri”.

Azərbaycan Hərb Tarixi Muzeyin zalları:

Muzeyin **“Qədim, erkən, orta əsrlər dövrü”** zalı 439 eksponatdan ibarətdir və Azərbaycanın ən qədim tarixini özündə əks etdirir. Zalda Manna, Midiya, Səlcuqlu, Qaraqoyunlu, Ağqoyunlu, Səfəvi dövrünə aid nümunələr - toppuz, yay, ox, sadax, arbolet, qalxan və s. təqdim edilir. Zalda həm arxeoloji qazıntılar nəticəsində aşkarlanmış, həm də muzey əməkdaşları tərəfindən uyğunlaşdırılmış nümunələr - nizə ucları, ox ucları, öküzlər vasitəsilə hərəkət edən döyüş qülləsi, orijinal döyüşçü boyunbağları, qolbağı, təbərzinlər, döyüş topları da nümayiş olunur. Muzeyin ən qədim eksponatı olan daş dövrünə aid çaxmaq daşları da bu zaldadır. Zalı ən möhtəşəm eksponatı onun yuxarı hissəsində yerləşdirilmiş Assursiya üzərində qələbə çalmış Midiya hökmdarı Kiaksarın zəfərinin şərəfinə hazırlanmış “Zəfər tağı” maketi və Atropatena dövlətinin banisi qüdrətli Atropatın heykəlidir [1, s.2].

Muzeyin **“1801-1918-ci illər dövrü”** zalında digər eksponatlarla bərabər, Azərbaycanın iki hissəyə bölünməsinə əks etdirən stend yer alıb. **“1918-1920-ci illər dövrü”** zalı isə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaradılması və onun fəaliyyəti dövrünü əhatə edir. Buradakı 193 eksponat vasitəsilə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaratıcıları barədə ətraflı məlumat verilir. Bundan başqa, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin dövlət atributları - gerbi, bayrağı, himni ayrıca stenddə təqdim olunur. Stendlərdə Azərbaycan Ordusunun apardığı hərbi əməliyyatların planları, döyüş xəritələri və s. nümayiş etdirilir.

Eksponatlarının zənginliyinə görə diqqət çəkən digər zal **“Xanlıqlar dövrü”** zalıdır. Burada Azərbaycanda xanlıqların yaranması, onların qoşun növləri haqqında məlumat verilir. Zalda, eyni zamanda, İrəvan xanlığının bayrağının surətini də görmək mümkündür.

“1747-1918-ci illər” zalında XVIII-XIX əsrə aid dəhrə, XIX əsrə aid xəncər qını, ilk atıcı silahlardan 1863-cü il nümunəli “Albini-Baranov” və 1871-ci il nümunəli “Vetterli-Vitali” tüfəngi, 1898-ci il nümunəli “Mosin” karabini muzeyimizin maraqlı eksponatlarındanır. Rusiyada 1775-ci ildə istehsal edilmiş döyüş topları isə Azərbaycandakı hərbi hissələrin anbarlarından tapılaraq muzeyə gətirilib. Bu toplar Azərbaycanın ən qədim odlu silahlarından sayılır [1, s.4]. Bu zalda Azərbaycanın iki hissəyə bölünməsinə əks etdirən stend yer alıb. Muzeyə gələnlər həmin zalda Qərbi Azərbaycana həsr edilən stendlə də yaxından tanış ola bilərlər.

“1918-1920-ci illər dövrü” zalı muzeyin ikinci mərtəbəsində yerləşir, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaradılması və onun fəaliyyəti dövrünü əhatə edir. Buradakı 193 eksponat vasitəsilə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaradıcıları barədə ətraflı məlumat verilir. Bundan başqa, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin dövlət atributları - gerbi, bayrağı, himni ayrıca stenddə təqdim olunur. Stendlərdə Azərbaycan Ordusunun apardığı hərbi əməliyyatların planları, döyüş xəritələri və s. nümayiş etdirilir.

Stendlərdə Azərbaycan Ordusunun apardığı hərbi əməliyyatların planları, döyüş xəritələri, köhnə nümunəli karabin silahının maketi, “TT” və “Naqan” tipli silahlar nümayiş olunur. Həmçinin o dövrün güclü silah növü sayılan “Maksim” pulemyotunun maketi sərgilənir.

“1920-1939-cu illər dövrü” zalında 206 stendin hər birində uyğun fotolar nümayiş olunur. Zaldakı stendlərdə Azərbaycan SSR-nin yaradılması, Azərbaycanda hərbi işinin təşkili, həmin dövrdə ölkəmizdə hərbi təhsil, Azərbaycan Ordusunun mühacirətdə olan zabitləri ilə bağlı məlumatlar, sovet ordusunun geyim forması və digər nümunələr yer alıb.

Muzeyin **“1939-1945-ci illər”** zalı İkinci Dünya müharibəsinə həsr olunub. Bu dövr zalında Azərbaycan övladlarının ön və arxa cəbhədə fəaliyyətini əks etdirən silahlar, mükafatlar, hərbi geyimlər, orden və medallar, qəhrəmanların büst və portretləri, həmin dövrə aid sənədlər, cəbhə məktubları, müharibə dövründəki qərargah otağının maketi yer alıb. 24 stenddən ibarət zalda ümumilikdə 900 eksponat saxlanılır. Burada Sovet İttifaqı Qəhrəmanı Həzi Aslanovun büstü, ona məxsus silah qabı, müharibə dövründə idarə etdiyi 17 nömrəli tankın maketi nümayiş olunur. Bu zalda Sovet İttifaqı Qəhrəmanı İsrəfil Məmmədovun büstü və ona məxsus əşyalar da geniş yer alıb. Zalda həmçinin sovet ordusunda azərbaycanlıların da olduğu bir neçə qvardiyanın və ordu birləşmələrinin bayraqları da nümayiş olunur. Zalın arxa cəbhə adlanan guşəsinə isə Azərbaycan xalqının Böyük Vətən müharibəsində qələbənin qazanılması üçün nə qədər böyük qəhrəmanlıqlar göstərdiyinin şahidi oluruq.

Muzeydə **“1946-1991-ci illər”** zalındakı xüsusi stenddə 1991-ci ildə yaradılmış Müdafiə Nazirliyi ilə bağlı eksponatlarla da tanış olmaq olar. Həmin zalda azərbaycanlıların 1948-1953-cü illərdə Ermənistandan kütləvi deportasiyası, 1990-cı il 20 Yanvar hadisələri ilə bağlı ayrıca stendlər də nümayiş etdirilir.

Azərbaycanın ən müasir tarixinin böyük bir mərhələsi, o cümlədən ordu quruculuğu Ümummilli Lider Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Muzeyin **“Heydər Əliyev”** zalında Ulu Öndərin həyat və fəaliyyətinə həsr olunmuş eksponatlar sərgilənir [6]. Burada Heydər Əliyevin general-mayor hərbi geyiminin nümunəsi, təltif və mükafatları, onun yaradıcısı olduğu məktəblərə məxsus bayraq və emblemlər, arxiv sənədləri, kitab və jurnallar, şəkillər nümayiş olunur.

533 eksponatın mühafizə olunduğu **“Heydər Əliyev və ordu quruculuğu”** zalındakı stendlərin hər biri ayrıca mövzudur. Burada Ümummilli Lider Heydər Əliyevin həyat və fəaliyyətindən bəhs edən fotolar, sənədlər və ona məxsus əşyalar, hərbi geyim nümunələri xüsusilə diqqəti çəkir. Zalda ulu öndərin ordu quruculuğu ilə bağlı gördüyü işlərin, keçirdiyi görüşlərin, hərbi məktəblərin yaradılması ilə bağlı verdiyi fərman və sərəncamların yer alması hərbi tarixinin özülü kimi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Silahlı Qüvvələrin qoşun növləri üzrə geyim formalarının, döş nişanlarının və bayraq nümunələrinin nümayiş olunması **“Heydər Əliyev və ordu quruculuğu”** zalındakı eksponatları daha da rəngarəng edir.

“Quru qoşunları” zalında Azərbaycanın 200-dən çox milli qəhrəmanına məxsus geyim əşyaları, arxiv sənədləri, döyüş ləvazimatları nümayiş olunur. Qoşun növləri zallarında nümayiş olunan eksponatlar Hərbi Hava Qüvvələri, Hərbi Dəniz Qüvvələr və Quru Qoşunlarının yaradılmasından bu günədək keçirdiyi döyüş yolunu özündə əks etdirir.

“Hərbi Hava Qüvvələri” zalında bayraqlar, təyyarəçinin geyim nümunələri, təyyarələrin, radiolokasiya stansiyalarının maketləri, birinci Qarabağ müharibəsində qəhrəmanlıq göstərmiş pilotların şəxsi əşyaları saxlanılır. Burada hava hücumundan müdafiə qüvvələri ilə bağlı ümumilikdə 200-dən çox eksponat qorunur.

“Hərbi Dəniz Qüvvələri” zalında da bayraqlar, dalğıcı geyimi, gəmi və sualtı qayığın maketləri, rəbitə vasitələri, dəniz kompasları, rəsm əsərləri və s. nümayiş etdirilir. Zalda müstəqil Azərbaycanın ilk matrosları, dövlət bayrağımızın ilk dəfə hərbi donanmada qaldırılması, Hərbi Dəniz Qüvvələrinin bayrağı, dənizçilərin istifadə etdiyi bir sıra cihazlar buraya gələn qonaqların marağına səbəb olur.

“Quru Qoşunları” zalında müvafiq qoşun növünə məxsus eksponatlar, o cümlədən Azərbaycanın 200-dən çox Milli Qəhrəmanına məxsus geyim əşyaları, arxiv sənədləri, döyüş ləvazimatları, xəritələr sərgilənir. Bu stendlər 1991-1993-cü, 1993-2003-cü və 2003-2010-cu illəri əhatə edir. Buraya gələnələr zalda cəbhə bölgəsində istifadə olunan hərbi sursata böyük maraq göstərirlər. Muzeydə maraq doğuran nümunələrdən biri də Xocalı faciəsi ilə bağlı olan maketdir. Kəlbəcər, Ağdam, Ağdərə uğrunda gedən döyüşlərlə bağlı hazırlanmış maket də ziyarətçilərdə maraq doğurur. Ümumilikdə 350-ə yaxın eksponatın qorunduğu **“Hərbi hava qüvvələri”** və **“Hərbi dəniz qüvvələri”** zallarından birincidə hava hücumundan müdafiə haqqında məlumatlar, **“MİQ-25”**, **“YAK-28”** tipli qırıcı-tutucu və digər təyyarələrin radiolokasiya stansiyalarının maketləri nümayiş olunur. İkinci zalda isə hərbi dəniz qüvvələrinə aid geyim nümunələri, sənədlər, fotolar, rəsmlər və digər eksponatlar var [2, s.3]. Müstəqil Azərbaycanın ilk matrosları, dənizçilərin istifadə etdiyi bir sıra cihazlar zalın eksponatlarını daha da zənginləşdirir.

1992-1994-cü illəri əhatə edən zalda isə 22 stend üzrə Qarabağ müharibəsində milli ordumuzun həyata keçirdiyi döyüş əməliyyatları ardıcılıqla əks etdirilib.

Muzeyin yeni yaradılmış *“Gücümüz birlikdədir”* sərgi zalında isə ermənilərdən qənimət kimi götürülən, Azərbaycan Ordusunun zərbəsinə Azərbaycan Hərb Tarixi Muzeyinin həyatında yerləşən, 127 ədəd hərbi texnikanın nümayiş olunduğu açıq səma altında olan ekspozisiya da mövcuddur. Quru qoşunları, hava hücumundan müdafiə və hərbi hava qüvvələri və hərbi dəniz qüvvələrinə məxsus texnikalar Azərbaycan Ordusunun gücünü, qüdrətini daha aydın göstərirdi. Bu eksponatlar arasında iki dəfə Sovet İttifaqı Qəhrəmanı Həzi Aslanovun idarə etdiyi 17 nömrəli tankın, həmçinin Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı, tank komandiri Albert Aqarunovun idarə etdiyi tankın dublikatı daha çox maraq doğururdu.

Bütövlükdə muzeydə min illər, yüz illər 44 günlük Vətən müharibəsi məruz qalan silahlar, qumbaraatanlar, kustar üsulla hazırlanmış dronlar, Ermənistan ordusunun döyüş əməliyyatları üçün istifadə etdiyi xəritələr nümayiş olunur. Bu eksponatların bir çoxunu muzey əməkdaşları cəbhə bölgəsinə gedərək oradan toplayıblar. Ermənilərdən götürülmüş qənimətlər hazırda muzeyin diqqət çəkən eksponatlarından sayılır [1, s.3].

Sərgi salonunda nümayiş etdirilən Aprel döyüşlərində həlak olan cəsur şəhid hərbiçilərin şəxsi əşyaları isə onlardan bizə qalan son yadigarlardır. Bu əşyaların çoxu düşmən güllələrinə tuş gələn zaman hərbiçilərimizin üzərində olub. Şəhidlərin əşyalarını muzeyə onların yaxınları təqdim ediblər.

“Zəfər” sərgisi

“Zəfər” sərgisində 120 müharibə iştirakçısına və şəhidinə məxsus eksponatlar sərgilənir. Azərbaycan Hərb Tarixi Muzeyinin sərgi zalında 2021-ci ilin aprelindən Vətən müharibəsində Prezident, Müzəffər Ali Baş Komandan İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə qazanılmış Şanlı Qələbəyə həsr olunmuş “Zəfər” sərgisi nümayiş olunur. Sərgidə 10 nəfər Vətən müharibəsi qəhrəmanına, ümumilikdə isə 120 nəfər müharibə iştirakçısı və şəhidinə məxsus eksponatlar sərgilənir. Muzeyin Vətən müharibəsinə həsr edilən zalında İkinci Qarabağ savaşında qəhrəmancasına şəhid olan hərbiçilərimizin şəxsi əşyaları saxlanılır. Döyüş meydanında qırılan mobil telefonlar, qana bulanmış siqaret qutuları şəhidlik zirvəsinə ucalan qəhrəmanlarımızdan qalan son xatirə və sübutlardır. Onlar canı-qanı bahasına torpaqlarımızı geri qaytarıblar. “Zəfər” zalında sərgilənən əşyalar arasında Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı Şükür Həmidovun da yaralanarkən üzərində olan çantası da var [3].

“Zəfər” sərgisində Ermənistan ordusundan hərbi qənimət kimi götürülmüş “Faqot” buraxıcı qurğusu, “KORD” pulemyotu, M-93 snayper

tüfəngi, kustar üsulla hazırlanmış dron, AQS qumbaraatanı və digər silahlar yer alıb.

Açıq səma altında sərgilənən ekspozisiyada 130-a yaxın hərbi texnika saxlanılır.

Azərbaycan Hərb Tarixi Muzeyinin ən maraqlı hissələrindən biri də açıq səma altında yerləşən və bir sıra maraqlı eksponatlardan ibarət olan hissədir.

Muzeyin texnika və silah hissəsinin rəisi, ehtiyatda olan polkovnik İntiqam Ələkbərov burada sərgilənən texnikalar barədə danışaraq qeyd edib ki, 2004-cü ildə açıq səma altında silah və texnika ekspozisiyası qurulub. Muzeyin həyətindəki ekspozisiyada 130-a yaxın hərbi texnika saxlanılır. Burada böyük eksponatlar - tanklar, piyada döyüş maşınları, təyyarələr, artilleriya silahları, hava hücumundan müdafiə sistemləri və digər silahlar təqdim edilir [5].

Qeyd edək ki, Hərb Tarixi Muzeyini il ərzində xeyli sayda tələbə, şagird, Bakı Ali Birləşmiş Komandirlər Məktəbinin kursantları, müharibə veteranları, hərbi hissələrin əsgərləri ekskursiyaya gəlirlər. Eyni zamanda, xarici ölkələrin Azərbaycandakı səfirlikləri, hərbi attaşelər, yüksək rütbəli hərbcilər, tanınmış dövlət və hərbi xadimləri ziyarət edir, fəxri qonaqlar kitabında qeydlərini aparırlar.

Azərbaycan Hərb Tarixi Muzeyinin öyrənilməsi, araşdırılması və yaradılması ordu quruculuğunun tərkib hissəsidir. Bu gün inkişaf edən müasir ordumuzun, Silahlı Qüvvələrin tarixini təbliğ etmək əsas vəzifələrdəndir. Muzey hərbi tariximizi daha dərinləndirən öyrənmək istəyənlər üçün möhtəşəm məkandır.

Hərb tariximizin öyrənilməsi və araşdırılması ordu quruculuğunun tərkib hissəsidir. Bu gün müasir ordumuzun, Silahlı Qüvvələrimizin tarixini təbliğ etmək əsas vəzifələrimizdən biridir. O, iki ekspozisiyanın - açıq səma altında və daxili ekspozisiyanın fəaliyyət göstərdiyi muzeyin 32 illik dövründə ordumuzun hərbi tarixinin öyrənilməsi baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb etdiyini vurğulamaq olar. Burada mütəmadi olaraq ümumrespublika səviyyəli elmi-praktik konfranslar keçirilir. Əsgər və kursantlarla, məktəbli və tələbələrlə görüşlər təşkil olunur, eksponatlar vasitəsilə tariximizə səyahət olunur. Xüsusilə gənc hərbcilər, kursantlar üçün bura bir məktəbdir. Son illər muzeydə "Azərbaycan ordusunun ərazi bütövlüyümüz və suverenliyimiz uğrunda fədakarlığının təbliği" mövzusunda bir sıra səyyar tədbirlərin təşkil olunması, həmçinin muzeyin əməkdaşlarının Qarabağ müharibəsinin qəhrəmanları haqqında sənədli filmin çəkilməsində və rəsm əsərlərinin hazırlanmasında yaxından iştirak etməsi də bu baxımdan çox əhəmiyyətlidir".

Əlbəttə, bu gün yeniyetmə və gənclərimizin vətənpərvərlik ruhunda tərbiyə olunmasında, onlarda hərbi vətənpərvərlik hisslərinin formalaşması və

yüksəldilməsində Azərbaycan Hərb Tarixi Muzeyinin də böyük rolu var. Hərb tariximizin, xüsusilə Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin və müxtəlif qoşun növlərinin inkişaf tarixinin öyrənilməsi, döyüş əməliyyatlarının mənimsənilməsi baxımından muzey kifayət qədər maariflənmə funksiyası daşıyır.

Ədəbiyyat

1. *“Eksponatların dili ilə danışan tarix” Azərbaycan.- 2015.- 30 sentyabr.- s. 7.*
2. *“Hərb Tarixi Muzeyi xalqımızın hərbi salnaməsinin parlaq daşıyıcısıdır”, Azərbaycan.-2021.- 11 iyul.- s.4.*
3. <https://aviagraphers.net/index.php/museums-warbirds-monuments/68-azerbaijan-military-history-museum>
4. <https://azerbaijan.az/en/related-information/281>
5. https://azertag.az/ru/xeber/v_muzee_voennoi_istorii_pod_otkrytym_nebom_ek_sponiruetsya_okolo_130_edinic_voennoi_tehniki-2678887
6. <https://mod.gov.az/en/news/military-history-museum-hosted-event-wise-leader-great-strategist-victorious-commander-49850.html>

Ə.A.Bilallı
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
rehmanbilalli@gmail.com

SOVET DÖVRÜ AZƏRBAYCAN RƏNGKARLIĞINDA SƏNAYE MƏNZƏRƏSİNİN BƏDİİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Xülasə

Məqalədə Sovet dövründə Azərbaycan rəngkarlığında sənaye mənzərələrinin bədii xüsusiyyətləri hər tərəfli şəkildə təsvir və təhlil olunmuşdur. Bir çox dahi rəssamlarımız Sovet dövründə sənaye xarakterli mənzərə əsərləri yaratmışlar. Onların arasında xalq rəssamı Böyükağa Mirzəzadə yaradıcılığında sənaye xarakterli bir çox mənzərə əsərləri mövcuddur. Rəssam neft sənayemizə aid olan neft mədənlərinin mənzərəsini çox məharətlə canlandırmışdır. Azərbaycanın ən qocaman qadın rəssamı Maral Rəhmanzadə neftin hasil olunma prosesini öz təcrübəsində görmək üçün bir müddət neft daşlarında yaşamış çox az saylı rəssamlardan biridir. Onun “Neft Daşları” silsiləsindən olan “Fırtına zamanı” əsərinə baxarkən orada baş vermiş bütün gedişatın emosiyalarını yaşamaq mümkündür.

ХУДОЖЕСТВЕННАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ПРОМЫШЛЕННОГО ПЕЙЗАЖА В ЖИВОПИСИ АЗЕРБАЙДЖАНА СОВЕТСКОГО ПЕРИОДА

Резюме

В статье всесторонне описаны и проанализированы художественные особенности индустриальных пейзажей в азербайджанской живописи советского периода. Многие наши гениальные художники создавали индустриальные пейзажи еще в советское время. Среди них немало пейзажных произведений индустриального характера, созданных народным художником Бююкага Мирзаде. Художник очень мастерски воссоздал пейзажи нефтяных промыслов, принадлежащих нашей нефтяной промышленности. Марал Рахманзаде, старейшая художница Азербайджана в советское время, является одной из немногих художниц, некоторое время живших на нефтяных камнях, испытавших на себе процесс добычи нефти, и рассматривая работу «Во время грозы» из серии «Нефтяные камни», здесь можно прочувствовать эмоции всего происшедшего процесса.

ARTISTIC CHARACTERISTICS OF THE INDUSTRIAL LANDSCAPE IN THE PAINTINGS OF AZERBAIJAN IN THE SOVIET PERIOD

Summary

In the article, the artistic features of industrial landscapes in Azerbaijani painting during the Soviet period are comprehensively described and analyzed. Many

of our genius artists created industrial landscape works during the Soviet era. Among them, there are many landscape works of an industrial nature created by the folk artist Buyukagha Mirzazade. The artist has very skillfully recreated the scenery of the oil fields belonging to our oil industry. Maral Rahmanzade, the oldest female artist of Azerbaijan during the Soviet era, is one of the few artists who lived in oil rocks for a while and experienced the process of oil extraction, and it is possible to experience the emotions of the entire process that happened there while looking at her work "During the Storm" from the "Oil Stones" series.

Açar sözlər: təsvir, neft, sənaye, obraz, mənzərə, rənglər

Ключевые слова: изображение, нефть, промышленность, образ, пейзаж, цвета

Key words: image, oil, industry, image, landscape, colours

Neft və qaz kimi enerji mənbələri olmadan müasir cəmiyyətin sürətli inkişafını mümkün hesab etmək olar. Azərbaycan unikal sayılan karbohidrogen xammalın mövcud olduğu və bu xammalın çıxarılıb istifadə olunmasında böyük tarixə sahib olan bir ölkədir. Qeyd etmək lazımdır ki, sovet dövründə, xüsusilə cavan ölkənin formalaşmasında neft sənayesinin inkişafına böyük önəm verilirdi. Sovet ittifaqı sənaye dövləti kimi inkişaf edir və formalaşırdı. 1920-1930-cu illər ərzində bütün sovet ittifaqı ərazisində müxtəlif sənaye sahələrinə aid, fərqli istehsalat gücünə malik olan zavod və fabriklər tikildi. Neft sənayesinin strateji əhəmiyyətini nəzərə alaraq, bu sənayenin inkişaf etdirilməsi həmişə prioritetli məsələlərdən biri olmuşdur. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, neft hasilatı hər şeydən əvvəl Azərbaycanda neft sənayesinin inkişafı, uzun onilliklər ərzində həm sovet siyasətçiləri, həm də mədəniyyət və incəsənət xadimləri üçün qürur mənbəyi olmuşdur. Bu qürur hissi, xüsusilə qurudakı neft hasilatı ilə yanaşı, illərlə qlobal əhəmiyyət kəsb edən nadir və qlobal hadisə kimi yadda qalan Xəzər dənizində neft hasilatı üsullarının işlənilib hazırlandığından sonra daha da artdı. Xəzər neftçilərindən maariflənərək çoxsaylı sənədli və bədii filmləri, ədəbi əsərləri xatırlamaq kifayətdir. Məhz bu qürur sənət əsərlərində neft mövzularının xüsusi dərəcədə təqdim olunmasına öz töhfəsini verdi. Burada neftçilərin ağır zəhmətini üzə çıxaran dramatizmdən, yorucu iş rejimindən əsər-ələmət yox idi.

İndiki zamanda Azərbaycanın neft sənayesinin tarixinin araşdırılması ona görə aktualdır ki, çünki, onun dərin və qeyri adi tarixi var. Azərbaycanda neft Abşeron yarımadasında çıxarıldı. Abşeronda neft hasilatı əsas Sabunçu, Ramana, Suraxanı, Balaxanı və Bibiheybət ərazilərində aparılırdı. İkinci dünya müharibəsindən sonrakı dövrdə, 1949-cu ildə unikal proyekt olan neft daşlarının açılışı baş tutmuşdur. Bu proyektin unikalığı ondan ibarət idi ki, bu nəhəng sənaye şəhəri dəniz sahilindən 100 km aralıda və o zamanın

texnologiyası üçün qısa vaxt ərzində hazır olduğunu söyləyə bilərik. Neft daşları yatağı öz dövrünə görə həm neft deposu, həm də hasilat gücünə görə dənizdə yerləşən ən böyük sənaye obyektidir. Beləliklə, dirəklər üzərində inşa edilmiş neft daşları bütün dünya alimlərinin, tədqiqatçılarının fikrini özünə cəlb etməyi bacarmışdır. Azərbaycan özünün zəngin neft yataqları ilə hələ qədim zamanlardan məşhurdur. Hələ bizim eradan əvvəl Abşeron yarımadasında yaşayan xalqlar Bakı neftini gündəlik məişətdə istifadə edirdilər. Buna sübut olaraq arxeoloqların qazıntıları, arxiv və ədəbiyyat mənbələrini göstərmək olar. Dünyada ilk dəfə böyük həcmdə nefti məhz Azərbaycanda, Abşeron yarımadasında çıxarmağa başlayıblar və bu proses Amerika, Avropa, Asiyadan qat-qat tez baş verib. Böyük vətən müharibəsi illərində faşist Almaniyası üzərində qələbəsində əsas həlledici rolunu Azərbaycan nefti oynamışdır. Neftə olan tələbatın artmasının səbəbilə 1941-ci ildə Bakıda neftçilər rekord göstəricilərə çataraq 23,4 ton neft hasil etmişlər. Bundan əvvələ qədər Bakıda bu həcmdə neft hasil olunmamışdır və bu rekord göstərici indinin özünə qədər də yenilməz olaraq qalmışdır. Müharibə dövründə minlərlə neftçi döyüşə yollanmışlar və onların istehsalatdakı yerlərini qəhrəman qadınlarımız tutmuşlar. 1942-ci ilin yayında neft sənayesi sahəsində artıq 25 min qadın çalışırdı və bu rəqəm neft sahəsində ümumi çalışanların 33%-ni təşkil edirdi. 1944-cü ildə isə artıq bu rəqəm 60% təşkil edirdi. Sovet dövründə əməyə çox böyük yer verilirdi, əməyin vacibliyi, faydalılığı geniş şəkildə təbliğ olunurdu. Öz növbəsində rəssamlar da əməyə öz dəstəklərini fırça vəsaiti ilə təsvirlər, plakatlar, şüarlar yaradaraq bildirirdilər və neft sənayesinə əks etdirən əsərlər də bunlara aiddir.

Bir çox Azərbaycanlı rəssamların sənaye mövzusunda aid biri-birindən parlaq, heyrtləndirici əsərləri mövcuddur. Təsviri sənətdə sənaye mövzusu sovet dövründə aktual olduğu qədər müasir dövrdə də öz aktuallığını qoruyub saxlaya bilmişdir. Həm sovet dövründə, həm də müasir dövrdə yaşayıb yaradan rəssamlarımız az deyil. Bunlardan biri də Azərbaycanın təsviri incəsənətinin inkişafında əvəzsiz rol oynayan öz dəsti xətti ilə seçilən xalq rəssamı Böyükağa Məşədi oğlu Mirzəzadədir.

1940-cı illərin sonu 1950-ci illərin əvvəli Böyükağa Mirzəzadə üçün mövzu baxımından zəngin bir zaman olmuşdur. Məhz bu illərdə zəhmətkeş insanlara, əməyə, sənaye sahələrinə önəm verilirdi və o dövrün əksər rəssamlarının işlərində bu cür tematik əsərlərə rast gəlmək olar. Bu əsərlərdən birinə misal olaraq Böyükağa Mirzəzadənin 1946-cı ildə yağlı boya texnikası ilə yaratdığı “Neft mədənlərində” əsərini göstərmək olar. Rəssam bu əsərində Xəzər dənizi sahilində yerləşən bir neft mədəni təsvir etmişdir. Əsər ümumi olaraq isti rəng tonlarında detallı şəkildə işlənmişdir. Əsərin ön planında əllərində əmək alətləri olan fəhlələri və neftin yerdən çıxarılması üçün buruq qazmaq məqsədilə istifadə olunan texniki vasitəni görürük. Əsərin rəng

tonlarına nəzər salsaq, fəhlələrin geyimindən hava şəraitinin qızmar olması və bu qızmar hava şəraitində çəkdikləri əziyyəti anlamaq olar. Əsərin orta planına nəzər salsaq, burada neftin yerdən çıxarılandan sonra onun çənlərə yönləndirilməsi üçün nəzərdə tutulan boruların təmiri ilə məşğul olan qaynaqçı papaqlı və qara eynəkli fəhlələri görürük. Əsərin sol hissəsinə baxdıqda burada başını qırmızı rəngli yaylıqla örtmüş bir qadın obrazına rast gəlirik. Böyük Vətən Müharibəsi zamanı sənaye sahəsində çalışan əksər kişilərin ön cəbhəyə yollanmasından sonra ön cəbhəyə vacib olan neftin çıxarılmasını mərd, zəhmətkeş qadınlarımızın ağır sənaye hesab olunan neft sənayesində gecəgündüz demədən çalışmasını və vətəninə dar gündə var gücləri ilə dəstək olmasının simvolu olaraq qəbul etmək olar. Əsərin arxa planına diqqət etsək, burada dəniz sularının içinə qədər davam edən çoxsaylı neft buruqlarını və hasil olunan neftin toplandığı çənləri görə bilərik. Böyükağa Mirzəzadə bu sənət əsərində qara qızılın necə əziyyətlə çıxarılmasını, emal olunmasını özünəməxsus tərzdə tamaşaçıya çatdıraraq dinamik, cəlbedici rəngkarlıq nümunəsi yaratmağa nail olmuşdur.

Sovet dövründə Azərbaycanın sənaye baza müəssisələri inkişaf etdi. Bu müəssisələr neft emalı, kimya, metallurgiya, tikinti və digər sahələrdə fəaliyyət göstərirdilər. Bakı, Sumqayıt və digər bölgələrdə sənaye kompleksləri və zavodlar inşa edildi. Neft və qaz sənayesi ilə yanaşı kimya sənayesi də öz əhəmiyyətini artırır.

Həmin dövrdə Azərbaycanın sənaye mənzərəsi iqtisadiyyatın tam dövlətləşdirilməsi, mərkəzi planlaşdırma və sovet ekonomik sistemi ilə əlaqələndirilirdi. Bu dövr, Azərbaycanın sənaye sahələrində qabaqcıl texnologiyalara investisiyalar, infrastrukturun inkişafı və neft və qaz sahələrində məhsuldarlığın artırılması üçün mühüm bir dövr kimi yadda qalıb.

Lakin neftçilərin əməyinə xüsusi diqqət yetirən sənətkarların yaradıcılığına daha ətraflı nəzər salmaq və onların neft mövzusunun şərhində tutduqları mövqelərin bir-biri ilə necə yaxın olduğunu konkret misallardan istifadə edərək nümayiş etmək ədalətli olardı. Əsərlərində neft mövzusunda ilk dəfə toxunan ən qocaman rəssamlardan biri də peşəkar rəssam Maral Rəhmanzadədir. Maral Rəhmanzadə açıq dəniz üzərində qurulmuş bu unikal şəhərdə işləmək qərarına gələn ilk qadın rəssam oldu. Yalnız ən azı bir dəfə oraya səfər edənlər, hətta indi, əfsanəvi “dirəklər üzərində şəhər” çoxdan inkişaf etmiş şəhər tipli qəsəbə olduqda belə, bu qadının cəsarətini və ruhunun böyüklüyünü tam qiymətləndirə bilər. Çünki, şəhər nə qədər möhkəm dirəklər üzərində dayansa da, hər an baş verə biləcək təbii fəlakət hissi orada yaşayan insanları bir dəqiqə olsun belə tərk etmirdi. Hətta o zamanlar, keçən əsrin 50-ci illərində orada yaşamaq daha çətin idi. Lakin buna baxmayaraq gənc rəssam özü üçün heç bir güzəşt tələb etməyib və burada yaşayan fəhlələrin yaşadığı şəraitdə yaşayırdı. Batmış gəmi Maral və neftçilər üçün sığınacaq rolunu

oynayırdı. Lakin yalnız bu şəraitdə o, bütün duyğuları və hissləri tam şəkildə yaşaya, çətinlikləri dərk edə və neft hasilatı işçilərinin gündəlik həyatının qəhrəmanlıqlarına şahid ola bilərdi.

Gənc rəssam hər gün fəhlələr ilə birgə dənizə çıxır və saatlarla onların işini izləyir, insanla təbii ünsürlərin qəhrəmancasına qarşıdurmasının şahidinə çevrilirdi. O, sözün əsl mənasında bu dəniz şəhərinin enerjisini və neft sənayesi peşəsinin mahiyyətini, çətinliyini dərk etmiş oldu. Bunun nəticəsidir ki, onun yaratdığı rəngarəng olan çoxsaylı natura eskizləri, etüdləri və iriformatlı akvarel mənzərələri təkcə yüksək realizmlə deyil, həm də böyük ruh hərarət və xüsusi poeziyası ilə seçilir.

Maral xanımın “Neft Daşları” silsiləsindən olan “Fırtına zamanı” əsərinə də bu baxımdan diqqət yetirmək olar. Bu əsər 1950-ci illərdə kağız üzərində ağ boya və tuşdan istifadə edilərək 75.5 x 57.5 ölçülərində təsvir edilmişdir. Əsərə ümumi baxdıqda burada insanların təbiət ünsürləri ilə mübarizəsini görürük. Təsvirin ön planına nəzər saldıqda rəngli təsvir edilmiş dəniz suyunu və onun dirəklər üzərində dayanmış hündür estakadaların üzərinə qədər gedib çıxmasının şahidi oluruq, bu da öz növbəsində hava şəraitinin nə qədər küləkli olduğunun göstəricisidir. Əsərdə ilk növbədə bir-birinə dayaq verərək ayaqda qalıb hərəkət etməyi davam etmək üçün qol-qola girən iki nəfər kişi obrazı diqqəti cəlb edir. Estakadanın sol və sağ hissələrinə baxdıqda isə burada tarazlıqlarını saxlayıb hərəkət edə bilmək üçün estakadanın kənarlarında olan məhəccərlərdən bərk tutaraq hərəkət edən neft işçilərinin təsvirlərini görə bilərik. Əsərə diqqətlə baxdıqda kişi obrazları ilə yanaşı qadın obrazlarının da təsvir edildiyinin şahidi olmaq olar. Estakadanın sağ tərəfində məhəccərdən tutaraq hərəkət edən qadının əlində sanki bir körpənin olduğu görünür. Əsərin arxa planına nəzər saldıqda neft daşlarını elektrik enerjisi ilə təmin etmək məqsədilə bütün estakada boyu uzanın üfiqə gedən işıq dirəklərinin təsvirini müşahidə edirik. Əsərin sol hissəsində güclü küləklə mübarizə apararaq uçmağa çalışan, lakin küləyə görə sanki yerində qalaraq hərəkət edə bilməyən qağayıların yer aldıklarını görə bilərik. Bundan əlavə arxa planda neft buruqlarının təsvirlərinin yer aldığını görmək olar. Maral Rəhmanzadənin bu əsərinə baxdıqda insanda soyuq havanın, küləyin yaratdığı tələş, emosionallıq, narahatlıq, gərginlik yaranır və insan özünü bir anlıq da olsa, fırtına zamanı neft daşlarında hiss edir. Rəssamın əsərdə təsvir etdiyi obrazların paltarlarını hərəkətli halda təsvir etməsi ona dinamiklik və realizim bəxş etmişdir. Maral Rəhmanzadə “Fırtına zamanı” əsərində orada baş verən hadisələri, neft sənayesində çalışan işçilərin qarşılaşdığı çətinlikləri, yaşadıkları emosiyaları olduqca realistik tərzdə tamaşaçıya çatdırma bilmişdir.

Nəticə olaraq qeyd edə bilərik ki, sovet dövründə yetişən bütün rəssamlarımız daima öz əsərlərində neft sənayesinə aid əsərlər yaratmışlar və onların hər birinin yaratdığı əsərlər öz unikalığı, bir daha təkrar oluna

bilməyən özünəməxsusluğu ilə daima diqqət mərkəzində qalacaqdır. Sovet dövründə yaradılmış hər bir əsərin bədii xüsusiyyətləri neft sənayesinin inkişafını, insan zəhmətinin nəticəsində hasil olmağına baxmayaraq, yetişən insanların həyatında neftin rolunun böyük önəm kəsb etdiyini daima vurğulaya bilərik.

Ədəbiyyat

1. Мир-Юсиф. М: *Краткая история Азербайджанской нефти: Баку - 2009.*
2. Мəlikova. Ş: *Бöyükəға Mirzəzadə: Баки - 2010.*
3. Фархад. Д: *Бакинская нефть в политике Советской России: Баку - 2009.*

S.M.Məmmədzaadə
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
sabinaaliyeva.2019@mail.ru

GƏNCLƏRLƏ SOSIAL İŞİN TƏŞKİLİNDƏ HEYDƏR ƏLİYEVİN GƏNCLƏRLƏ BAĞLI SİYASƏTİNDƏN İSTİFADƏ OLUNMASININ ƏHƏMİYYƏTİ

Xülasə

Məlum olduğu kimi hər bir xalqın, ölkənin gələcəyi onun gənclərinin fəaliyyətindən çox asılıdır. Cəmiyyət günü-gündən mürəkkəbləşdikcə, həssaslaşdıqca gənclərə diqqət və qayğının artırılmasına daha çox ehtiyac yaranır. Bu sahədə vacib olan işlərin yerinə yetirilməsi üçün ən mühüm vasitələrdən biri də yüksək keyfiyyətli, müasir tələblərə cavab verən sosial işdir. İndiki vaxtda hər bir ölkədə gənclərlə yüksək səviyyəli sosial iş həmin ölkənin qarşısında duran ən mühüm məsələlərdən biri hesab olunur.

Hər bir sosial işin keyfiyyəti ilk növbədə onun əsaslandığı sosial siyasətdən, bu siyasətin həyata keçirilməsinə şərait yaradan elmi bazadan çox asılıdır. Bu baxımdan ölkəmizdə Ulu Öndər Heydər Əliyev tərəfindən formalaşdırılan siyasət olduqca geniş imkanlar yaratmışdır. Bu imkanlardan istifadə daha yüksək keyfiyyətli gəncliyimizin yetişməsinə kömək olur. Bunun bir çox nəticələri artıq göz qabağındadır.

Təqdim etdiyimiz məqalədə Heydər Əliyevin formalaşdırdığı gənclər siyasətimizin gənclərlə sosial iş sahəsində yaratdığı imkanlar haqda təhlil xarakterli məlumat verilmişdir.

НАША МОЛОДЕЖНАЯ ПОЛИТИКА, СФОРМИРОВАННАЯ ГЕЙДАРОМ АЛИЕВЫМ, КАК ВАЖНЫЙ ИНСТРУМЕНТ В СФЕРЕ СОЦИАЛЬНОЙ РАБОТЫ С МОЛОДЕЖЬЮ

Резюме

Как известно, будущее каждой нации и страны во многом зависит от деятельности ее молодежи. Поскольку общество с каждым днем становится все более сложным и чувствительным, существует все большая потребность в повышении внимания и заботы о молодых людях. Одним из важнейших инструментов решения важных задач в этой области является качественная социальная работа, отвечающая современным требованиям. В настоящее время социальная работа с молодежью на высоком уровне считается одной из важнейших задач, стоящих перед каждой страной.

Качество любой социальной работы зависит прежде всего от социальной политики, на которой она базируется, от научной базы, создающей

условия для реализации этой политики. С этой точки зрения политика, сформированная великим лидером Гейдаром Алиевым в нашей стране, создала очень широкие возможности. Использование этих возможностей помогает развивать нашу молодежь более качественно. Многие последствия этого уже очевидны.

В статье, представленной Гейдаром Алиевым, представлена аналитическая информация о возможностях, создаваемых нашей молодежной политикой в сфере социальной работы с молодежью.

OUR YOUTH POLICY, FORMED BY HEYDAR ALİYEV, AS AN IMPORTANT TOOL IN THE FIELD OF SOCIAL WORK WITH YOUNG PEOPLE

Summary

As you know, the future of every nation and country largely depends on the activities of its youth. As society becomes more complex and sensitive every day, there is an increasing need for greater attention and care for young people. One of the most important tools for solving important problems in this area is high-quality social work that meets modern requirements. Currently, social work with youth at a high level is considered one of the most important tasks facing every country.

The quality of any social work depends primarily on the social policy on which it is based, on the scientific base that creates the conditions for the implementation of this policy. From this point of view, the policy formed by the great leader Heydar Aliyev in our country has created very wide opportunities. Taking advantage of these opportunities helps to develop our youth better. Many of the consequences of this are already obvious.

The article presented by Heydar Aliyev provides analytical information about the opportunities created by our youth policy in the field of social work with youth.

Açar sözlər: sosial iş, cəmiyyət, siyasət, tarixi şəxsiyyətlər, gənclər siyasəti

Ключевые слова: социальная работа, общество, политика, исторические личности, молодежная политика

Key words: social work, society, politics, historical figures, youth policy

Hər bir sosial işin müasir tələblərə, elmi əsaslara uyğun olaraq yerinə yetirilməsində konkret sosial siyasətin tələbləri istifadə olunur. Hər bir ölkədə sosial işin uğurları həmin ölkədəki sosial siyasətdən nə dərəcədə, hansı şəkildə istifadə olunmasından çox asılıdır [6, s. 350]. Həmin ölkədəki sosial siyasətə uyğun olmayan metodlardan, normalardan istifadə olunması yerinə yetirilən sosial işdə uğursuzluğa səbəb olar. Bu baxımdan, Azərbaycanada da yerinə yetirilən sosial işlərin daha uğurlu olması üçün sosial işçi ölkənin sosial siyasəti barədə ətraflı məlumata malik olmalıdır.

Sosial siyasət dedikdə, dövlətin, müxtəlif səviyyədəki hökumət orqanlarının əhalinin sosial problemlərini həll etmək, bu sahədəki prosesləri

tənzimləmək üçün həyata keçirdiyi tədbirləri müəyyənləşdirən qaydalar, normalar sistemi, bu sahədəki qanunvericilik bazası nəzərdə tutulur [5, s. 270]. Ölkənin sosial siyasətinin müxtəlif sosial təbəqələrlə bağlı müddəaları olur. Azərbaycanın da sosial siyasətinin gənclərlə bağlı, gənclər üçün əhəmiyyətli olan tərəfləri vardır. Ölkəmizdə sosial siyasətin, təbii ki, gənclərlə bağlı sosial siyasətin də formalaşmasında müasir Azərbaycan dövlətinin əsas qurucusu, dahi şəxsiyyət olan Heydər Əliyevin əvəzolunmaz xidmətləri vardır. Heydər Əliyev çıxışlarının birində vurğulamışdır: “Gənclik onların bu günü və sabahıdır, hər bir xalqın ümididir” [2, s. 242].

Hakimiyyətə gəldiyi ilk günlərdən gənclər siyasəti üçün əhəmiyyətli olan bir çox fərman və sərəncamlar imzalayan Ulu Öndər gənclərin millivətənpərvərlik ruhunda tərbiyə olunmasına xüsusi önəm verirdi. Müdrik dövlət xadimi gənclərə böyük ümidlərlə baxır, cəmiyyətin aparıcı qüvvəsinə inanırdı.

Ötən əsrin 90-cı illərinin əvvəllərində dünyada, o cümlədən Azərbaycanda baş verən ictimai-siyasi hadisələr dəyişdikcə gənclərin üzləşdiyi problemlər, onların həlli yolları da dəyişməyə başladı. 1994-cü il iyulun 26-da Gənclər və İdman Nazirliyi yaradıldı. Bundan sonra dövlət gənclər siyasəti sahəsində mühüm işlər görülməyə başlanmış, nazirliyin yerli strukturları formalaşdırılmış, gənc nəslin əxlaqi tərbiyəsi, fiziki inkişafı, hüquqlarının müdafiəsi sahəsində zəruri tədbirlər görülmüş, onların beynəlxalq təşkilatlarda iştirakı və gənclər təşkilatlarının fəaliyyətinin əlaqələndirilməsi, bir sıra dövlət proqramları hazırlanmışdır [3, s. 190].

Ulu Öndərin gənclərə olan inamı artıq öz təsdiqini tapmaqdadır. Bu gün gənc nəslin düzgün formalaşması ölkə siyasətində mühüm yer tutur və gənclər siyasəti öz mahiyyətinə və keyfiyyətinə görə yeni mərhələni yaşayır. Ulu Öndərin gənclər siyasəti Prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilir. Gənclərin mənəvi inkişafı, vətənpərvərlik tərbiyəsi, xarici ölkələrdə təhsili, sosial müdafiəyə ehtiyacı olan şəxslərin problemlərinin həlli istiqamətində görülən işlər, gənclər təşkilatlarının formalaşması və inkişafı üçün yaradılan şərait böyük diqqətin nəticəsidir. Dövlətin gənclər siyasətinin uğurla həyata keçirilməsində bu mühüm addımın böyük rolu var. Belə bir siyasətin təsiri ilə formalaşan gənclərimiz 2020-ci ildə, İkinci Qarabağ Müharibəsində 44 günə torpaqlarımızın düşmən işğalından azad edilməsində böyük rol oynadı.

2015-2025-ci illər üçün Azərbaycan Gənclərinin İnkişaf Strategiyası uğurla həyata keçirilir [1]. Ümumiyyətlə, ölkə rəhbərliyinin həyata keçirdiyi məqsədyönlü və ardıcıl siyasət sayəsində gənclər bu gün demokratikləşmə prosesində, mədəniyyət, incəsənət, elm və idman sahələrində inamla irəliləyir, bu dəyərlərin qorunub saxlanması və inkişafı istiqamətində mühüm addımlar atırlar. Prezident İlham Əliyev qloballaşma dövründə dünya elminə və təhsilinə inteqrasiyanı vacib hesab edir və Azərbaycan gənclərinin xaricdə təhsil

almasına böyük önəm verir. Burada məqsəd, şübhəsiz ki, yeni, milli-mənəvi gəncliyin formalaşması, dövlət idarəçiliyini yüksək ixtisaslı kadrlarla təmin etməkdir. Gənclər dövlət qayğısını daim hiss edir, onlara göstərilən qayğıni əldə etdikləri nailiyyətlərlə doğrultmağa çalışırlar.

Azərbaycanda gənclərə dövlət qayğısı sabaha, uğura hesablanmış siyasətdir, bu siyasət sağlam və intellektli nəslin formalaşmasına xidmət edir. Azərbaycan gəncliyi sabahın əsl keşiyinə çevriləcək.

Gənclər və İdman Nazirliyinin qarşısında duran mühüm vəzifələrdən biri də gənc nəslin vətənə və xalqa məhəbbət ruhunda tərbiyə edilməsi, mənəvi tələbatının ödənilməsi, gənclərin sosial-iqtisadi problemlərinin həlli, dövlət qulluqçularının hərtərəfli inkişafı üçün real şəraitin yaradılması olmuşdur.

Bu mühüm işin həyata keçirilməsini təmin etmək üçün Prezident Heydər Əliyevin xüsusi fərmanı ilə 1996-cı il fevralın 2-də keçirilən Müstəqil Azərbaycan Gənclərinin I Forumunun xeyli əhəmiyyəti olmuşdur. Forumda gənclərin bütün kateqoriyalarını təmsil edən iki mindən çox gənc iştirak edib: tələbələr, hərbiçilər, jurnalistlər, siyasi partiyalar və gənclər təşkilatları. Respublika Prezidentinin başçılıq etdiyi bütün dövlət orqanlarının rəhbərləri forumun işində fəal iştirak etmiş, gənclərin iradlarını, təklif və arzularını dinləmiş, ölkə gənclərinin problemlərini hərtərəfli öyrənmişlər.

Forumda məruzə ilə çıxış edən Azərbaycan Prezidenti gənclərin qarşısında çox böyük vəzifələr dayandığı fikrini vurğuladı ki, bunlardan ən başlıcası müstəqil Azərbaycan Respublikasının inkişafına, əbədiyaşarlığına öz gücünü, bacarığını və istedadını sərf etməkdir [4].

Dövlət başçısı çıxışında həmçinin gənclərə Azərbaycan Konstitusiyasını öyrənməyi, onun prinsiplərinə əməl etməyi tövsiyə edib. Prezident gənclərin diqqətini ona yönəltdi ki, Azərbaycan gəncliyinin mühüm vəzifəsi ölkənin ərazi bütövlüyünü təmin etmək, işğal olunmuş torpaqları azad etmək, dövlət sərhədlərini bərpa etməkdir [3, s. 240].

Dövlət başçısı qarşıya qoyulan vəzifələrin həyata keçirilməsi üçün gənclər arasında hərbi-vətənpərvərlik tərbiyəsinin gücləndirilməsini, ordunun gücləndirilməsinə diqqətin artırılmasını tələb edib. O, vurğulayıb ki, gənclər təşkilatının əsas vəzifəsi hər bir gənci orduya hazırlamaq olmalıdır.

“Hər bir gənc orduya səfərbər olmağa və onun sıralarında xidmət etməyə hazır olmalı, bunu özü üçün böyük şərəf hesab etməlidir” [3, s. 260]. Prezidentin bu sözləri Azərbaycan gəncliyinin həyat şüarına çevrildi.

Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyev ölkəyə rəhbərlik etdiyi bütün tarix boyu dövlət gənclər siyasətinin formalaşdırılması və təkmilləşdirilməsi istiqamətində mühüm əməli addımlar atmışdır. Azərbaycan Prezidentinin 1999-cu il iyulun 29-da imzaladığı “Dövlət gənclər siyasəti haqqında” fərman və bu sərəncamla təsdiq edilmiş müfəssəl tədbirlər planında Azərbaycanda gənclər hərəkatının inkişafının əsas mərhələləri, dövlət gənclər siyasətinin əsas

istiqamətləri, problemləri öz əksini tapmışdır [3, s. 265]. Bu fərman gənclərin ölkənin ictimai-siyasi həyatında daha fəal iştirakına əlverişli şərait yaratmaq, dövlət orqanlarının səylərini gənc nəslin mövcud problemlərinin həllinə yönəltmək baxımından tarixi sənəd olub və dönməz şəkildə həyata keçirilir. Fərmanda nəzərdə tutulmuş tədbirlər planının icrası ilə əlaqədar müvafiq dövlət orqanları - nazirliklər, dövlət komitələri hər il gördüyü işlərlə bağlı ölkə prezidentinə hesabat təqdim edir.

Sərəncama uyğun olaraq Azərbaycan Respublikası Gənclər və İdman Nazirliyinin tabeliyində Gənclərin Problemləri üzrə Elmi-Tədqiqat Mərkəzi, Respublika Uşaq İstirahət və Sağlamlıq Mərkəzi yaradılıb, gənclərin vətənpərvərlik tərbiyəsi sahəsində səmərəli tədbirlər həyata keçirilib [4].

Uşaq və gənclərin hərtərəfli inkişafını təmin etmək, onların problemlərini həll etmək və hüquqlarını qorumaq məqsədi ilə 2002-ci il mayın 6-da “Dövlət gənclər siyasəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu qəbul edilmişdir [4]. 14 maddədən ibarət qanun Azərbaycan Respublikasında gənclər siyasətinin məqsədlərini, prinsiplərini, əsas istiqamətlərini, təşkilati-hüquqi əsaslarını müəyyən etmək və bu sahədə yaradılmış münasibətləri tənzimləmək məqsədi daşıyır.

Dövlət gənclər siyasəti dövlətin daxili siyasətinin mühüm tərkib hissəsidir. Gənclər siyasətinin əsas məqsədi, prinsipləri və istiqamətləri Azərbaycan Respublikasının Prezidenti və Ali Məclisi tərəfindən müəyyən edilir. Mərkəzi və yerli hakimiyyət orqanları, bələdiyyələr də öz səlahiyyətləri daxilində bu siyasətin həyata keçirilməsində iştirak edirlər. Hazırda Azərbaycan Respublikasında Gənclik Dövlət Proqramının həyata keçirilməsi üçün idarəetmə strukturları formalaşdırılıb və bu strukturlarda yüksək ixtisaslı gənc mütəxəssislər çalışır.

Yada salaq ki, 2001-ci ildə ölkəmizin Avropa Şurasının tamhüquqlu üzvlüyünə qəbulunda Azərbaycandakı gənclər hərəkatını müsbət qiymətləndirən Aİ Gənclər və İdman Direktorlarının hesabatı da mühüm əhəmiyyət kəsb edirdi.

Dövlət gənclər siyasətinin müasir tələblərə uyğun qurulması gənclərin, o cümlədən idman sahəsində uğurlu nəticələr əldə etmələrinə münbit şərait yaradıb. Dövlətin diqqət və qayğısına cavab olaraq idmançılar beynəlxalq yarışlarda yüksək nəticələr əldə ediblər. 2000-ci ildə Sidneydə keçirilmiş Yay Olimpiya Oyunlarında Azərbaycan idmançılarının xüsusilə yüksək nailiyyətləri (iki qızıl və bir bürünc medal) gələcək qələbələrə olan ümidlərimizi xeyli gücləndirdi. 2003-cü ilin nəticələri bunu inandırıcı şəkildə təsdiqlədi. Əgər 2002-ci ildə idmançılarımız beynəlxalq yarışlarda 175 medal qazanmışlarsa, sonra 2003-cü ildə bu rəqəm 188-ə çatmışdır. Bu nəticələr uğurla davam etməkdədir.

Beləliklə, müstəqilliyin ilk illərində Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə Azərbaycanda dövlət gənclər siyasətinin əsas istiqamətləri formalaşdırıldı və bu istiqamətlər respublikada yeni yaranan gənclər hərəkatının əsasını təşkil etdi. Azərbaycan gənclərinin vətənpərvərlik ruhunda tərbiyəsində Heydər Əliyevin rolu çox böyükdür, müstəqil Azərbaycanın gənclər siyasətinin əsasını məhz ümummilli lider qoymuşdur. Yaranmış bu möhtəşəm siyasi baza ölkəmizdə gənclərlə bağlı problemlərin həll edilməsində olduqca əhatəli sosial iş texnologiyalarının, metodların qurulmasına xeyli kömək edir.

Ədəbiyyat

1. *Kompas. Gənclərin iştirakı ilə insan hüquqlarının tədrisinə dair vəsait. Gənclərin İnkişafı İctimai Birliyi – 2006.*
2. *Алиев, В. Гейдар Алиев и современная молодежь / В. Алиев // Журнал «История и ее проблемы». – 2003. – № 3. – с. 235-246.*
3. *Алиев, Гейдар. Наша независимость вечна. I и II части / Гейдар Алиев. – Баку - 1998. - 513 с.*
4. *Закон Азербайджанской Республики «О государственной молодежной политике» // Азербайджан. – 2002. – 10 апреля.*
5. *Гулина М. А. Словарь-справочник по социальной работе / Переводчик Николай Марчук. - Питер, 2008. - 400 с.*
6. *Джери Д., Джери Дж. Большой толковый социологический словарь. Москва, АСТ, 2001. - Т. 1. А - О. - 544 с.*

Ü.T.Bağırılı
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
urfan.bagirli10@gmail.com

МÜƏLLİM HAZIRLIĞINDA ORTA VƏ ALİ MƏKTƏBLƏRİN ƏMƏKDAŞLIĞINDA MARKETİNG FƏALİYYƏTİ

Xülasə

“Orta və ali təhsil müəssisələri arasında müəllim hazırlığı proqramlarının genişləndirilməsində kooperativ marketingin rolu” müəllim hazırlığı sahəsində orta məktəblərlə ali təhsil müəssisələri arasında qarşılıqlı əlaqəni araşdırır. Məqalə bu tərəfdaşlıqların gücləndirilməsində birgə marketing strategiyalarının əhəmiyyətini izah edir. O, orta və ali təhsil sektorları arasında əlaqələndirilmiş strategiyaların müəllim hazırlığı proqramlarının effektivliyini necə artırma biləcəyini, nəticədə hər iki tərəfə fayda gətirə və təhsilin keyfiyyətini artırma biləcəyini açıqlayır. Marketing fəaliyyətlərini uyğunlaşdırmaqla, bu qurumlar informasiyalarını sadələşdirə, daha çox həvəsli müəllimləri cəlb edə və orta təhsildən ali təhsilə maneəsiz keçidi təşviq edə bilərlər. Məqalədə strateji əməkdaşlığın vacibliyi vurğulanır, müəllimlik karyerasını davam etdirən fərdlər üçün daha rahat yolları asanlaşdıran uğurlu marketing təşəbbüslərinin nümunələri vurğulanır. Bütün marketing strategiyaları vasitəsilə orta və ali təhsil müəssisələri yalnız müəllim peşəsinin inkişaf edən ehtiyaclarını qarşılıya bilməz, həm də müəllimlərin böyüməsi və inkişafına kömək edən dəstəkləyici ekosistemi inkişaf etdirə bilər.

МАРКЕТИНГОВАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ПРИ СОТРУДНИЧЕСТВЕ СРЕДНИХ И ВЫСШИХ ШКОЛ ПО ПОДГОТОВКЕ ПЕДАГОГИ

Резюме

“Роль кооперативного маркетинга в расширении программ подготовки учителей между средними и высшими учебными заведениями” исследует взаимоотношения между средними школами и высшими учебными заведениями в области подготовки учителей. В статье разъясняется важность совместных маркетинговых стратегий в укреплении этих партнерских отношений. Объясняется, как согласованные усилия между секторами среднего и высшего образования могут повысить эффективность программ подготовки учителей, в конечном итоге принеся пользу обеим сторонам и улучшив качество образования. Путем согласования маркетинговых мероприятий эти учреждения могут упростить свое сообщение, привлечь больше энтузиастов-учителей и способствовать более плавным переходам от среднего к высшему образованию. В статье подчеркивается необходимость стратегического сотрудничества, приводятся примеры успешных маркетинговых инициатив,

способствующих более простым путям для лиц, продолжающих свою карьеру в преподавании. Через все маркетинговые стратегии средние и высшие учебные заведения могут не только удовлетворять изменяющиеся потребности преподавательской профессии, но и способствовать созданию поддерживающей среды для роста и развития учителей.

MARKETING ACTIVITY IN COOPERATION OF SECONDARY AND HIGHER SCHOOLS FOR TEACHER TRAINING

Summary

“The Role of Cooperative Marketing in Expanding Teacher Training Programs between Secondary and Higher Education Institutions” explores the mutual relationship between secondary schools and higher education institutions in the field of teacher training. The article elucidates the importance of joint marketing strategies in strengthening these partnerships. It explains how coordinated efforts between the secondary and higher education sectors can enhance the effectiveness of teacher training programs, ultimately benefiting both parties and improving the quality of education. By aligning marketing activities, these institutions can simplify their messaging, attract more enthusiastic teachers, and promote seamless transitions from secondary to higher education. The article highlights the necessity of strategic collaboration, showcasing examples of successful marketing initiatives that facilitate easier pathways for individuals continuing their careers in teaching. Through all marketing strategies, secondary and higher education institutions can not only meet the evolving needs of the teaching profession but also foster a supportive ecosystem for the growth and development of teachers.

Açar sözlər: kooperativ marketing, müəllim hazırlığı, orta məktəblər, ali təhsil müəssisələri

Ключевые слова: кооперативный маркетинг, подготовка учителей, средние школы, высшие учебные заведения

Key words: cooperative marketing, teacher training, secondary schools, higher education institutions

Müasir təhsildə orta məktəblərlə ali təhsil müəssisələri arasında əməkdaşlıq müəllim hazırlığı proqramlarının təkmilləşdirilməsi üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Kooperativ marketing strategiyalarını sadələşdirmək, potensial müəllimləri cəlb etmək və proqramın effektivliyini artırmaq üçün strateji vasitə kimi ortaya çıxır. Təcrübə göstərir ki, peşə təhsili və təliminin modernləşdirilməsi, açıq və məsafədən təhsil, idarəedici kadr hazırlığı və sosial tərəfdaşlıq istiqamətləri əsas fəaliyyət sahəsi seçilməklə hər bir istiqamət üzrə ixtisaslaşmış mütəxəssislər qrupunun yaradılması daha çox səmərə verir. Bu mənada peşəkar kadrların hazırlanması üçün mühüm tələblər irəli sürülür. Həmin sıraya peşəkar müəllim hazırlığı ilə məşğul olan təhsil müəssisələri

arasında daha səmərəli əməkdaşlıq əlaqələrinin inkişaf etdirilməsini, təhsil müəssisələrində strateji marketing üsullarının tətbiqi və təkmilləşdirilməsini, müvafiq kadr hazırlığı şəbəkəsinin möhkəmləndirilməsini, bazar tələbatının mütəmadi müzakirəsi məqsədilə daxili əlaqələrin genişləndirilməsini, eyni zamanda, müəllim hazırlığı sahəsində təcrübə mübadiləsi və monitoring mexanizminin yaradılmasını aid etmək olar. Amma unutmamaq olmur ki, bütün bunların həyata keçirilməsi təhsil müəssisələri, marketing strukturları və bütövlükdə cəmiyyətdən xüsusi hazırlıq tələb edir. Bu zaman əsas amil müəllim hazırlığında yaradılmış proqramların nə dərəcədə öz fəaliyyətlərinin biliyə əsaslanmalı olduğuna, mürəkkəb və kompromissiz rəqabət mühitində öz mövcudluğunun yalnız ali təhsil müəssisələri və elmi-tədqiqat təşkilatları ilə əməkdaşlıqda mümkünlüyünə əminliyidir.

Bir sıra Avropa ölkələrinin sistemində ibtidai və orta təhsil islahatlarına əsasən, daha geniş prioritet gəncləri ruhlandırmaq, onların potensialını reallaşdırmaq, onlara kollecdə və iş yerində uğur əldə etmək üçün lazım olan bacarıqları ötürə bilən səriştəli mütəxəssislərin hazırlanmasıdır. “Ölkədə nəinki müasir gəncliyin müxtəlif ehtiyaclarını dərk edən və ödəyə bilən, həm də XXI əsr tələbələrinin multikultural mühitdə öyrənməli və istifadə etməli olduğu məzmunu öyrədə, qiymətləndirə bilən müəllimlər hazırlayan təlim proqramlarına ehtiyac var” [3]. Nəzərə almaq lazımdır ki, biliyə əsaslanan təhsildə rəqabətçilik və keyfiyyətli həyat marketinglə ali təhsil arasındakı səmərəli bilik mübadiləsindən asılıdır. Bu sahə kifayət qədər əhatəli olmadıqda marketingin bir çox aparıcı baza sahələri müasir tələblərə cavab verən kadrların çatışmazlığı üzündən rəqabətə davam gətirməyərək sıradan çıxır və illərlə toplanmış təcrübə məhv olur. Müəllim hazırlığı proqramları haqqında məlumatı yaymaq və potensial abituriyentlərlə əlaqə yaratmaq üçün onlayn platformalardan və sosial media kanallarından istifadə etmək bu proqramların uğurlu keçməsi üçün əsas şərtlərdən biridir. Buraya proqram haqqında məlumatlılığı artırmaq, rəylər və uğur hekayələrini bölüşmək və potensial namizədlərin qarşılıqlı əlaqəsini və rəyini təşviq etmək üçün xüsusi veb-saytların, sosial media profillərinin və onlayn reklamların yaradılması daxil ola bilər.

“Təhsilalanın savadlı və səriştəli şəxs kimi formalaşmasına müəllimin təsiri onun akademik bacarıqlarından, tədris təcrübəsindən və peşəkarlıq səviyyəsindən xeyli asılıdır. Müəllimin bu keyfiyyətləri ilə təhsilalanların nailiyyətləri arasında sıx korrelyasiya mövcuddur” [1]. Müəllimin peşəkar hazırlığının və fəaliyyətinin əsas göstəricisi təhsilə səriştəli yanaşmadır. Səriştəli müəllim şagirdə hazır biliklər verməməli, çalışmalıdır ki, şagird üçün problem sayılan məsələlərlə bağlı onlarda fikir formalaşsın, problemi həll etməyə səy göstərsinlər. Bu cür yanaşma modelinin dörd komponentini göstərmək olar: məntiqi, funksional, semantik, texnoloji. Qarşılıqlı əlaqədə,

vəhdətdə götürülən bu komponentlər pedaqoji səriştəliliyin artırılmasına və pedaqoji problemlərin həll edilməsinə şərait yaradır.

Müəllim hazırlığını təmin etmək üçün bir çox ölkələrin təhsil sistemində proqramlar hazırlanmışdır. Müəllimin proqram üzrə hazırlığının uğurlu nəticələnməsi üçün zəruri olan ümumi bacarıqlar inkişaf etdirilməlidir: mətnlərlə işləmək bacarığı, dinləmək, müşahidə etmək, texniki informasiya vasitələri ilə işləmək bacarıqları, əqli fəaliyyət bacarığı, daxili yığcamlıq və refleksiya. Bu proqramların məqsədləri, əsasən, müəllimi elə bir tədris prosesinə hazırlamaqdır ki, onların sonrakı uğurlu özünütəhsili üçün bacarıqları formalaşsın.

“İstər nəzəri və istərsə də praktik istiqamətlərdə modernləşmənin reallaşması ilkin müəllim hazırlığında tələbələrin bilik səviyyələrinin keyfiyyətə formalaşmasına səbəb olur. Əsas problemlərdən biri də müəllimlərin ixtisasartırma və yenidən hazırlanma kurslarında təhsilin keyfiyyətinin məzmun və strukturunun daim təkmilləşdirilməsi və onların yeni modelinin qurulmasıdır. İlkin müəllim hazırlığında əldə olunan biliyin müasir tələblərə uyğunlaşdırılması təlimin keyfiyyətinin yüksəldilməsindən çox asılıdır və bu prosesdə müəllimin ustalığı mühüm rol oynayır” [6]. Müəllim hazırlığı proqramlarının üstünlüklərini nümayiş etdirmək üçün seminarlar, təlimlər və ya açıq qapılar kimi birgə tədbirlərin təşkili olduqca əhəmiyyətlidir. Bu tədbirlər gələcək pedaqoqlara proqramla bağlı kurikulum, fakültə, imkanlar və karyera perspektivləri haqqında daha çox məlumat əldə etmək imkanı verir, eyni zamanda onlara cari tələbələr, məzunlar və fakültə üzvləri ilə qarşılıqlı əlaqə yaratmağa imkan verir. Müəllim hazırlığı proqramları həm şəhər, həm də kənd yerlərində və əhəmiyyətli demoqrafik müxtəlifliyə malik məktəblərdə müəllim namizədləri üçün müxtəlif praktik təcrübələr təqdim edən kanalları məqsədyönlü şəkildə əhatə edə bilər.

Həmişə məlum olduğu kimi, müəllimin kütləvi informasiya vasitələrinin aktual olduğu müasir dövrdə əsas rolu tələbələrinin və ya şagirdlərinin təhsil prosesinin təşkilatçısı və əlaqələndiricisi olmasıdır. Bununla yanaşı, müəllimlər şagirdlərinin motivasiyasını və refleksiv bacarıqlarını inkişaf etdirməlidirlər. Bu keyfiyyətlərə malik müəllim çox şey bilməlidir. Vygotskinin dediyi kimi, “biliyinizi vermək üçün siz az, lakin çox yaxşı bilə bilərsiniz. Tələbənizin biliyini idarə etmək üçün ondan daha çox şey bilmək lazımdır” [9]. Bununla belə, buradakı “daha çox”u sadəcə olaraq ümumi bilik düşüncəsinə səbəb olan faktlar haqqında daha çox məlumat kimi başa düşməmək lazımdır. Müəllim hazırlığı və yenidən hazırlanma proqramlarında yeni informasiyaları öyrənmək bacarığı və bacarıqlarını müəyyən edən metodoloji aspektlər daha çox öyrədilməlidir.

Vygotskinin müəllim təhsili nəzəriyyəsi müəllimlərə peşəkar şəxsiyyətin inkişafı üçün dəstək təklif edir. “Əsas şərt ondan ibarətdir ki,

müəllimlər öz əsas sosial statusları və bu statusların öz şəxsi keyfiyyət strukturları ilə necə əlaqəli olması üçün təlim metodlarını öyrənməlidirlər” [5]. Bundan əlavə, nəzərdə tutulan müəllimlərin hazırlanması zamanı əsas diqqət bu və ya digər elmin funksional imkanlarına yönəldilməlidir.

Bildiyimiz kimi, kooperativ marketinq strategiyaları potensial pedaqoqları aşkarlamaq, məlumatlandırmaq və cəlb etmək üçün aktiv şəkildə işləyir, nəticədə orta və ali təhsil müəssisələri arasında müəllim hazırlığı proqramlarının genişlənməsinə və uğuruna töhfə verir. Məsələn, koordinasiyalı mesajlaşma strategiyası müəllim hazırlığı proqramlarının təşviqində ardıcılıq və ahəngdarlığı təmin etmək üçün orta məktəblər və ali təhsil müəssisələri arasında marketinq mesajlarının uyğunlaşdırılmasını nəzərdə tutur. Müəllimlik sahəsində karyera qurmağın faydaları və imkanları haqqında vahid proqram təqdim etməklə, institutlar öz dəyər təkliflərini gələcək müəllimlərə effektiv şəkildə çatdırırlar.

“Müasir üsullarla idarə olunan hər bir universitet ümumi strategiyaların həyata keçirilməsinə fəal dəstək verməyə kömək edə biləcək marketinq strategiyaları hazırlamalı, beləliklə, universitetin bazarda mövqeyini qoruyub saxlamalı və daha da inkişaf etdirməlidir” [2]. Ali təhsil müəssisələri və orta təhsil müəssisələri arasında əməkdaşlığı qurmaq məqsədilə təhsil strategiyalarının müxtəlif mərhələlərində potensial namizədləri xüsusi olaraq hədəf alan birgə marketinq kampaniyalarının həyata keçirilməsi vacib məsələlərdəndir. Buraya gələcək karyera yollarını düşünən orta məktəb şagirdləri ilə əlaqə saxlamaq, həmçinin müəllimlik sahəsində əlavə təhsil və ya peşəkar inkişaf imkanlarını araşdıran kollec məzunları ilə əlaqə qurmaq da daxil ola bilər.

“Ali təhsildə müəllim hazırlığı proqramları çox vaxt universitet tələblərini aşan ən keyfiyyətli və cari qiymətləndirmə protokollarından istifadə edir” [8]. Ali təhsil müəssisələri müəllimlərinin hazırlanması proqramları üzərində mühüm problemlərlə üzləşir. Maliyyənin azalması, institutların, ümumiyyətlə, fakültənin yüksəldilməsi və vəzifədə qalması üçün təcrübədən daha çox tədqiqatı prioritetləşdirməyə davam etdiyinə baxmayaraq, universitetlərin müəllim namizədlərinə kömək etdiyi sahə təcrübələrinin müddəti, müxtəlifliyi və dərinliyi ilə bağlı gözləntilər artır. Bundan əlavə, müəllim hazırlığı proqramları öz proqramlarının akademik ciddiliyini artırmaq, daha müxtəlif tələbə kütlələrini işə götürmək və hazırlamaq, həmçinin gələcək müəllimlərə təlimat verən professorların sıralarını şaxələndirmək üçün əhəmiyyətlidir.

Müəllim hazırlığı proqramlarına daha həvəsli və yaxşı hazırlanmış namizədləri cəlb etməklə, kooperativ marketinq bu peşəyə daxil olan müəllimlərin ümumi keyfiyyətini yüksəltməyə kömək edir. Bu, sinif otaqlarına tələbələrin müxtəlif ehtiyaclarını ödəmək və yüksək keyfiyyətli təlim vermək

üçün daha yaxşı təchiz edilmiş müəllimlər tərəfindən idarə olunması ilə nəticələnir.

“Ali təhsil müəssisəsi ilə orta məktəb arasındakı əlaqə ümumi təhsilin inkişafı və müəllim hazırlığı müəssisələrinin fəaliyyətinin bir çox mühüm məsələlərinin həllində əsas əlaqədir” [7]. Orta məktəb ilə ali məktəb arasında əlaqə müəllim hazırlığında mühüm tələbdir. Bu əlaqə bir çox sahələrdə, lakin əsasən pedaqoji praktikum sahəsindədir. Birlikdə pedaqoji müəssisə və liseydən gələn bəzi məhdudiyətlər, təlimdə iştirak edən tərəfdaşlar üçün inkişaf sərmayəsinin olmaması və iki tərəf arasında hüquqi öhdəliklərin olmaması var. Marketing strategiyalarında əməkdaşlıq orta məktəblər və ali təhsil müəssisələri arasında fikir və qabaqcıl təcrübə mübadiləsini təşviq edir.

Son illərdə ali təhsil müəssisələri və məktəblər arasında müxtəlif tərəfdaşlıq modelləri mövcuddur, lakin məktəb əsaslı mentorluq getdikcə qloballaşır. Müəllim hazırlığında məktəblərin əhəmiyyəti getdikcə artır. Məktəblər və universitetlər arasında əməkdaşlıq “fərqli qurumlar arasında qəsdən hazırlanmış, əməkdaşlıq razılaşmaları, şəxsi maraqları inkişaf etdirmək və ümumi problemləri həll etmək üçün birlikdə işləmək” kimi təbii bir əlaqədir [4].

Nəticə etibarilə, müəllim hazırlığı proqramları məktəblərdə daha effektiv tədris təcrübəsinə gətirib çıxaran, cari təhsil tədqiqatlarını və tendensiyalarını əks etdirən innovativ tədris metodlarını, təlim texnikalarını və kurikulumun dizayn prinsiplərini özündə birləşdirə bilər. Kooperativ marketing təşəbbüsləri orta məktəblər və ali təhsil müəssisələri arasında daha güclü əlaqələr qurur, müəllimlərin çağırışa qədərki hazırlığı və xidmətdaxili peşəkar inkişaf arasında əməkdaşlığı və uyğunluğu təşviq edir. Bu tərəfdaşlıq müəllim təhsilinin davamlılığını artırır, pedaqoqların karyeraları boyu davamlı dəstək və inkişaf imkanları almasını təmin edir.

Ədəbiyyat

1. Abbasov, A.N., Hacıyev, A.X. və b. (2012). *Müəllim hazırlığına yeni yanaşmalar*. Bakı: Mütərcim, 324 s.
2. Białoń, Lidia. (2015). *Creating marketing strategies for higher education institutions. Marketing of Scientific and Research Organisations*. 18. 10.14611/minib.18.04.2015.13.
3. Francis R., Cristina Ya. Cabrerab & Ricardo González Carriedoc *A Study of Teacher Training in the United States and Europe.- The European Journal of Social and Behavioural Sciences EJSBS Volume XVI*. [online] Available: <https://www.futureacademy.org.uk/files/images/upload/184.pdf> Accessed on: Sept.11, 2019. (In English)
4. Halasz, G. (2016). *School-university partnership for effective teacher learning. ELTE Doctoral School of Education, May 13, 1-34.*

5. Huizen P.V., V.B. Oers and T. Wubbels, 2005. A Vygotskian perspective on teacher education *J. Curriculum Stud.*, 37, 267, 290.
6. Mahmudov, M.C., Hüseyinzadə, R.L., Müəllim hazırlığının aktual problemləri və modernləşdirilməsi. Bakı: Mütərcim, 2015, 216 s.
7. My, G.S. (2014), *Managing pedagogical practicum in training high school teachers under the orientation of high school teachers' professional standards. Doctoral thesis in education management. Hanoi National University of Education.*
8. *Preparing teachers in today's challenging context: Key Issues Policy Directions and Implications for Leaders of AASCU Universities.* [online] Available: <https://www.aascu.org/AcademicAffairs/TeacherEdReport.pdf> Accessed on: Sept.11, 2019. (In English)
9. Vygotsky, L.S., 1981. *Pedagogicheskaya Psychology.* Pedagogika Prss, Russia.

L.T.Süleymanova
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
leylasuleymanli715@gmail.com

PEŞƏKAR İNKİŞAFIN İDARƏ EDİLMƏSİNİN ƏHƏMİYYƏTİ

Xülasə

Hər bir təşkilatın öz məqsədlərinə çatması üçün işçilərin məqsədlərinin müəyyən edilməsi, şəxsi və peşəkar inkişafının təmin olunması vacib əhəmiyyət kəsb edir. Əgər karyera idarə olunması həm təşkilatın, həm də bu təşkilatda fəaliyyət göstərən fərdin ehtiyaclarına uyğun deyilsə, onda uğurlu ola bilməz. Çünki həm işçi, həm təşkilat məmnuniyyəti nəzərə alınmalıdır. Məqalədə müəssisələrdə peşəkar inkişafın idarə olunmasının işçilər və təşkilat üçün əhəmiyyəti araşdırılmışdır. Təşkilatın karyera planlaması və inkişaf sistemlərindən məmnun işçilər məhsuldar şəkildə işləyirlər və onlar daim öyrənməyə, inkişafa və yeniliklərə açıq olurlar.

ВАЖНОСТЬ УПРАВЛЕНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫМ РАЗВИТИЕМ

Резюме

Для того чтобы каждая организация могла достичь своих целей, важно определить цели сотрудников и обеспечить их личностное и профессиональное развитие. Если управление карьерой не соответствует потребностям как организации, так и человека, работающего в этой организации, то оно не может быть успешным. Потому что следует принимать во внимание удовлетворенность как сотрудников, так и организации. В статье рассматривается значение управления профессиональным развитием на предприятии для сотрудников и организации. Сотрудники, удовлетворенные системой планирования карьеры и развития организации, работают продуктивно и постоянно открыты для обучения, развития и инноваций.

THE IMPORTANCE OF PROFESSIONAL DEVELOPMENT MANAGEMENT

Summary

In order for each organization to achieve its goals, it is important to determine the goals of employees and ensure their personal and professional development. If career management does not match the needs of both the organization and the individual working in this organization, then it cannot be successful. Because both employee and organizational satisfaction should be taken into account. The article examines the importance of professional development management in enterprises for employees and the organization. Employees who are satisfied with the

organization's career planning and development systems work productively and are constantly open to learning, development and innovation.

Açar sözlər: *təşkilat, fərd, insan resursları, karyera planlaması, işçi məmnuniyyəti*

Ключевые слова: *организация, человек, человеческие ресурсы, планирование карьеры, удовлетворенность сотрудников*

Key words: *organization, individual, human resources, career planning, employee satisfaction*

Karyera fərdin müəyyən təşkilatda işləyərkən pillələr şəklində sahəsi üzrə irəliləməsi və inkişaf etməsidir. Bu inkişaf nəticəsində işçinin gördüyü işin mahiyyəti artır və bir pozisiyadan daha yüksək digər pozisiyaya keçir. Bu irəliləmə həm bir müəssisə çərçivəsində, həm də müəssisədən kənar da ola bilər. Karyera inkişafı davamlı və ömür boyu inkişaf edən təcrübə prosesidir [3].

Karyera anlayışına bir çox tərif verilir. Ümumi şəkildə karyera bir iş sahəsində müəyyən vaxt ərzində və əmək fəaliyyəti nəticəsində qazanılan təcrübə və uğurların cəmidir. Karyera kadrlarla, yəni şəxslərlə əlaqəli bir anlayışdır və onun işinin mahiyyətini, məzmununu özündə saxlayır. Karyera tez-tez insanların dilində peşə sahəsində inkişaf etməyin, irəliyə addımlamağın və hansısa pilləyə çatmağın, işinin məsuliyyətin dərk edilməsini özündə ehtiva edir. Hər bir fərd iş həyatı boyunca müəyyən vəzifəyə gəlmək və ya təşkilatda status əldə etmək üçün müxtəlif mərhələlərdən keçir. İş həyatında inkişaf üçün hər bir şəxsin keçdiyi fəaliyyət yolları vardır və bu fəaliyyət yollarını şəxsin karyerasındakı addımları adlandırmaq olar. Bu addımlar fərdin ilk əmək fəaliyyətindən son fəaliyyətinə qədər davam edən prosesdir.

Karyeranın xüsusiyyətləri müxtəlif ola bilər. Bu xüsusiyyətlərə görə dinamik və statik olaraq fərqləndirə bilərik [5]. Fərqli vəzifələri icra etmək və görüyü işin məzmununu tez-tez dəyişdirməklə fərdin karyerası dinamikləşir. Statik karyera isə eyni bir işi eyni təşkilatda uzun müddət yerinə yetirməkdir. Karyera ən sadə şəkildə işçinin zamanla əldə edə biləcəyi iş təcrübələrinin ardıcılığı kimi başa düşülə bilər. Karyera təcrübələri həm bir iş daxilində, həm də bir işdən digərinə keçməklə, işin xarakterini dəyişdirməklə qazanıla bilər [7]. Əgər karyerada pilləvari şəkildə vəzifə yüksəlişi varsa, onu şaquli inkişaf edən karyera, fərqli əmək fəaliyyəti sahəsində işləmək, hətta ixtisasın dəyişdirilməsi hallarında onu üfüqi karyera adlandırırıq. Karyera ilk vaxtlarda fərqli məqsədlərlə və hədəflərlə müəyyənləşir və şəxsi karyera üçün müəyyən motivasiya amilləri olur. Karyeranın müxtəlif pilləsində motivasiya amili dəyişə bilər.

Karyeranın inkişafını obyektiv və psixoloji amillərə əsasən qiymətləndirmək olar. Obyektiv amillər dedikdə uğur şəxsin əməyi qarşılığında

aldığı əmək haqqı, reputasiya, təşkilatda tutduğu mövqedə nəzərdə tutulur. Psixoloji amil isə şəxsin özünə olan hörməti və özünüqiymətləndirməsidir.

N.F.Axundova karyeranı şərti olaraq bir neçə mərhələyə ayırır:

- 1- Hazırlıq (18-22 yaş)
- 2- Uyğunlaşma (23-30 yaş)
- 3- Stabilləşmə (30-40 yaş)
- 4- (40-50 yaş)
- 5- Yetkinlik mərhələsi (50-60 yaş)
- 6- Yekun mərhələ (60 yaşdan sonra) [5].

Karyera planlaması hər bir təşkilat üçün vacib rol oynayır. Əgər bir təşkilatda karyera inkişafı proqramları yoxdursa, o, istedadlı işçilərini itirə bilər. Karyera inkişafı proqramını həyata keçirməklə siz bütün istedadlı işçilərinizi saxlamayacaqsınız, lakin onları itirmək riskini azaldacaqsınız [2].

Karyera planlaşdırma prosesində təşkilat şəxsin fərdi məqsədlərini və inkişaf istiqamətini gözdə tutmalıdır, əksinə onunla uzlaşmalıdır. Əgər bunlar nəzərə alınmazsa, işçilərin iş məmnuniyyəti aşağı olacaq və iş yerlərini tərk etməyə meyill olacaqlar. Karyera planlamasına uyğun olaraq formalaşan, fərdi məqsəd və istiqamətlərə uyğunlaşan təşkilat isə işçilərin daha yaxşı idarəsinə nail olacaqdır. Məhz bu səbəbdən bu gün müasir təşkilatlarda karyera idarəçiliyinə əhəmiyyət verilir. İşçinin məmnuniyyətini təmin edərək fərdin təşkilatda qalmasının və daha məhsuldar olmasının təmin olunması düzgün karyera planlamasının göstəricisidir. Təşkilatlarda işçinin karyera məqsədinin müəyyən edilməsi, onun təşkilatda inkişafının təmin olunması işçiyə həm təşkilatda, həm də ondan kənar hədəflərdə gələcək vəd edir.

Müəssisələr daim inkişaf etməyi və mövcud sahədə rəqabət üstünlüyü qazanmağı sevirlər. İstənilən təşkilatın tərəqqisi üçün ən böyük addımlardan biri dəyişiklikdir, çünki dəyişiklik olmasa, inkişaf da ola bilməz. İnsanın şəxsi və fərdi inkişafı da belədir. Yerində addımlamaq, heç bir dəyişiklik olmadan stabil fəaliyyət inkişafa yol açmaz. Əgər təşkilat işçi üçün dəyişikliyə, yeniliyə şərait yaratmırsa, həmin təşkilatda işçinin karyerasında müsbət dəyişiklik ola bilməz.

Hər cür inkişaf üçün müəyyən xərclər (maliyyə, zaman, enerji) çəkilməli və əmək ortaya qoyulmalıdır. Buna görə də müasir təşkilatların işçilərini inkişaf etdirməsi, onların bacarıqlarını təkmilləşdirmək və müəssisədə işçilərin səmərəli fəaliyyətini təmin etməsi üçün karyera inkişaf planları vardır. Şəxsi inkişafa və uğurlu karyeralara nail olmaq üçün zaman, məkan və fərdin sahib olduğu bacarıqlar vacibdir. Sözsüz ki, doğru zamanda və doğru yerdə, doğru bacarıqlara sahib olan fərd karyera pillələrində uğurla irəliləyəcəkdir.

Karyera planlaması və inkişafı həm təşkilatın, həm də ayrılıqda fərdlərin ehtiyaclarına cavab verən bir məsələdir. Təşkilatın gələcəyi və davamlı məhsuldar fəaliyyəti işçilərin peşəkarlığından asılı olduğu üçün

işçilərin peşəkar inkişafı hər bir təşkilatın marağında olan bir məsələdir. Karyera inkişafı düzgün proqramlaşdırıldığı təqdirdə, işçi üzərində yüksək motivasiya və məmnuniyyəti artıran funksiyaları yerinə yetirir [6].

Təşkilatda karyera planlaşdırması təşkilati kommunikasiyadan çox asılıdır. Əgər işçilər və rəhbərlik arasında ünsiyyət problemi varsa, təşkilat öz məqsədlərini, fərd isə öz məqsədini həyata keçirməyə çalışacaqdır. Bu halda biz təşkilat və fərdin məqsədlərinin inteqrasiyasından və uğurlu karyera planlaşdırmasından danışa bilmərik. Çünki təşkilat uğurlu kommunikasiya ilə öz məqsədlərini fərdin məqsədlərinə inteqrasiya edir.

Təşkilatda işçi öz karyera məqsədlərini izləyərkən bunu təşkilati çərçivə daxilində etməli və təşkilati məqsədləri nəzərə almalıdır. Çünki şəxs işə alınarkən təşkilat ona etimad göstərir və təşkilatın məqsədlərinə xitab edən vəzifə öhdəliyi verir. Muhammed Ahmedli “Karyera planlaşdırılması və idarə olunmasının kadrlarla iş prosesində rolu” məqaləsində qeyd edir ki, karyera planlaşdırılması aşağıdakı məqsədlərə xidmət edilir.

- İnsan resurslarından səmərəli istifadə;
- İşçilərin yüksəliş ehtiyaclarının ödənilməsi üçün qiymətləndirilməsi;
- Yeni və fərqli sahəyə gedilən işçinin qiymətləndirilməsi;
- Yaxşı təhsil və karyera imkanları nəticəsində biznes performansının artırılması;
- İşçi məmnuniyyətinin, sədaqətinin və işlə əlaqədarlığının təmin edilməsi [4].

İnsan resurslarından səmərəli istifadə: Təşkilatlarda işçilər bilik və bacarıqlarına uyğun pozisiyaya öz razılıqları ilə təyin olunurlar. Bu nöqtədə təşkilat və işçi istəkləri uzlaşmalıdır ki, işçi müəssisədə məhsuldar fəaliyyət göstərsin və özünü yaxşı hiss etsin.

İşçilərin yüksəliş ehtiyaclarının ödənilməsi üçün qiymətləndirilməsi: İşçilər müəyyən müddət ərzində təşkilatda fəaliyyət göstərdikdən sonra vəzifəsinin və işinin mahiyyətinin artırılmasını tələb edirlər. Bu, işləyən insan üçün bir ehtiyacdır, çünki uzun müddət eyni vəzifədə çalışan fərdin məhsuldarlığı və motivasiyası aşağı olacaq. Sözsüz ki, bu həm fərdin, həm də təşkilatın ümumi fəaliyyətinə mənfi təsir göstərəcək.

Yeni və fərqli sahəyə gedilən işçinin qiymətləndirilməsi: Bəzən işçi təşkilatda fərqli bir sahə üzrə əmək fəaliyyətini davam etdirmək istəyə bilər. Bu vəziyyətin həm işçi, həm də təşkilat üçün mənfi nəticələrə səbəb olmaması üçün karyera idarəçiliyi fəaliyyətlərindən istifadə edilməlidir.

Yaxşı təhsil və karyera imkanları nəticəsində biznes performansının artırılması: Müəssisədə işçilərin fəaliyyət performansı onların təhsili və müəssisələrindəki karyera inkişaf imkanlarından faydalanmalarından asılıdır. İşə qəbul zamanı işçilərdən öz iş öhdəliklərinə müvafiq təlimlərdə iştirak etmiş olmaları tələb olunur. Eyni zamanda,

təşkilatda işçilərin təşkilati dəyişikliklərə uyğunlaşa bilmələri və peşəkar inkişafı üçün müəssisədaxili imkanlardan faydalanmaları işçilərin fərdi və təşkilati məmnuniyyəti baxımından əhəmiyyətlidir.

İşçi məmnuniyyətinin, sədaqətinin və işlə əlaqədarlığının təmin edilməsi: İşçiləri təşkilata bağlayan müxtəlif səbəblər mövcuddur və işçi məmnuniyyətini təmin edən əsas faktorlardan biri işçinin həyat səviyyəsini yaxşılaşdıran əmək haqqıdır. Dövlət və özəl sektorda yaxşı maaş səviyyəsi işçinin təşkilata bağlılığını və səmərəli işləməsini təmin edən mühüm amildir. Digər amil isə işçinin tutduğu statusun cəmiyyət tərəfindən hörmət edilən və ya “vacib” sayılan mövqedə olmasıdır. Təbii ki, şəxsi istəklərdən asılı olaraq, əmək haqqı kifayət qədər olmasa da, yüksək sosial status məmnuniyyəti gətirən vəzifələrə üstünlük verilə bilər [1].

Karyera planlaması ilk növbədə fərdlərə karyeralarını inkişaf etdirməyə kömək edəcək. Karyera inkişafı insan resursları departamentlərinin xüsusi diqqət yetirməli olduğu sahədir. Xüsusilə, insan resurslarının planlaşdırılması, müəssisə üçün çox vacib bir vasitə olan karyera inkişafı araşdırmaları düzgün proqramlaşdırıldığı təqdirdə, personal üzərində yüksək motivasiya və məmnuniyyəti artıran funksiyaları yerinə yetirir [6].

Ədəbiyyat

1. Benligiray Serap, *İnsan kaynakları Yönetimi, Nisan Kitabevi, Ankara – 2006.*
2. Fadel Shaito, 2019. *Career development.*
3. L.S.Hansen. *Career Development Education: Humanizing Focus for Educators. Journal of Career Development, June 1976.*
4. Muhammed Ahmedli. *Karyera planlaşdırılması və idarə olunmasının kadrlarla iş prosesində rolu*, 2022.
5. N.Axundova. *Təşkilati davranış, Bakı - 2014.*
6. Şahbazov K.A., Məmmədov M.N., Həsənov H.S. *Menecment. Bakı – 2007.*
7. Wendy Hirsh. *Career development in employing organisations. Journal of the National Institute for Career Education and Counselling, 2007.*

S.N.Alicəfərzadə
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
soltan.a0171@gmail.com

QIYMƏTLƏNDİRMƏ FƏALİYYƏTİ TƏHSİLİN KEYFİYYƏTLİ TƏMİNATININ ƏSASI KİMİ

Xülasə

Məktəbdaxili qiymətləndirmənin, təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsi və keyfiyyətli təhsilin verilməsi, sabahın tələblərinə cavab verən bu günün peşəkar kadrlarının hazırlanması üçün əməli fəaliyyətin həyata keçirilməsi ümumən məktəblərin, bütün növ təhsil müəssisələrinin əsas vəzifəsidir. Ümumi təhsil sistemi üzrə təhsilin keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi üzrə daxili sistem təhsil proqramlarının sənədlərinin yaranması, tənzimlənməsi və təhsilin mahiyyətini təşkil edən proseslərin dəstəklənməsini tənzimləyən yerli qaydalara əsaslanır. Məktəb daxili qiymətləndirmə müəllimlərdən öz şagirdlərinin işini qeyd etməyi tələb edir və adətən, qiymətləndirmə meyarlarının müqayisəli olmasını təmin etmək üçün müəllimlə məktəb arasında əməkdaşlığı nəzərdə tutur. Məqalə ümumi təhsil sistemində təhsilin keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi üzrə daxili sistemin inkişafı və fəaliyyətinin xüsusiyyətlərinə həsr edilmişdir.

ОЦЕНОЧНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ КАК ОСНОВА ОБЕСПЕЧЕНИЯ КАЧЕСТВА ОБРАЗОВАНИЯ

Резюме

Основной задачей школ и всех типов образовательных учреждений является осуществление практической деятельности по совершенствованию внутришкольной оценки, повышению качества образования и обеспечению качественного образования, подготовке сегодняшних профессиональных кадров, отвечающих требованиям завтрашнего дня. Внутренняя система оценки качества образования в системе общего образования основана на локальных нормах, регламентирующих создание, регулирование и поддержку процессов, составляющих суть образования. Школьное оценивание требует, чтобы учителя записывали работы своих учеников, и обычно предполагает сотрудничество между учителем и школой для обеспечения сопоставимости критериев оценки. Статья посвящена особенностям разработки и функционирования внутренней системы оценки качества образования в системе общего образования.

ASSESSMENT ACTIVITIES FORM THE BASIS OF QUALITY ASSURANCE IN EDUCATION

Summary

It is the main task of schools and all types of educational institutions to carry out practical activities for the improvement of internal school assessment, the quality of education and the provision of quality education, the training of today's professional personnel who meet the requirements of tomorrow. The internal system for evaluating the quality of education in the general education system is based on local rules that regulate the creation, regulation and support of the processes that make up the essence of education. School-based assessment requires teachers to record their students' work and usually involves collaboration between the teacher and the school to ensure that assessment criteria are comparable. The article is devoted to the characteristics of the development and operation of the internal system for evaluating the quality of education in the general education system.

Açar sözlər: *təhsil keyfiyyəti, nəzarət, qiymətləndirmə fəaliyyəti, təhsil proqramları, pedaqoji monitoring*

Ключевые слова: *качество образования, контроль, Оценочная деятельность, образовательные программы, педагогический мониторинг*

Keywords: *educational quality, control, assessment activities, educational programs, pedagogical monitoring*

Cəmiyyətin gözləntiləri və tələbatları nəzərə alınmaqla təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsi və onun yüksəlişinə təkan vermək ümumi təhsil islahatlarının əsas məqsədləridir. Buna görə də kurikulum, müəllim hazırlığı və qiymətləndirmə prosedurları kimi təhsilin keyfiyyətinə təsir edən elementlərin nəzərdən keçirilməsi vacibdir.

Hər bir sənayedə və cəmiyyətdə inkişafın bütün sahələrində tətbiq olunan geniş ideya qiymətləndirmədir. Cəmiyyətin konkret hadisələrə münasibətini öyrənmək üçün sosioloji sorğular aparılır, sonra nəticələr ümumiləşdirilir və qiymətləndirilir.

Qiymətləndirmə təlim prosesinin vacib hissəsidir, çünki o, tələbələrin materialı öyrəndiyini yoxlamaqla yanaşı, tədris strategiyalarının effektivliyini müəyyən etməyə kömək edir. Qiymətləndirmələrin qərəzsiz olmasını təmin etmək çox vacibdir. Qiymətləndirmələr həm də tələbələrə öz unikal istedad və xüsusiyyətlərini nümayiş etdirməyə imkan verəcək şəkildə yaradılmalıdır. Bu, şagirdlərə təkbətək qiymətləndirmələrdə öz unikal keyfiyyətlərini nümayiş etdirmək şansı verməklə həyata keçirilir [1, s. 11].

Şagird nailiyyətlərinin təhlili tədris və tədris prosesi ilə bağlı məlumatların toplanmasına və qiymətləndirilməsinə səbəb olan davamlı sistemə fəaliyyətdir. Prosedur şagirdlərin nəticələrinin sosial normalara və gözləntilərə uyğun olub olmadığını müəyyənləşdirir. Qiymətləndirmələrdən

əldə edilən məlumatlar təhsil sistemində xüsusi düzəlişlərə ehtiyac olduğunu da təsdiqləyir. Bu barədə məlumat verən müasir qiymətləndirmə sayəsində öyrənmə prosesi yaxşılaşır. Prosesin mərkəzində şagird var və o, dəqiq müəyyən edilmiş norma və tələblərə əsaslanır. Müasir qiymətləndirmə metodları standartların istifadəsi ilə daha obyektiv bir yanaşma tələb edir. Nəticədə, müəllimlər və tələbələr ehtiyacları qabaqcadan görə bilər və əvvəlcədən təlim kursunu seçə bilərlər [3, s.25].

Təhsilin keyfiyyətinin idarə edilməsi sisteminin ən vacib komponentlərindən biri təhsil mühitinin, tələbələrin nəticələrinin və tədris prosesinin özünün qiymətləndirilməsinin daxili sistemidir. Yerli ehtiyaclarla, təhsil tələblərinə və normalarına uyğunluğunu təmin edir.

Təhsil keyfiyyətinin əsas komponentləri arasında təhsil proqramlarının keyfiyyəti də var. Təhsil proqramlarının keyfiyyətinin əhəmiyyəti, təhsil fəaliyyətinin nəticələrinin keyfiyyətinin birbaşa ondan asılı olması ilə müəyyən edilir. Təhsil proqramları təhsil prosesinin demək olar ki, bütün komponentlərini və mərhələlərini tənzimləyir və müəyyənləşdirir:

- təlim və tərbiyənin məzmunu;
- tədris vasitələri,
- metodları, texnologiyaları, təhsil, pedaqoji nəzarət;
- tədris və metodiki dəstək;
- təhsil prosesinin məqsədləri və son nəticələri.

Buna görə təhsil proqramlarının keyfiyyəti təhsil nəticələrinin keyfiyyəti ilə əlaqəli ilkin prinsipdir, onu müəyyən edən amildir və standartın tələblərinə uyğun olaraq qiymətləndirilməlidir.

Qiymətləndirmə fəaliyyəti, qarşıya qoyulmuş məqsədlərə uyğun olaraq təhsilin keyfiyyətini müəyyənləşdirməyə yönəlmiş hərəkətlər zəncirində son mərhələdir, yəni, nəzarət fəaliyyəti ilə ayrılmaz şəkildə bağlıdır. Öz növbəsində, nəzarət, idarə olunan obyektin vəziyyəti haqqında məlumat almaq və müəyyən edilmiş normalardan kənara çıxmaların mövcudluğunu müəyyənləşdirməkdir. Beləliklə, qiymətləndirmə fəaliyyətinin əsası və onun atributiv komponentləri məlumatların alınması və qiymətləndirilməsi formaları, metodları və vasitələridir [2, s. 18].

Qiymətləndirmənin məqsədini yerinə yetirməsi üçün məktəbin fəaliyyət və inkişaf şərtlərinin xüsusiyyətlərini əks etdirən hazırlanmış model əsasında qiymətləndirmə fəaliyyətinin elementlərini vahid sistemə inteqrasiya etmək lazımdır. Təhsilin keyfiyyətini qiymətləndirmək üçün daxili sistemin məqsədi təhsilin keyfiyyətinin idarə edilməsini yaxşılaşdırmaq, təhsil fəaliyyətinin bütün iştirakçılarına və ictimaiyyətə təhsil təşkilatında təhsilin keyfiyyəti barədə etibarlı məlumat vermək, habelə mənbələr, təlim şərtləri və onun nəticələri arasındakı əlaqənin meyar və göstəriciləri sistemindən istifadə etməklə müəyyənləşdirməkdir.

Nəzarət sistemləri və təhsilin keyfiyyətinin monitorinqi sistemləri arasındakı əsas fərq yalnız təhsil nailiyyətlərinin dinamikasının nəticələrinin ölçülməsi və təhlili deyil, həm də sinif səviyyəsi və müəllimin yaratdığı tədris şəraitinin keyfiyyəti nəzərə alınmaqla müəllimin bu dinamikada işinin keyfiyyətinin qiymətləndirilməsidir [7, s. 8].

Təhsil sisteminin keyfiyyətinin çoxsaylı göstəriciləri arasında şagirdlərin hazırlığı mühüm yer tutur və müəyyən bir fənn üzrə təhsil nailiyyətləri təhsil ölçüləri nəzəriyyəsində onların hazırlığının hərtərəfli göstəricisi kimi tanınır. Təhsil səviyyəsinin strukturu olduqca mürəkkəbdir. Təhsil nailiyyəti bilavasitə şagirdin şəxsi inkişaf səviyyəsinə uyğun olaraq, əsasən fənn biliklərinin, bacarıqlarının və ümumi təhsil nailiyyətlərinin kəmiyyət qiymətləndirilməsi yolu ilə qiymətləndirilə bilər.

Müasir məktəbdə təhsilin keyfiyyətinin bütün göstəriciləri arasında əldə edilmiş keyfiyyəti, təlimin hər bir mərhələsində - təhsilin koqnitiv və praktiki komponentində spesifik kompetensiyaların inkişafı və tələb olunan səriştələrin mənimsənilməsi əsas əhəmiyyət kəsb edir. Buna görə də, ilk növbədə bilik komponenti əsasında pedaqoji ölçmə obyektini kimi təhsil nailiyyətlərinin səviyyəsi şəxsiyyət xüsusiyyətlərinin qiymətləndirilməsi üçün istifadə olunur.

Qeyd etmək lazımdır ki, şagirdlərin nailiyyətlərinin strukturunda ən mühüm sahələrdən biri, ilk növbədə, fərdlərin sosial-psixoloji inkişafının xüsusiyyətləri və müxtəlif fəaliyyət sahələrində özünü ifadə etmək bacarığı ilə bağlı olan qiymətləndirmə prosesidir.

Ədəbiyyat

1. *Azərbaycan Respublikasında ümumi təhsilin Konsepsiyası (Milli Kurrikulum). "Kurrikulum" jurnalı, 2008, №1. s. 11.*
2. *Bəylərov E. Monitorinq və qiymətləndirmə Kurikulum. 2008, №1. s.2-47.*
3. *Əhmədov A., Şərifov T., Abbasov Ə. Şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi. "Kurrikulum" jurnalı, 2008, №1. s.18.*
4. *Ənvər Abbasov, Şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsinin pedaqoji əsasları (metodik tövsiyə). Bakı: "CN POLİGRAFIYA", 2023, 100 səh.*
5. *Həsənova C. Qiymətləndirmə sistemi və təlimin keyfiyyəti, Kurikulum 2008 №2, s. 6.*
6. *Hüseynova F.M. Keyfiyyət Təminatı Sisteminin Həyata Keçirilməsi; © Bakı – 2020, 90 səh.*
7. *Mehrabov A. Azərbaycan təhsilinin müasir problemləri. Bakı, "Mütərcim", 2007. 488 s.*
8. *Mərdanov M., Ağamalyev R., Mehrabov A., Qardaşov T. Təhsil sistemində monitorinq və qiymətləndirmə. Bakı, "Çaşıoğlu", 2003. 237 s.*
9. *Məmmədzadə R. Təhsildə keyfiyyət aparıcı istiqamətlərdən biri kimi 2010 - 170 s.*

A.A.Abbasova
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
abbsvaygun@gmail.com

AZƏRBAYCANDA TƏLİM-TƏDRİS LİDERLİYİNİN TƏTBİQİ VƏ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Xülasə

Məqalədə təhsil sektorunda son islahatlara və liderlik təcrübələrinə diqqət yetirərək Azərbaycanda təhsil liderliyinin tətbiqi və qiymətləndirilməsi araşdırılır. Bir sıra təhsil müəssisələrində həm keyfiyyət, həm də kəmiyyət məlumatlarını özündə birləşdirən qarışıq metodlu yanaşmadan istifadə edilir. İnnovasiyaların təşviqində, müəllimlərin fəaliyyətinin artırılmasında və şagird nəticələrinin yaxşılaşdırılmasında təhsil liderlərinin əhəmiyyəti vurğulanır. Təhsil müəssisələri rəhbərlərinin gələcək fəaliyyəti üçün təsiri müzakirə edilir və təhsil işçiləri, siyasətçilər və maraqlı tərəflər üçün dəyərli fikirlər verilir. Qloballaşmanın Azərbaycanın təhsil liderliyi modellərinə təsiri araşdırılır və beynəlxalq tendensiyaların yerli təcrübələrə necə təsir etdiyi vurğulanır.

ВНЕДРЕНИЕ И ОЦЕНКА ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ЛИДЕРСТВА В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

Резюме

В статье рассматривается применение и оценка образовательного лидерства в Азербайджане, уделяя особое внимание недавним реформам и практикам лидерства в секторе образования. В ряде образовательных учреждений используется смешанный метод, сочетающий в себе как качественные, так и количественные данные. Подчеркивает важность лидеров образования в продвижении инноваций, повышении производительности учителей и улучшении успеваемости учащихся. Обсуждаются последствия для будущего лидеров образования, и ценная информация предоставляется педагогам, политикам и заинтересованным сторонам. Рассмотрено влияние глобализации на модели образовательного лидерства Азербайджана и подчеркнута, как международные тенденции влияют на местные практики.

IMPLEMENTATION AND EVALUATION OF EDUCATIONAL LEADERSHIP IN AZERBAIJAN

Summary

The article examines the application and evaluation of educational leadership in Azerbaijan, focusing on recent reforms and leadership practices in the education sector. A number of educational institutions use a mixed-methods approach that combines both qualitative and quantitative data. Emphasizes the importance of educational leaders in promoting innovation, enhancing teacher performance, and

improving student outcomes. Implications for the future of educational leaders are discussed and valuable insights are provided for educators, policy makers and stakeholders. The impact of globalization on Azerbaijan's educational leadership models is examined and how international trends influence local practices is highlighted.

Açar sözlər: *qloballaşma, məlumatlara əsaslanan liderlik, liderlik konsepsiyası, təhsil texnologiyası*

Ключевые слова: *глобализация, лидерство на основе данных, лидерская концепция, образовательные технологии.*

Key words: *globalization, data-based leadership, leadership concept, educational technology*

Cənubi Qafqaz regionunun mərkəzində zəngin tarixə və perspektivli gələcəyə malik Azərbaycan Respublikası yerləşir. Ölkənin gələcəyini formalaşdıran ən mühüm cəhdlərdən biri onun təhsil siyasətinin davamlı transformasiyasıdır. İstənilən təhsil sisteminin aparıcı qüvvəsi olan təhsil liderliyi bu transformasiyanın mərkəzində dayanır. Məqalədə milli təhsilin tərəqqisinin mərkəzində dayanan, dinamik bir proses olan Azərbaycanda təhsil liderliyinin tətbiqi və qiymətləndirilməsi araşdırılır. Azərbaycanın sürətlə inkişaf edən ölkə kimi təhsil sisteminin keyfiyyətinin onun sosial-iqtisadi inkişafı və qlobal rəqabət qabiliyyətinin əsasını təşkil etdiyi qəbul edilir. İllər ərzində ölkə təhsil infrastrukturunu modernləşdirmək və standartlarını ən yaxşı qlobal təcrübələrə uyğunlaşdırmaq üçün bir sıra təhsil islahatlarına başlamışdır. Təhsil islahatlarının uğuru təhsil sisteminin bütün pillələrində və səviyyələrində təhsil liderliyinin səmərəli həyata keçirilməsindən asılıdır.

Təhsildə liderlik, diqqəti öyrənənə yönəldən və təhsil siyasətinin missiyasını müəyyən etmək, kurikulumun və təlimatı idarə etmək, müsbət təlim mühitini inkişaf etdirmək kimi funksiyalardan və əlaqəli vəzifələrdən ibarət olan liderlik növüdür. Təhsil liderləri məktəb direktorları və idarəçilərindən tutmuş siyasətçilər və pedaqoqlara qədər geniş rolları əhatə edir. Son illərdə dünyada baş verən prosesləri diqqətlə araşdırsaq, görmək olar ki, ölkələr üçün ən mühüm sərvət təbii sərvətlərlə yanaşı, savadlı insan resurslarının olmasıdır. Liderlər təhsil siyasətinin fəaliyyətə çevrilməsində, Azərbaycanın gənc öyrənənlərinin istedad və potensialının üzə çıxarılmasında mühüm rol oynayırlar. Tədqiqat təhsil liderliyinin Azərbaycanda təhsilin gələcəyini necə formalaşdırdığını daha dərinədən araşdırmaq üçün zəmin yaradır. Bundan əlavə, Azərbaycanda təhsil liderliyinin qiymətləndirilməsi liderlik təcrübələrinin müxtəlif təhsil nəticələrinə təsirini ölçmək üçün vacibdir. Qiymətləndirmə akademik nailiyyətlərlə məhdudlaşmır, həmçinin müəllimlərin inkişafı, kurikulumun dizaynı və ümumi öyrənmə mühiti kimi sahələrə şamil edilir. Hansı liderlik növünün işlədiyini və harada təkmilləşdirmələrə ehtiyac

olduğunu aydınlaşdırmaqla Azərbaycan təhsil sahəsində liderlik strategiyalarının davamlı olaraq təkmilləşdirilməsi mümkündür [1, s.88].

Son illərdə diqqət mərkəzində olan və bir çox araşdırmaların aparıldığı liderlik konsepsiyası bütün təşkilatlar üçün əsas anlayış kimi ortaya çıxır. Təşkilatlar məqsədlərinə çatmaq üçün liderə ehtiyac duyurlar. Bununla belə, Azərbaycanda effektiv təhsil liderliyinə aparıcı yol çətinliklərdən də xali deyil. Liderliyin inkişafı, peşəkar yüksəliş, mədəni mülahizələr, tədris və təlimə müasir texnologiyaların inteqrasiyası məsələlərinin həlli üçün istifadə edilir. Çağırışlar Azərbaycanın unikal sosial-mədəni və təhsil kontekstində təhsil liderliyinin necə həyata keçirildiyini və qiymətləndirilməsinin hərtərəfli araşdırılmasının zəruriliyini vurğulayır. Mövzunun daha dərinlən araşdırılması gələcək nəsillər üçün Azərbaycanın təhsil sistemini formalaşdırmaq potensialına malik olan imkanlara, yeniliklərə və qabaqcıl təcrübələrə işıq salmaq məqsədi daşıyır.

Güclü təhsil sistemi təkcə fərdi uğurun katalizatoru deyil, həm də cəmiyyətin ümumi inkişafı üçün dayaqdır. Azərbaycan öz təhsil standartlarını beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırmağa çalışarkən, bu transformativ dəyişiklikləri idarə edən mühərrik kimi təhsil liderliyi mərkəzi yer tutur. Şagirdlərin öyrənmə təcrübələrini formalaşdıran xüsusi məktəb direktorlarından tutmuş təhsil islahatlarının gedişatını təyin edən siyasətçilərə qədər hər bir rol ölkənin təhsil sistemində mühüm faktordur. Liderlər siyasətləri praktikaya çevirmək, innovasiyaları inkişaf etdirmək və öyrənmə üçün əlverişli mühit yaratmaq məsuliyyətini daşıyırlar [2, s.53].

Azərbaycanda təhsil rəhbərliyinin qiymətləndirilməsi sistemin inkişafında istiqamətverici rol oynayır. Liderlik təcrübələrinin və onların təhsil nəticələrinə təsirinin vahid qiymətləndirilməsini əhatə edir. Qiymətləndirmə təkcə akademik nailiyyətlərin ölçülməsi deyil, həm də liderliyin müəllimlərin inkişafına, kurikulumların dizaynına və ümumi təhsil ekosisteminə necə təsir etdiyini əks etdirir. Bununla belə, Azərbaycanda təhsil sahəsində liderlik sahəsini araşdırdıqca diqqət cəlb edən problemlərin olduğu müəyyən edilir. Təhsil liderlərinin hazırlanması və inkişafı, müxtəlif mədəni kontekstlərdə liderlik təcrübələrinin aktuallığı və təhsil təcrübəsini artırmaq üçün qabaqcıl texnologiyaların inteqrasiyası ilə bağlı suallar yaranır. Təhsil liderliyini real şəkildə həyata keçirməyin olduqca çətin olduğunu iddia edən digər perspektivlər də mövcuddur. Təhsil sisteminin öyrənmə qəbul etdiyi mühitin sosial-mədəni gözləntiləri, aşağı sosial-iqtisadi cəmiyyətlərdən olan öyrənmələrin sosial-mənəvi problemlərinə daha çox vaxt ayrılması, yerli və mərkəzi təhsil orqanlarının təzyiqləri çərçivəsində təhsil standartları və hesabatlılıq, idarəedicilərin liderlik rollarını məhdudlaşdırır.

Təşəbbüslərə baxmayaraq, Azərbaycan effektiv təhsil rəhbərliyinin həyata keçirilməsində bir sıra problem və çətinliklərlə üzləşir. Əsas

problemlərdən biri ölkə daxilindəki regional müxtəliflikdir. Azərbaycanın regionlar üzrə mədəni və dil müxtəlifliyi yerli kontekstlərə hörmət edən və onları əhatə edən adaptiv liderlik təcrübələrini zəruri edir. Mərkəzləşdirilmiş siyasətləri regional muxtariyyətlə balanslaşdırmaq davamlı problem olaraq qalır. Resurs məhdudyyətləri də əhəmiyyətli problemlər yaradır. Effektiv liderlik təcrübələri üçün adekvat maliyyə, infrastruktur və texnologiya vacibdir. Bütün məktəblərdə, o cümlədən ucqar ərazilərdə olan məktəblərdə resurslara bərabər çıxışın təmin edilməsi mürəkkəb bir işdir.

Texnologiyanın təhsilin idarəedilməsinə inteqrasiyasının kifayət qədər olmaması başqa bir narahatlıq sahəsidir. Azərbaycan təhsildə texnologiyanın tətbiqində irəliləyişlər əldə etsə də, məlumatlara əsaslanan qərarların qəbulu, müəllimlərin peşəkar inkişafı və öyrənənlərin cəlb edilməsi məqsədi ilə rəqəmsal alətlərdən istifadə etmək üçün təhsil liderlərinə ehtiyac var. Azərbaycanda təhsil liderliyinin effektivliyinin qiymətləndirilməsi tərəqqinin ölçülməsi və əsaslandırılmış qərarların qəbulu üçün çox vacibdir. Əsas fəaliyyət göstəricilərinə şagird nailiyyətləri, müəllim məmnuniyyəti, valideynlərin iştirakı və ictimaiyyətin cəlb edilməsi ölçüləri daxildir. Sorğular, standartlaşdırılmış test xalları və sinifdə müşahidələr məlumat toplamaq üçün istifadə olunan alətlər sırasındadır. Maraqlı tərəflərin iştirakı qiymətləndirmə prosesinin mühüm aspektidir. Şagirdlər, müəllimlər, valideynlər və icma üzvləri sorğular və əks əlaqə mexanizmləri vasitəsilə dəyərli məlumat verirlər. Bu iştirakçı yanaşma qiymətləndirmə prosesinin bütöv olmasını və təhsil sistemində müxtəlif perspektivləri əks etdirməsini təmin edir. Azərbaycanda təhsil liderliyinin təsiri təhsilin yaxşılaşdırılması nəticələrində və tələbələrin uğurunda özünü göstərir. Effektiv liderlik təcrübələri daha yüksək şagird nailiyyətlərinə, müəllim motivasiyasının artmasına və daha əlverişli öyrənmə mühitinə kömək etmişdir.

Məqalədə təkcə problemlər deyil, həm də ölkənin təhsil sistemini formalaşdırmağı vəd edən imkanlar, yeniliklər və ən yaxşı təcrübələr qeyd edilir. Bununla da Azərbaycan üçün deyil, həm də dünya təhsil ictimaiyyəti üçün fikirlər təqdim etməklə təhsil liderliyi haqqında daha geniş müzakirəyə töhfə verilir. Azərbaycanda təhsil liderliyinin məqsədi hər bir şagirdin öz potensialını reallaşdırma biləcəyi öyrənmələri üçün münasib təlim mühitinin yaradılmasına, şagirdlərin informasiya əldə etməkdən zövq alması üçün imkanların yaradılmasına çalışmaqdır. Eyni zamanda, tələbələrin uğurları daim izlənilməli və qiymətləndirilməlidir [3, s.22].

Azərbaycanda təhsil liderliyinin indiki vəziyyətini anlamaq üçün keçmişə nəzər salmaq vacibdir. Azərbaycanın təhsil sisteminin müasirləşdirilməsi və liderlik təcrübələrinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində yolu tarixi mərhələlərlə yadda qalıb. Müstəqillikdən sonrakı ilk illərdə ölkə təhsil infrastrukturunu yenidən qurmaq və təhsil liderliyini inkişaf etdirmək

missiyasını həyata keçirməyə başladı. Başlanğıc dövrü müasir təhsil mənzərəsinin əsasını qoyan təməl siyasət və institutların meydana çıxdığını gördü. Azərbaycanın görkəmli ziyalıları onun təhsil sisteminin formalaşdırılmasında mühüm rol oynayıblar. Ziyalı alim və professorlar təhsilin cəmiyyətin inkişafının təməl daşı kimi vacibliyini vurğulayıblar. Eləcə də rəhbərlərin nəzarəti altında təhsil infrastrukturuna, kurikulumun hazırlanmasına və müəllim hazırlığına əhəmiyyətli investisiyalar qoyulmuşdur.

Ölkəmizdə tərəqqinin katalizatoru kimi təhsil liderliyinə üstünlük verilməsi siyasətini davam etdirilir. Təhsil sahəsində liderlik təşəbbüslərinin həyata keçirilməsi ölkənin hamı üçün keyfiyyətli təhsili təmin etmək öhdəliyini əks etdirir. Siyasətçilər və təhsil idarəetmə orqanları təhsil sisteminin bütün səviyyələrində liderlik təcrübələrini təkmilləşdirməyə yönəlmiş hərtərəfli islahatlar həyata keçirirlər. Diqqətçəkən təşəbbüslərdən biri də “Kadr hazırlığı üzrə Milli Proqram”dır. Proqram məktəblərdə dəyişiklik və innovasiyaya səbəb ola biləcək yüksək ixtisaslı təhsil liderlərindən ibarət kadrların yetişdirilməsinə yönəlib. Müasir liderlik bacarıqlarını və strategiyalarını vurğulayan məktəb direktorları və idarəçiləri üçün xüsusi təlimləri əhatə edir [4, s.31].

Bundan başqa, “Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası”nda təhsildə liderliyin inkişafı üçün yol xəritəsi öz əksini tapıb. Təhsildə mükəmməlliyə nail olmaqda liderliyin vacibliyini, kurikulum islahatlarının həyata keçirilməsində, müəllim keyfiyyətinin yüksəldilməsində və davamlı təkmilləşmə mədəniyyətinin təşviqində liderliyin rolunu vurğulayır.

Tədqiqatlar göstərir ki, güclü liderliyə malik məktəblər standart testlərdə daha yüksək şagird performansına malik olurlar. Bundan əlavə, müəllimin inkişafı və dəstəyini prioritet hesab edən liderlik təcrübələri pedaqoji bacarıqların artırılmasına və sinif təcrübələrinin təkmilləşdirilməsinə səbəb olmuşdur. Həmçinin, müsbət məktəb mühiti və icma ilə əlaqə yaradan liderlik təcrübələri valideynlərin iştirakının artması və öyrənənlərin inkişafı üçün dəstəyin artmasına səbəb olmuşdur. Əməkdaşlıq yanaşması öyrənənlərin fəaliyyətinə müsbət təsir göstərir. Əldə edilmiş tərəqqiyə əsaslanmaq üçün bir sıra tövsiyələr ortaya çıxır.

Məktəb liderləri üçün liderlik təliminə və peşəkar inkişaf proqramlarına davamlı investisiyalar vacibdir. Proqramlar adaptiv liderlik bacarıqlarını, texnologiyanın inteqrasiyasını vurğulamalıdır. Resursların məktəblər arasında, xüsusən də kənd yerlərində ədalətli bölüşdürülməsinin təmin edilməsi əsas məsələdir. Adekvat maliyyə, infrastruktur və texnologiya bütün təhsil müəssisələri üçün əlçatan olmalıdır. Təhsil liderlərini məlumatlara əsaslanan qərarların qəbulu və innovativ tədris təcrübələri üçün bir vasitə kimi texnologiyadan istifadə etməyə həvəsləndirmək çox vacibdir.

Cədvəl 1. Azərbaycanca təhsil rəhbərliyinin həyata keçirilməsi və qiymətləndirilməsi üzrə illik inkişaf.

Göstərici	2019	2020	2021	2022
Rəhbərlik Təlim Proqramlarının Sayı	5	7	10	12
İnnovativ Rəhbərlik Təcrübələrini Tətbiq Edən Məktəblər	120	150	180	210
Resurs Məhdudiyətlərini Bildirən Rəhbərlər	85	90	95	100
Şagird Nəticələrinə Müsbət Təsir	60	70	80	90

Mənbə: <https://www.muallim.edu.az/news.php?id=6595>

Cədvəl, 2019-dan 2022-ci ilə qədər müxtəlif göstəricilərin inkişafını əks etdirir. Rəqəmlər rəhbərlik təlim proqramlarının sayının artması, innovativ təcrübələrini tətbiq edən məktəblərin sayının artması, resurs məhdudiyətlərini bildirən rəhbərlərin sayında kiçik bir artım və şagird nəticələrinə əhəmiyyətli müsbət təsirin dörd il ərzində artım tendensiyasını göstərir.

Təlim proqramları rəqəmsal liderlik bacarıqlarına diqqət yetirməlidir. Məktəblər, valideynlər və yerli icmalar arasında icma əlaqəsinin və tərəfdaşlığın gücləndirilməsi təhsilə birgə yanaşmanı təşviq edir. Öyrənənlər üçün dəstək sistemlərini təkmilləşdirə bilər. Təhsil liderliyində tədqiqatın təşviqi və təhsil liderləri arasında bilik mübadiləsinin asanlaşdırılması davamlı təkmilləşmə mədəniyyətinə töhfə verəcəkdir.

Təhsil liderliyinə daha geniş perspektiv əldə etmək üçün müqayisəli təhlillə məşğul olmaq və qlobal baxışları nəzərə almaq ibrətamizdir. Hər bir ölkənin təhsil konteksti unikal olsa da, başqalarının təcrübələrini araşdırmaqla dəyərli fikirlər əldə etmək olar. Müqayisəli olaraq Azərbaycanın təhsil sahəsində liderlik yolu təhsildə mükəmməlliyə can atan ölkələrlə oxşar cəhətləri bölüşür. Məsələn, təhsil standartlarının müasirləşdirilməsinə və beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılmasına vurğu dünyanın müxtəlif regionlarında dövlətlərin söylərini əks etdirir. Millətlər arasında fikir və təcrübə mübadiləsi qarşılıqlı faydalı strategiya və yeniliklərə səbəb ola bilər. Beynəlxalq əməkdaşlıq qlobal təhsil tendensiyaları kontekstində xüsusilə aktualdır. Texnologiyanın inkişafı, dəyişən pedaqoji yanaşmalar və inklüziv təhsilə artan diqqət nəticəsində təhsil sahəsində liderlik bütün dünyada inkişaf edir. Digər ölkələrin bu dəyişiklikləri necə həll etdiyini başa düşmək dəyişən təhsil sisteminə uyğunlaşma strategiyaları haqqında məlumat verə bilər. Beynəlxalq təhsil təşkilatları ilə tərəfdaşlıq kimi əməkdaşlıq şəbəkələri bilik mübadiləsinə asanlaşdırma bilər. Mümkün şəbəkələrdə iştirak etməklə ölkəmiz təhsildə liderlik sahəsində zəngin resurslara, ən yaxşı təcrübələrə və tədqiqat nəticələrinə çıxış əldə edə bilər. Təhsil sahəsində liderlik təşəbbüslərinin həyata keçirilməsi Azərbaycanın liderlik təcrübələrini təkmilləşdirmək, təhsil

standartlarını qlobal normalara uyğunlaşdırmaq və təhsil liderlərinin peşəkar inkişafına sərmayə qoymaq üzrə müasir səylərini nümayiş etdirir [5, s.81].

Müqayisəli təhlil və qlobal perspektivlər bizə xatırladır ki, Azərbaycan təhsildə mükəmməlliyə nail olmaq yolunda tək deyil. Əməkdaşlıq şəbəkələri və bilik mübadiləsi digər ölkələrin təcrübələrindən öyrənmək və təhsildə inkişaf edən qlobal tendensiyalara uyğunlaşmaq imkanları təklif edir. Azərbaycanda təhsil liderliyinin inkişafı daha parlaq və firavan gələcəyə gedən yolu təhsil vasitəsilə işıqlandıran mayak rolunu oynayır. Qlobal təhsilin fonunda Azərbaycanın təhsil liderliyi sahəsində inkişafı əhəmiyyət kəsb edir, keyfiyyətli təhsil vermək və gələcək nəsillərin gələcəyini formalaşdırmaq üçün kollektiv səylərə töhfə verir [6, s.61].

Ədəbiyyat

1. Əliyev, H. (2000). *Azərbaycan təhsilinin inkişafında ümummilli lider Heydər Əliyevin rolu. Azərbaycan Dövlət İnformasiya Agentliyi (AZƏRTAC).*
2. *Azərbaycan hökuməti. (2016). Azərbaycan Respublikasında Kadr Hazırlığı Milli Proqramı (2016-2020).*
3. *Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi. (2017). Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası (2017-2021).*
4. *YUNESKO. (2021). Davamlı İnkişaf Məqsədləri üçün Təhsil: Öyrənmə Məqsədləri.*
5. *Dünya Bankı. (2019). Azərbaycan - Təhsil Sektorunun İcmalı: Daha İnküziv və Effektiv Təhsil Sistemində Doğru.*
6. *Avropa Təlim Fondu. (2020). Azərbaycan. 2010-2019-cu illərdə Peşə Təhsili və Təlim Siyasətləri və Sistemlərindəki İnkişaflarda: Ölkə Baxışı.*

Z.Ə.Qasımova
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
gasimovazemfira9@gmail.com

DAXİLİ NƏZARƏT MƏKTƏB İDARƏETMƏSİNİN ƏSAS PRİNSİPLƏRİNDƏN BİRİ KİMİ

Xülasə

Məktəbdaxili nəzarət effektiv məktəb idarəçiliyinin ayrılmaz hissəsidir. Məktəbdaxili nəzarət təhsil müəssisəsinin idarə heyətinə müxtəlif məsələləri həll etməyə, müəllimlərə tədris prosesində doğru istiqamət verməyə və şagird fəaliyyətlərinə nəzarət etməyə imkan verir. Nəzarət prosesləri proaktiv müdaxilə üçün dəqiq məlumatların toplanmasına imkan verir. Məktəb nizamnamələrində müəyyən edilmiş pedaqoji standartlara riayət olunması optimal idarəetməni təmin edir. Məktəbdaxili nəzarət zamanı tədris prosesində obyektivliyi təmin etmək və uğurlu təlim nəticələrinə təşviq etmək üçün nəticələrin müntəzəm olaraq müzakirə edilməsinə üstünlük verməlidir. Tədris və təhsil fəaliyyətlərinin obyektiv qiymətləndirilməsi məktəb idarəçiliyinin davamlı təkmilləşdirilməsi üçün olduqca vacib məsələdir.

ВНУТРЕННИЙ КОНТРОЛЬ КАК ОДИН ИЗ ОСНОВНЫХ ПРИНЦИПОВ УПРАВЛЕНИЯ ШКОЛОЙ

Резюме

Внутришкольный надзор является неотъемлемой частью эффективного управления школой. Внутришкольный надзор позволяет руководству учебного заведения решать различные вопросы, задавать учителям правильное направление в учебном процессе, контролировать деятельность учащихся. Процессы мониторинга позволяют собирать точные данные для принятия упреждающих мер. Соблюдение педагогических стандартов, установленных в уставах школ, обеспечивает оптимальное управление. При школьном надзоре следует уделять первоочередное внимание регулярному обсуждению результатов, чтобы обеспечить объективность процесса обучения и способствовать успешным результатам обучения. Объективная оценка педагогической и учебной деятельности является очень важным вопросом для постоянного совершенствования управления школой.

INTERNAL CONTROL AS ONE OF THE BASIC PRINCIPLES OF SCHOOL MANAGEMENT

Summary

In-school supervision is an integral part of effective school management. In-school supervision allows the management of the educational institution to solve various issues, to give teachers the right direction in the teaching process, and to monitor student activities. Monitoring processes enable accurate data collection for proactive intervention. Adherence to the pedagogical standards set in school charters

ensures optimal management. In-school supervision should prioritize regular discussion of results to ensure objectivity in the learning process and encourage successful learning outcomes. Objective evaluation of teaching and learning activities is a very important issue for continuous improvement of school management.

Açar sözlər: məktəbdaxili nəzarət, qiymətləndirmə, idarəetmə, prinsip, məktəbin idarə heyəti, müşahidə

Ключевые слова: внутришкольный контроль, оценка, управление, принцип, школьный совет, наблюдение

Key words: in-school control, assessment, management, principle, school board, observation

Məktəb idarəçiliyi və ona rəhbərlik işində məktəbdaxili nəzarət mühüm funksiyaya malikdir. Məktəbdaxili nəzarət zamanı məktəbin idarə heyəti məktəbin, müəllimin və şagird kollektivinin fəaliyyəti ilə bağlı vacib məlumatları toplayır və bu məlumatlardan müəyyən tədbirlərin həyata keçirilməsi üçün istifadə edirlər. Məktəb heyəti tərəfindən həyata keçirilən müxtəlif nəzarət tədbirləri ümumi nəzarət prosesinin əsasını təşkil edir. Bu proses xüsusi tapşırıqları, məktəb daxilində bir-birinə sıx bağlı olan bir sıra nəzarət fəaliyyətlərini əhatə edir. Məktəbdaxili nəzarət dedikdə, effektiv idarəetməni təmin etmək üçün müxtəlif nəzarət fəaliyyətlərini birləşdirən strukturlaşdırılmış yanaşmanı nəzərdə tutulur [1, s. 8].

Məktəbdaxili nəzarətin əsas vəzifəsi pedaqoji heyətin dərslə hazırlığına nəzarət etmək, tədrisin keyfiyyətini qiymətləndirmək, kurikulumun icrasını təmin etmək, şagirdlərin bilik, bacarıq və vərdişlərini düzgün qiymətləndirməkdən ibarətdir. O, pedaqoji kollektivin hər bir üzvünə metodiki dəstək göstərməklə həm tədris, həm də məktəbdənkənar fəaliyyətlərdə uğur səviyyəsinin yüksəldilməsinə kömək edir. Bundan əlavə, məktəbdaxili nəzarət məktəb icmasının idarə edilməsini, məktəb binalarının və avadanlıqlarının maddi-texniki infrastrukturunun qorunub saxlanılmasını habelə, maliyyə və inzibati əməliyyatlara nəzarəti əhatə edir [5, s.57].

Məktəbdaxili nəzarətin məqsədi məktəb çərçivəsində nəzarət fəaliyyətinin səmərəliliyini təmin etməkdir. Buraya icbari təhsil, ayrı-ayrı fənlərin tədrisi, şagirdin təlim fəaliyyətinin və nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi, dövlət proqramlarının icra olunması, metodiki iş, qabaqcıl təcrübənin təbliği, fakultativ təlim məşğələlərinin təşkili, sinifdənkənar fəaliyyətə nəzarət, ailələrlə ünsiyyət və digər sahələr daxildir.

Məktəbdaxili nəzarətin pedaqoji tələblərinin ödənilməsi üçün aşağıdakı meyarları əsas götürülür:

- Məktəbdaxili nəzarət proqramı müəyyən edilmiş tələblərə uyğun olmalıdır;

- Məktəbdaxili nəzarətdən əldə edilən məlumatlar obyektiv və etibarlı olmalıdır;

- Məktəbə nəzarət zamanı şagirdləri qiymətləndirərkən onların nəzəri biliklərinə deyil, həm də onların praktiki bacarıq səviyyəsinə də diqqət yetirilməlidir;

- Məktəbdaxili nəzarət səmərəli və sistemli olmalıdır;

- Nəzarətin həm fərdi, həm də kollektiv formaları əlaqəndirilməlidir [3, s.64].

Məktəbdaxili nəzarətin bütün növləri təhsil müəssisəsinin səmərəli idarə olunması işinin əsas tərkib hissəsidir. Məktəb rəhbərləri bu nəzarət formalarından müxtəlif mühüm məsələləri həll etmək, şagirdlərin təhsil və idrak fəaliyyətlərinə nəzarət etmək, sinif mühitində inkişaf və təhsil strategiyalarını həyata keçirmək üçün istifadə edirlər. Bu nəzarət formaları müəyyən edilmiş çatışmazlıqların aradan qaldırılması üçün fəal tədbirlərin görülməsinə şərait yaradaraq konkret və dəqiq məlumatların toplanmasına kömək edir. Məktəb nizamnaməsində hər bir məktəb direktoru üçün həftəlik dərslər norması müəyyən edilsə də, bu vəzifənin pedaqoji tələblərə uyğun həyata keçirilməsi optimal və səmərəli idarəetməni təmin edir [2, s.81].

Məktəbdaxili nəzarətin effektivliyini təmin etmək üçün aşağıdakı şərtlərin ödənilməsi vacibdir:

- Məktəb haqqında məlumatların vaxtında və düzgün əldə edilməsi;

- Müəllimlərin peşəkar təcrübələrinin, o cümlədən onların hazırlıq səviyyəsinin, uğurlarının və təkmilləşdirməli olduqları sahələrin qiymətləndirilməsi;

- Səmərəli nəzarət, müvafiq şəxslərə vaxtında yardımın göstərilməsi və tədris prosesi boyunca qabaqcıl təcrübədən istifadənin genişləndirilməsi;

- Nəzarətçilər arasında peşəkarlığın yüksək səviyyədə saxlanılması, qiymətləndirilən işə bələdliyin təmin edilməsi, obyektivliyin və xüsusi halların nəzərə alınması [3, s.62].

Müəllimlərin nə vaxt və hansı məqsədlə müşahidə ediləcəyi diqqətlə nəzərə alınmaqla dərslərin müşahidəsi sistemli şəkildə aparılmalıdır. Dərslərin müşahidəsinin məqsədi yeni pedaqoji standartlara uyğunlaşmanın və müvafiq olaraq əlaqələndirmələrin həyata keçirilməsidir. Məktəb direktorları ilkin olaraq öz ixtisas sahələri üzrə müşahidə dərslərinə üstünlük verməli, sonra isə fənn üzrə mütəxəssis müəllimin müşayiəti ilə nəzarətli şəkildə digər dərsləri müşahidə etməlidirlər. Hər dərslə müşahidəsindən sonra müəllimlə həm uğurlu aspektlər, həm də təkmilləşdirilməli olan sahələr nəzərə alınaraq müzakirələr aparılmalıdır. Müəllimin peşəkar inkişafını dəstəkləmək üçün konstruktiv rəy, məsləhət və tövsiyələr verilməlidir.

Dərslərə nəzarət cəzalandırıcı deyil, öyrədici bir yanaşma ilə tətbiq etməlidir. Dərslə müşahidələrinin nəticələri ən azı altı ayda bir dəfə pedaqoji şura

iclaslarında, metodların inteqrasiyası iclaslarında müzakirə edilməlidir. Həm şagirdlərin, həm də müəllimlərin təlim nəticələrində ayrılmaz rol oynadığını qəbul edərək dərslər nəzarət prosesində obyektivliyi təmin etmək çox vacibdir. Tədris prosesinin qiymətləndirilməsi onun inkişafetdirici və öyrədici funksiyalarını nəzərə alınaraq yerinə yetirilməlidir. Bundan əlavə, bir sıra ardıcıl dərsləri, adətən həftədə və ya ayda beş, altı dərslə müşahidə etməklə müəllimin fəaliyyətini qiymətləndirmək vacibdir. Dərslərin effektivliyinin təhlili müəllimin təşkilatı və tədris təcrübələrini, eləcə də şagirdlərin təlim fəaliyyətlərində ümumi iştirakını qiymətləndirməyi əhatə edir [4, s. 23].

Dərslərə nəzarət zamanı ilk növbədə müəllimin sinif daxilində təşkilatçılığına və tədris resurslarından istifadənin effektivliyinə diqqət yetirilməlidir. Buraya müəllimin şagirdləri fəal şəkildə dərslərə cəlb edib-etmədiyini, onların fərdi ehtiyaclarını nəzərə alıb-almadığını, müxtəlif tədris metodlarını birləşdirib-birləşdirmədiyini, əlverişli psixoloji mühiti təmin edib-etmədiyini və müvafiq sənədləşdirmə təcrübələrini saxlayıb-saxlamadığını qiymətləndirmək daxildir. Bundan əlavə, nəzarətçi müəllimin ünsiyyət bacarıqlarını, qiymətləndirmə meyarlarına riayət etməsini, vaxtın idarə edilməsindəki pedaqoji qabiliyyətini və sinifdəki davranışlarını qiymətləndirməlidir. Müəllimin pedaqoji qabiliyyətini, o cümlədən dərslər real həyat ssenariləri ilə əlaqələndirmək, müvafiq təlim məqsədləri təyin etmək və müsbət təlim mühiti yaratmaq bacarığını qiymətləndirmək də vacibdir. Nəzərə alınmalı olan digər mühüm aspektlərə sinfin təmizliyi, müəllimin nizam-intizamı idarə etmə bacarıqları və şagirdlərlə ünsiyyət zamanı nümayiş etdirdiyi peşəkarlığı daxildir. Bütövlükdə diqqət müəllimin təlim təcrübəsinin əsas aspektlərinin və onların həm tədris, həm də tərbiyəvi funksiyaları yerinə yetirmək qabiliyyətinin obyektiv qiymətləndirilməsinə yönəldilməlidir.

Dərs nəzarəti zamanı aşağıdakı meyarlardan istifadə etməklə şagirdin fəallığının və davranışının müxtəlif aspektlərini qiymətləndirmək vacibdir:

- Şagirdlərin sinif fəaliyyətlərində fəal iştirak;
- Maraqlı səviyyəsi və dərslərə münasibəti;
- Şagirdlər tərəfindən fənnə dair əsas anlayışların başa düşülməsi;
- Şagirdlərin nitq bacarıqları;
- Şagirdlərin həm qrup, həm də fərdi fəaliyyətlərdə iştirak səviyyəsi;
- Sinifdə şagirdlər arasında nizam-intizam və davranış qaydalarının gözlənilməsi;
- Şagirdlərin xarici görünüşündə vahid tələblərə riayət edilməsi [3, s.73].

Dərsin müşahidəsi zamanı bu meyarların nəzərə alınması həm müəllimin rəhbərlik etdiyi təlim mühitinin qiymətləndirilməsini, həm də şagirdlərin tədris prosesində fəallığının artırılmasını və stimullaşdırılmasını təmin etməyə kömək edir. Nəticədə şagirdin motivasiyasının artmasına və dərslərə cəlb olunmasına şərait yaradan müsbət öyrənmə mühiti təşkil olunur.

Nəticə olaraq, daxili nəzarət məktəbdaxili təlim fəaliyyətinin müxtəlif aspektlərinə nəzarətin mahiyyətini özündə cəmləşdirərək, effektiv məktəb idarəçiliyinin təməl daşı kimi xidmət edir. Sistemətik monitoring və qiymətləndirmə vasitəsilə məktəb rəhbərləri tədrisin keyfiyyətini, şagirdlərin fəallığını, kurikulumun düzgün icrasını və ümumi təşkilati effektivliyi təmin edə bilirlər. Daxili nəzarət prinsiplərini dəstəkləməklə, məktəblər davamlı təkmilləşməyə, şagirdlərin akademik uğur qazanması və hərtərəfli inkişafı üçün əlverişli mühitin yaradılmasını təmin edə bilər.

Ədəbiyyat

1. Cabbarov R.H. *Təhsil müəssisələrinin idarə edilməsinin yeni metodları*. Bakı - 2006, 236.s.
2. Əhmədov N.H. *Məktəbdaxili nəzarətin forma və metodları*. Bakı: Maarif, 1988, 247.s.
3. Əliyeva S., *Məktəbin idarəedilməsinin pedaqoji, psixoloji əsasları*, Bakı - 2021, 277 s.
4. Hacıyeva T.Ə. *Məktəbdaxili qiymətləndirmənin aparılması yolları // Kurikulum*, 2009, №2, s. 11-21.
5. İsmixanov M.A. *Məktəbin idarə edilməsi. Dərs vəsaiti*. Bakı: BDU, 2012, 236.s.
6. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2807874>
7. https://elibrary.az/docs/jurnal/jrn2009_1292.pdf
8. <https://anl.az/el/kitab2022/04/cd/Azf-321004.pdf>

S.M.Abbasova
Mingəçevir Dövlət Universiteti
samire7990icloud.com

MƏKTƏBLİLƏRDƏ VƏTƏNDAŞLIQ KEYFİYYƏTLƏRİNİN FORMALAŞDIRILMASINDA HEYDƏR ƏLİYEV İDEYALARI ƏSAS MƏNBƏDİR

Xülasə

Məqalə günümüzün aktual məsələsindən - məktəblilərdə vətəndaşlıq keyfiyyətlərinin formalaşdırılmasından bəhs edir. Bu istiqamətdə işin təşkilində Heydər Əliyev ideyaları əsas mənbə kimi araşdırılmış, Heydər Əliyev ideyaların öyrədilməsi vətəndaşlıq və milli dəyərlər, ədəbiyyat, mədəniyyət tariximizlə əlaqələndirilmişdir. Heydər Əliyevin vətəndaşlıqla bağlı ideyalarının bərabərlik, inklüzivlik və müxtəlifliyə hörmət prinsiplərinə əsaslandığı və vahid, firavan Azərbaycan baxışını əks etdirdiyi vurğulanmışdır. Vətəndaşlıq keyfiyyətinin formalaşdırılmasının ədəbiyyat və cəmiyyət əlaqələri, ədəbi əsərlərin müzakirələri, təhlili kimi üsulların, Heydər Əliyev haqqında yazılan əsərlərin, kitabların müzakirələrinin təşkili yolu ilə həyata keçirilməsi vurğulanmışdır.

ИДЕИ ГЕЙДАРА АЛИЕВА ЯВЛЯЮТСЯ ГЛАВНЫМ ИСТОЧНИКОМ ФОРМИРОВАНИЯ ГРАЖДАНСКИХ КАЧЕСТВ У ШКОЛЬНИКОВ

Резюме

В статье говорится об актуальной проблеме современности - формировании гражданских качеств у школьников. В этом направлении идеи Гейдара Алиева изучались как основной источник в организации работы, а преподавание идей Гейдара Алиева было связано с нашей историей гражданства и национальных ценностей, литературы и культуры. Было подчеркнуто, что идеи Гейдара Алиева о гражданстве основаны на принципах равенства, инклюзивности и уважения многообразия и отражают видение единого, процветающего Азербайджана. Формирование качества гражданства осуществляется с помощью таких методов, как литература и отношения в обществе. Особое внимание уделяется обсуждению и анализу литературных произведений, а также организации обсуждений произведений и книг, написанных о Гейдаре Алиеве.

HEYDAR ALIYEV'S IDEAS ARE THE MAIN SOURCE FOR THE FORMATION OF CITIZENSHIP QUALITIES IN SCHOOLCHILDREN

Summary

The article talks about today's actual issue - the formation of citizenship qualities in schoolchildren. In this direction, Heydar Aliyev's ideas were studied as the main source in the organization of work, and the teaching of Heydar Aliyev's ideas was connected with our history of citizenship and national values, literature, and culture. It was emphasized that Heydar Aliyev's ideas about citizenship are based on the principles of equality, inclusiveness and respect for diversity and reflect the vision of a unified, prosperous Azerbaijan. The formation of the quality of citizenship is done through methods such as literature and society relations, discussion and analysis of literary works, and the organization of discussions of works and books written about Heydar Aliyev. implementation is emphasized.

Açar sözlər: *vətəndaşlıq tərbiyəsi, ideyalar, dəyərlər, müxtəliflik, milli-şüur*

Ключевые слова: *гражданское образование, идеи, ценности, многообразие, национальное сознание*

Key words: *citizenship education, ideas, values, diversity, national consciousness*

Heydər Əliyev ideyaları və dəyərləri böyük bir dövlət xadimi və lideri kimi məktəblilərin vətəndaşlıq keyfiyyətlərinin formalaşdırılmasında vacib bir rola malikdir. Ulu Öndərin ideyaları müstəqil və azad bir Azərbaycan dövlətinin inkişafına olan inamı və vətəndaşların dövlətə olan məsuliyyətini vurğulayır. Əlbəttə ki, dərslərdə Heydər Əliyev ideyalarının öyrədilməsi onun liderlik və vətəndaşlıq mənafeğini təbliğ etməyin bir yoludur ki, bu yolla şagirdlərdə vətəndaşlıq mövqeyi və dəyərlər formalaşdırılır.

Heydər Əliyev ideyaları Azərbaycanın modern dövlət yaradıcılığı, milli mədəniyyət və tarixi, sosial-iqtisadi inkişafı ilə əlaqədar geniş spektrə yayılmışdır. Vətəndaşlıq tərbiyəsi sahəsində də Ulu Öndərin fikirləri və prinsipləri vacib rol oynayır. Heydər Əliyev milli mənafeğin gücləndirilməsinə, milli və dövlət dəyərlərinin təbliğinə və dövlət-mədəniyyət siyasətinə böyük əhəmiyyət verirdi. O, Azərbaycanın təkə tarixi və mədəni irsinin qorunmasını deyil, həmçinin inkişaf etdirilməsini də əsas kimi görmüşdür. Vətəndaşlıq tərbiyəsinə Heydər Əliyev ideyaları milli dəyərlərə sadıq qalması, milli kimliyə hörmət etməyi, Azərbaycanın bütövlüyü məsələlərinə diqqət yetirməyi təşviq edir.

Heydər Əliyev dövlət quruculuğu və inkişafı ilə bağlı dəyərlərin, mədəniyyət və humanizm prinsiplərinin təbliğinə həmişə diqqət yetirirdi. Onun fikirlərinə görə vətəndaşlıq tərbiyəsi insanın milli mənafeğini, tarixi və

mədəni irsini öyrətməli, dövlətə və millətə qarşı vəzifələrini yerinə yetirməyə kömək etməlidir.

Azərbaycanı canı qədər sevən Heydər Əliyevin vətəndaşlıqla bağlı bir neçə ideyası var idi ki, onlar Azərbaycan kimliyini möhkəmləndirməyə və milli birliyi təbliğ etməyə yönəlib. Onun əsas konsepsiyalarından biri mədəni və tarixi bağları bölüşən Azərbaycan və Türkiyə arasında sıx əlaqələrə istinad edən “bir millət, iki dövlət” ideyası idi. Bu ideyanı davam və inkişaf etdirən Prezident İlham Əliyev vətəndaşlığın bütöv bir amil kimi əhəmiyyətini vurğulayaraq, etnik və dini mənsubiyyətindən asılı olmayaraq bütün Azərbaycan vətəndaşlarının qanun qarşısında bərabər olmalarını, bərabər hüquq və vəzifələrə malik olmalarının vacibliyini vurğulayıb. O hesab edirdi ki, bu yanaşma fərqliliklərindən asılı olmayaraq multikultural dəyərlərə söykənərək bütün vətəndaşlar arasında mənsubiyyət və sədaqət hissini gücləndirəcək. “Bu gün Azərbaycan sözün əsl mənasında dostluq, qardaşlıq, məkanıdır. Burada bütün xalqlar, dinlərin nümayəndələri bir ailə kimi yaşayırlar” [1, s.1-2].

Heydər Əliyev multikulturalizm ideyasını da irəli sürərək Azərbaycan cəmiyyətinin zəngin müxtəlifliyini və bu müxtəlifliyə hörmət və ehtiramla yanaşılmasının vacibliyini önə çəkib. O, hesab edirdi ki, Azərbaycan multikulturalizmi qəbul etməklə, müxtəlif mənşəli insanların birlikdə harmonik yaşaya biləcəyi daha tolerant və inklüziv cəmiyyətə çevrilə bilər və bunu dərk etmək, həyata keçirmək hər bir Azərbaycan gəncinin borcudur.

Bütövlükdə Heydər Əliyevin vətəndaşlıqla bağlı ideyaları bərabərlik, inklüzivlik və müxtəlifliyə hörmət prinsiplərinə əsaslanır, vahid və firavan Azərbaycan baxışını əks etdirir. “Heydər Əliyev məhz buna görə də vətənpərvərlik tərbiyəsinə, uşaq və gənclərin vətənpərvər ruhda böyüməsinə xüsusi əhəmiyyət verir və bunu çıxışlarında dönə-dönə biz müəllimlərə tövsiyə edirdi. Təhsil işçiləri ilə çoxsaylı görüşlərinin birində böyük Öndər demişdir: “Bizim gənclər, təhsil alan nəslimiz gərək məktəblərdə ilk addımlarından vətənpərvərlik əhvali-ruhiyyəsi ilə tərbiyə olunsun. Bütün dərslər, xüsusən də humanitar fənlər gərək gənclərimizə Vətənə sədaqət, vətənpərvərlik ruhu aşılansın, tərbiyə etsin” [2, s.11].

Vətəndaşlıq tərbiyəsi, bir ölkədə yaşayan vətəndaşların sahib olduğu vətəndaşlıq haqlarını və vəzifələrini anlamaq və icra etməyə dair məsuliyyət hissidir. Bu tərbiyə insanlara ölkələrinin qanunlarına hörmət etməyi, demokratik proseslərə iştirak etməyi, vətəndaşların hüquqlarını və vəzifələrini anlamağı öyrədir. “Vətəndaşlıq tərbiyəsinə nəzər yetirmədən kamil insan və yetkin şəxsiyyət yetişdirmək məsələləri metodoloji cəhətdən düzgün deyil. Çünki şəxsiyyət ilk növbədə vətəndaşlıq məziyyətlərinə, yəni vətəndaşlıq ləyaqətinə, vətəndaşlıq vüqarına, dəyanətinə, müstəqillik, dövlətçilik ruhuna və s. malik olmalıdır” [3, s.475]. Vətəndaşlıq tərbiyəsi, insanların cəmiyyətə

faydalı və mürəkkəb üzvlər kimi inteqrasiyasına kömək edir. Bu məsələlər geniş spektrdə dərs və proqramlar vasitəsilə tədris olunur. Ədəbiyyat dərslərində vətəndaşlıq tərbiyəsini həyata keçirmək üçün müxtəlif metodlar və təcrübələr mövcuddur ki, bu üsullardan istifadə etməklə əsl vətəndaşlar formalaşdırmaq mümkündür:

Ədəbi əsərlər vasitəsilə vətəndaşlıq keyfiyyətlərinin müzakirəsi: Bir çox klassik və müasir ədəbi əsərlər, şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələrində vətəndaşlıq, insan haqları, cəmiyyət və digər mühüm mövzuları müzakirəsinə geniş imkan yaranır. Bu əsərləri oxumaq və müzakirə etməklə şagirdlərin vətəndaşlıq hissini anlamasına və öz fikirlərini ifadə etməsinə kömək etmək mümkündür. 44 günlük Vətən müharibəsinin tarix yazan qəhrəman oğulları məhz o cür ədəbi əsərlərin müzakirəsi prosesində formalaşmışlar. Mübarizlərin, Poladların, Gərəylərin qəhrəmanlığının, vətən sevgisinin, vətəndaşlıq dəyərlərinin formalaşmasında ədəbi əsərlərin müzakirəsi mühüm rol oynayır. “Heydər Əliyevin milli şüur - vətənpərvərlik şüuru elmi konsepsiyası bu gün yeni mahiyyət almış, daha da genişlənərək bütünlükdə xalqımızın vətənpərvərlik tərbiyəsində əvəzsiz örnəyə çevrilmiş, xalqımıza Vətən sevgisi, Vətən birliyi, Vətən bütövlüyü aşılamişdir. Ulu Öndərin fikrincə, Vətən yalnız insanların toplumu olan, sadəcə, coğrafi ərazi deyil, Vətən hər bir azərbaycanlının harada yaşamasından asılı olmayaraq şan-şöhrəti, namusu, qeyrəti, əyilməz vüqarı, qürur mənbəyi, bütün varlığı, bəxti, taleyi, gücü, qüdrəti, ədəbi səcdəgahıdır” [4].

Ədəbiyyat və cəmiyyət əlaqələri: Bir çox ədəbi əsərlər cəmiyyətin mənəvi və mədəniyyət tarixindən və həyatın müxtəlif aspektlərindən nümunələr təqdim edir. Bu nümunələr vasitəsilə şagirdlər cəmiyyətə daxil olaraq vətəndaşlıq və mənəvi vəzifələr haqqında daha dəqiq düşüncələrə sahib ola bilərlər. Vətən haqqında, xalq, yaxşılıq, ayrılıq, həsrət mövzulu şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələri məktəblilərin daxilində vətəndaşlıq keyfiyyəti, cavabdehlik və məsuliyyət hissi formalaşdırır:

Apardı tatar məni,
Qul edib satar məni.
Vəfalı yarım olsa,
Axtarıb tapar məni.

yaxud,

Bu qala izim qala,
Həmişə bizim qala.
Tikmədim özüm qalam,
Tikdim ki, izim qala

misralarındakı dəyəərə bir baxın. Bu misralar əsl vətəndaşlıq mövqeyi sərgiləmirmi? Ədəbiyyat və mədəniyyət tədqiqatları şagirdlərə öz mədəniyyətləri və başqalarının mədəniyyətləri arasındakı bənzərlikləri və fərqləri müqayisə etməyi öyrətmək

üçün bir zəmindir. Müxtəlif ədəbiyyat və mədəniyyət tədqiqatları aparan şagirdlər öz hüquq və vəzifələrini dərinlən anlayaraq vətənin əsl vətəndaşları kimi yetişirlər.

Ədəbi əsərlərin təhlili vasitəsilə şagirdlər ədəbiyyatın insanlar arasında münasibətləri və cəmiyyəti necə təsir etdiyini anlamağı öyrənə bilirlər. Bu, onların vətəndaşlıq anlayışını daha da dərinləşdirə və genişləndirə, ədəbiyyat dərslərində vətəndaşlıq tərbiyəsini effektiv şəkildə həyata keçirməyə, məktəblilərdə Heydər Əliyev ideyaları əsasında vətəndaşlıq ideyaları formalaşdırıla bilər.

Heydər Əliyev və vətəndaşlıq tərbiyəsi məsələləri ilə bağlı bir neçə ədəbi əsərdən nümunələrə diqqət edək:

Heydər Əliyev və Azərbaycanın dövlətçiliyi:

Heydər Əliyev Azərbaycanın müstəqilliyi, ərəzi bütövlüyü, vətəndaşların hüquqları və həyat standartları kimi mühüm məsələlərə həsr olunmuş bir çox məqalə və kitab yazmışdır. Bu əsərlərdə onun vətəndaşlıq anlayışı və vətəndaşların mənəvi və maddi maraqlarının qorunması ilə bağlı fikirləri geniş şəkildə təsvir olunmuşdur.

Heydər Əliyev və ədəbiyyat:

Heydər Əliyev, ədəbiyyat və incəsənətə də böyük diqqət ayırmışdır. O, ədəbiyyatın və sənətin insanların mədəni inkişafına və vətəndaşlıq hisslərinin formalaşmasına necə təsir etdiyini vurğulamışdır. Bu düşüncələr onun öz ədəbi təfəkküründə əksini tapmış və bu, vətəndaşlıq tərbiyəsi ilə bağlı geniş məzmun yaradılmasına imkan vermişdir. Heydər Əliyev öz məntiqinə və faktlara əsaslanaraq deyirdi: “Biz adətən, böyük tariximiz haqqında, xalqlarımızın böyük tarixi mədəniyyəti haqqında danışarkən birinci növbədə onların yaratdıqları bədii əsərlərə, şairlərimizin, yazıçılarımızın əsərlərinə istinad edirik, onları nümunə gətiririk... onlar vətənpərvərlik hisslərini daim gücləndirmişlər” [5, s.88].

Heydər Əliyev və həyat yolu:

Heydər Əliyev öz həyat yolu boyunca vətəndaşlıq və vətəndaşların vəzifələri haqqında dəyişməz fikirlər sərgiləmişdir. Bu fikirlər onun mədəni və siyasi fikirlərinin əsasını təşkil edir və ədəbiyyat yolu ilə geniş auditoriyaya ötürülmüşdür.

Bu nümunələr əsasında görünür ki, Heydər Əliyev vətəndaşlıq tərbiyəsi ilə bağlı mühüm bir canlı nümunədir və onun fikirləri, ideyaları bir sıra ədəbi əsərlərdə əks olunmuşdur.

Ədəbiyyat

1. *Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyevin nitqi. “Azərbaycan” qəzeti. 3 dekabr 2008-ci il.*

2. Aşırlı Ş. *Vətənə sevgi ailədən, məktəbdən başlayır*. Şərq.- 2011.- 19 oktyabr.
3. Ağayev Ə. *Seçilmiş pedaqoji əsərlər: [2 cildə]*. c.1. Bakı: Mütərcim. 472 s.
4. Muxtarova N. *Heydər Əliyevin milli vətənpərvərlik elmi konsepsiyası*. Yeni Azərbaycan qəzeti.- 2013.
5. *Heydər Əliyev və Azərbaycançılıq*. Şərq-Qərb mətbəəsi. Bakı - 2009.138 s. s.88.
6. Zülfiyyə Ş. *Şəxsiyyətin sosiallaşması vətəndaşlıq tərbiyəsi kontekstində*. "Azərbaycan məktəbi" -2022, №3, 218 s.

F.T.Bayramova
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
firengizbayramova@mail.ru

XÜSUSİ QAYĞIYA EHTİYACI OLAN UŞAQLARA GÖSTƏRİLƏN XİDMƏT ÜZRƏ DÜNYA TƏCRÜBƏSİ VƏ AZƏRBAYCANDA HAZIRKI VƏZİYYƏT

Xülasə

Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlar ailələrindən və ya ətraflarından kifayət qədər sevgi, diqqət və qayğı ala bilməyən uşaqlardır. Bu uşaqlar emosional dəstəkdən və təhlükəsiz mühitdən məhrum ola bilərlər. Bu uşaqlara dəstək verməklə cəmiyyət onların sağlam böyüməsinə və inkişafına töhfə verə bilər. Sosial xidmət təşkilatları və xeyriyyə təşkilatları yardım və reabilitasiya xidmətləri göstərərək bu uşaqların həyatına müsbət təsir göstərə bilər. Valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqlar bioloji ana və ya ata qayğısından məhrum olan uşaqlardır. Bu, ailə problemləri, ölüm, sui-istifadə və ya tərkdilmə kimi səbəblərlə bağlı ola bilər. Bu uşaqlar sosial xidmət müəssisələri, himayədar ailələr və ya uşaq evləri kimi yerlərdə himayə altına alınirlar. Valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqlar emosional və psixososial çətinliklərlə üzləşə bilərlər. Onlar üçün sağlam mühit yaratmaq və onların təhsil, sağlamlıq və emosional ehtiyaclarına uyğun dəstək vermək vacibdir. Cəmiyyətin bu uşaqlara qarşı həssaslığı və köməyi onların müsbət gələcək qurmalarına kömək edə bilər.

МИРОВОЙ ОПЫТ ОКАЗАНИЯ УСЛУГ ДЕТЯ, НУЖДАЮЩИМСЯ В ОСОБОЙ ЗАБОТЕ, И ТЕКУЩАЯ СИТУАЦИЯ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

Резюме

Дети, нуждающиеся в уходе, – это дети, которые не получают достаточно любви, внимания и заботы со стороны своих семей или окружения. Этим детям может не хватать эмоциональной поддержки и безопасной среды. Поддерживая этих детей, общество может способствовать их здоровому росту и развитию. Организации социального обслуживания и благотворительные организации могут положительно повлиять на жизнь этих детей, предоставляя услуги по оказанию помощи и реабилитации. Дети, лишённые родительской опеки, – это дети, лишённые опеки биологической матери или отца. Это может быть связано с такими причинами, как семейные проблемы, смерть, жестокое обращение или отказ. О таких детях заботятся в таких местах, как учреждения социального обслуживания, приемные семьи или детские дома. Дети, лишённые родительской опеки, могут испытывать эмоциональные и психосоциальные трудности. Важно создать для них здоровую окружающую среду и обеспечить соответствующую поддержку их образовательных, медицинских и эмоциональных потребностей.

Чувствительность общества и помощь этим детям могут помочь им построить позитивное будущее.

THE WORLD EXPERIENCE OF SERVICES PROVIDED TO CHILDREN IN NEED OF SPECIAL CARE AND THE CURRENT SITUATION IN AZERBAIJAN

Summary

Children who need care are children who do not receive enough love, attention and care from their families or their environment. These children may lack emotional support and a safe environment. By supporting these children, society can contribute to their healthy growth and development. Social service organizations and charities can positively impact the lives of these children by providing relief and rehabilitation services. Children deprived of parental care are children deprived of the care of a biological mother or father. This can be due to reasons such as family problems, death, abuse or abandonment. These children are cared for in places such as social service institutions, foster families or orphanages. Children deprived of parental care may experience emotional and psychosocial difficulties. It is important to create a healthy environment for them and provide appropriate support for their educational, health and emotional needs. Society's sensitivity and help to these children can help them build a positive future.

Açar sözlər: valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqlar, qoruyucu ailə, övladlığa götürmə, sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlar, təşkilatlar

Ключевые слова: дети, лишенные родительской опеки, приемная семья, усыновление, дети-инвалиды, организации

Key words: children deprived of parental care, foster family, adoption, children with disabilities, organizations

Qayğıya ehtiyacı olan uşaq dedikdə fiziki, əqli baxımdan problemi olan şəxsi təhlükəsizliyi qorunmayan, ana, ata və ya hər ikisi tərəfindən tərk edilmiş, valideynlər tərəfindən laqeyd münasibət göstərilən, bir sıra ictimai təhlükə (dilənçilik, spirtli içkilər və ya narkotik maddələrdən istifadə) altında olan uşaqlar nəzərdə tutulur. Dünyada qayğıya ehtiyacı olan uşaqlara göstərilən xidmətlər dəyişmə prosesindən keçmişdir və bu proses hələ də davam etməkdədir. Uşaqların rifahının təşkil edilməsi üçün bir sıra fərqli metodlardan istifadə edilir. Buraya uşaqların öz ailələrinin yanında qalmaları ilə, onlara maddi, psixoloji və sosial dəstəyin göstərilməsi, uşağın qoruyucu ailəyə verilməsi, qohumları tərəfindən uşağın himayə olunması, övladlığa götürmə və hər hansısa bir qurum tərəfindən himayə olunması aid edilir. Ümumi dünya təcrübəsinə nəzər saldıqda uşaqların himayə olunması ölkənin sosial-iqtisadi vəziyyəti və həmin cəmiyyətin adət-ənənəsinə görə dəyişir. İlk dövrlərdə uşaqlara göstərilən xidmətlər könüllülər tərəfindən həyata keçirilmişdir, daha

sonra bu xidmətlər peşəkar qayğı ilə institutlaşmağa başlamışdır. Köhnə tarixi inkişafa malik olan institusional qayğı modeli, eyni zamanda sosial müdafiyyə ehtiyacı olan uşaqlara göstərilən xidmətlər bir çox ölkədə müxtəlif mərhələlərdən keçmişdir. Məsələn, inkişaf etmiş ölkələrdən olan İngiltərə və Amerikada valideyn himayəsindən məhrum olan, həmçinin qayğıya ehtiyacı olan uşaqlara göstərilən xidmətin inkişafından danışıla bilərik. İlk dəfə olaraq Amerikada Qayğıya ehtiyacı olan uşaqlarla bağlı 1909-cu ildə “Ağ Ev Konfransı” keçirilmişdir. Konfransda uşaqlara qarşı laqeyd münasibətin, onlara qarşı zorakılığın göstərilməsi, həmçinin ailənin uşağa tərbiyyə verə bilməməsinin təhlükə yaratdığı müzakirə olunmuşdur [6]. Nəticə etibarlı ilə, uşaqların himayədar ailələrə verilməsi və institusional qayğı göstərilməsi üçün uşaq rifahı bölmələri yaradılmışdır. Bu bölmələrə çətin həyat şəraitində olan uşaqlara iqtisadi yardımın göstərilməsi, ailəsi olmayan uşaqların övladlığa götürmə xidmətlərinin həyata keçirilməsi, uşaqların uşaq evlərinə yerləşdirilməsi və s. kimi vəzifələr qoyulmuşdur. Amerika qayğı modeli uşaqlara göstərilən xidmətlərin müxtəlifliyinə görə bir-birindən fərqlənir. Məsələn:

- 1) Baxımsız uşaqların mühafizəsi və qayğısı ilə bağlı yaradılmış müəssisələr;
- 2) Qanun pozuntusuna yol vermiş uşaq və gənclər üçün müalicə məktəbləri;
- 3) Psixi xəstəlikləri olan uşaqlara xidmətin göstərilməsi üçün yaradılmış müəssisələr;
- 4) Fiziki qüsurlu uşaqlar üçün müəssisələr və s.

Qeyd etdiyimiz qurumlarda kiçik və böyük qruplar təşkil olunur. Kiçik qruplarda maksimal olaraq 10 nəfərə, böyük qruplarda isə 100 nəfərə xidmət göstərilir. Bu gün Amerikada hər on min uşaqdan 75-i dövlətin himayəsi altındadır.

İngiltərədə qayğıya ehtiyacı olan uşaqlar üçün göstərilən xidmətlərin inkişafı Amerikadakı inkişafı paralel olaraq getmişdir. İngiltərədə qayğıya ehtiyacı olan uşaqlar üçün xidmətlər Birinci Dünya Mühəribəsindən sonra sürətlə inkişaf etməyə başlamışdır. Uşaqlara qayğı sistemi regional və mərkəzi hökumət departamentləri arasında bölüşdürülmüş, könüllü icmalar isə bu işə öz töhvələrini vermişlər. İngiltərədə 2002-ci ildə uşaqların müdafiəsi və rifahının yaxşılaşdırılması ilə bağlı “Uşaq müdafiə sistemi” adı altında müxtəlif hüquqi tənzimləmələr edilərək təhsil qanunu yaradılmışdır. Bu təhsil qanunu ilə uşaqların müdafiəsində məktəblərin əhəmiyyətli rolu nəzərdən keçirilmiş və məktəblərə yeni vəzifələr qoyulmuşdur. Bu vəzifələr aşağıdakılardır [6]:

1. Təhlükəsizliyin təmin edilməsi: uşağın baxımsızlıqdan, zorakılıqdan və cinsi istismardan qorunması.

2. Sağlamlıq: Sağlam həyat tərzinin təmin edilməsi, qeyri-qanuni maddə istifadəsinin qarşısının alınması.

3. Uğur: Zəruri bacarıqların inkişafı, məktəbə hazırlıq, məktəbə davamiyyət.

4. İqtisadi rifah: Həyatda öz potensialını reallaşdırmağa mane olan iqtisadi mənfi halların qarşısının alınması, gələcək iş hazırlığı məsələlərində dəstək olmaq, iş həyatına hazırlamaq, lazımı tədris materialları ilə təmin etmək.

Azərbaycanda sağlamlıq imkanları məhdud olan, həmçinin xüsusi qayğıya ehtiyacı olan və baxımsız uşaqların sosial adaptasiyası ölkədə uğurla həyata keçirilən sosial müdafiə siyasətinin əsas istiqamətlərindən birini təşkil edir. Bu siyasətə uyğun olaraq, Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi tərəfindən xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi məqsədi ilə tədbirlər həyata keçirilir. Nazirliyin sifarişləri əsasında şəhər və rayonlar günərzi qayğı mərkəzləri, icma əsaslı sosial reabilitasiya mərkəzləri, autizm və daun sindromlu uşaqlar üçün psixoloji yardım mərkəzi, eşitmə və nitq qabiliyyəti zəif olan uşaqlar və görmə imkanları məhdud uşaqlar üçün sosial reabilitasiya mərkəzləri fəaliyyət göstərir. Azərbaycan hökuməti ölkəmizdə fəaliyyət göstərən beynəlxalq təşkilatların dəstəyi ilə də qayğıya ehtiyacı olan uşaqların problemlərinin həll edilməsi üzrə mühüm tədbirlər görür. Belə qayğıya ehtiyacı olanlardan biri valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqlar hesab olunur. Bu kateqoriyadan olan uşaqların müdafiəsini təşkil etmək üçün Azərbaycan Respublikasının “Valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların sosial müdafiəsi haqqında” qanun qəbul edilib.

Ümumilikdə dünyada xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların inkişafı, həmçinin cəmiyyətə inteqrasiyası ilə bağlı müxtəlif proqramlar hazırlanır, layihələr həyata keçirilir. Azərbaycan hökuməti də xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların müdafiə edilməsi istiqamətində digər ölkələrin təcrübəsindən yararlanır.

Xarici təcrübədə “Aktiv terapiya”, “İcma Əsaslı Reabilitasiya” kimi proqramlar tətbiq edilir. Bu proqramlar xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlar üçün imkanların bərabərləşdirilməsi, onların reabilitasiyası və sosial inteqrasiyasının təmin edilməsi məqsədi daşıyır. Proqram çərçivəsində müvafiq təhsil, səhiyyə və s. kimi məsələlərin icrası mütəxəssislər, onların ailələri, yaşadıkları icmalar tərəfindən həyata keçirilir.

“Azərbaycana Birgə Yardım Təşkilatı” tərəfindən adıçəkilən proqram Azərbaycana gətirilmiş və yerli şəraitə uyğunlaşdırılmışdır [6]. Qeyd etdiyimiz təşkilat 1998-ci ildə yaradılmış, xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların sağlamlığı və təhsilin diqqət mərkəzində olması üçün sosial həyatın inkişafı məqsədilə yaradılmışdır.

Bu mərkəzlərdə müasir reabilitasiya metodlarından istifadə edilməklə, sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların reabilitasiyası həyata keçirilir, həmçinin onların cəmiyyətə inteqrasiyası həyata keçirilir. Əlavə olaraq, ailə və icma da sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlar barədə məlumatlandırılır və bunun nəticəsində də cəmiyyətin diqqəti sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqlar üçün bərabər imkanların yaradılmasına yönəldilir.

Burada ailənin daima uşağa qayğı göstərən nümayəndəsi gündəlik prosesə cəlb olunmaqla yanaşı, uşağın problemi və ehtiyacları (dayaq-hərəkəti problemi olan uşağın iş zamanı düzgün vəziyyətdə oturma qaydaları, xüsusi avadanlıqlar, uşağın bir yerdən başqa yerə daşınması qaydaları və s.), valideyn və ya uşağa qayğı göstərən şəxs tərəfindən ev şəraitində aparıla biləcək reabilitasiya üsulları barədə, həmçinin uşaq inkişafı, müvəkkillik, uşaq hüquqları, biznes planlaşdırılması mövzularında təlimləndirilir. Valideynlərin bilik və bacarıqlarının belə artırılması əlilliyi olan uşağın uzunmüddətli ehtiyac duyduğu reabilitasiya prosesinin davamlı və daha effektiv olmasına şərait yaratmaqla bərabər valideynlərin özünəinam hissələrini, məsuliyyətlərini artırır.

“İcma Əsaslı Reabilitasiya” proqramı sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqlar və onların ailələri üçün vacib hesab olunur [7]. Bununla yanaşı, o, həm də ölkəmiz üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir. Sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqlar üçün göstərilən bu xidmətlər yalnız bir sıra regionlarda uşaq bərpa mərkəzlərində həyata keçirilir və bu da digər bölgələrdə yaşayan şəxslər üçün əlverişli hesab edilmir [6]. Bu bərpa mərkəzləri böyük maliyyə vəsaiti tələb edir ki, bu da həmçinin büdcə baxımından dövlətə sərf etmir [7]. Bunun əvəzində hər bir regionda kiçik bərpa mərkəzləri yaradılsa, həm büdcə baxımından dövlətə sərf edər, həm də hər kəsə rahat bir şəkildə əlçatanlığı təmin etmiş olar.

Nəticə

Qayğıya ehtiyacı olan uşaqlar sağlamlığı, tərbiyəsi və psixoloji inkişafı üçün əhəmiyyətli dəstəyə ehtiyac duyurlar. Onlar üçün anlayış və münasib şərait təmin etmək çox vacibdir. Həmçinin qayğıya ehtiyacı olan uşaqlar üçün effektiv nəticələr əldə etmək üçün ictimai tərəfdaşlıq, təhsil imkanları və sağlamlıq xidmətlərinin artırılması əhəmiyyətli hesab edilir. Sosial təminat proqramları və psixoloji dəstək uşaqların bütün tərəflərlə birgə çalışaraq sağlam inkişaf etmələrini təmin edə bilər. Valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqlara qanuni kimi təyin edilmiş bir şəxsin himayəsində olmaları önəmlidir. Dövlət qurumları və təşkilatlar tərəfindən göstərilən sosial xidmətlər bu kateqoriyadan olan uşaqların möhkəmlənməsində xüsusi rol oynayırlar. Azərbaycanda sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqlar üçün təhsil, tərbiyə və tibbi ehtiyaclarının qarşılınması üçün reabilitasiya mərkəzləri yaradılmışdır. Bu mərkəzlər uşaqların müstəqil formada həyatlarını davam etdirmələrinə və

cəmiyyətdə daha aktiv şəkildə iştirak etməyə nail olmağa kömək edir. Bununla birlikdə, daha geniş çaplı təminat və tədbirlərlə, sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqların inkişafı və integrasiyasında daha böyük nailiyyət əldə etmək mümkündür.

Ədəbiyyat

1. *Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı-ASPB. (2015). Türkiye’de sosyal hizmet ve yardımların yeniden organizasyonu. T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Araştırma ve Politika Serisi, 21, Nisan, Ankara.*
2. *Akyüz, E. (1988). Medeni kanun ile sosyal hizmetler ve çocuk esirgeme kanunu açısından korunmaya muhtaç çocuklar. Ankara Üniversitesi, EğitimBilimleri Fakültesi Dergisi, 20(1-2), 409-420.*
3. *B. L., Child Welfare: Policies and Practice. America: McGraw-Hill BookCompany, America1 961.*
4. *ÇAVUŞOĞLU, T., Sosyal Hizmetlerin Yakın Tarihinden Sayfalar: Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu Yaprakları 1917 1983, SABEV Yayınları No:9, Ankara 2005.*
5. *Department For Education-DfE. (2018). Children looked after in England (including adoption), year ending 31 march 2018. National Statistics 15 November, Crown Copyright, The National Archives, Kew, London.*
6. *H., Cumhuriyet’in Çocuk Refahı Politikasını Yapılandıran Bir Sivil Toplum Örgütü: Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu (1921-1981)”. Fişek Enstitüsü Çalışan Çocuklar Bilim ve Eylem Merkezi Vakfı Yayını, Ankara 2005.*
7. <http://anl.az/download/megale/express/2015/sentyabr/11.htm>
8. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1111694>
9. *M. P. The Social Service of Modern England, Routhedge&Kegan Paul cxd, London1965.*
10. *P., Exploration into Child Care. Kathleen Jones(Ed), Northumberland PresLtd., London 1971.*

Z.N.Mikayılızadə
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
ayenizehra@gmail.com

PEDAQOJI PROSESİN SƏMƏRƏLİLİYİN ARTIRILMASINDA MÜƏLLİMLƏRLƏ APARILAN İTERAKTİV İŞ ÜSULLARI

Xülasə

Müasir təhsil sistemində baş verən dəyişikliklər müəllimin təkmilləşməsini, peşəkarlığının yüksəlməsini tələb edir. Çünki yalnız müstəqil düşünən, öz fəaliyyətinin nəticələrini əvvəlcədən görə bilən, təhsil prosesini modelləşdirən müəllim qarşıya qoyulmuş məqsədə çatmağın qarantı ola bilər. Dünya ölkələrinin uğurlu təcrübəsi, müasir yanaşmalar nəzərə alınaraq ümumtəhsil müəssisələrinə göstərilən metodik xidmətin, mentorluq dəstəyinin məzmunu və təşkilatı struktur formasının yeniləşdirilməsi, bu sahədə daha səmərəli modelin yaradılması istiqamətində addımlar atılıb. Pedaqoji prosesin səmərəliliyinin artırılmasında müəllimlərlə birləşmə interaktiv iş üsulları, təlim metodlarını daha effektiv və gücləndirici hala gətirmək üçün mühüm bir rol oynayır. İnteraktiv təlim metodları müəyyən aktiv iştirakını təmin edir və onların öyrənmə prosesində daha aktiv, təsirlidir. Bu üsulların əsas prinsipləri müəllimlərin müxtəlif interaktiv dərslərindən faydalanması ilə əlaqədardır. Bu canlı şəraitdə və ya onlayn mühitdə olabildiyincə müxtəlif interaktiv alətlər, oyunlar, təcrübələr və digər təlim metodlarının tətbiqi ilə mümkündür. İnteraktiv iş üsulları, onun özünü daha aktiv şəkildə ifadələri və digərləri ilə birgə işləməsini təmin edir. Bu, təlim prosesini daha maraqlı, təşvişli və təsirli edir. Müəllimlər, öyrənməyə maraq göstərməni təşvik etmək, müəyyən tədqiqat və məənəviyyatını əldə etmək üçün müxtəlif interaktivlərdən istifadə edilə bilər.

МЕТОДЫ ИНТЕРАКТИВНОЙ РАБОТЫ С УЧИТЕЛЯМИ В ПОВЫШЕНИИ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ПРОЦЕССА

Резюме

Изменения, происходящие в современной системе образования, требуют совершенствования и профессионального развития педагога. Потому что только педагог, который мыслит самостоятельно, умеет предвидеть результаты своей деятельности, моделировать учебный процесс, может быть гарантией достижения поставленной цели. С учетом успешного опыта стран мира, современных подходов предприняты шаги в направлении обновления содержания и организационной структуры методического обслуживания общеобразовательных учреждений, наставнической поддержки, создания более эффективной модели в это поле. В повышении эффективности педагогического процесса сотрудничество с педагогами играет важную роль, делая

интерактивные методы работы, методы обучения более эффективными и расширяющими возможности. Интерактивные методы обучения обеспечивают определенную активность участия и являются более активными и эффективными в процессе обучения. Основные принципы этих методов связаны с использованием преподавателями различных интерактивных методов обучения. Это возможно за счет применения различных интерактивных инструментов, игр, экспериментов и других методов обучения, желательно в живой среде или онлайн-среде. Интерактивные методы работы позволяют ему более активно проявлять себя и работать вместе с другими. Это делает процесс обучения более интересным, увлекательным и эффективным. Учителя могут использовать различные интерактивные материалы, чтобы стимулировать интерес к обучению, улучшить исследовательскую деятельность и поднять моральный дух.

METHODS OF INTERACTIVE WORK WITH TEACHERS IN INCREASING THE EFFICIENCY OF THE PEDAGOGICAL PROCESS

Summary

The changes occurring in the modern education system require the teacher's improvement and professional development. Because only a teacher who thinks independently, can foresee the results of his activity, and models the educational process can be a guarantee of achieving the set goal. Taking into account the successful experience of the countries of the world, modern approaches, steps have been taken in the direction of updating the content and organizational structure of the methodical service provided to general education institutions, mentoring support, and creating a more efficient model in this field. In increasing the efficiency of the pedagogical process, cooperation with teachers plays an important role in making interactive work methods, teaching methods more effective and empowering. Interactive learning methods provide a certain active participation and are more active and effective in their learning process. The main principles of these methods are related to the teachers' use of different interactive teaching methods. This is possible through the application of various interactive tools, games, experiments and other learning methods, preferably in a live environment or online environment. Interactive work methods allow him to express himself more actively and work together with others. This makes the learning process more interesting, exciting and effective. Teachers can use different interactives to encourage interest in learning, to get some research and morale.

Açar sözlər: *interaktiv, metod, forma, iş üsulu, metodik iş*

Ключевые слова: *интерактивный, метод, форма, метод работы, методическая работа*

Key words: *interactive, method, form, work method, methodical work*

Giriş

Təhsil təşkilatında metodik iş, son məqsədlərinə uyğun olaraq, təhsil prosesinin keyfiyyətini və səmərəliliyini yüksəltməyə, uşaqların müəyyən bir təhsil, tərbiyə və inkişaf səviyyəsinə nail olmağa yönəlmiş sistem və ya fəaliyyətdir. Müasir təhsil ocaqlarında pedaqoji proses subyektivlik, dialoqluq, insanpərvərlik və humanitarlıq ideyalarına, sağlamlıq, mədəniyyət, təbiət, sosiallıq prinsiplərinə yönəlmiş və uşağın fərdi potensialının inkişafında müşayiət olunan, daxili imkanlarının zənginləşdirilməsində təsir göstərən bir prosesdir. Müasir müəllim müasir təhsil sisteminin iki aparıcı paradigmasının birgə mövcudluğu şəraitində işləməlidir:

- Bilik mərkəzli (ənənəvi təhsil sistemi tətbiq olunur);
- Antroposentrik (şəxsiyyətyönümlü təhsil sistemi həyata keçirilir).

Ümumtəhsil məktəblərində müəllimlərin peşəkar səriştəsinin artırılmasında təhsil müəssisəsinin metodik işi, yəni metodik iş formalarının təşkili, ənənəvi metodiki iş formalarından və aktiv formalardan istifadənin səmərəliliyi böyük rol oynayır. Bu, ənənəvi metodlar və aktiv formaların effektiv şəkildə tətbiqi ilə əldə olunur. Pedaqoji fəaliyyət müəllimin yaradıcı qabiliyyətlərini inkişaf etdirməyə yönəldilmişdir, bu da təşəbbüskarlıq, diqqət, müşahidə, yaradıcılıq, və intuisiyanın dəstəklənməsini özündə təzahür edir. Müəllimlərin yaradıcılıq fəaliyyətinin artırılması, qeyri-ənənəvi, interaktiv metod və formaların tətbiqi ilə mümkündür.

“İnteraktiv” təlim - təlim prosesini konkret məqsədlər nəzərdə tutularaq təşkil edir və tələbənin özünü müvəffəqiyyətlə ifadə etdiyi rahat təlim şəraitləri yaratmağa çalışır ki, bu da təlim prosesinin effektivliyini artırır. İnteraktiv təlim təhsil prosesində iştirakçılar arasında dialoq formasına əsaslanan öyrənmə metodudur, bu zaman ərzində tələbələr birlikdə fəaliyyət bacarıqlarını inkişaf etdirirlər. Bu metodda iştirakçıların davranışlarını dəyişdirmək məqsədi ilə interaktiv üsullardan və oyunlardan istifadə edilir. İştirakçılar həm öz, həm də digər insanların reaksiyalarını təhlil edərək öz davranışlarını dəyişir və yeni fəaliyyət normallarını bilərək mənimsəyirlər. Bu da interaktiv təhsil prosesinin əsaslarını təşkil edir. İnteraktiv prosesin təşkilinin aparıcı prinsipləri bunlardır: zehni fəaliyyət; məna yaratma; seçim azadlığı; əks etdirmə.

Müxtəlif zehni əməliyyatların, məsələn, analiz, sintez, müqayisə, ümumiləşdirmə, təsnifat, abstraksiya və s. iştirakçılar tərəfindən icra edilməsi, pedaqoji prosesdə müasir təhsil texnologiyalarından istifadəsi, pedaqoji prosesin iştirakçıları arasında əqli fəaliyyətin nəticələrinin mübadiləsi zehni fəaliyyəti işə salan mexanizmlərdir. Məna yaratma məqsədi zənginləşmə, yeni fərdi dərkətmə təcrübəsinin yaranması, fərdi şüurun sərhədlərinin genişlənməsidir. Dialoq zamanı müəllimlər eşitdikləri məlumatların və şəraitin təhlili əsasında tənqidi düşünmək, əsaslandırmaq, mübahisəli problemləri həll etmək bacarığını inkişaf etdirirlər. Müəllimlər alternativ fikirləri ölçməyi,

düşünülmüş qərarlar qəbul etməyi, fikirlərini düzgün ifadə etməyi, müzakirələrdə iştirak etməyi, həmkarları ilə peşəkar ünsiyyət qurmağı öyrənirlər. Müəllimlər digər insanların fikirlərinə hörmət, başqalarını dinləmək, əsaslandırılmış nəticələr çıxarmaq bacarığını inkişaf etdirirlər. Bunun üçün peşə birliklərinin siniflərində müxtəlif formalar təşkil edilir - fərdi, alt qrup, qoşa, rollu oyunlardan istifadə olunur, müxtəlif mənbələrdən sənədlər və məlumatlar təhlil edilir. İnteraktiv təlimin hansı formaları var? Gəlin onlardan bəzilərinə nəzər salaq.

Qrup qarşılıqlı əlaqəsinin ən sadə forması “böyük dairə”dir. İş üç mərhələdə aparılır:

- Birinci mərhələ - müəllimlər böyük bir dairədə oturlar. Problemi lider yaradır.

- İkinci mərhələ - müəyyən bir müddət üçün (təxminən 10 dəqiqə), hər bir iştirakçı fərdi olaraq problemin həlli üçün təklif olunan tədbirləri öz vərəqinə yazır.

- Üçüncü mərhələ - dairədə hər bir müəllim öz təkliflərini oxuyur, qalanları səssizcə dinləyir; yol boyu hər bir bənd üzrə səsvermə aparılır - ümumi qərara daxil edilib-edilməməsi söhbətin gedişində lövhədə qeyd olunur.

Problemin və ya onun komponentlərinin həlli yollarını tez müəyyən etmək mümkün olduqda “böyük dairə” texnikasından ən yaxşı şəkildə istifadə olunur. Bu formadan istifadə edərək, məsələn, təlimatlar, qaydalar, yerli və ya normativ hüquqi aktlar hazırlaya bilərsiniz. “Dəyirmi masa” - müzakirə olunan məsələ ilə bağlı iştirakçıların ümumi rəyini və mövqeyini formalaşdırmaq məqsədi ilə keçirilir. Adətən müzakirə olunan problemin 1-3 məsələsi üzərində düşünülür. Dəyirmi Masa keçirərkən otağın dizaynına diqqət yetirmək vacibdir. Məsələn, masaları otağın perimetri ətrafında yerləşdirmək məsləhətdir. Dəyirmi masanın aparıcısı öz yerini müəyyən edir ki, bütün iştirakçıları görə bilsin. Burada dəvət olunmuş mütəxəssislər, idarə və s. də ola bilər. İş zamanı problemin hər bir məsələsi ayrıca müzakirə olunur. Söz problem üzərində işləmək təcrübəsi olan müəllimlərə verilir. Təqdimatçı hər bir məsələnin müzakirəsinin nəticələrini ümumiləşdirir. Sonda iradları, əlavələri və düzəlişləri nəzərə alaraq ümumi mövqenin variantını təklif edir.

“Sual-cavab axşamları” - tədbirin təyin olunduğu tarixdən bir ay əvvəl müəllimlər bu dövrdə hansı təhsil, tərbiyə, metodika və inkişaf məsələlərinin daha çox aktual olduğu barədə düşünməyə dəvət olunur. İştirakçılar hansı suallara özləri cavab verə biləcəkləri və hansı sualların ekspert izahı tələb olunduğuna qərar verirlər. Bəzi məsələlərdə siz peşəkar birliyin iştirakçılarını öz iş təcrübələrini bölüşməyə dəvət edə bilərsiniz. Müəllimlər tərəfindən verilən bir qrup sualın aid olduğu hər bir problem mümkün qədər dolğun şəkildə açılır. Müəllimlər problemin nəzəri əsaslarını, onun həlli yollarını, işin təşkili formalarını, işin üsul və üsullarını və s. aydın başa düşməlidirlər.

“İşgüzar oyun” o zaman təsirli olur ki, müəllimlər oyunda əks olunan problem haqqında kifayət qədər biliyə malik olsunlar. İşgüzar oyun bir çox ilkin işi əhatə edir, burada müəllimlər müxtəlif formalar, üsullar və vasitələr vasitəsilə lazımı bilikləri əldə edirlər: vizual təbliğat, tematik sərgilər, məsləhətlər, söhbətlər, müzakirələr. Əgər belə ilkin işlər aparılmayıbsa, problemlə bağlı əldə edilmiş biliklərin möhkəmləndirilməsinə həsr olunmuş tədbir çərçivəsində işgüzar oyun planlaşdırmaq məsləhətdir. Problemlə bağlı suallar və ya 2-3 pedaqoji situasiya olan kartlar əvvəlcədən hazırlanır. Müəllimlər istəklərinə uyğun olaraq masalarda əyləşirlər və beləliklə, iştirakçıların komandaları dərhal müəyyən edilir. Komandalardan biri - ekspert hakimlər - təklif olunan problem üzrə ən səriştəli müəllimlərdir. Hər komandaya bir kart verilir və tapşırıq üzərində işləyərkən komandanın ümumi nəticəsini elan edəcək bir kapitan seçilir. Komandalara həll hazırlamaq üçün vaxt verilir, sonra cavablar dinlənilir. Cavabların sırası kapitanların püşkatması ilə müəyyən edilir. Oyunun sonunda qalib komanda ən yaxşı cavab üçün müəyyən edilir. İşgüzar oyunlar aşağıdakı növlərə aiddir:

- Təqlid - burada kopyalama aparılır, sonra təhlil aparılır;
- Xüsusi idarəetmə funksiyalarının təkrar istehsal olunduğu idarəedici;
- Elmi-tədqiqat işi ilə bağlı tədqiqatlar - burada konkret sahələr üzrə metodlar oyun forması vasitəsilə öyrənilir;
- Təşkilatçı və aktiv - bu oyunların iştirakçıları müəyyən bir mövzuda fəaliyyətin erkən naməlum məzmununu simulyasiya edirlər.
- Məşq oyunları - bunlar müəyyən bacarıqları gücləndirən məşqlərdir;
- Öz layihəsini, bəzi hərəkətlərin alqoritmini, fəaliyyət planını tərtib etdiyi və təklif olunan layihəni müdafiə etdiyi proyektiv oyunlar. Proyektiv oyunlara misal olaraq mövzu ola bilər: “Müəllimlərin yekun iclasını necə keçirmək olar?” (yaxud valideyn iclası, praktiki seminar və s.).

İşgüzar oyunu təşkil edərkən və keçirərkən oyun rəhbərinin rolu fərqlidir - oyundan əvvəl o, təlimatçı, oyun zamanı məsləhətçi, son mərhələdə isə müzakirə rəhbəridir. Oyunun əsas məqsədi tədris prosesinin canlı simulyasiyası, müəllimlərin konkret praktiki bacarıqlarının formalaşdırılması, məzmunun yenilənməsinə daha tez uyğunlaşması, onların marağının və özünü inkişaf mədəniyyətinin formalaşdırılmasıdır. Bu zaman oyunun təşkili və keçirilməsi prosesini 4 mərhələyə bölmək olar:

1. Oyun dizaynı: oyunun ümumi məqsədini və iştirakçılar üçün şəxsi məqsədləri aydın şəkildə formalaşdırmaq; oyunun ümumi qaydalarını inkişaf etdirmək;

2. Konkret didaktik məqsədin həyata keçirilməsi ilə konkret oyunun təşkilatı hazırlanması: lider iştirakçılara oyunun mənasını izah edir, onları ümumi proqram və qaydalarla tanış edir, rolları bölüşdürür və ifaçıları üçün onlar tərəfindən həll edilməli olan konkret tapşırıqlar qoyur; oyunun gedişatını

müşahidə edən, simulyasiya edilmiş vəziyyətləri təhlil edən və qiymət verən ekspertlər təyin edilir; oyunun vaxtını, şərtlərini və müddətini müəyyənləşdirir;

3. Oyunun gedişatı;

4. Ümumilikdə, oyunun ətraflı təhlili: oyunun ümumi qiymətləndirilməsi, ətraflı təhlil, məqsəd və vəzifələrin həyata keçirilməsi, uğurlu və zəif nöqtələr, onların səbəbləri, oyun zamanı müəyyən edilmiş peşəkar bilik və bacarıqların xüsusiyyətləri (ekspertlər tərəfindən oyunun təhlili və qiymətləndirilməsi bura daxildir).

Rəhbər dinləyicilərə işgüzar oyunun məqsədi, məzmunu və aparılması qaydası barədə məlumat verir. O, oyun altqrupları arasında sualları bölüşdürür, hər bir məsələ üzrə oyun qruplarının nümayəndələrinə söz verir və müzakirə olunan məsələ üzrə müzakirələr təşkil edir. Danışmaq üçün oyunun hər bir iştirakçısına 5 dəqiqə vaxt verilir, bu müddət ərzində əsas şey qısa, lakin inandırıcı şəkildə vurğulanmalı, ideya əsaslandırılmalı və müdafiə edilməlidir. Ekspert qrupu iştirakçıların təqdimatları və onların rəyləri əsasında baxılan problem üzrə layihəsini hazırlaya, müzakirə edə və praktik fəaliyyətdə müəllimlərin ümumi mövqelərini müəyyən edə bilər. Ekspert komissiyası çıxışların məzmununun, iştirakçıların fəallığının, işgüzar oyunda alt qrupların çıxışının qiymətləndirilməsi ilə bağlı qərarlarını da bildirir.

İşgüzar (rol oyunu) müəllimlər arasında effektiv qarşılıqlı əlaqə üsuludur. Bu, reallıqda və ya bu və ya digər fəaliyyət növündə mövcud olan, yeni metodoloji bacarıq və üsulların əldə olunduğu münasibətlər sistemlərinin modelləşdirilməsi formasıdır. İşgüzar oyun inkişafı təkmilləşdirmək, ən yaxşı təcrübəni dərk etmək, bir çox pedaqoji vəziyyətlərdə özünü müəllim kimi təsdiq etmək formasıdır. İşgüzar oyunun effektivliyi üçün zəruri şərt bütün müəllimlərin könüllü və maraqlı iştirakı, cavabların açıqlığı, səmimiyyəti və tamlığıdır. Diskussiya tənqidi dialoq, işgüzar mübahisə, problemin sərbəst müzakirəsi, nəzəri və praktiki biliklərin güclü birləşməsidir. Müzakirənin məqsədi dinləyiciləri problemin fəal müzakirəsinə cəlb etməkdir: təcrübə və elm arasında ziddiyyətlərin müəyyən edilməsi; reallığı təhlil etmək üçün nəzəri bilikləri tətbiq etmək vərdislərinə yiyələnmək. İclasın forması nəzəri məsələlərin kollektiv müzakirəsidir. Oyunun metodologiyası bu cürdür:

- müəllimlər problem, situasiya tapşırığı ilə tanış edilir;
- suallar plana uyğun olaraq ardıcıl olaraq müəllimlərə təqdim olunur;
- baxılan problemin mahiyyəti ilə bağlı əks nöqtəyi-nəzərlərin müzakirəsi təşkil edilir;
- yekun, müzakirə yekunlaşdırılır.

Sonda aparıcı auditoriyanın fəallığını və ya passivliyini qeyd edir, müəllimlərin cavablarını qiymətləndirir, lazım gələrsə, yanlış mülahizələri arqumentlərlə təkzib edir, natamam cavabları əlavə edir, müzakirənin nəticələrinə əsasən ümumi nəticə çıxarır və müəllimlərə təşəkkür edir

(müzakirədə iştirak üçün). Təqdimatçının xüsusiyyətləri belə olmalıdır: problemi, müzakirə mövzusunun yaxşı bilən; rəqiblərinin mövqeyini və arqumentlərini əvvəldən öyrənən; söhbətin müzakirə mövzusunda kənara çıxmasına və ya anlayışları əvəz etməsinə imkan verməyən.

“Beyin hücumu (beyin fırtınası)” - müəllimlərin problemlə bağlı kifayət qədər biliyə malik olması şərti ilə keçirilən işgüzar oyundur. Bu, praktiki bacarıqların, yaradıcılığın inkişafına, pedaqoji nəzəriyyə və təcrübənin müəyyən məsələləri üzrə düzgün nöqteyi-nəzərinin inkişafına kömək edən metodik üsullardan biridir. Bu texnika mövzunun işıqlandırılması metodologiyasını müzakirə edərkən, konkret problem üzrə qərar qəbul etmək, üçün əlverişlidir. Menecer suallar üzərində yaxşı düşünməlidir ki, cavablar qısa və lakonik olsun. Cavab-fantaziya, cavab-idraklara üstünlük verilir. Fikirlərin tənqidi və onların qiymətləndirilməsi qadağandır. Beyin hücumunun müddəti 15-30 dəqiqədir. Bunun ardınca səslənən fikirlərin müzakirəsi aparılır. Rəhbər qabaqcıdan suallar hazırlayır, həll olunan problemə uyğun olaraq 2-3 pedaqoji situasiya onlara təklif olunur. Cədvəlləri elə təşkil etmək məsləhətdir ki, 2-3 müəllim komandası fərqlənsin. Hər komanda ümumi cavabı elan edəcək bir kapitanı seçir. Hər komandaya eyni sualları və pedaqoji vəziyyətləri göstərən kartlar verilir. Hazırlıq üçün vaxt verilir. Komandalar eyni suallara cavab verir və eyni vəziyyətləri həll edirlər. İş zamanı bir komanda cavab verir, digəri onu tamamlayır və əksinə. Qalib ən əhatəli cavablar verən və rəqib həmkarlarının cavablarına ən çox əhəmiyyətli əlavələr edən komandadır. Müəllimlərlə ünsiyyətin istənilən forması emosionallığı, mesajların yığcamlığını və eyni zamanda təcrübədən və pedaqoji təcrübədən nümunələrlə təsdiqlənmiş zəruri məlumatlarla doymağı əhatə etməlidir.

Ədəbiyyat

1. Ağayev. Ə., Həsənov. A. *Pedaqogika*. Bakı – 2007.
2. Бельман Г.С., Кулешова Ю.М. *Методическая работа на службе качеству образовательных услуг // Эксперимент и инновации в школе.* – 2012. – № 4.
3. Cabbarov R.H. *Təhsil müəssisələrinin idarə edilməsinin yeni metodları*. Bakı – 2006.
4. Əliyeva. S. *Məktəbin idarə edilməsinin pedaqoji, psixoloji əsasları*. Bakı - 2021. 278 s.
5. Kərimov Y. *Təlim metodları*. Bakı – 2007.

R.A.Tayibova
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
refiqa.tayibova2000@gmail.com

TEKNOLOGİYA FƏNNİNİN TƏDRİSİNDƏ “ELEKTRON TEKNOLOGİYALARI” BÖLMƏSİNİN ÖYRƏNİLMƏSİ ÜSULLARI

Xülasə

Bu məqalədə “Elektron texnologiyaları” bölməsinin məzmun komponentləri, onların öyrənilməsi üsulları haqqında məlumat verilir. Elektrik enerjisi anlayışı və elektrik dövrə elementlərinin şagirdlərə əyani vəsaitlərlə mənimsədilməsi barədə təşəbbüs diqqətə alınıb.

МЕТОДИКА ОБУЧЕНИЯ РАЗДЕЛ «ЭЛЕКТРОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ» В ПРЕПОДАВАНИИ ПРЕДМЕТА «ТЕХНОЛОГИЯ»

Резюме

В данной статье представлена информация о содержательных компонентах раздела «Электронные технологии» и методах их изучения. Учитывалось понятие электрической энергии и инициатива освоения элементов электрической цепи учащимися с помощью наглядных пособий.

METHODS OF LEARNING "ELECTRONIC TECHNOLOGIES" SECTION IN TEACHING THE SUBJECT OF TECHNOLOGY

Summary

This article provides information about the content components of the “Electronic Technologies” section and their study methods. The concept of electricity and the initiative of mastering the elements of the electric circuit to students with visual aids was taken into account.

Açar sözlər: *texnologiya, istehsalat, kurikulum, transformasiya, elektrik dövrəsi, elektrotexnika,*

Ключевые слова: *технология, производство, учебный план, трансформация, электрическая цепь, электротехника*

Key words: *technology, industrial, curriculum, transformation, electrical circuit, electrical engineering*

Azərbaycanda müasir dövrün, sosial-iqtisadi münasibətlərin inkişafı təlim-təhsilin yüksək keyfiyyətdə işlənmiş layihəsini tələb edir. Yüksək səviyyədə təşkil olunmuş təhsil ümumtəhsil müəssisələrinin məzunlarının özlərinin və cəmiyyətin rifahı naminə məsuliyyət daşımağa daim hazır olması qabiliyyətini təmin edir. Bu məqsədə çatmaq üçün təhsil alanların texnoloji təhsili əhəmiyyətli rol oynamalıdır. Azərbaycan ümumtəhsil müəssisələrində uzun illər davam edən şagirdlərin əmək təlimi fənni özündə həm müsbət, həm də mənfi cəhətləri daşıyırdı. Peşə hazırlığı təhsil alanların ehtiyac və meyllərini tamamilə əhatə etmədiyi üçün maraq dairəsindən kənar qalmışdı. Belə ki, onlar öz işlərinin şəxsi və ictimai əhəmiyyətini görmürdülər.

Əmək təliminin təşkilinin ənənəvi forma və üsulları tələbələri onlar üçün ən cəlbedici olan tədqiqat fəaliyyətinə cəlb etmirdi. Kurikulumda “Əmək təlimi” fənninin “Texnologiya” fənni ilə əvəz edilməsi məzmunu təşkil edən müxtəlif materialların emalı üzrə motivasiyadan xilas edəcək yeni məzmun və metodların tətbiqini ön plana çəkmişdir. Hərfi mənasından bildiyimiz qədər, texnologiya sahəsi sənətkarlıq, ustalıq haqqında elm olsa da, təkcə sənətkarlıqla qalmayıb, həm də fəlsəfi, qnoseoloji, psixoloji-pedaqoji kateqoriyaları məzmununda cəmləyən bir elm sahəsidir. Ümumi təhsildən peşə təhsilinə keçidi, fasiləsiz özünü təhsil fəaliyyətini dəstəkləyir. Tələbələrin yaradıcı ruhda inkişafının, tədqiqat və dizayn fəaliyyəti və konstruktiv bacarıqlarının, həmçinin sahibkarlıq və texniki yaradıcılıq qabiliyyətinin formalaşmasına imkan yaradır.

Orta məktəblərin ibtidai sinif səviyyəsində şagirdlərin özünə xidmət fəaliyyətlərini mənimsəməsindən başlayaraq, V-IX sinif şagirdlərinin artıq texnologiyanın əsaslarını və müasir sivilizasiyanın elmi-texniki tərəqqisinin başlıca istiqamətlərini dərk edərək, öz müqəddəratını təyin etmə bacarığına yiyələnirlər.

Texniki yaradıcılıq strukturunda elektron istiqamət olduqca aktualdır. “Elektron texnologiyalar” bölməsi texnoloji təhsilin mürəkkəb bölmələrindən biridir. Belə ki, bu bölmənin başlıca vəzifələrini təhsil alanları elektrotexnika, radioelektronika, elektron avtomatlaşdırma sahələri və onların texniki tətbiq sahələri ilə tanış etmək; biliklərin genişləndirilməsi; fəal yaradıcılıq qabiliyyətlərinin formalaşması və inkişafı, hər hansı bir işə yaradıcı yanaşma, səmərələşdirmə və ixtiraya meyllilik; məlumatlı peşə seçiminə hazırlıq və s. əhatə edir [1, s.2]. Biz bilirik ki, elektrik enerjisi bir çox təbii mineral ehtiyatlar kimi, neft, qaz, kömür kimi təbiətdən qazmaqla əldə edilmir. Elektrik enerjisi istehlaka hazır vəziyyətdə yoxdur, bunun üçündə, insanlar bir sıra məişət və sənaye ehtiyacları üçün elektrik enerjisini istilik, işıq, mexaniki və kimyəvi enerjidən çevirərək almağı öyrənib. Müasir dövrün dərin elektriklişməsi, təhsil alanları, məktəbliləri elektrik elementləri ilə, elektrik hadisələri və elektrik qurğuları, işıqlandırma və istilik cihazları, məişət elektrik avadanlıqları ilə

erkən tanışlığa sövq edir. Məktəblilər ən sadə elektrik sxemləri və cərəyan mənbələri, elektrik lampası, mühərrik, açar, rezistor və s. onların elementləri ilə tanış olur [1, s.3]. Kiçik yaşlarda aşağı sinif şagirdlərinə sadə elektrik dövrəsini, elektrik cihazlarını başa salmaq lazımdır ki, oyuncaqlarının və ya sadə elektrik cihazlarının kiçik nasazlıqlar yarandığı anda onu təmir edə bilsinlər, enerji mənbəyini, lampanı dəyişdirməyi bacarsınlar. Bu bölmənin həmçinin uşaqların koqnitiv bacarıqlarının, marağının, politexniki bilik və bacarıqlarının, həmçinin dünyagörüşünün formalaşmasında, texniki təfəkkürünün inkişaf etməsində olduqca əhəmiyyətli rol daşıyır. Bu bölmənin təşkili zamanı, məktəblilər üçün texnoloji təhsilin mahiyyətini mənimsəmək, doqquzuncu sinifdə “Elektrotexnika” bölməsinin tədrisi üçün müvafiq metodika işləyib hazırlamaq, forma və üsulları, tədris vasitələrini nəzərdən keçirmək lazımdır.

Bütün bu sadalananlar “Elektron texnologiyaları” bölməsinin məzmununda öz əksini tapır. 7-ci və 8-ci sinif “Texnologiya” dərslində yer almış “Elektrotexniki işlər” alt bölməsindən bu biliklər aşılmağa başlanır. Nəhayət 9-cu sinif “Texnologiya” dərslində müvafiq bölmədə elektrik cihaz və avadanlıqların işləmə prinsipləri aydın şəkildə izah edilir. Bu bölmənin tətbiqi, onlarda elektronikaya sabit maraq oyadaraq şagirdlərin dünyagörüşünün, habelə təfəkkürünün inkişafına, koqnitiv bacarıqların formalaşmasına və politexniki biliklərin toplanmasına təkan verir. 21-ci əsr Texnoloji inqilab dövrü olmaqla elmin texniki inkişaf potensialının formalaşmasını vacib qılır. Bu səbəbdən bir çox ölkələrdə məsələn, Böyük Britaniya, Almaniya, Avstriya, ABŞ, İsrail, Çin, İsveç və digər ölkələrin ümumtəhsil müəssisələrində “Texnologiya” tədris fənni öyrədilir. Bu da öz növbəsində sənayeçilər və iş adamları tərəfindən çox uğurla dəstəklənir. “Texnologiya” fənni də təbiət və humanitar elmlər kimi ümumi təhsilin ayrılmaz tərkib hissəsidir. Texnologiya fənni elementləri ümumi təhsilin bünövrəsini təşkil etməklə bir çox funksiyaları həyata keçirir. Bununla belə, elektrik avadanlıqları və gərginlik mənbələri ilə ehtiyatlı olmaq təlimlərini də formalaşdırmaq gərəkdir.

“Elektron texnologiyaları” və “Elektro texniki işlər” bölməsi şagirdlərdə cisimlərin elektricləşməsi, keçiricilər və izolyatorlar, cərəyanın hərəkəti, elektrik dövrənin elementləri və onların birləşmə üsulları, elektrik lampasının dəyişdirilməsi, dövrədə baş vermiş kontakt pozuntusunu müəyyənləşdirmək və onu həll etmək, sadə elektrik sxemlərini yığmaq və s. kimi bilik və bacarıqların aşılmasında mahiyyət daşıyır. Burada elektrik mühəndisliyi bacarıqları əsas etibarilə, intellektual xarakter daşıyır.

Dərsin təşkilində nəzəri məlumatların payı dərsin təxminən 30%-ni əhatə etməlidir. Praktiki iş üçün nəzərdə tutulan avadanlıqlar elə olmalıdır ki, şagirdlər hazır məhsulun birləşdirilməsi və yığılmasını naqillərlə həyat

keçirsin, habelə yük, cərəyan mənbəyi və lampadan, keçiddən ibarət sadə elektrik dövrəsini yığsın. Elektrik elementlərinin öyrənilməsi məqsədilə bir çox metodoloji üsullar vardır ki, bu zaman müxtəlif dəstlərdən istifadə olunur. Şagirdlər ayrı-ayrı keçiricilərdə və sıxaclardan istifadə edərək müstəqil olaraq dövrə elementlərini birləşdirə bilirlər. Belə dəstlərə müvafiq mövzunun tədrisində yer ayrılmalıdır, çünki hər birləşdirici təl sərbəst şəkildə müəyyən ardıcılıqla quraşdırıldığı üçün sadə elektrik dövrləri haqqında əhəmiyyətli fikirlərin formalaşmasında rol oynayır. Həmçinin elektrik elementlərindən də əlavə fizika laboratoriyalarının avadanlıqlarından da istifadə etmək olduqca məqsədəuyğundur [3, s.14].

Elektrik qurğuları və avadanlıqları müasir cəmiyyətin sosial-mədəni həyatında əvəzsiz əhəmiyyət kəsb edir. Elektrik anlayışından və elektrik cərəyanından bəhs edərkən, şagirdlərə onun insan orqanizmi üçün mənfə və bir o qədər də mürəkkəb xüsusiyyətlərini qeyd etmək lazımdır. Bura kimyəvi (qan elektrolizi), termal (müxtəlif qrup yanlıqlar), mexaniki (elektrik şokuna uğrama), ələlxüsus da, insan orqanizminin bioloji tarazlığını sıradan çıxaran bioloji təsiri daxildir [4, s. 5].

Elektrotexnika bölməsinin tədrisində müasir rəqəmsal dövrün əhəmiyyətli istiqamətlərindən olan avtomatlaşdırılmış texnoloji sistemlərin və müəssisələrin elektricləşməsi və inkişaf etməsini qeyd etmək gərəkdir. Mikrokompyuterlərdən istifadə olunan ən yeni sistem, avadanlıq və maşınların, cihazların tətbiqi ilə xalq təsərrüfatının fərqli sferalarında müxtəlif cihaz, alətlərdən səmərəli şəkildə istifadə etməyə imkan yaradır. Elektrotexnika sahəsində enerjinin bir fazalı və üç fazalı transformatorlar vasitəsilə uzun məsafələrə ötürülməsi, güclü generatorların inkişafı, 100-1500 MVt gücə malik turbogeneratorların istilik elektrik stansiyalarında istifadəsi, böyük gücə malik su elektrik generatorları haqqında biliklər təkmilləşdirilərək öyrədilir. Elektrik cihazları funksional təyinatına görə elektrik enerjisi yaradan və istehlakçıya bölünür. Enerji yaradan qurğular elektrik enerjisini istehsal edir. Belə ki, onlar fərqli enerji növlərini-mexaniki, istilik, kimyəvi və şüalanma enerjisini elektrik enerjisinə çevirir. Bunlara həmçinin mənbələr deyilir. İstehlak edən cihazlar isə elektrik enerjisinin müxtəlif növlərə çevrildiyi cihazlardır. Bu cihazlara isə qəbuledicilər deyilir. XIX sinif səviyyəsində elektrotexnika bölməsinin mənimsənilməsi mərhələsinə qədər şagirdlər artıq elektrik dövrəsini təşkil edən elementlərlə və elektrik enerjisi anlayışı ilə tanış olduqlarından, məişət texnikasında istifadə olunan bütün elektron avadanlıqların quruluşu və işləmə prinsiplərini böyük təşəbbüslə mənimsəyirlər. Sadalanan cihazların dərstdə funksional vəzifələrini izah etməklə yanaşı onların multimedia resursları, əyani və laboratoriya vəsaitləri ilə yaxından tanış etmək dərslin məhsuldarlığının yüksəlməsini ehtiva edir.

Mənzil və ofis müəssisələri üçün müvafiq elektrik avadanlıqlarını təşkil etmək, elektrik enerjisi və elektrik şəbəkəsindən düzgün şəkildə istifadə edə bilmək, məişət avadanlıq və cihazlarında, naqillərində meydana çıxan kiçik nasazlıqları aradan qaldıra bilmək üçün hər bir şəxs elektrik mühəndisliyi istiqamətində əsas ilkin bacarıqların mənimsəməlidir. Bütün bunlarla yanaşı, elektrik təhlükəsizliyi qaydalarını yetərinə bilməlidir ki, proses zamanı özünün və ətrafdakıların sağlamlığına zərər verməsin.

Elektrotexnika sahəsinə məxsus bilik və bacarıqlar əsasən avtomatlaşdırma, rabitə və radio və televiziya yayımı, elektrokimya və s. sahəsində müstəqil işləmək üçün əsas fundamental rol oynayır.

“Elektron texnologiyaları” bölməsi Texnologiya fənninin olduqca mürəkkəb və bir o qədər də zəngin bir bölməsidir. Dərslərin təşkili zamanı, şagirdlərin yaş və intellektual səviyyəsi nəzərə alınmaq şərtilə, müxtəlif interaktiv təlim metodlarından və həmçinin keys metodundan istifadə etmək tədrisin əsas məqsəd olaraq önə qoyduğu hədəfə çatmaqda önəm kəsb edir. Şagirdlərin yaradıcı cəhətlərini və elektrik mühəndisliyi istiqamətində potensial bilik və bacarıqlarını ehtiva edir.

Ədəbiyyat

1. <https://cyberleninka.ru/article/n/aktualnye-problemy-tehnologicheskogo-obrazovaniya-shkolnikov-i-podgotovki-uchiteley-tehnologii/viewer>
2. <https://gagarin.studlandia.com/library/6588-metodika-prepodavaniya-podrazdela-elektrotehnika-v-devatom-klasse.html>
3. Афанасьева Н.А., Булат Л.П. *Электротехника и электроника: Учеб. Пособие.* СПб.: СПбГУНУПТ, 2009. 181 с.
4. Аксенова Э.А. *Подготовка старших школьников США к жизни и труду // Школа и производство. - №5. – 2005, с. 12*
5. Бердышев А.В. *Технология в школе: предметно-функциональный подход // Школа и производство №2. – 2002.*

S.K.Mahmudova
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
mahmudovasurayya28@gmail.com

MONİTORİNQIN VƏ QIYMƏTLƏNDİRMƏNİN ƏSAS MƏRHƏLƏLƏRİNİN TƏLİMİN KEYFİYYƏTİNƏ TƏSİRİ

Xülasə

Məqalədə monitorinqin və qiymətləndirmənin əsas mərhələlərinin təlimin keyfiyyətinə təsiri araşdırılmışdır. Monitorinq cəmiyyəti və təhsil sistemini etibarlı, kifayət qədər dolğun və istifadə səviyyəsinə görə fərqləndirilmiş informasiya ilə təmin etmək üçün təlimin keyfiyyətinin ən mühüm xüsusiyyətlərinə dair məlumatların daimi toplanması, onların işlənməsi, təhlili və şərh sistemi kimi başa düşülür. Tədris prosesində qiymətləndirmə müəllim tərəfindən həyata keçirilən və şagirdin fəaliyyətinə yönəlmiş qiymətləndirmənin bütün növləri və formalarıdır. Qiymətləndirmə ümumtəhsil sistemində şagirdin təhsil və sosial fəaliyyəti ilə bağlı çox mühüm rol oynayır.

ВЛИЯНИЕ ОСНОВНЫХ ЭТАПОВ МОНИТОРИНГА И ОЦЕНКИ НА КАЧЕСТВО ОБУЧЕНИЯ

Резюме

В статье исследовано влияние основных этапов мониторинга и оценки на качество обучения. Под мониторингом понимается система постоянного сбора, обработки, анализа и интерпретации данных о важнейших характеристиках качества образования в целях обеспечения общества и системы образования достоверной, достаточно полной и дифференцированной информацией по уровню образования. использовать. Оценивание в процессе обучения – это все виды и формы оценивания, проводимые учителем и направленные на деятельность обучающегося. Оценивание играет очень важную роль в учебной и общественной деятельности учащегося в системе общего образования.

THE EFFECT OF THE MAIN STAGES OF MONITORING AND EVALUATION ON THE QUALITY OF TRAINING

Summary

The effect of the main stages of monitoring and evaluation on the quality of training was investigated in the article. Monitoring is understood as a system of constant collection, processing, analysis and interpretation of data on the most important features of the quality of education in order to provide the society and the educational system with reliable, sufficiently complete and differentiated information according to the level of use. Assessment in the teaching process is all types and forms of assessment carried out by the teacher and aimed at the student's activity.

Assessment plays a very important role in the educational and social activities of the student in the general education system.

Açar sözlər: *monitorinq, qiymətləndirmə, təlim keyfiyyəti, şagird, məktəb*

Ключевые слова: *мониторинг, оценка, качество обучения, ученик, школа*

Key words: *monitoring, assessment, training quality, student, school*

Monitorinq təhsil prosesinin və onun nəticələrinin standartlaşdırılmış müşahidəsidir ki, bu da zamanla obyektin vəziyyətinin tarixini yaratmağa, təlim subyektlərində və təhsil sistemində baş verən dəyişiklikləri kəmiyyətə qiymətləndirməyə, istiqamətləri müəyyənləşdirməyə və proqnozlaşdırmağa imkan verir. Monitorinq sisteminin yaradılmasında əsas məqsəd təlimin keyfiyyətinin yüksəldilməsidir.

Monitorinqin komponentlərinə aşağıdakılar daxildir:

- tədris prosesinin obyektləri və subyektləri;
- təhsilin keyfiyyət göstəriciləri toplusu;
- məlumatların toplanması üçün vasitələr;
- verilənlər bazası;
- məlumatın təhlili, emalı və şərh üsulları;
- məlumatların işlənməsi üçün proqram və vasitələr [2, s.86].

Təhsildə monitorinqin aparıcı funksiyaları bunlardır: informasiya, diaqnostik, müqayisəli və proqnostik. Monitorinqin praktiki tətbiqinin əsas sahəsi müxtəlif üsullarla, o cümlədən birbaşa inzibati müdaxilə ilə həyata keçirilən təlimin keyfiyyətinin idarə edilməsinə informasiya dəstəyidir.

Monitorinq sistemində toplanmış məlumatlardan tədris metodlarında çatışmazlıqlar, kurikulumların nisbətindəki təhriflər, məktəb dərslərinin müəlliflərinin səhv hesablamaları və s. ilə bağlı təhsildə problemlərin müəyyən edilməsi üçün istifadə oluna bilər. Monitorinq məlumatları məktəb rəhbərliyini və müəllimləri öz fəaliyyətlərini təkmilləşdirməyə, tədris prosesinin nəticələrinə görə məsuliyyətin artırılmasına töhfə verməyə sövq edir.

Təhsil sisteminin vəziyyətini təsvir edən statistik məlumatlar təhsil islahatlarının aparılmasının zəruriliyini nümayiş etdirmək, əvvəlki təhsil idarəçiliyinin zəif fəaliyyətinin sübutu kimi xidmət etmək və ya dövldə həyata keçirilən islahatların faydalarını göstərmək üçün istifadə edilə bilər. Monitorinq sistemlərinin bəzi tənqidçiləri iddia edirlər ki, analitiklər təhsildə siyasət məqsədlərindən irəli gələn və təlim nəticələrinə təhsil orqanları tərəfindən mərkəzləşdirilmiş nəzarəti təşviq edən hesabat vermək üçün məlumatları seçirlər.

Məktəb, rayon və ya regional səviyyədə müəyyən edilmiş bəzi standart kəmiyyət meyarları və ya test performans normaları ilə müqayisə edildikdə monitorinq məlumatlarının manipulyasiyası çətinləşir. Hər bir məktəbin göstəricilərini rayon üzrə orta göstəricilərə bərabərləşdirən əlavə amillər nəzərə

alınmaqla, monitoring məlumatlarının statistik korreksiyası şərti ilə belə müqayisə müvafiq nəticələr verəcəkdir.

Monitoring bir çox gündəlik diaqnostik vəzifələri həll etməyə imkan verir. Məktəb monitoringində toplanmış məlumatlar fənlərin müəyyən bölmələrinin mənimsənilməsində sisteməlik çətinlikləri müəyyən etməyə, müəllimlərin innovativ iş metodlarının səmərəliliyini qiymətləndirməyə, ayrı-ayrı şagirdlərin uğursuzluqlarının səbəblərini diaqnostika etməyə, onları fənn, sosial-iqtisadi və ya digər amillərlə əsaslı şəkildə əlaqələndirməyə kömək edir. Ümumilikdə, məktəb monitoringi sistemi tədris sisteminin güclü və zəif tərəfləri haqqında rəy verir.

Monitoring apararkən, hər hansı empirik tədqiqatda olduğu kimi, üç əsas mərhələni ayırmaq olar:

- tədqiqatın hazırlanması;
- məlumatların toplanması;
- informasiyanın emalı, təhlili və şərhli [3, s.10].

Bu mərhələlər ümumi xarakter daşıyır, onların spesifikasiyası monitoringin məqsədlərindən, onun növündən, seçilmiş həyata keçirilməsi modelindən və qərarların qəbul edildiyi idarəetmə səviyyəsindən asılıdır. Şagirdlərin qəbulu və təlimin keyfiyyətinin idarə edilməsinin miqyası artdıqca mərhələlərin ətraflı siyahısı onların sayının artması istiqamətində dəyişəcək, monitoring sisteminin özü isə funksiyalarını genişləndirəcək və əhatəli olacaqdır.

Regional və ya regional idarəetmə səviyyələri üçün monitoring mərhələlərinin spesifikasiyası aşağıdakı mərhələləri əhatə edir.

1. Tədqiqatın hazırlanması:

- monitoring sisteminin yaradılması üçün məqsədlərin, istifadəçilərin dairəsinin və monitoringin növünün seçilməsi;
- iş proqramının və onların icrası planının hazırlanması, icraçıların seçilməsi;
- monitoring modelinin müəyyən edilməsi;
- göstəricilər toplusunun formalaşdırılması, onların operativləşdirilməsi, kəmiyyət və keyfiyyət səviyyələri üzrə bölüşdürülməsi;
- informasiya təhlilinin kəmiyyət və keyfiyyət səviyyələrinin birləşməsinə təmin edən məlumatların toplanması üsullarının seçilməsi;
- məlumatların toplanması üçün vasitələrin hazırlanması (testlər, anketlər və s.);
- monitoring tədqiqatlarında iştirak etmək üçün şagirdlərin reprezentativ nümunələrinin formalaşdırılması;
- monitoring məlumatlarının miqyası və inteqrasiyası üçün miqyasların və üsulların seçilməsi;

- monitoring məlumatlarının emalı üçün proqram təminatının hazırlanması;

- verilənlərin daxil edilməsi üçün proqram və vasitələrin hazırlanması;

- monitoring məlumat bazalarının strukturunun və onların saxlanması üçün vasitələrin işlənilib hazırlanması.

2. Məlumatların toplanması:

- test və sorğuların aparılması;

- müsahibələrin aparılması;

- sənədlərlə işləmək;

- onun etibarlılığını təmin etmək üçün məlumatların toplanması üzrə müşahidə prosedurlarının təşkili;

- məlumatın məxfiliyinin qorunması prosedurlarının təşkili.

3. İnformasiyanın emalı, təhlili, şərh:

- xam məlumatların təhlili və təmizlənməsi, monitoring məlumatlarının emalı;

- verilənlərin etibarlılığının və əsaslılığının qiymətləndirilməsi, ümumiləşdirilmə qabiliyyətinin təhlili;

- müqayisə qrupları üzrə müqayisəliliyi təmin etmək üçün məlumatların düzəldilməsi və uyğunlaşdırılması;

- monitoring məlumatlarının miqyası;

- verilənlərin təhlili;

- təhlil nəticələrinin şərh;

- həyata keçirilmə məqsədlərinə uyğun olaraq monitoring nəticələrinin istifadəsi üzrə yekun hesabatın hazırlanması [4, s.211].

Monitoring məlumatlarının informasiya təhlükəsizliyini təmin etmək üçün ərazidə və ya regionda informasiyadan istifadənin müxtəlif aspektləri nəzərə alınmalıdır. Bunlara daxildir:

- məlumatların verilənlər bazası şəklində və kağız üzərində saxlanması;

- informasiyanın sistemləşdirilməsi, onun strukturlaşdırılması;

- informasiyanın statistik emalı;

- emal nəticələrinin təhlili;

- təhlil məlumatlarının şərh;

- idarəetmə qərarlarının qəbulu [4, s.279].

Təlim prosesində şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi həmişə xüsusi, mühüm yer tutmuşdur. Təlim fəaliyyəti nəticəsində əldə olunan şagirdin hansı keyfiyyətləri və nailiyyətlərinin ballarla qiymətləndirilməsindən asılı olaraq, müəllim və şagird daha yüksək dərəcəyə malik olduğundan bu tələblərin yerinə yetirilməsinə daha çox diqqət yetirirlər. Şagirdin əldə etdiyi keyfiyyətlərə tələbat onların hansının bal toplaması və ya gələcək üçün dəyərli olması ilə müəyyən edilir. Buna uyğun olaraq müəllim və şagirdin müxtəlif keyfiyyətlərə münasibəti formalaşır. Tələb olunan keyfiyyətlər dövlət və fənn

standartları, proqramları ilə müəyyən edilir, onların məzmunu inteqrasiya olunmuş təhsil məkanından və təhsilə olan tələbləri müəyyən edən dövlət yanaşmalarından asılıdır. Onlar icra reallığı baxımından yaxşı tərtib edilməlidir, əks halda təlimin keyfiyyətinə mənfi təsir göstərə bilər.

Qiymətləndirmə sistemi şagirdlərin inkişafına xidmət etmək üçün daim müzakirə edilir, nəzərdən keçirilir və təkmilləşdirilir. Öyrənməyi təkmilləşdirmək üçün qiymətləndirmə proqram dəyişikliklərini dəstəkləməli və onlarla inteqrasiya etməlidir. “Şagird təhsili” dedikdə, müəyyən şərtlər və vasitələr nəzərə alınmaqla, standart və proqramın tələblərinə cavab verən şagird nailiyyətlərinə nail olmağa yönəlmiş prosesi nəzərdə tuturuq. Şagirdə dərs verərkən, digər məsələlərlə yanaşı, müəllimə xüsusi rol verilir və onun həyata keçirdiyi şagird nailiyyətlərinin kəmiyyət və keyfiyyətə qiymətləndirilməsi və həvəsləndirilməsi önəm daşıyır. Tədris prosesinin monitorinqi ilə yanaşı, qiymətləndirmənin məqsədi şagirdin keyfiyyətli təhsil almasını təşviq etməkdir.

Təlimin keyfiyyəti şagirdin standartla müəyyən edilmiş məqsəd, proqram və ya maksimum tələblərlə bağlı mövcud nailiyyət səviyyəsidir. Təlimin keyfiyyəti real təhsil nəticələrinin təmin edilməsi səviyyəsini və təlim prosesinin həyata keçirilməsi şərtlərinin həyata keçirilməsini əks etdirən təhsil sisteminin əsas xarakteristikasıdır. Bu həm fərdi şagirdə, həm də bütün qrupa aid edilə bilər.

Təlimin keyfiyyətinə təsir edən əsas amillər bunlardır:

- tədris prosesində iştirak etmək üçün həm fiziki, həm də psixoloji cəhətdən kifayət qədər hazır olan şagird;
- tədris metodlarını bilən mütəxəssis müəllim;
- fənnlə bağlı olanlarla yanaşı, cəmiyyət və müasir insan üçün zəruri olan həyat bacarıqlarını və davranış bacarıqlarına, səriştələrinə malik olmağı da özündə ehtiva edən təhsilin məzmununa tələblər;
- evdə və məktəbdə təhsil üçün şəraitin, eləcə də lazımi vəsaitin olması;
- şagird uğurunu təşviq edən qiymətləndirmə sistemi;
- təhsil məkanına olan tələblər;
- cəmiyyətdə savadlı insanın milli tələblərə uyğun qiymətləndirilməsi [5, s.77].

Təlimin keyfiyyətinə qoyulan tələblərə uyğun olaraq keyfiyyət göstəriciləri və onların keyfiyyətin qiymətləndirilməsi prosesində çəkisi müəyyən edilir. Şagirdlərin təhsili, fənn proqramları və planları, standartları və təhsil siyasəti ilə bağlı qərarlar qəbul edilərkən qiymətləndirmə təhsil prosesində şagirdlərin nailiyyətləri və çatışmazlıqları haqqında məlumatların toplanması prosesi kimi müəyyən edilir. Qiymətləndirmə qərarlarının heç də həmişə test nəticələrinə və ya digər qiymətləndirmələrə əsaslanmadığını qəbul etmək vacibdir. Buna görə də qiymətləndirmə ölçmədən daha geniş anlayışdır.

Müəllimlər üçün qiymətləndirmə və qiymətləndirmənin məqsədi adətən şagirdlərin nailiyyətlərinin keyfiyyət və kəmiyyətini müəyyən etdikdən sonra qərar qəbul etməkdir. Məsələn, müəllim təlimdən sonra şagirdlərin qarşılaşdıqları çətinlikləri diaqnoz edir, onları aradan qaldırmağa çalışır, sonra isə mənimsəmə dərəcəsini yoxlayır. Sınıfın nailiyyət səviyyəsini müəyyən etdikdən sonra, şagirdlərin nailiyyətlərinə əsaslanaraq, öyrənməyə davam etmək üçün yeganə mümkün yolu seçir.

Şagirdlərin bilik, bacarıq və vərdişlərini, o cümlədən onlarda yaranan dəyərlər sistemini təkmilləşdirmək məqsədi ilə təlimin təşkili, tətbiqi və məsləhətləşməsi, təhsil imkanlarının açıqlanması, nailiyyət və bilik səviyyəsinin uçotu və sertifikatlaşdırılması, qərar qəbul edərkən şagirdlərin sayı nəzərə alınır [1, s.58]. Qiymətləndirmə, qiymət və ölçmə müəyyən məlumatların vaxtaşırı toplanması, müəyyən zaman mərhələsində vəziyyətin qeydə alınması, təlimin keyfiyyətinin monitorinqi, təkmilləşdirmə və qərar qəbul etmək məqsədi ilə onların təhlilinə aid terminlərdir.

Qiymətin müəyyən edilməsi hərtərəfli nəticə, işin, proqramın, hadisənin və ya dəyərin nəticəsi haqqında mühakimə yürütməkdir. Şagirdlərin təhsil məqsədlərinə necə, hansı müvəffəqiyyətlə və ya nə dərəcədə nail olmalarının qiymətini, nailiyyətlərinin səviyyəsini müəllimlər müəyyən edir. Müəllimlər, həmçinin qiyməti şagirdlərin olimpiadalara və ya digər yarışlara hazırlığı baxımından müəyyən edir. Eləcə də, ilin sonunda onların gələn il təhsillərini uğurla davam etdirməyə hazır olub-olmaması və ya məktəbdə əlavə işlərə ehtiyac olub-olmaması barədə qərar verirlər.

Qiymətin müəyyən edilməsi, qərarların qəbul edildiyi əvvəlcədən müəyyən olunmuş məlumatların toplanması ilə əsaslandırılır. Bu məlumatların toplanması prosesi kəmiyyət məlumatlarından istifadə edilərsə, “ölçmə” və ya həm kəmiyyət, həm də keyfiyyət məlumatları daxil edə bilən “qiymətləndirmə” adlanır. Ölçmə, şagirdin müəyyən bir xüsusiyyətə, keyfiyyətə və onun səviyyəsinə və ya xassəsinə nə dərəcədə malik olduğunun kəmiyyətə müəyyən edildiyi prosesdir. Ölçmənin məqsədi sistemli kəmiyyət məlumatlarını, məsələn testlərdən, müxtəlif növ sorğulardan və müəyyən layihələrdən istifadə etməklə əldə etməkdir. Alınan rəqəmsal məlumatlar qiymətləndirmə və qiymətin müəyyən edilməsi prosesində istifadə olunur. Dəyərli qərar qəbul etmək üçün məqsəd, atribut və ya standartlarla bağlı mövcud məlumatları nəzərə almaq lazımdır.

Müəllimin davam edən qiymətləndirmədən istifadəsinin öyrənməyə nə dərəcədə töhfə verdiyini təlimatlandırma və qiymətləndirmələrindən nə dərəcədə istifadə etdiyinə görə qiymətləndirmək olar. Əgər müəllim bir sinfin şagirdlərini elə bir təfəkkür səviyyəsinə çatdıra bilmişsə ki, şagirdlər ümumiləşdirmə işindənsə, tərbiyə işlərini üstün tuturlarsa və onların diqqəti sonuncuya yönəlmirsə, onda deyə bilərik ki, müəllim qiymətləndirməni

öyrənməyə xidmət edib. Bunun üçün ümumi təhsil sistemində təhsilin qiymətləndirilməsinin rolunu aydınlaşdırmaq və artırmaq lazımdır.

Ədəbiyyat

1. *Abdullayeva F. Təhsildə qiymətləndirmə vacib element kimi // Elmi əsərlər /Azərbaycan Respublikası Təhsil nazirliyi, Təhsil İnstitutu, c.86, №2, 2019, səh. 57-59.*
2. *Cavadov İ. Ümumtəhsil məktəblərində monitoring və qiymətləndirmə üzrə işin sistemi. Bakı - 2006, 150 səh.*
3. *Həsənova S. Beynəlxalq təcrübədə məktəb fəaliyyətinin dəyərləndirilməsi: Monitoring və qiymətləndirmə // Azərbaycan müəllimi, 4 mart, 2011, səh. 10-11.*
4. *Шишов С.Е. Мониторинг качества образовательного процесса в школе: монография. М.: Инфра-М, 2016, 448 стр.*
5. *Laurillard D. Rethinking University Teaching. A conversational framework for the effective use of learning technologies. London: Routledge, 2012, 193 p.*

S.M.İsgəndərova
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
sebine.isgenderli20@gmail.com

TEKNOLOGIYA DƏRSLƏRİNDƏ İNTEQRASIYADAN İSTİFADƏ

Xülasə

Texnologiya dərslərində biliklərin verilməsi şagirdlərin düşünmə qabiliyyətini formalaşdırır, onların məntiqini inkişaf etdirir və fənnə olan marağı, əməyə olan sevgini artırır. Texnologiya dərslərində inteqrasiyadan istifadə şagirdlərin bilik, bacarıq, vərdislərinin formalaşdırılması imkanını artırır. İnteqrasiya şagirdə müstəqil bilik əldə etməyi öyrətməyə, təlim marağını inkişaf etdirməyə və onun intellektual səviyyəsini artırmağa şərait yaradır.

Təlimdə inteqrasiya müasir elmi düşüncə tərzinin dialektik xüsusiyyəti ilə xarakterizə olunur. İnteqrasiyanın əsas mahiyyəti ondan ibarətdir ki, şagirdlər biliklər arasında əlaqəni anlayır və həmin bilikləri ictimai problemlərin həllində istifadə edir.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНТЕГРАЦИИ НА УРОКАХ ТЕХНОЛОГИИ

Резюме

Предоставление знаний на уроках технологии формирует мыслительные способности учащихся, развивает их логику и повышает интерес к предмету и любовь к труду. Использование интеграции на занятиях по технологии увеличивает возможность формирования у учащихся знаний, умений и привычек. Таким образом, интеграция дает возможность студенту научиться приобретать самостоятельные знания, развивать учебный интерес и повышать свой интеллектуальный уровень.

Интеграция в образовании характеризуется диалектической особенностью современного научного мышления. Основная суть интеграции состоит в том, что учащиеся понимают взаимосвязь знаний и используют эти знания для решения социальных проблем.

USING INTEGRATION IN TECHNOLOGY CLASSES

Summary

Providing knowledge in technology classes forms the thinking ability of students, develops their logic and increases interest in the subject and love for work. The use of integration in technology classes increases the possibility of forming students' knowledge, skills, and habits. Thus, integration enables the student to learn to acquire independent knowledge, develop learning interest and increase his intellectual level.

Integration in education is characterized by the dialectical feature of modern scientific thinking. The main essence of integration is that students understand the relationship between knowledge and use that knowledge to solve social problems.

Açar sözlər: *inteqrasiya, qarşılıqlı əlaqə, təlim, bilik*

Ключевые слова: *интеграция, взаимодействие, обучение, знания*

Key words: *integration, interaction, training, knowledge*

Texnologiya (sənət elmi) yunanca *techne* - sənət, bacarıq; *logos* – söz, fikir, məna, anlayış sözlərindən yaranmışdır. Texnologiya hər hansı bir fəaliyyət sahəsində istifadə olunan üsullar, proseslər və materialların məcmusu, eləcə də elmi texniki istehsal üsullarının təsvirini özündə əks etdirən, istənilən nəticəyə nail olmaq üçün alətlər toplusu və yaxud praktiki məsələlərin həlli üçün elmi biliklərin tətbiqidir. Texnologiya geniş, çoxşaxəli bir termdir.

Elm və texnikanın inkişafı texnologiyanın da inkişafına səbəb olmuşdur. Texnologiya hər zaman özünü yeniləyir və inkişaf etdirir. Buna görə də hər gün yeni inkişaflarla qarşılaşırıq. Təbii ki, bu inkişaflar insan həyatına da təsir edir. Yeniliklər kimi texnoloji inkişaflar da insanların həyatına müsbət təsir göstərir.

Texnoloji inkişaf və irəliləyişlər gündəlik həyatımızın bir hissəsi olan elmin, təhsilin günü-gündən təkmilləşməsinə, yeni biliklərin əldə olunmasına səbəb olmuşdur. Bu fənnin qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri şagirdlərin əmək qabiliyyətini müasirləşdirmək, təlim-tərbiyənin keyfiyyətini yaxşılaşdırmaqdan ibarətdir. Texnologiya dərslərində müəllimlər şagirdlərə nəzəri bilik verməklə yanaşı, həmçinin əldə etdiyi bilikləri təcrübəyə tətbiq etməklə şagirdlərdə zəruri texnoloji bacarıq və vərdişlər formalaşdırır. Təbii ki, dərslərin səmərəliliyinin artırılması üçün yeni təlim metod və texnologiyalarından istifadə edilməlidir. Yeni texnologiyalardan düzgün istifadə təhsilin səviyyəsini yüksəldir, intellektual cəmiyyətin formalaşmasını sürətləndirir. Təhsili eyni zamanda inkişafyönlü bir proses kimi stimullaşdırmaq da əsas vəzifəyə çevrilir.

Texnologiya dərslərində inteqrasiyadan istifadə şagirdlərin bilik, bacarıq, vərdişlərini formalaşdırılması imkanını artırır. İnteqrasiya dedikdə, təhsilin müəyyən səviyyəsində (məktəbəqədər, ibtidai, orta, yuxarı) təhsil sistemi daxilində məzmunun, təlimin üsul və formalarının eyni tipli element və hissələrinin təhsil prosesinin vahid məqsədinə tabe olmasıdır. İnteqrasiya şagirdə müstəqil bilik əldə etməyi öyrətməyə, öyrənməyə marağını inkişaf etdirməyə və onun intellektual səviyyəsini artırmağa şərait yaradır. Texnologiya dərslərində inteqrasiyadan istifadə etməklə şagirdlərin düşünmə qabiliyyətini formalaşdırmaq, onların məntiqini inkişaf etdirmək və fənnə olan marağı, əməyə olan sevgini artırmağa kömək edir. Təhsilin müxtəlif səviyyələrində inteqrasiyadan istifadənin özünəməxsus xüsusiyyətləri vardır.

Texnologiya dərslərində inteqrasiyadan istifadə zamanı şagirdlər asanlıqla işləyir və böyük miqdarda təlim materialını maraqla öyrənirlər. Əldə edilmiş bilik və bacarıqlar kiçik yaşlı şagirdlər tərəfindən yalnız standart təlim vəziyyətlərində, praktik fəaliyyətlərində istifadə edilmir, həm də yaradıcılığın təzahürü, intellektual qabiliyyətlərin formalaşması üçün çıxış yolunu təmin edir.

İnteqrasiyadan istifadə şagirdlərin səriştəli yazılı və şifahi nitqinin formalaşmasına, onun inkişafına və zənginləşməsinə kömək edir, estetik zövqü, anlamaq və qiymətləndirmək bacarığını inkişaf etdirir. Müəllimlər inteqrasiyadan istifadə etməklə şagirdlərin davranış və təlim fəaliyyətlərində sərbəstlik və ixtiraçılıq, kiçik yaşlı şagirdlərdə mənəvi əks etdirmə, şəxsi funksiyalarının formalaşması və inkişafı üçün əlverişli şərait yaradır. İnteqrasiya dərsin intensivləşdirilməsi, onun informativ imkanlarının genişləndirilməsi, şagirdlərin fənnə marağının, yaradıcılıq potensialının artırılması üçün bir vasitəsidir. Təlimdə inteqrasiya müasir elmi düşüncə tərzinin dialektik xüsusiyyəti ilə xarakterizə olunur. Şagirdlər üçün öyrənilən obyektin müşahidəsi təcrid olunmuş element olaraq qalmır. Şagird müqayisə edərək, nəticə çıxararaq, obyektə bu mövzunun çox yönlü qavrayışı sayəsində yenilənən təsvirlər və anlayışlar sferasında düşünür. Düşüncə proseslərinin müxtəlif formaları ilə obyektiv fəaliyyət arasında əlaqələrin qurulması şagirdlərin düşünmə qabiliyyətinin, idrak fəaliyyətinin bütövlüyünü, onun ardıcılığını təmin edir.

Tapşırıqları yerinə yetirmək, məzmunun dərinədən başa düşməsinə nail olmaq, layihələr yaratmaq üçün müxtəlif vasitələrdən istifadə edərək sinifdə gündəlik texnologiyadan istifadə etmək lazımdır. Dərsi izah etmək üçün nə qədər müxtəlif giriş və hazırlıq olsa, inteqrasiya sinifdə daha uğurla baş tutacaqdır.

Texnologiya dərslərində inteqrasiyanın əsas mahiyyəti ondan ibarətdir ki, şagirdlər biliklər arasında əlaqəni anlayır və həmin bilikləri ictimai problemlərin həllində istifadə edir. Sinifdə inteqrasiya qüsursuz və düşüncəli olduqda, şagirdlər nəinki daha çox məşğul olurlar, həm də öz öyrənmələrinə daha çox nəzarət etməyə başlayırlar. Texnologiya dərslərində inteqrasiya sinif dinamikasını dəyişir, şagird mərkəzli layihə əsaslı öyrənməni təşviq edir. Texnologiya dərslərində inteqrasiya eyni zamanda, qazanılan bilik, bacarıq, vərdişlərin səmərəliliyini və intensivliyini təmin edir.

Texnologiya dərslərində inteqrasiyadan istifadə təlimin keyfiyyətlərinə olduqca yüksək şəkildə təsir göstərəcəkdir. Təlimdə inteqrasiyanın müsbət keyfiyyətlərindən biri şagird təfəkkürünün inkişafında özünü göstərməsidir. İnteqrasiya tədris-idrak fəaliyyətinin səmərəliliyində, sistemləşdirilməsində, eləcə də mədəni savadlılığın mənimsədilməsində böyük rol oynayır.

Adətən, integrativ tədrisi sinifdə tətbiq etmək yeni təxəyyül yaratmaq və eksperiment tələb etdiyindən, müəllimlərə iddialı bir yanaşma kimi gəlir. Amma asanlıqla həyata keçirilən və tədqiqat əsaslı faydaları olan fəaliyyətlər vardır. Həmin faydalara aşağıdakılar daxildir:

- **Təkmilləşdirilmiş tənqidi düşünmə qabiliyyəti** – şagirdlər müxtəlif fənlərin integrasiyasından istifadə edərək analiz qabiliyyətlərini inkişaf etdirməlidir.

- **Qeyri-obyektivliyin daha yaxşı müəyyən edilməsi** – fənlərarası integrasiyadan istifadə edərək məsələlərin həlli zamanı şagirdlər, adətən, müxtəlif perspektivli informasiyalardan istifadə edirlər. Bu, onların əvvəlcədən var olan fikirlərinə meydan oxuyaraq, özlərində və digərlərindəki qeyri-obyektiv düşüncəni müəyyənləşdirməyə kömək edir.

- **Gələcək problemlərə hazırlıq** – müxtəlif fənlərdən qazınan bilik və bacarıqların istifadəsi məktəbdən xaric problemlərin həlli üçün bir təcrübədir.

Texnologiya dərində integrasiyadan istifadəyə nümunə olaraq “Ərzaq məhsullarının hazırlanma texnologiyası” bölməsində mövzuların biologiya fənni ilə qarşılıqlı əlaqəsi (integrasiyası) öyrənilərkən şagirdlərə ərzaq məhsullarını emal edərək bioloji proseslər, fermentlənmə və qıçırma yaranan bakteriyalar, yeyinti məhsulu kimi istifadə etdiyimiz göbələklər, onların mənşəyi, zəhərli və zəhərsiz göbələklərin müəyyən olunması, mal əti, toyuq və balıq ətinin tez xarab olmasının qarşısının alınma xüsusiyyətləri öyrədilməlidir. Integrasiyanın öyrənilməsi məqsədilə müəllim şagirdlərə fərdi tapşırıqlar verir. Bu tapşırığa əsasən bir neçə şagird ərzaq məhsulunun tez xarab olmasının qarşısının alınması üçün laboratoriya təhlili aparır, bir neçə şagird yemək hazırlamaq üçün resept tərtib edir, digər şagirdlər isə ərzaq məhsulunu (mal ətini, balığı, toyuğu) emal edir və sonuncu şagirdlərdə xörəyin hazırlanmasını həyata keçirir. Beləliklə, şagirdlər ərzaq məhsulunu emal etmək, ərzaq məhsulunun tərkibini öyrənmək, yeyinti məhsulu hazırlamaq kimi tapşırığı alarkən onlar eyni zamanda qrup şəklində məhsulun bioloji əsasların öyrənilmə, fermentlənmə və qıçırma prosesinin yaranmasını müəyyən edir və integrativ əlaqələrinin yaranma xüsusiyyətlərini müəyyən edirlər. Şagirdlər o tapşırıqları yerinə yetirərkən, integrasiyaya cəlb olunacaq mövzuları müəyyənləşdirir və onların uyğunluq xüsusiyyətlərini nəzərə almağı bacarır.

Beləliklə, aparılmış təhlillərdən bu nəticəyə gəlmək olar ki, texnologiya dərslərində integrasiyanın düzgün qurulması şagirdlərdə bir sıra xüsusiyyətləri formalaşdırır. Bunlara misal olaraq aşağıdakıları qeyd edə bilərik:

- Fənnə marağın, sevginin artırılması;
- Şagirdlərin dünyagörüşünün genişlənməsi;
- Şagirdlərə yeni biliklər aşılması;
- Məntiqi düşünmə və şifahi nitqinin formalaşması;
- Şagirdlərin təfəkkürünün inkişafı;

- Tədqiqatçılıq və yaradıcılıq meyillərinin yaranması;
- Təlim yükünün xeyli azalması;
- Saat bölgüsünün düzgün qurulması, vaxtlarından səmərəli istifadə edilməsi və s. xüsusiyyətlərin formalaşmasına kömək edir.

Ədəbiyyat

1. “Təhsil haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. // Bakı şəhəri, 19 iyun 2009-cu il. <https://e-qanun.az/framework/18343>
2. “Azərbaycan Respublikasında ümumi təhsilin dövlət standartları”. // Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2020-ci il 29 sentyabr tarixli 361 nömrəli Qərarı ilə təsdiq edilmişdir. <https://e-qanun.az/framework/46052>
3. Ə.Abbasov, İ.Cavadov. “Kurikulum islahatı: tədqiqatlar, nəticələr” Bakı, 2011.
4. Ə.M.Abbasov, İ.A.Cavadov, B.O.İbadova, K.R.Quliyeva, İ.H.Sultanova, S.E.Cavadova. Kurikulum bələdçisi (izahlar və tətbiqlər). Bakı, “Elm və təhsil”, 2019, 320 səh.
5. F.Kərimova, M.Əhmədova, G.Varrella, Ə.Reyli. “İntegrativ Kurikulum: mahiyyəti və nümunələr”. Bakı - 2006.

X.M.Hacıyeva
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
xedice.hacıyeva2001@gmail.com

ŞAGİRD NAİLİYYƏTLƏRİNİN TEST ÜSULU İLƏ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ İMKANLARI

Xülasə

Şagirdlərin nailiyyətlərinin test üsulu ilə qiymətləndirilməsi onların müəyyən bir fənn üzrə bilik və bacarıqlarını qiymətləndirmək üçün strukturlaşdırılmış yanaşma təklif edir. Bu məqalə şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsində test metodundan istifadənin imkanlarını və nəticələrini araşdırır. Testlər şagirdlərin fəaliyyətini obyektiv şəkildə ölçmək üçün sistemativ vasitələr təqdim edir. Test üsulu müəllimlərə şagirdlərin mənimsəmə səviyyəsini ölçməyə, onların güclü və zəif tərəflərini müəyyən etməyə və buna uyğun olaraq öz yanaşmalarını formalaşdırmağa imkan verir. Müxtəlif növ testlər müxtəlif öyrənmə üsullarına və məqsədlərinə uyğun müxtəlif qiymətləndirmə variantları təklif edir. Bundan əlavə, məqalədə qiymətləndirmə zamanı etibarlılığı və obyektivliyi təmin etmək üçün test məzmununun kurikulumun məqsədləri və təlim nəticələri ilə uyğunlaşdırılmasının vacibliyi qeyd edilir.

ВОЗМОЖНОСТИ ОЦЕНКИ ДОСТИЖЕНИЙ УЧАЩИХСЯ ТЕСТОВЫМ МЕТОДОМ

Резюме

Оценка достижений учащихся посредством тестирования предлагает структурированный подход к оценке их знаний и навыков по конкретному предмету. В данной статье рассматриваются возможности и последствия использования тестового метода при оценке успеваемости учащихся. Тесты обеспечивают систематическое средство объективного измерения успеваемости учащихся. Метод тестирования позволяет преподавателям измерить уровень мастерства учащихся, выявить их сильные и слабые стороны и соответствующим образом сформировать свой подход. Различные типы тестов предлагают разные варианты оценки, соответствующие разным стилям и целям обучения. Кроме того, в статье подчеркивается важность согласования содержания теста с целями учебной программы и результатами обучения для обеспечения надежности и объективности при оценивании.

POSSIBILITIES OF ASSESSMENT OF STUDENT ACHIEVEMENTS BY TEST METHOD

Summary

Assessment of student achievement through testing offers a structured approach to assessing their knowledge and skills in a particular subject. This article examines the possibilities and implications of using the test method in assessing student achievement. Tests provide a systematic means of objectively measuring

student performance. The test method allows teachers to measure students' level of mastery, identify their strengths and weaknesses, and shape their approach accordingly. Different types of tests offer different assessment options to suit different learning styles and goals. In addition, the article highlights the importance of aligning test content with curriculum goals and learning outcomes to ensure reliability and objectivity during assessment.

Açar sözlər: nailiyyət, qiymətləndirmə, test, üsul, şagird, metod, monitoring, keyfiyyət, standart

Ключевые слова: достижение, оценка, тест, метод, студент, метод, мониторинг, стандарт, качества

Key words: achievement, evaluation, test, method, student, method, monitoring, quality, standard

Məktəb təhsilinin keyfiyyətinin dövlət standartlarına uyğun qiymətləndirilməsi əsasən şagirdlərin akademik fəaliyyətlərinin nəzarətdə saxlanılmasından asılıdır. Monitoring şagirdlərin inkişaf səviyyələrini vaxtaşırı qiymətləndirmək və proqnozlaşdırmaq, lazımi məlumatları obyektiv şəkildə təhlil etmək və baş verən hər hansı dəyişikliyi operativ şəkildə müəyyən etməklə tədris prosesində həlledici rol oynayır. Monitoring nəticəsində əldə edilən məlumatlar həm şagirdlər, həm də müəllimlər üçün öz fəaliyyətlərini səmərəli şəkildə artırılması baxımından dəyərli vasitə kimi çıxış edir [4, s. 13].

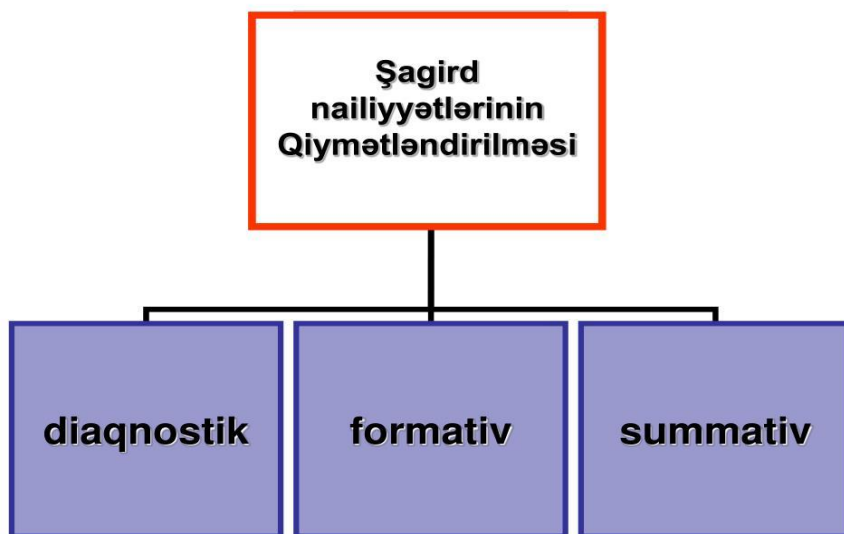
Ümumtəhsil məktəbləri kontekstində monitoringin praktiki əhəmiyyəti daim vurğulanır, çünki o, məktəb heyəti tərəfindən real məlumatların müəyyən edilməsi vasitəsilə şagirdlərin akademik fəaliyyətinin sistemli və obyektiv qiymətləndirilməsinə imkan verir. Monitoring və qiymətləndirmə təhsilin keyfiyyətinin dövlət standartlarına uyğun müəyyənləşdirilməsi və bununla bağlı təhsilin keyfiyyətinin idarə edilməsi kimi aktual məsələlərin həll olunmasında xüsusi rol oynayır. Buna görə də, monitoring şagirdlərin nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi üçün məqsədyönlü və effektiv vasitə kimi çıxış edir [10].

Məktəb şəraitində monitoring prosesi üzrə üç əsas məqsəd qoyulur [5, s. 18]:

Didaktik aspekt: Şagirdlərin fənn üzrə bilik səviyyələrinin dəyərləndirilməsi və real şəraitin qiymətləndirilməsi;

Pedaqoji aspekt: Tədris materialının mənimsənilməsi və təlim materiallarında çatışmazlıqların aradan qaldırılması ilə bağlı bütün tədbirlərin yerinə yetirilməsi;

Tədris aspekti: Şagirdlərin akademik fəaliyyətinin təşkili və istiqamətləndirilməsi.

Şəkil 1. Şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirmə formaları.

Test fərdin öyrənmə tərəqqisini, konkret fənn və ya bilik sahəsində mövcud anlayış səviyyəsini qiymətləndirir. Test şagirdin tədris materialını nə dərəcədə mənimsədiyini və tapşırıqları nə dərəcədə dəqiq, səmərəli şəkildə yerinə yetirdiyini qiymətləndirir. Test adətən, şagirdlərdən müxtəlif fənlər üzrə tələb olunan akademik performansını təhlil etmək üçün istifadə olunur. Testin nəticələri şagirdlərin növbəti sinif səviyyəsinə yüksəlmək üçün gözlənilən standartlara cavab verib-vermədiyini müəyyən etməyə kömək edir.

Testləşdirmə yüksək keyfiyyətli yoxlama və ölçmə materialları ilə təchiz edilmiş test tapşırıqları məcmusu daxilində müəyyən edilmiş suallara müvafiq cavab vermək və bu cavablar əsasında şagirdlərin bilik səviyyəsini qiymətləndirmək, təlim nəticəsi çıxarmaq prosesini əhatə edir. Bu proses məhdud zaman çərçivəsində, müəyyən bir məkanda və bərabər şəraitdə, vahid texniki və metodik göstərişlərə əməl etməklə baş verir. Test, statistik emalı, müqayisəli təhlili və yekun nəticələrin elmi-statistik ekspertizasını əhatə edir [6, s. 12].

Şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi zamanı testlərdən istifadənin məqsədləri bunlardır:

- Fənn üzrə şagirdlərin bilik və bacarıqlarının dəyərləndirilməsi;
- Şagirdlərin akademik fəaliyyətində güclü və zəif tərəflərin müəyyən edilməsi;
- Şagirdlərin akademik fəaliyyəti zamanı qarşılaşdığı çətinlikləri müəyyən etmək;
- Eyni məkanda, eyni zamanda birdən çox şagirdlərin təlim nəticələrini qiymətləndirmək;

- Şagirdlərin nailiyyət səviyyələri ilə idrak qabiliyyətləri arasındakı əlaqəni müəyyənləşdirmək;

- Ümumilikdə sinfin bilik səviyyəsinin qiymətləndirilməsi.

Testlər fərdlərin və ya qrupların xüsusiyyətlərini pedaqoji, psixoloji, sosioloji, tibbi, fizioloji, texniki, intellektual və fiziki inkişaf kimi müxtəlif aspektlərdən üzə çıxarır. Test prosesi doğru, səhv variantların seçilməsi və ya buraxılmış hissələrin tamamlanması şəklində sualların cavablandırılması proseduru əhatə edir. Test məzmununa test tapşırıqları, tətbiq qaydaları, nəticələrin şərh üçün təkliflər və müəyyən edilmiş xüsusi format daxildir.

Müasir testlər ilk növbədə elmi və statistik təhlil vasitəsilə təhsilin səmərəliliyini artırmaq üçün bir vasitə kimi xidmət edir. Bu testlər şagirdlərin elmi və praktiki fikirləri daxil olmaqla, bilik, bacarıq və vərdişlərin yoxlanılmasını və ölçülməsini nəzərdə tutur. Testin yoxlanılması metodologiyası pedaqoji ölçmələrlə müşayiət olunmalıdır.

Təlim nəticələrini və ya fərdi xüsusiyyətləri qiymətləndirmək üçün testlərdə müxtəlif sual formatlarından istifadə olunur. Bunlara aiddir:

- Açıq suallar;
- Qısa cavablı suallar;
- Tamamlanma üzərinə qurulan tapşırıqlar;
- Praktiki xarakterli testlər;
- Doğru və ya yanlış cavablar üzərinə qurulan testlər;
- Çox variantlı testlər;
- Sütunlarda verilənlərin birləşdirilməsi üzrə cavablandırılan testlər.

Tapşırıqlar test formatında təqdim edilərkən müəyyən meyarlar, o cümlədən bütün iştirakçılar üçün ardıcıl texniki və metodik göstərişlər, ifadə üslubunda aydınlıq və yığcamlıq, test elementləri uyğun yerləşdirilməsi, qəbul edilmiş format çərçivəsində qiymətləndirmə təşkil olunmalıdır.

Test tapşırıqlarının tərtib edilməsinin əsasını təşkil edən xüsusi prinsipləri hər bir mövzu üzrə unikal xüsusiyyətləri tanımaq, onların qarşılıqlı əlaqəsini və ardıcılığını əhatə edir. Kompleks test tapşırıqları şagirdlərin yekun qiymətləndirilməsi, onların mövzu üzrə tələb olunan bilikləri hərtərəfli mənimsəmə səviyyəsinin dəyərləndirilməsinə xidmət edir.

Test tapşırığı yüksək keyfiyyətli və effektiv test materialını təmsil edən didaktik və texnoloji xarakter daşıyır. Testologiya test sistemlərinin nəzəriyyəsi və praktikası ilə bağlı elmdir. Testoloq – pedaqoji diploma malik, test sisteminin nəzəriyyəsi üzrə biliyə, praktik təcrübəyə və müvafiq sertifikatla malik mütəxəssisdir. Testlər müvafiq fənn üzrə testoloq tərəfindən tərtib olunur və şagirdlərə təqdim olunmazdan öncə yaş səviyyələrinə müvafiq effektivlik səviyyəsi yoxlanılır. Buna görə də, testlər müəyyən formaya, məzmunu və çətinlik dərəcəsinə uyğun tərtib olunur.

Hər bir şagirdin akademik inkişafına nail olmaq adekvat təşkil olunmuş tədris proseslərindən, fərdiləşdirilmiş təlimdən, pedaqoji ekspertizadan, obyektiv qiymətləndirmə metodlarından asılı olaraq təhsilin məqsədləri sırasında yer alır. Test tapşırıqlarının forma və məzmunu pedaqoqların diqqət yetirdiyi həlledici aspektlərdir. “Məzmun” tədris fənninin mahiyyətini test formasında əks etdirir, “forma” isə tapşırıq elementlərinin əlaqəli və nizamlı düzülüşünə aiddir.

“Xüsusi forma” dedikdə, test tapşırıqlarının xüsusi məntiqi əsaslandırmanı əhatə edən, düzgün, yanlış və ya buraxılmış hissələri qısa müddət ərzində təqdim edən, onları texnoloji cəhətdən dəqiq məzmunla tərtib edən və aydınlığı təmin edən tərzdə emal etməsi nəzərdə tutulur.

“Müəyyən edilmiş məzmun” tapşırıqlarda mövzunu əhatə edən test materiallarından məharətlə istifadə etməyi nəzərdə tutur. Test tapşırıqlarının məzmunu qəbul edilmiş formatlara və məntiqə uyğun olmalıdır. Test tapşırıqlarına doğru, səhv və ya buraxılmış boşluğun doldurulması üsulu ilə cavablandırılması nəzərdə tutulan effektiv bir metodun seçilməsi məntiqi müəyyənlikdən xəbər verir.

“Çətinlik dərəcəsi” nəzəri və ya empirik olaraq ölçülə bilən, testlərin sistemativ və struktur cəhətdən yaradıcı aspektini təmsil edən vahid çətinlik xüsusiyyətlərini əhatə edir. Test tapşırıqlarına cavab vermək onların məzmununa və formatına əsaslanaraq, hər bir bənddə test müəllifləri tərəfindən müəyyən edilmiş müvafiq düzgün və yanlış cavabların əks olunduğu, qısa cavabın seçilməsini nəzərdə tutur. Düzgün cavabın olma ehtimalı əsasən imtahan verənin bilik səviyyəsindən və tapşırığın çətinlik səviyyəsindən asılıdır.

Testlər iştirakçıların bilik, bacarıq və vərdişlərini, mövzu ilə bağlı elmi və praktiki anlayışlarını qiymətləndirir. Pedaqoji ölçmələr testlərin aparılması vasitəsi kimi xidmət edir, bilik səviyyəsi keyfiyyət göstəricisi kimi çıxış edir. “Bilik səviyyəsi” hər bir test iştirakçısının cavablarına əsasən topladığı ümumi xalların daha yüksək səviyyəni göstərən daha çox düzgün cavabla müqayisəsini nəzərdə tutur [4, s. 16].

“Bilik səviyyəsi” tapşırığın çətinliyi artdıqca verilən düzgün və ya yanlış cavabların müəyyən ardıcılıqla qiymətləndirilməsinə aiddir. Hər bir fərdin bilik səviyyəsi test nəticələri əsasında müəyyən edilir. Daha asan suallara verilən düzgün cavablar və ardınca müəyyən hədd üzrə verilən yanlış cavablar biliyin səviyyəsini göstərir.

Müasir test nəzəriyyəsi ən son elmi, pedaqoji və texnoloji nailiyyətlərə sahib olan ABŞ, İngiltərə, Hollandiya, Yaponiya və Avstraliya kimi inkişaf etmiş ölkələrdə diqqəti cəlb etmişdir. Ölkəmizdə test texnologiyalarının tətbiqi durmadan artsa da, bizim kimi inkişaf etməkdə olan ölkələrdə yüksək

qiymətləndirilən müasir test nəzəriyyələrinin birbaşa tətbiqi ilə bağlı unikal problemlər özünü hələ də biruzə verməyə davam edir [9].

Testlər, şagird fəaliyyətlərini obyektiv şəkildə ölçülməsi üçün müəllimlərə şagirdlərin akademik inkişafı haqqında dəyərli fikirlər təqdim edir.

Bununla belə, effektiv qiymətləndirmənin testlər, şagirdin öyrənməsini və davamlı inkişafını asanlaşdırmaq üçün mənəvi rəy və dəstək mexanizmlərini təmin etməyi əhatə edir. Bundan əlavə, şagirdlərin müxtəlif bacarıqlarını nəzərə alan ədalətli və əhatəli testlərin yaradılması obyektiv qiymətləndirmə təcrübələrinin təmin edilməsi üçün çox vacibdir.

Yekun olaraq, test metodu şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi üçün dəyərli vasitə kimi xidmət etsə də, uğurlu təlim nəticələrinin əldə edilməsinə təşviq etmək və fənn üzrə şagirdin müvəffəqiyyət əldə etməsini dəstəkləmək üçün düşünülmüş və əhatəli yanaşma kimi özünü göstərir.

Ədəbiyyat

1. "Azərbaycan Respublikasında ümumi təhsil sistemində Qiymətləndirmə Konsepsiyası". "Azərbaycan müəllimi" qəzeti, 6 fevral, 2009.
2. 2009-cu il Ümumtəhsil məktəblərində məktəbdaxili qiymətləndirmənin aparılması qaydaları. "Azərbaycan müəllimi" qəzeti, 11 sentyabr, 2009 (layihə).
3. Mahmudov N., İbtidai təhsil səviyyəsində riyaziyyat və informatikadan məktəbdaxili qiymətləndirmədə istifadə olunan qiymətləndirmə vasitələri barədə, "Azərbaycan müəllimi"- 2011.- 7 yanvar.- s.5-6.
4. Mehrafov A.O., Əliyev A.H., Təhsil sistemində qiymətləndirmə problemi və onun reallaşdırılması imkanları // Təhsil, mədəniyyət, incəsənət. 2002, № 2, səh.11-19.
5. Mehdiyeva N. Qiymətləndirmə üsullarından istifadə qaydaları, "Kurikulum" elmi-metodik jurnalı, 2009, №2(6), səh. 16-22.
6. Qəndilov R., Z.Zeynalov «Müəllim fəaliyyətinin monitorinqi və qiymətləndirilməsi», Təhsil Problemləri İnstitutunun Elmi əsərləri, №2, səh 11-14, 2008.
7. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/800115>
8. <https://krtknadmn.karatekin.edu.tr/files/bologna/form/ogrenmesonuclarininkullanimi.pdf>
9. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1114741.pdf>
10. [https://www.snct.org.uk/library/126/glasgow - lntctmonitoring teaching & learning.pdf](https://www.snct.org.uk/library/126/glasgow_-_lntctmonitoring_teaching_&_learning.pdf)

A.A.Ağababayeva
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
ayten.agababayeva@gmail.com

MAGİSTRANTLARIN ELMİ-PEDAQOJİ TƏCRÜBƏSİNİN SƏMƏRƏLİLİK MEYARLARI

Xülasə

Məqalədə ali təhsil müəssisələrində elmi-pedaqoji təcrübənin səmərəli təşkili, təcrübə prosesinin magistranın gələcək peşə fəaliyyətində rolu, keyfiyyətli təcrübə mühiti yaratmaq üçün səmərəlilik meyarları araşdırılmışdır. Göstərilmişdir ki, magistrantların müstəqil düşünmə, yaradıcılıq bacarığı bilavasitə elmi pedaqoji təcrübənin səmərəliliyindən, effektivliyindən asılıdır.

Qeyd olunmuşdur ki, elmi pedaqoji təcrübə müddətində magistrant sadəcə olaraq təcrübə tərəfdən inkişaf edib formalaşmır. Həmçinin səmərəli təşkil olunmuş təcrübə mühitində onun hərtərəfli inkişaf etmiş mütəxəssis kimi hazırlığı məhz praktiki yolla başa çatır. Qısaca, elmi pedaqoji təcrübənin səmərəliliyi dedikdə, praktiki prosesi daha da effektiv edən, onların anlayışlarını və motivasiyalarını artıran, qarşıya qoyulan məqsədə çatmağı asanlaşdıran amillər nəzərdə tutulur.

КРИТЕРИИ ЭФФЕКТИВНОСТИ НАУЧНО- ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ОПЫТА МАГИСТРАНТОВ

Резюме

В статье рассматриваются эффективная организация научно-педагогической практики в вузах, роль процесса опыта в будущей профессиональной деятельности магистранта, критерии эффективности создания качественной среды опыта. Показано, что способность к самостоятельному мышлению и творчеству магистрантов напрямую зависит от эффективности и результативности научно-педагогической практики.

Было отмечено, что в период научно-педагогической практики магистрант не просто развивается и формируется с практической стороны. Кроме того, в эффективно организованной практической среде его подготовка как всестороннего специалиста заканчивается практическим путем. Короче говоря, под эффективностью научно-педагогического опыта понимаются факторы, которые делают практический процесс более эффективным, повышают его понимание и мотивацию, способствуют достижению поставленной цели.

EFFICIENCY CRITERIA OF SCIENTIFIC-PEDAGOGICAL EXPERIENCE OF GRADUATE STUDENTS

Summary

The article examines the effective organization of scientific pedagogical experience in higher education institutions, the role of the experience process in the

future professional activity of the master's student, and efficiency criteria for creating a quality experience environment. It has been shown that the ability of independent thinking and creativity of graduate students directly depends on the efficiency and effectiveness of scientific pedagogical practice.

It was noted that during the period of scientific pedagogical experience, the master's student does not simply develop and form from the practical side. Also, in an effectively organized practice environment, his training as a well-rounded specialist ends in the practical way. In short, the effectiveness of the scientific pedagogical experience means the factors that make the practical process more effective, increase their understanding and motivation, and facilitate the achievement of the set goal.

Açar sözlər: *təcrübə, səmərəlilik, magistrant, meyar, pedaqoji, keyfiyyət, effektivlik*

Ключевые слова: *опыт, эффективность, магистрант, критерий, педагогика, качество, результативность*

Key words: *experience, efficiency, graduate, criterion, pedagogy, quality, effectiveness*

Magistratura pilləsində elmi-pedaqoji təcrübə bir neçə tərəfin fəaliyyəti və iştirakı ilə təşkil olunur. Elmi pedaqoji təcrübə, tələbələrə elmi məlumatları müstəqil şəkildə öyrətmə və onların tədqiqat bacarığını inkişaf etdirmək məqsədilə nümayiş etdirilən bir təlim formasıdır. Aydın məsələdir ki, hazırda ixtisaslaşmış kadrlar qarşısında qoyulan vacib vəzifələrdən biri təhsilin keyfiyyətini daha da yüksəltməyi zəruri etməklə, yarana biləcək bütün problemlərin əlaqəli şəkildə həll yollarını tapmaqdır. Çünki elmi-pedaqoji təcrübə kadr hazırlığının, magistrantların öz sahələri üzrə ixtisaslaşmasının, təhsil sektoruna peşəkar, yüksək potensiallı kadrların yetişməsinin ən önəmli sahələrindən biridir.

Elmi pedaqoji təcrübə adından da göründüyü kimi, nəzəri biliyin tədrisində əldə edilmiş təcrübə və bacarıqları ehtiva edir. Yəni, elmi pedaqoji təcrübə dedikdə tədqiqat və təhsil sahələrində əldə edilmiş təcrübə və praktiki bilikləri başa düşürük. Bunlar isə təcrübə müddətində magistrantların qarşı tərəfə effektiv, səmərəli şəkildə bilik ötürməsi, axtarış aparması üçün lazım olan bacarıqlardır. Bu təcrübə müxtəlif və çoxşaxəli formada olur, həmçinin magistrantın təhsil fəaliyyətlərinə və bu sahədə olan tədqiqatlarına əsaslanır. Elmi-pedaqoji təcrübə təhsil müəssisələrinin təlim, tədris planında xüsusi yeri olan prosesdir. Bu proses müddətində magistrantlar müasir dövrün qaydalarına, tələblərinə hazırlıqlı olmalı, informasiya cəmiyyətində yaşayıb fəaliyyətini bu istiqamətdə qurmalı, dünyagörüşlü, rəqabətqabiliyyətli olmalı, öz ixtisası ilə bağlı nəzəri biliyə, praktiki iş qabiliyyətinə yiyələnməli, özünü daim inkişaf etdirməlidir.

Elmi pedaqoji təcrübə magistrantların praktiki fəaliyyətinin vacib komponenti və ayrılmaz hissəsidir. O cümlədən, magistrantlar üçün vahid təhsil prosesinin həyata keçirilməsində təcrübə əldə etməyə, konkret fənn sahəsi üzrə elmi, pedaqoji və metodiki təcrübənin hərtərəfli təhlilinə, təhsil prosesinin fərdi komponentlərinin dizaynına yönəlmişdir [3, s.1].

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetində semestr müddəti, imtahan prosesinin təşkil olunması və həyata keçirilməsi önəm daşdığı kimi, magistrantların elmi-pedaqoji təcrübəsi də daim diqqət mərkəzində olmuşdur. Çünki ali təhsil müəssisəsi yarandığı gündən bu günə kimi nəzarətdə olan məsələlərdən biri kimi qalmışdır. Qeyd etdik ki, elmi pedaqoji təcrübə, onun keyfiyyətli şəkildə təşkil edilməsi hər bir magistrantın gələcək peşə fəaliyyəti üçün vacib bir məqamdır.

Təhsil haqqında Azərbaycan Respublikası qanununda göstərilmişdir ki: “Təhsil müəssisəsində kadr hazırlığının keyfiyyət səviyyəsi məzunların milli və beynəlxalq əmək bazarında rəqabət qabiliyyəti, ölkənin sosial və iqtisadi inkişafında rolu ilə müəyyən edilir” [5].

Magistrantların müstəqil fəaliyyəti bilavasitə təcrübənin səmərəliliyindən, effektivliyindən asılıdır. Elmi pedaqoji təcrübənin səmərəliliyi, tələbələrin müstəqil öyrənmə bacarığı, tədqiqat qabiliyyəti, kreativ düşünmə və problem həll etmə bacarıqlarını inkişaf etdirmələrinə yardım edir. Bu təcrübə, tələbələrə məlumatları daha çox anlamağa və tətbiq etməyə nail olmaq üçün əsaslı bir zəmin yaradır. Elmi-pedaqoji təcrübənin səmərəlilik meyarlarına aşağıdakılar daxildir:

1. “Biliyin tətbiqi və inteqrasiyasına diqqət yetirmək;
2. Fakültə üzvləri və həmyaşıdları ilə keyfiyyətli qarşılıqlı əlaqə üçün imkanlar yaratmaq;
3. Praktiki və müvafiq öyrənmə təcrübələrini təmin etmək;
4. Tələbələri aktiv şəkildə prosesə cəlb etmək;
5. Aydın gözləntiləri təyin etmək;
6. Prosesi effektiv qiymətləndirmək” [2, s.1].

Məlumdur ki, bu göstəricilərdən elmi-pedaqoji təcrübə zamanı məqsədyönlü şəkildə istifadə edilməsi təcrübənin nəticələrini ölçmək və effektivliyini qiymətləndirmək baxımından önəmlidir. Bu meyarların hər biri təcrübənin səmərəliliyini dəyərləndirmək üçün istifadə oluna bilər və təcrübəni daha effektiv şəkildə idarə etmək üçün magistrantlara yön verməyə kömək edir. Elmi-pedaqoji təcrübə müddətində sadəcə nəzəri və təcrübə informasiyalarının bir-birilə əlaqələndirilməsi kifayət deyildir. Təcrübə özü qarşılıqlı anlaşma prosesi olduğundan, magistrantdan da həm pedaqoji kollektivlə, həm də tələbələrlə keyfiyyətli ünsiyyət mühiti yaratmağı tələb edir. Bu cəhətdən hər bir magistrantın qarşılıqlı əlaqə, ünsiyyət bacarıqlarını daha da

təkmilləşdirməsi çox vacibdir. Bu bacarıq seminar və mühazirə məşğələləri, müzakirələr zamanı effektiv formada informasiya ötürmə, başqalarını dinləmə və öz fikirlərini düzgün şəkildə ifadə etməkdən ibarətdir. Elmi-pedaqoji təcrübə müddətində qarşılıqlı ünsiyyət magistranta nə qazandırır?

“Bu mühit imkan verir:

- həmyaşıdları və müəllimləri ilə mənalı əlaqələr,
- fikir mübadiləsi,
- tənqidi düşüncə ilə məşğul olmaq.

Magistrantlar təkcə kurs işlərini və tədqiqat layihələrini dərinləndirən öyrənmirlər, həm də peşəkar və şəxsi inkişaf yollarını tapırlar” [6].

Beləliklə, elmi-pedaqoji təcrübə hər bir magistranta həmkarlarla, tələbələrlə və elmi rəhbərlərlə səmərəli, düşünülmüş əlaqələr qurmağa kömək edir. O cümlədən, bu bacarığa sahib olmaq, effektiv şəkildə fikirləri izah etmək, təşəbbüs göstərmək və qrup daxilində işləmək üçün əhəmiyyətlidir. Müstəqil fikirləri düzgün şəkildə ifadə etmək və çıxışları səmərəli formada tərtib etmək bacarığı da ünsiyyət bacarığının bir hissəsidir. Dinləmə qabiliyyəti, yaxud dinləmə mədəniyyəti hər bir magistrantda lazımi səviyyədə inkişaf etdirilməlidir. Müəyyən seminarlarda, mühazirələrdə, iclaslarda söylənilən fikrin əsas konseptinə fokuslanmaq, fikri sadəcə orda cəmləmək üçün qarşı tərəfi düzgün şəkildə dinləmək və sonda düşünülmüş cavab vermək lazımdır.

Fakültə ilə qarşılıqlı əlaqələrə isə magistrantın elmi tədqiqat işi haqqında operativ, elmi rəy verilməsi və onların intellektual qabiliyyətlərini artıran qarşılıqlı əlaqənin təmin edilməsi, məqsədyönlü qərarlar qəbul etmək üçün təcrübələrin təşkil edilməsi aiddir. Magistrantın fakültə üzvləri ilə qarşılıqlı əlaqəsi geniş və müxtəlif ola bilər. Bu əlaqə əksərən tədris prosesində, seminar və konfranslarda, tədqiqat layihələrində və ya sosial tədbirlərdə formalaşsın bilər. Qrup içində birgə işləmək və müzakirə etmək, habelə təyin olunan tədqiqat mövzuları ətrafında əlaqələr qurmaq, bu münasibətlərə misilsiz bir dəyər əlavə edir.

Elmi-pedaqoji təcrübə dövründə səmərəli nəticə əldə etmək üçün magistrantların tədqiqat aparma və yazmağa dair təcrübə qaydalarına riayət etməsi vacibdir. Bu, tədqiqatın təciliyyətini və keyfiyyətini təmin etməyə kömək edəcəkdir. Bu mərhələ, magistrantın öz sahəsində bacarıqlarını inkişaf etdirməsi, əməli təcrübə qazanması və elmi tədqiqat sahəsində müstəqil və nail olmağa yönəlmiş bir yanaşma qurmağı üçün əhəmiyyətli bir fürsətdir.

Praktiki və müvafiq öyrənmə təcrübələrini təmin edilməsi təhsilalanlara öz öyrənmələrində fəal iştirak etməyə və aldıkları təhsil ilə gələcək peşə fəaliyyətləri arasında keçid nöqtələrini görməyə imkan verir. Əsas məqsəd isə öyrənməni praktikada tətbiq edə bilən, düşünən kadrlar kimi yetişməyə şərait yaradan imkanlar müəyyənləşdirməkdir. Müxtəlif nümunələrin, layihələrin,

problem əsaslı modellərin yaradılması təcrübənin səmərəli təşkili üçün orijinal imkanlar təmin edir.

“Şübhə yoxdur ki, magistrantın təcrübə materialını müstəqil qavraması prosesi alınan təhsilə şəxsi məna verir, yaradıcı qüvvələri səfərbər edir, öyrənmə üçün daxili idrak motivlərini aktuallaşdırır, bacarıqların inkişafına kömək edir. Həmçinin onda özünü təkmilləşdirmək qabiliyyətini oyadır” [4, s.281. 10, s.113].

Magistrantın öyrənmə təcrübəsini təşkil etmək, əsasən müstəqil iş və tədqiqat imkanlarını daxil etməyi, müzakirə və təcrübəyə əsaslanan tədris metodologiyalarını tətbiq etməyi nəzərdə tutur. Burada əsas məqsəd effektiv və təkmilləşdirici bir proses təmin etmək olur. Bu, magistrantlara öz fikirlərini ifadə etmə, problemləri həll etmə və müzakirəyə cəlb etmək üçün geniş bir sahədə fürsətlər təmin etmək deməkdir. Həmçinin, tələbələrin tədqiqat bacarıqlarını inkişaf etdirmək və müstəqil öyrənməyə təşvik etmək də bu təcrübənin önəmli bir hissəsidir. Elmi pedaqoji təcrübə prosesi tələbələrin maraqlarını və bacarıqlarını cəlb etməyə nail olmağa əsaslanır. Bu, interaktiv dərslər formaları, laboratoriya işləri və tədqiqat layihələri ilə həyata keçirilə bilər. Tələbələrə müstəqil fikirlərini ifadə etmə, tədqiqat aparma və müstəqil öyrənmə bacarığı kimi təcrübələr təklif etmək əhəmiyyətlidir. Elmi pedaqoji təcrübə prosesinə tələbələrin cəlb olunması üçün müxtəlif yollar mövcuddur. Bunlar arasına maraqlı və interaktiv dərslər planları hazırlamaq, təcrübələri şərh etmək və ətraflı izah etmək, müsbət nümunələr və praktik təcrübələr təklif etmək, yenilikçi təcrübə imkanları təklif etmək daxildir.

Ali təhsil müəssisələrində magistrantların daxilində olduğu təcrübə prosesinin keyfiyyətinin yüksəldilməsi nədən asılıdır? Effektiv təcrübə mühitinə ikinci dərəcəli amillər, təhsilənlərin akademik səviyyələri, bilik strukturunun təkmilləşdirilməsi təsir göstərir. Təcrübə mühiti effektiv şəkildə idarə edildikdə, magistrantlar və təhsil prosesinin digər iştirakçıları arasında səmərəli əlaqə qurmağa şərait yaranır [1, s.3].

Səmərəliliyin əsas göstəricilərindən biri isə hər bir magistrantın təcrübə zamanı aydın, dəqiq gözləntilərinin olmasıdır. Magistrant, təcrübə mövzunu və sahəsini aydın şəkildə anlamalı və seçməlidir. Bunu etməklə, təcrübə dövründə çalışacağı sahəyə dair dəqiq gözləntilər yaradılır. Təlim mühitində istifadə edəcəyi üsul, vasitə və metodologiyaları aydın formada anlaması vacibdir. Bu, tədqiqat planını və prosedurlarını düzgün tərtib etməyə kömək edir. Magistrantın təcrübədən gözlədiyi nəticələr və bu nəticələrin nədən ibarət olduğunu başqa şəxslərlə bölüşmək üçün planları olmalıdır.

Təcrübənin səmərəlilik meyarlarından biri də onun qiymətləndirilməsidir. Elmi pedaqoji təcrübənin effektiv qiymətləndirilməsi çoxaspektli və dəqiqlik tələb edən bir prosesdir. Təcrübənin effektivliyini qiymətləndirmək üçün açıq və obyektiv kriteriyalar müəyyən edilməlidir. Bu

kriteriyalar, tədqiqat metodologiyası, məlumat toplama və analiz prosesləri, nəticələr və çıxışlar kimi fərqli sahələrdə ola bilər. Magistrantın təcrübə ərzində keçdiyi mühazirə və seminar məşğələləri, göstərdiyi performans, konfrans və tədbirlərdəki iştirak kimi göstəricilər effektiv qiymətləndirmədə əhəmiyyətli ola bilər. Qiymətləndirmə prosesi, təcrübənin elmi-pedaqoji təhsilə olan təsiri və tədqiqat sahəsinə olan əhəmiyyəti nəzərə alaraq obyektiv və ətraflı olmalıdır.

Son illərdə ali təhsil müəssisələrində elmi-pedaqoji təcrübənin keyfiyyətinin yüksəldilməsi, onun təşkil edilməsinə, məzmununa informasiyalaşdırma, qloballaşma tələbləri nöqtəyi-nəzərdən yanaşmaq, təcrübə dövründə yeni qaydalardan, vasitələrdən, ideyalardan istifadə edilməsi dövrün, təhsilin hazırkı inkişafının tələbidir. Bu isə öz növbəsində bütün təhsilçilərdən daha çox fəaliyyət göstərməyi, təcrübə sahədə öz bacarıqlarından istifadə etməyi, özünün, tərakkürünün inkişafı üçün daim çalışmağı, öyrənməyə açıq olmağı, mövcud inkişaf səviyyəsi ilə bağlı edilən təkliflərdən düzgün nəticə çıxarmağı və ondan istifadə etməyi tələb edir.

Ədəbiyyat

1. *Exploration and Practice of Improving the Quality of Graduate's Degree Awarding under the New Normal. 2nd International Conference on Economics, Social Science, Arts, Education and Management Engineering (ESSAEME 2016).*
2. *Frances Kalu. Quality Teaching and Learning in Graduate Programs, Taylor Institute for Teaching and Learning Educational Development Unit, 2016*
3. *КЫРГЫЗСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ТЕХНИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ им. И. РАЗЗАКОВА, ОТЧЕТ по научно-педагогической практике. БИШКЕК – 2022.*
4. *Дегмярева Галина Николаевна. Особенности самостоятельной работы студентов магистратуры в процессе обучения экспертному оцениванию.*
5. <https://e-qanun.az/framework/18343>
6. <https://academiainsider.com/masters-student-experiences-academic-and-student-life/>

A.Ş.Zərbəli
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
aytaczrbli@gmail.com

İNKLÜZİV TƏHSİL SAĞLAMLIQ İMKANLARI MƏHDUD ŞAĞİRDŁƏRİN TƏLİM-TƏRBİYƏSİNDƏ MÜASİR TƏHSİL YANAŞMASI KİMİ

Xülasə

Bu məqalənin məqsədi inklüziv təhsilin sağlamlıq imkanları məhdud şagirdlərin təlim-tərbiyəsində müasir təhsil yanaşması kimi əhəmiyyətini vurğulayaraq bu istiqamətdə mövcud vəziyyətin araşdırılması və bu istiqamətdə tövsiyələrin verilməsidir. Məqalədə Azərbaycan Respublikası Qanunu, bu istiqamətdəki Dövlət Proqramı, BMT-nin müvafiq konvensiyaları və s. inklüziv təhsilin sağlamlıq imkanları məhdud şagirdlərin təhsilində əsas hüquqi çərçivəsi kimi təqdim olunmuşdur. Əlavə olaraq, məqalədə sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqların inklüziv təhsil mühitində qarşılaşdığı problemlər, valideynlərin və dövlətin məsuliyyəti, müzakirə edilən mövzular arasındadır. Beləcə, məqalədə inklüziv təhsilin əsas prinsipləri və əhəmiyyəti müzakirə edilir, inklüziv təhsilin cəmiyyətdə sosial bərabərlik və sosial adalətə necə töhfə verdiyi əsaslandırılır.

ИНКЛЮЗИВНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ КАК СОВРЕМЕННЫЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ ПОДХОД В ОБРАЗОВАНИИ СТУДЕНТОВ С ИНВАЛИДНОСТЬЮ

Резюме

Цель данной статьи – исследовать современную ситуацию в этом направлении, подчеркнув важность инклюзивного образования как современного образовательного подхода в обучении учащихся с ограниченными возможностями здоровья и дав рекомендации в этом направлении. В статье Закон Азербайджанской Республики, Государственная программа в этом направлении, соответствующие конвенции ООН и др. инклюзивное образование было представлено как основная правовая основа в обучении студентов с ограниченными возможностями. Кроме того, в числе тем, обсуждаемых в статье, - проблемы, с которыми сталкиваются дети с ограниченными возможностями в инклюзивной образовательной среде, ответственность родителей и государства. Таким образом, в статье обсуждаются основные принципы и важность инклюзивного образования, а также то, как инклюзивное образование способствует социальному равенству и социальной справедливости в обществе.

INCLUSIVE EDUCATION AS A MODERN EDUCATIONAL APPROACH IN THE EDUCATION OF STUDENTS WITH DISABILITIES

Summary

The purpose of this article is to investigate the current situation in this direction, emphasizing the importance of inclusive education as a modern educational approach in the education of students with disabilities and giving recommendations in this direction. In the article, the Law of the Republic of Azerbaijan, the State Program in this direction, relevant conventions of the UN, etc. inclusive education was presented as the main legal framework in the education of students with disabilities. In addition, the problems faced by children with disabilities in an inclusive educational environment, the responsibility of parents and the state are among the topics discussed in the article. Thus, the main principles and importance of inclusive education are discussed in the article, and how inclusive education contributes to social equality and social justice in society.

Açar sözlər: inklüziv təhsil, sosial bərabərlik, təlim-tərbiyə

Ключевые слова: инклюзивное образование, социальное равенство, образование

Key words: inclusive education, social equality, education

Cəmiyyətin bütün sahələrində olduğu kimi, təhsildə də yeni tendensiyalar yaranmağa başlayır. Müasir təhsildə olan əsas tendensiyalardan biri də inklüziv təhsil məsələsidir. Beynəlxalq insan hüquq və azadlıqlarının inkişafı, təlim-tədris prosesinin müasirləşməsi, qloballaşma kimi ümumdünyəvi proseslər dövlətlərin inklüziv təhsilə xüsusi həssaslıqla yanaşmasını tələb edir.

İnklüziv təhsillə bağlı çox sayda tərif və yazılardan yola çıxaraq inklüziv təhsilə belə bir tərif verə bilərik: *İnklüziv təhsil bütün təhsilalanların heç bir məhdudiyət (sağlamlıq, fiziki, intellektual və s.) qoyulmadan bərabər imkanlar daxilində təlim-tədris prosesinə cəlb olunmasına əsaslanan humanist təhsil yanaşmasıdır.* Inklüziv təhsil heç bir uşağı təhsildən və cəmiyyətdən kənarda qoymamağı hədəfləyir. Çünki insan sosial varlıq olduğu üçün onun sosial mühitdə təhsil alması vacibdir [1], [3].

İnklüziv təhsil elə çoxşaxəli bir təhsil prosesidir ki, bu proses bütün uşaqların təhsil ehtiyaclarına uyğun olaraq həyata keçirilməsini məqsəd kimi müəyyənləşdirir. Bu, sağlam və sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqların da təhsilə cəlb edilməsini təmin edən ən etibarlı və effektiv yoldur. Inklüziv təhsil metodologiyalarının inkişaf etdirilməsi hər bir uşağın təhsil zamanı ortaya çıxan bütün ehtiyaclarının qarşılınmasını hədəfləyir. Əsas məqsədi tədris zamanı uşaqların təhsil və öyrənmə ehtiyaclarının reallaşdırılmasıdır. Ən əsas fərqi, ənənəvi təhsillə, sağlam və sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqların eyni təlim-tədris və tərbiyə prosesinə cəlb edilməsi haqqının təmin edilməsidir.

Bu, cəmiyyətdə sosial bərabərliyin qorunmasına və bu uşaqların təhsil və digər xüsusi ehtiyaclarının qarşılınmasına imkan yaradır [7].

Təhsil prosesində fərqli intellektual və fiziki xüsusiyyətlərə malik uşaqların təhsili ilə bağlı bəzən mütəxəssislər inklüzivlik haqqında yanlış məlumatlandırıldığını və ya məlumat çatışmazlığı ilə qarşılaşdıklarını dilə gətirirlər. Inklüzivanın mənasını anlamaq məsələnin özündən başlayır. Inklüzivlik müxtəlif əqli (intellektual) və fiziki bacarıqlara malik uşaqların həmyaşıdları ilə birlikdə məktəb həyatının bütün aspektlərinə cəlb edilməsini özündə əks etdirir. Bu, bütün uşaqların ehtiyaclarının qarşılınmasını və məktəbin müxtəlifliyə uyğunlaşdırılmasını tələb edir. Ancaq bu, digər uşaqlara dəstək və xüsusi təlimin verilməməsi demək deyil və buna görə də müxtəlif dəstəkləmə mexanizmlərini əhatə etməlidir [5].

Tədqiqatlar göstərir ki, xüsusi məktəblərdə təhsil alan əlilliyi olan uşaqların normal məktəblərdə təhsil alan əlilliyi olan həmyaşıdlarına görə sosiallaşma, ünsiyyət və s. imkanları daha az olur. Buna görə də bütün uşaqların birgə təhsilə cəlb olunması həm onların cəmiyyətə qazandırılması, həm də gələcəkdə daha uğurlu və ətrafına faydalı fərd olması baxımından mühüm addımdır. Bir sözlə, inklüziv təhsil uşaqların məhdudiyyətlərini deyil, onların güclü tərəflərini görməyi təşviq etməklə onların cəmiyyətə inteqrasiyasına xidmət edir [6].

Bütün uşaqların eyni sinifdə təhsil alması onların fərdi yanaşma vasitəsi ilə təlim-tərbiyə prosesinə cəlb etməyə imkan yaradır. Araşdırmaların çoxu sübut edir ki, sağlamlıq imkanları məhdud olan və olmayan uşaqların birgə təhsil alması fərqliliyə münasibətin dəyişməsinə və həmyaşıdların qəbulunu artırmasına səbəb olur [6]. Bu, sosial olaraq ədalətli və ayrı-seçkilikdən uzaq bir cəmiyyətin formalaşmasına istiqamət verir.

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının (BMT) “Əlillərin hüquqları haqqında” Konvensiyası, əlillilərin təhsil hüquqlarını əhatə edir və inklüziv təhsilin ən yaxşı təhsil mühiti olduğunu vurğulayır. Həmçinin, BMT-nin “Uşaq Hüquqları Konvensiyası”nda hər uşağın təhsil hüququ tanınır və bərabər imkanların təmin edilməsi təşviq edilir. Bu konvensiyalar, təhsilin uşaqların şəxsiyyəti, istedadları və bacarıqlarının inkişafı, insan hüquqlarına, azadlıqlara, sülh, dostluq, tolerantlıq və bərabərliyə hörmətə nail olması üçün əsas olduğunu vurğulayır. Bu baxımdan, sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqların digərləri ilə birlikdə təhsil alması vurğulanır. Həmçinin, BMT Dayanıqlı İnkişaf Məqsədi (Sustainable Development Goal – 4) inklüziv və bərabər keyfiyyətli təhsilin təminatını özündə ehtiva edir [4].

Azərbaycan Respublikasının “Təhsil haqqında” Qanunu, hər bir vətəndaşa təhsil almaq imkanının yaradılması və ayrı-seçkilikdən yayınmağın təmin edilməsini təminat altına alır. Həmçinin, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin təsdiq etdiyi “2018-2024-cü illərdə Azərbaycan Respublikasında

sağlamlıq imkanları məhdud şəxslər üçün inklüziv təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Proqramı” sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin təhsil hüquqlarını başqaları ilə eyni səviyyədə təmin etməyi və onlara maneəsiz təhsil mühiti yaratmağı məqsəd kimi qəbul edir [1]. Bu Dövlət Proqramının həyata keçirilməsindən aşağıdakı nəticələr gözlənilir [2]:

- Təhsilin bütün pillələri üzrə təhsil müəssisələrinin infrastrukturunun sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin ehtiyaclarına uyğunlaşdırılmasının təmin edilməsi;

- İnformasiya texnologiyalarını təmin etməklə sağlamlıq imkanları məhdud şəxslər üçün informasiya əldə olunması imkanlarının genişləndirilməsi;

- Məktəbəqədər, ümumi və peşə təhsili üzrə təhsil proqramlarında sağlamlıq imkanları məhdud şəxsləri təhsildən istifadə imkanları ilə digər şəxslərlə bərabər səviyyədə təmin edən dəyişikliklərin olunması;

- Inklüziv təhsilə cəlb olunan sağlamlıq imkanları məhdud şəxslər üzrə məlumat bazasının yaradılması;

- Sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin təhsilə cəlb olunması imkanlarının qiymətləndirilməsində yeni qaydaların tətbiq olunması;

- Sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin təhsil hüquqları barədə əhəlinin məlumatlılıq səviyyəsinin artması.

Azərbaycanda 2016-cı ilin statistikasına görə sağlamlıq imkanları məhdud olan 65 minə yaxın uşaqdan yalnız 12 mini təhsilə cəlb olunub, onların 1105-i xüsusi məktəblərdə, 2664-ü xüsusi internat məktəblərində, 7750-si evdə, 268-i isə inklüziv təhsil alır [6].

Inklüziv tədris anlayışı inkişaf problemi olan şəxsin reabilitasiya edilməsini təmin edir. Reabilitasiyanın əsas məqsədi, insanın öz qüsurlarını qəbul etməsini və fərqli olanları bəzi fərdi xüsusiyyətlər kimi qəbul etməsini təmin etməkdir. Bu, şəxsiyyətin bütün sistemi ilə bağlıdır və yalnız şəxsiyyətin xüsusiyyətlərindən asılı deyil, münasibətlərinin bütün sistemi ilə əlaqəlidir [8].

Inklüziv təhsilin təmin olunması üçün həm ailələr, həm də müəllimlər arasında dəstək və əlaqənin gücləndirilməsi olduqca vacibdir. Bununla yanaşı, sağlamlıq imkanları məhdud öyrənənlərin təlim-tədris prosesində müvəffəqiyyətli olmalarını təmin etmək üçün ictimai və təhsil təşkilatlarının, ailələrin və icmanın birlikdə işləməsi də vacibdir. Bu, inklüziv təhsilin ən effektiv şəkildə tətbiq edilməsi və bütün öyrənənlər üçün eyni bərabər imkanlar təmin etmək məqsədini reallaşdırmaq üçün əhəmiyyətlidir.

Vıqotskinin sözlərinə əsasən, uşağın şəxsiyyəti bir-birindən fərqli funksiyaların toplamı olaraq deyil, öz qanunlarına uyğun vahid və sistemli şəkildə inkişaf edir. Bu, sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqların təlimini inklüziv təhsil mühitində səmərəli yollarla təmin etmək imkanı yaradır. Bəzi təlim mərhələlərində, əgər uşaq digərlərinin inkişafına nisbətən geri qalırsa,

onun şəxsiyyətinin müxtəlif xüsusiyyətlərinə diqqət yetirmək vacibdir. Bu, sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqların məktəbəqədər sosial fəaliyyətlərinin kompleks formalaşmasını tələb edir. Bu məqsədlə, məktəbəqədər yaş mühüm bir inkişaf dövrüdür [8].

İnküziv təhsil mühitində sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqlara verilən ilk pedaqoji dəstək aktualdır. Valideynlər öz uşaqlarının tərbiyəsindəki çətinlikləri və konkret dəstəyə ehtiyac duyduqlarını anlamaqla prosesin müsbət nəticəsinə effektiv yardım göstərə bilirlər. Yalnız mütəxəssislərin köməyi və uşaqlarının xüsusiyyətlərinə dair minimal biliklərdən sonra valideynlər korrektiv prosesə daha konstruktiv şəkildə yanaşa bilər, onların məqsəd və vəzifələrini başa düşməyə başlaya bilərlər və uşaqlarının gələcəkdəki inkişafını nəzərə ala bilərlər.

Ümumi təhsil müəssisələrində sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqların təhsili və tərbiyəsi üçün müvafiq şəraitin yaradılması prosesdə sağlam yaşlıları ilə və bu təlim prosesinə cəlb edilmiş müəllimlərlə əvvəlcədən planlanmış müzakirələr, hər iki tərəfin razılığı və anlaşması əsas rol oynayır. İnküziv təhsil sahəsində fəaliyyət göstərən müəllimlər, qiymətləndirmə strategiyalarını dəyişdirir və formativ qiymətləndirmə kimi metodları innovativ qiymətləndirmə strategiyaları ilə birləşdirə bilər və ya özünəməxsus qiymətləndirmə metodundan istifadə edərək şagirdlərin motivasiyasını artırır bilər [6]. Beləcə, inklüziv təhsilin təşkili zamanı praktik məsələlərlə bərabər, nəzəri əsasları və tətbiqi mexanizmləri də bilmək əhəmiyyətlidir. Bu prosesdə sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqların və onların ailələrinin qarşılaşdığı problemlərin (məsələn, cəmiyyət tərəfindən qəbul edilməmə) həllini təmin edən səriştələr formalaşdırmaq da vacibdir. Həmçinin tapşırıqların dəyişkənliyi, təşkili formaları və metodları nəzərə alınmalıdır ki, müəllimlər praktik biliklərə daha yaxından yiyələnsinlər.

Sağlamlıq imkanları məhdud olan şagirdlərin təhsilə cəlbi üçün müəllimlərə əlavə olaraq, valideynlərin də bu prosesə cəlb olunması inklüziv təhsilin əsas prinsiplərindən biridir [6]. Dövlət və təhsil müəssisələri, inklüziv təhsilə dəstək verməklə yanaşı, valideynlərlə birgə işləyərək müsbət nəticələr əldə etmək imkanı yaradır. Əsas olaraq, sağlamlıq imkanları məhdud olan uşağın doğrudan cəmiyyətdəki standart təhsil müəssisəsində təhsilə cəlb edilməsi doğru deyildir. Onları ümumi təhsilə hazırlamaq üçün öyrənmə prosesini sadələşdirmək, defektoloji, psixoloji və pedaqoji yardımlardan istifadə etmək gərəkdir. Bu məqsədlə, ümumtəhsil məktəblərində inklüziv siniflərin təşkili də bu məsələnin müsbət həlli yollarından biri olaraq dəyərləndirilə bilər.

İnküziv təhsil uzun müddətli strateji və kompleks tətbiqi tələb edən çətin bir məsələdir. Sağlam uşaqlarla inkişaf problemləri olan uşaqların eyni təhsil mühitində yer alması ilə bağlı müzakirələr hələ də davam etməkdədir.

Sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların bəzi təhsil müəssisələrində özlərini rahat hiss etməməsi və təhsil proqramlarının onlara uyğun olmaması, bu məsələni daha da çətinləşdirir. Buna baxmayaraq, hər uşağın bərabər təhsil hüququ olduğu unudulmamalıdır. Səhiyyə və təhsil orqanları bu hüququ məhdudlaşdırmamalıdır. Bu, həm əlil, həm də sağlam uşaqlar üçün ədalətli bir prosesdir. Lakin bu prosesin hər iki tərəfi üçün də qeyri-şübhəsiz faydalı olduğu və ya hansı tərəfin daha çox mənfəətə malik olduğu hələ də müəyyən edilməmişdir. Belə bir təhsil mühiti, əlil uşaqlara çox ehtiyacı olan dəstəyi təmin edir və eyni zamanda sağlam uşaqlara tolerantlıq və insanlara yardım etmə qabiliyyəti kimi əhəmiyyətli dərslər verir, onları cəmiyyətə hazırlayır.

Demokratik Təşəbbüslər İnstitutunun (DTİ) tədqiqatına əsasən, Azərbaycanda sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqların əsas ehtiyaclarının qarşılınması və cəmiyyətə inteqrasiyası əsasən valideynlərin məsuliyyətindədir [6]. Lakin, bu sahədə qanunvericiliyə əsasən, dövlətin əsas rolunu oynaması gözlənilir. Məsələn, Türkiyə Cümhuriyyəti Milli Təhsil Nazirliyi və onun yerli filialları 2006-cı ildə qəbul edilmiş Xüsusi Təhsil Xidmətlərinə dair qanuna əsasən, uşaqların doğulduqları andan etibarən əlillik dərəcəsi müəyyən edilən vəziyyətdə, 6 il ərzində onların izlənməsi və uyğun təhsil proqramı ilə təmin edilməsi üçün çalışılır. Əsas məqsəd, bu şagirdlərin inklüziv təhsil almasını təmin etməkdir. Bu məqsədə nail olmaq üçün, mümkün qədər bu şagirdlərin sağlamlıq problemi olmayan həmyaşıdları ilə birlikdə təhsil alması üçün tədbirlər həyata keçirilir [6].

Yekun olaraq qeyd edə bilərik ki, inklüziv təhsildə təlimin səmərəli təşkili bu nəticəyə gəlməyə əsas verir ki, insanın dəyəri onun qabiliyyət və nailiyyətlərindən asılı olmamalıdır, çünki hər bir kəs hiss etmək, düşünmək qabiliyyətinə və ünsiyyət hüququna malikdir. Həqiqi təlim-tərbiyə və təhsil yalnız real münasibətlər kontekstində reallaşdırıla bilər. Beləliklə, cəmiyyət də anlamalıdır ki, bütün sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqların öz həmyaşıdlarının dəstək və dostluğuna ehtiyacı vardır. Sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqların müxtəlifliyi həyatın bütün sahələrini inkişaf etdirməyə kömək etməli və bu məhdudiyyətlər onlar üçün əngəl yox, qarşıda duran əngəllərin effektiv olaraq aradan qaldırılması vasitəsi olmalıdır. Inklüziv təhsilin də əsas məqsədi sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların davamlı təhsilinin, tərbiyəsinin və inkişafının təmin olunmasına xidmət etməkdən ibarətdir.

Məqalənin nəticələrindən yola çıxaraq aşağıdakı təklif və tövsiyələrimizi verə bilərik:

✓ ***Dövlət dəstəyinin artırılması.*** Qanunvericilik və dövlət təşkilatları inklüziv təhsilin inkişafında əhəmiyyətli bir rol oynayır. Dövlətin təhsil

müəssisələri, valideynlərlə birgə işləyərək inklüziv təhsil mühitlərinin yaradılmasını təmin etməlidir.

✓ **Təlimləndirmə.** Müəllimlərə və s. inklüziv təhsil metodologiyaları və dəstək strategiyaları barədə təlimlər təşkil edilməlidir. Belə ki, bu, onların fərqli ehtiyaclara malik öyrənənlərə daha effektiv dəstək verə bilmələrini təmin edəcəkdir.

✓ **Valideynlərin dəstəyi.** Valideynlərə öz uşaqlarının tələblərinin qarşılınması üçün dəstək və təlim təşkil edilməlidir. Beləliklə, onlar inklüziv təhsil mühitində daha aktiv rol oynaya bilərlər.

✓ **Sosial adaptasiya tədbirləri.** Inklüziv təhsilin məqsədi sağlam və sağlamlıq imkanları məhdud olan öyrənənlərin birgə təhsil almasını təmin etməkdir. Buna görə də, təhsil müəssisələrinin sosial inteqrasiyanı təmin etmək üçün müxtəlif tədbirləri həyata keçirməsi olduqca vacibdir.

✓ **Tədqiqatların genişləndirilməsi və nəticələrin monitorinqi.** Inklüziv təhsilin nəticələrinin izlənməsi, effektivliklərinin qiymətləndirilməsi və daha da yaxşılaşdırılması üçün tədqiqatların davam etdirilməsi vacibdir.

✓ **Şagirdlərin ehtiyaclarının optimal olaraq müəyyənləşdirilməsi.** Inklüziv təhsil mühitlərinin formalaşdırılması zamanı öyrənənlərin individual ehtiyacları və istəkləri nəzərə alınmalıdır. Hər öyrənənin təhsil prosesinə uyğun dəstək və fərdi yanaşma təmin edilməlidir.

Bu tövsiyələr əsasında inklüziv təhsilin daha geniş yayılması və daha effektiv şəkildə həyata keçirilməsi üçün əlavə addımlar atılmalıdır. Bu, cəmiyyətdə ədalətli və bərabər təhsil imkanlarının təmin edilməsinə və bütün öyrənənlərin potensiallarının maksimum səviyyədə inkişaf etdirilməsinə kömək edəcəkdir.

Ədəbiyyat

1. "Təhsil haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. (2009).
2. Azərbaycan Respublikasında 2018-2024-cü illərdə sağlamlıq imkanları məhdud şəxslər üçün inklüziv təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Proqramı.
3. Azərbaycan Respublikasının Uşaq Hüquqları haqqında Qanunu. (2012).
4. BMT-nin "Əlillərin hüquqları haqqında" Konvensiyasının icrasına dair Azərbaycan Respublikasının ilk hesabatı. Yanvar, 2011-ci il.
5. Gavrilă-Ardelean, M & Gavrilă-Ardelean, Mihaela & Assoc., (2016). *REDUCING THE STIGMA OF PEOPLE WITH MENTAL HANDICAP.*
6. Xudaverdiyeva T. (2021). *Inklüziv təhsildə təlimin təşkili prinsipləri: perspektivlər və nəticələr. Azərbaycan məktəbi. № 3(696), səh. 49-58.*
7. ТІПІІ, *Inklüziv siniflərdə təlimin təşkili. Bakı – 2018.*
8. Алексеев О.Л. *Теоретические основы преподавания тифлотехники Екатеринбургского РЭА.- 1992.*

G.M.Mürşüdüova
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
mursudgunay2@gmail.com

İNFORMASIYA MÜBADİLƏSİ MƏRHƏLƏSİNİN APARILMASI ÜÇÜN ÖYRƏDİCİ MÜHİTİN TƏŞKİLİ VƏ ONUN ƏHƏMİYYƏTİ

Xülasə

Məqalədə fəal dərsin mərhələsi üçün əsaslı olan mühitin təşkilindən söz açılmışdır. Dərs üçün öyrədici şəraitin nə qədər şagird fəaliyyətində əsaslı rol oynadığı məlumdur. Pedaqoji ustalığa sahib olan müəllim mühitin təşkilinə uyğun dərsi tədris etməlidir. Fənn kabinetinin təşkili bu mövzu ilə bağlı nə dərəcədə mühüm olduğunu bir daha sübuta yetirir. İnformasiya mühitinin təşkili üçün vəsaitlərin alçatan olması təmin edilməsi vacib şərtlərdəndir.

ОРГАНИЗАЦИЯ СРЕДЫ ОБУЧЕНИЯ И ЕЕ ЗНАЧЕНИЕ ДЛЯ ПРОВЕДЕНИЯ ЭТАПА ОБМЕНА ИНФОРМАЦИЕЙ

Резюме

В статье говорится об организации среды, имеющей основополагающее значение для этапа активного урока. Известно, какую основополагающую роль в деятельности учащихся играют образовательные условия урока. Учитель, обладающий педагогическим мастерством, должен вести урок согласно организации среды. Организация предметного кабинета еще раз доказывает, насколько важны публикации на эту тему. Обеспечение наличия средств на организацию информационной среды является одним из важных условий

ORGANIZATION OF THE LEARNING ENVIRONMENT AND ITS IMPORTANCE FOR CONDUCTING THE INFORMATION EXCHANGE PHASE

Summary

The article talks about the organization of the environment, which is fundamental for the stage of the active lesson. It is known how much the educational conditions for the lesson play a fundamental role in student activity. A teacher who has pedagogical mastery should teach a lesson according to the organization of the environment. The organization of the subject cabinet proves once again what is important in the publication on this topic. Ensuring the availability of funds for the organization of the information environment is one of the important conditions.

Açar sözlər: *əşyavi mühit, informasiya mühiti, dərsin təşkilində mühitin rolu*

Ключевые слова: *материальная среда, информационная среда, роль среды в организации урока*

***Key words:** material environment, information environment, the role of the environment in the organization of the lesson*

Respublikada aparılan təhsil strategiyaları və islahatların hər biri təhsilin inkişafına və yaranmış problemlərin aradan qaldırılmasına yönləndirilir. İslahatlar fəal təlimin təşkili metodikasına, onun şagirdlərin bilik, bacarıq və vərdislərinin inkişafını təmin etməsinə diqqət yetirir. Nəinki bilik, bacarıqlarının inkişafına, hətta təfəkkür bacarıqlarının da inkişafına xidmət etməlidir. Belə ki, müasir dərslər şagird şəxsiyyətin formalaşmasına, onların bir tədqiqatçı kimi böyüməsinə, müasir dövrün tələblərinə uyğun şəxsiyyət yetişməsinə dəstək olmalı, rolu əvəzolunmaz olmalıdır. Şagird bütün informasiyaları məktəbdə sadəcə dərslərdən almır. Şagird gün ərzində informasiyanı ailə üzvlərindən, müəllimlərdən, şagird yoldaşlarından, dostlarından, televiziya kanallarından, yaxud sosial şəbəkələrdən əldə edir. Bu gün informasiya mübadiləsi internet şəbəkəsi üzərindən daha geniş yayılmaqdadır.

İnformasiya mübadiləsi mərhələsi dərstdə xüsusi rola malikdir, bu mərhələnin sayəsində şagird yeni bilik əldə edir, həmin biliyi sinif yoldaşları ilə bölüşür, əməkdaşlıq etmək bacarığına sahib olur. Mərhələnin şagirdə verdiyi bacarıqlar məhdud deyildir, şagird təfəkkürünün hərtərəfli inkişafı üçün şərait yaranır. Dinləmə bacarığı, təqdim etmə bacarığı formalaşmış şagird nailiyyətləri qiymətləndirməyi də bacarmış olur. İnformasiya mübadiləsi mərhələsi sadəcə yeni bilik əldə etməyə xidmət etmir, eyni zamanda keçmiş biliklərə də əsaslanaraq mübadilə aparılır. Bu mərhələ üçün hazırlanan təqdimatlar nümayiş etdirilir, sonrakı mərhələdə onlardan nəticə çıxarılır və ümumiləşdirmə aparılır.

Hər bir mərhələnin təşkili üçün ona verilən tələblər vardır, məlumat mübadiləsi mərhələsinə də verilən tələblər aşağıdakılardır:

- Mövzunun təyin edilməsi;
- Tapşırıq və rəqlərinin hazırlanması;
- Zamanın düzgün bölünməsi;
- Şagirdləri məlumatlandırmaq;
- Qrup liderlərinin seçilməsi;
- Tapşırıqların aydın olması;
- Əvvəlki biliklərlə əlaqəli olması;
- Yeni bilik əldə etməyi asanlaşdırmaq (şərait yaratmaq) və s.

Mübadilənin təşkilinə verilən əsas tələblərdən biri də mübadilənin həyata keçirilməsini asanlaşdırmaq üçün şəraitin yaradılmasıdır. Öyrədici mühit əsasdır, bu mühitin köməyi ilə şagird fəaliyyətini təmin etmək mümkündür. Öyrədici mühit dərslərin bütün mərhələlərinin həyata keçirilməsi üçün mühüm rol oynayır. Bu mühitin yaradılması o deməkdir ki, şagirdi

tədqiqata yönləndirməli və yeni bilik əldə etməyə şərait yaratmalıdır. Belə ki, şagirdi dərstdən yayındıracaq hər hansı əşya yaxud vəsait olmamalıdır. Nəzərə alınacaq obyekt ilk öncə sinfin təşkili qaydasıdır. Bunun üçün sinif daxilində partaların düzgün yerləşdirilməsi əsasdır. Partalar iş formalarına heç bir maneə yaratmamalıdır. Onların yerləşmə qaydası şagirdlərin hərəkətinə təsir etməməli, partaların səthi kitabların qoyuluşuna problem yaratmamalı (mailliyi nəzərə alınmalı), partaların düzülüşü elə olmalıdır ki, şagirdlər asanlıqla lövhəni aydın görə bilsinlər. Sinfin işıqlanması təmin edilməli, partaların düzülüşündə pəncərələrin solda yerləşməsi daha yaxşı olardı. Sinfin divarlarında yerləşən əyani vasitələr çox olmamalıdır. Ümumiyyətlə, sinfin geniş olması daha məqsədə uyğundur. Çünki şagirdlərin sinif daxilində hərəkəti asan olur və mövzu ilə bağlı hər hansı materialın nümayişi zamanı heç bir problem yaranmır. Öyrədici mühit üçün şagirdlərin informasiya əldə etməyə kömək olacaq mənbələrin sinif daxilində əlçatanlığı təmin edilməlidir. 2008-2012-ci ildə tətbiqinə başlanılan “Bir şagird bir kompüter” layihəsi şagirdlərin məktəb daxilində biliklərin əlçatanlığını asanlaşdırmağa və kompüter biliklərinə hər tərəfli yiyələnməyə kömək edir. Ancaq bu layihənin tam olaraq həyata keçirilmədiyi məktəblərin daxilindəki problemlərdən və müşahidələrdən aydın görünür. Məktəblərin kompüterlə təmin olunması şagirdin tədqiqatçılıq fəaliyyəti üçün əlverişli şərait yaradır [3].

Öyrədici mühitin aşağıdakı növləri vardır:

- Əşyavi;
- İnformasiya;
- Sosial-psixoloji.

Əşyavi mühit odur ki, sinif daxilində yerləşən bütün əşya və obyektlərdən ibarətdir. Bu əşyalar şagirdin təfəkkür və təlim proseslərinə təsir göstərməməlidir. Şagirdin fəaliyyətini asanlaşdıran əşyalar dərs prosesi üçün vacib olanlardır. Bu əşyalar coğrafiya dərsi üçün əlverişli olduğu kimi digər fənlərində tədrisinə şərait yaratmalıdır. Sinif daxilində bütün əyani vasitələrin olması düzgün sayılmır. Çünki bu bir müddət sonra şagird üçün maraqlı olmayacaq. Hətta sinifdə yerləşən kitab rəfi, gül dibçəkləri hərəkətə maneə yaratmamalıdır [1].

Ən yaxşı informasiya mühiti fənn kabinetində mümkündür desək yanılmazdır. Coğrafiya kabineti informasiya əldə ediləcək mənbə, vəsaitlə zəngindir. Kabinet şagirdin tədqiqatçılıq fəaliyyətinin hər tərəfli inkişafına şərait yaradır. Fənn müəlliminin öhtəsində olan kabineti təşkil etmək pedaqoji ustalığı tələb edir. Təşkil olunmuş kabinet yorucu olmamalı, divarlar vəsaitlərlə çox yüklənməməlidir. Belə ki, otaqda yerləşən partalar, şkaflar, diyarşünaslıq materiallarının sərgiləndiyi guşə, laboratoriya otağı şagirdə kabinetdə dərs prosesini maraqlı edir. Belə mühit şagirdə dərsi asan qavramaqda mühüm rol oynayır. İnformasiya mühitini kabinetdə olan ensiklopediya, kitablar, qəzet və

jurnallar, xəritə və atlaslar, diyarşünaslıq materialları bütün əyani vasitələr yaradır.

Dərşdänkənar təşkil olunan mövzuların öyrənilməsi informasiya əldə olunan mühitdir. Dərşdänkənar təşkil olunmuş ekskursiyalar, səyahətlər, kinoteatr və muzeylərə səfər şagirdə xüsusi maraq yaradır və onları yeni məlumat əldə etməyə həvəsləndirməklə yanaşı özləri yeni bilik informasiya əldə etdikləri üçün uzunmüddətli yadda qalmağa şərait yaradır. Hər hansı mövzu üzrə təşkil olunan dərşdänkənar işlər məlumat mübadiləsi mərhələsinin aparılması üçün müəllim şagirdləri qruplara bölərək onlara tapşırıq vərəqləri paylayır və şagirdlər onların köməyi ilə ekskursiyada apardığı müşahidələrdən nəticələr çıxararaq tapşırıqlarını tamamlayırlar. Bu müşahidə səyahət, yaxud muzeylərə səfər yeni məlumat əldə etməyin tədqiqat aparmağın nəticə çıxararaq hesabat hazırlamağın bacarıqlarını inkişaf etdirir. Eyni zamanda belə bir mühit ideal informasiya mühiti olmuş olur. Şagird gözü ilə görərək, yaxud əli ilə toxunaraq məlumat əldə edir. Yoldaşlarından bilmədiklərini öyrənə, ya da onlara qaralıq qalan məsələ ilə bağlı fənn müəllimindən məlumat əldə edə bilər. Qısacası, dərş prosesinin gedişi zamanı mübadilənin və müzakirənin aparılması mütləq baş verir [1].

Beləliklə, fəal dərşin təşkilində tək məlumat mübadiləsi mərhələsində deyil, bütün mərhələlərin təşkili üçün uyğun şəraitin yaradılması mütləqdir. Mühit şagirdin psixoloji vəziyyətinə, yaş səviyyəsinə uyğun yaradılmalıdır. İstər əşyavi, istərsə də informasiya mühiti olsun bunlar şagirdin təfəkkür səviyyələrinə uyğun aparılmalıdır. İstifadə olunan mənbələrdəki informasiyaların şagirdin yaşına uyğunluğu, eyni zamanda onu qavrama bacarığı nəzərə alınmalıdır. Bəzən ensiklopediyalar kiçik yaş qrupu şagirdləri üçün uyğun olmadığı halda tapşırıqların həllində belə mənbələrdən istifadəyə əsasən təqdimatın hazırlanmasının tapşırılması doğru yol deyildir [2].

Bu gün kurikulum konsepsiyasına əsasən hazırlanmış olan dərşliklərdə məlumatlar getcikkə azaldılır. Bunun əsaslı səbəbi vardır, belə ki, hər kəsə məlumdur ki, sovet dövrünün dərşlikləri həddindən artıq biliklə, faktla, məlumatla yüklənmişdir. Ancaq indiki dövrdə hazırlanmış dərşliklərdə motivasiya mərhələsi üçün bir abzaslıq şəkil və ya hekayə qeyd olunur, tədqiqat mərhələsi ilə bağlı fəaliyyət üçün tapşırıq öz əksini tapmışdır. Kurikulum əsasında tərtib olunmuş dərşliklərdə məlumata istiqamət verən rolunda çıxış edən müəllim olduğu halda, məlumat əldə edib mübadilə aparan isə tədqiqatçı rolunda fəaliyyət göstərən şagirdidir. Dərşlikdə informasiyanın az olması şagirdi tədqiqat aparmağa yönləndirir. Öz bacarıqları əsasında bilik əldə etməyə çalışan şagird üçün lazım olan şəraiti təşkil etmək də müəllimin öhtəsinə düşür.

Coğrafiya fənnini tədris edən müəllim diyarşünaslıq prinsipini həyata keçirərək mövzu ilə bağlı fərqli tədris prosesi yarada bilər. Dərşin öncədən

təşkili buna imkan verir ki, müəllim öncədən ərazi seçib tapşırıq vəzifələri hazırlaya bilər. Yaxud müəllimin evə tapşırıq olaraq verəcəyi məsələ tədqiqat yönümlü olması realdır. Çünki, həmin şagird bilik axtarışında olduğu müddətdə həm bu tədqiqatı vərdiş halına salacaq, həm də materiallarla işləmə bacarığı əldə edəcək. Tapşırıqların hazırlanması heç də asan məsələ deyil, şagirdlərin məlumat axtarışında əldə etdikləri informasiyanın köçürülməsi hallarının baş verməməsi üçün şagird tədqiqata meyilli olmalıdır. Ətrafımız onsuzda bir informasiya mühitidir və şagirdlərə açıq mühitdən informasiya toplayacaq biliklər verməyi, proqnozlar irəli sürməyi bacaran tapşırıqlar vermək onlarda daha çox maraq oyadar və sıxıcı gəlməz, bununla da tapşırığı köçürmək problemi azaltmış olar [3].

Yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi mövzunun asan mənimsənilməsi, yadda qalması üçün əlverişli mühit yaratmaq lazımdır. İlk öncə motivasiya mərhələsinə baxaq: metodik vəsaitdə şagirdlərə verilən sual motiv rolunda hər zaman çıxış etmir, ən çox da danışılan hekayə və epizodlar şagird üçün o qədər də maraqlı olmaya bilər. Bu gün dərslərin təşkilində bizə lazım olan əşyavi mühitin təmin edilməsidir. Belə ki, kompüter və proyektor olmasını şərtləndirən interaktiv dərslərin motivasiya mərhələsinə animasiyaların, kiçik video rolklərin nümayişi daha yaxşı olar. Hər hansı video çarx nümayiş etdirib onun üzərində tapşırıq verə bilər.

Belə bir nəticəyə gəlirik ki, interaktiv dərslərin təşkili heç də asan deyil və müəllim ustalığı tələb edir. Öyrədici mühitin yaradılması şagirdlərin şəxsiyyət kimi formalaşmasına, mühüm bacarıqların yaranmasına və vərdiş halını almasına kömək edir. Bu gün məktəblərdəki vəziyyətin ürəkaçan olmaması hər bir pedaqoji fəaliyyət göstərən şəxsə məlumdur. Bunların mühitlərinin təşkili üçün şəraitin uyğun olmadığı bilinir. Şagirdlər bizim gələcəyimizdir və biz onların inkişafını hər tərəfli təmin etməliyik. Müasir dövrün tələblərinin çoxluğu şagirdlərin istəkləri ilə uyğunluğu zamanla fərqlərin çoxluğu ilə nəticələnir. Ancaq müəllim mühitin yaradılmasını təmin etməyə çalışmalıdır. İstər diyarşünaslıq əsasında toplanan materiallarla, istər internet resursları ilə, istərsə də əyani cihazlarla dərslə maraqlı qatmaq, onlar əsasında mübadilə aparmaq, tapşırıqları onların üzərində qurmaq mövzu ilə bağlı mühitin yaradılmasını da özündə əks etdirir.

Ədəbiyyat

1. *Mirvari Verdiyeva, Coğrafiyanın tədrisində diyarşünaslıq prinsipi, Bakı – 2021.*
2. *Zülfüyyə Veysova, Fəal / İnteraktiv təlim: Müəllimlər üçün vəsait, Bakı – 2007.*
3. *Oqtay Alxasov, Coğrafiyanın tədrisi metodikası, Bakı – 2013.*

F.R.Əmirəliyeva
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
amiraliyevafidan@gmail.com

GƏNCLƏRDƏ ÖZÜNƏ İNAM HISSİNİN FORMALAŞMASINA TƏSİR EDƏN ƏSAS AMİLLƏR

Xülasə

Bu məqalənin məqsədi gənclərdə özünə inam hissənin formalaşmasına təsir edən amillərə dair dərin mənbələrin, spesifik xüsusiyyətlərin nəzərdən keçirilməsidir. Məqalədə gənclərin özünə inam hissənin mahiyyəti, sosial, mədəni, fiziki amillərin təsirinin konkret şəkildə mühüm rolu göstərilir. Valideynlərin, cəmiyyətin, müəllimlərin gənclərin özünə inam hissəsinə təsiri izah edilmişdir. Mükəmməlliyətçilik, narahatçılıq səviyyəsi və ailənin və ya partnyorun şiddəti nəticəsində gənclərdə özünə inam hissənin aşağı səviyyədə olması müəyyənləşdirilmişdir. Ümumilikdə özünə inam hissəsinə təsir edən ən böyük amilin cəmiyyətə məxsus olduğu bildirilir.

ОСНОВНЫЕ ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА УВЕРЕННОСТЬ В СЕБЕ У МОЛОДЫХ ЛЮДЕЙ

Резюме

Цель этой статьи - исследовать основные идеи, которые влияют на развитие «уверенности молодежи в себе», изучить подробные источники и выделить заслуживающие внимания аспекты. В статье четко продемонстрировано значение основной идеи, то есть «уверенности молодежи в себе», а также критические функции влияния социальных, культурных и физических факторов. Обсуждалось влияние родителей, общества и педагогов на тему «Уверенности в себе молодежи». Низкий уровень уверенности у молодых людей был связан с перфекционизмом, тревожностью и жестоким обращением со стороны членов семьи или партнеров. В конечном итоге общепризнано, что общество оказывает основное влияние на чувство уверенности у человека.

MAIN FACTORS AFFECTING SELF-CONFIDENCE IN YOUNG PEOPLE

Summary

This article's goal is to investigate the central idea of "The Influencing variables to develop "Self-confidence of Youth," study the detailed sources, and highlight noteworthy aspects. The significance of "Self-confidence of Youth" and the critical function of social, cultural, and physical variables' effects are clearly demonstrated in the article. The impact of parents, society, and educators on young people's "self-confidence" has been discussed. The low degree of "Self-Confidence of Youth" has been linked to perfectionism, anxiety, and abuse by family members or

partners. It is generally understood that society is the primary influence on one's sense of confidence.

Açar sözlər: *gənc, özünə inam,amil, təsir, əlaqə, cəmiyyət*

Ключевые слова: *молодые, уверенность в себе, фактор, эффект, взаимодействовать, общество*

Key words: *young, self-confidence, factor, effect, interact, society*

Məqalədə gənclərdə özünə inam hissini güclü olmasının vacibliyi, özünə inam hissini formalaşmasına təsir edən əsas amillər barədə məlumat verilmişdir. Gənclərdə inam hissini formalaşmasında hələ erkən yaşlarında körpələrə, uşaqlara münasibətin hansı xarakterdə olmasının daha məqsədəuyğun olması barədə mülahizələr irəli sürülmüşdür. Daha sonra, təhsil sisteminin, müəllimlərin özünə inam hissini formalaşmasına necə təsir etməsinin vacib olduğu barədə də fikirlər irəli sürülmüşdür. Özünə inam hissini formalaşmasında mühitin, fərdin aldığı informasiyaların məzmunun və intensivliyinin, üstünlük verdiyi dəyərlər mühüm rol oynayır. Bu amillərin hər birinin hansı şəkildə olmasına diqqət yetirilmişdir. Müasir dövrdə gənclərin şəxsiyyət kimi formalaşmasında psixoloji amillərin rolu böyükdür. Özünə inam hissi ilə əlaqəli olaraq gənclərlə sosial işə ehtiyac vardır. Gənclərlə sosial işin mərkəzində gənclərin haqları, sosial ədalət, kollektiv məsuliyyət, həmçinin fərqliliklərə hörmət prinsipləri dayanır.

Gənclərlə sosial iş gənclərin həyat problemlərinin həll edilməsi və rifahının artırılması vəzifələrinin yerinə yetirilməsinə kömək edir. Azərbaycanda gənclərlə iş istər konsepsiya cəhətdən normativ-hüquqi bazanın yaradılması, istərsə də dövlət siyasətinin tərkib hissəsi qədər ona status verilməsi baxımından olduqca mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu, Ümummilli lider Heydər Əliyevin müstəqil Azərbaycan Respublikasına rəhbərliyi dövründən yəni, 1993-cü ildən başlayır. Uşaq dünyaya gəldikdən bir müddət sonra inam hissini qazanmağa başlayır. Psixoloq E.Erikson'nın fikrinə əsasən ilk inam hissini əsasları uşaqlıqdan başlayır.

Uşaqlarda əksər hallarda ana, ya da onların qayğısına qalan şəxs ilə qarşılıqlı əlaqə nəticəsində inam hissini yaranmasına təkan verir. Ehtiyacları ödəyən, qayğı göstərilən uşaqlarda inam hissi daha tez formalaşır. Yazıçı Lauster'ə görə özünə inam hissi insanların genetikası ilə əlaqəli deyil, uşaqlıqdan etibarən yavaş-yavaş inkişaf edən xüsusiyyətdir [2, s.2].

Özünə inam hissi insanın daxili potensialının ortaya çıxmasını tələb edir. Özünə inam hissini mövcud olmadığı bir həyat təsəvvür etmək qeyri-mümkündür. Əgər elə olsaydı, hər şey qeyri-müəyyən olardı və heç bir şeydə uğurlu olmağa ehtiyac qalmazdı. Özünə inam hissi, şəxsin özünün müəyyən bir şeyin bacarmağa olan inamıdır. Özünə inam hissi gəncin inkişafı və formalaşmasında mühüm rol oynayır.

Bu hiss qorxuların, utancaqlığın öhdəsindən gəlməyə, arzularını dərk etməyə və onlara nail olmaq üçün komfort zonasından çıxmağa və fürsətləri əldən verməməyə imkan verir. Özünə inam hissi müəyyən bir şeyi etmək cəsarətidir. Hər hansı bir problemi həll etmək öhdəliyini götürmək, qorxulara, şübhələrə baxmayaraq vacib olanı etmək deməkdir. Özünə inam hissi realist olmaq deməkdir və real təcrübələrin toplanmasının məhsuludur. O, qazanılındır və təcrübə ilə birgə inkişaf edir [4, s.3]. Nəticə olaraq, o, hər hansı xüsusi sahəyə aid müxtəlif situasiyaların öhdəsindən gəlmək üçün mövcud olan bacarıqlardır.

Özünə inam hissini formalaşmasına təsir edən bir sıra amillər mövcuddur:

- Sosial amillər
- Mədəni amillər
- Fiziki amillər

Hər hansı bir insan, xüsusilə yeniyetmələr və gənclər öz məqsədlərinə çatmaq üçün mütləq şəkildə inam hissini malik olmalıdır. İnəm hissi yüksək olduqca həmin məqsədə nail olma ehtimalı da yüksək olur. Gəncin sosial inamı və düşüncəsi onun hissələrinə və hərəkətlərinə təsir edir və onu idarə edir. Bir çox tədqiqatçıların əldə etdiyi nəticələr göstərir ki, özünü dərk edən, öz "Mən"ini tanıyan gənclər cəmiyyətdə çətin insan olaraq tanınarsalar da, öz məqsədlərinə nail ola bilirlər. Özünə inam hissini yüksək olması gəncin sözünün və işinin üst-üstə düşməsinə kömək edir.

Uğurlu karyeraya malik olmaq üçün özünə inam hissi açar rolunu oynayır. Özünə inam hissi olan gənclər xoşbəxtlik hissini xarici faktorlarda deyil, daxili amillərdə tapırlar. Nəticə olaraq belə gənclər cəmiyyətdə daha çox hörmət görür və seçilir. Özünə inanan gəncin inkişafı, sosial sferada olan münasibətlərin keyfiyyətini artıraraq insanlar arasındakı qarşılıqlı əlaqənin sağlam şəkildə reallaşmasında əsaslı rol oynayır.

Gənclərdə özünə inam hissini formalaşmasında cəmiyyət mühüm rol oynayır. Cəmiyyət ailəni, qonşuları, dostları, qohumları, məktəb, hətta yad insanları belə özündə ehtiva edir. İnsanların cəmiyyətlə qarşılıqlı əlaqəsi onların həyata baxışına və münasibətinə qalıcı təsir göstərir. Özünə inam hissini formalaşmasında gəncə valideynlər, müəllimlər, məktəb yoldaşları tərəfindən verilən qiymətləndirmələr təsir göstərir.

Valideynlərin gəncə təsiri xüsusilə uşağın həyatının ilk illərində baş verir. Məsələn: uşağın hər hansı səhvində sevgi azlığı, diqqət və qayğı əskikliyi, mərhəmətsiz və fiziki, zehni cəzalandırmalar, yersiz tənqidlər və alçaldıcı rəylər özünə inam hissini zədələyə bilər və gəncə uğursuz ola bilmə qorxusu aşılınar. Gəncin səhvi olanda valideynləri onu səhv etməməyə həvəsləndirməli və ona gələn dəfə eyni situasiyada daha yaxşı necə davranmalı olduğuna dair istiqamət verməlidir [2]. İnanırdır ki, əslində onun yaxşı

qabiliyyəti var, gələn dəfə o, bu işi daha yaxşı görməyi bacaracaqdır. Digər tərəfdən həddən artıq qoruyucu valideynlər gəncin özünə inam hissini formalaşmasına maneə törədir.

Qorunulan uşaq artıq hər hansı söz-söhbət, acı, ağrı, dava ilə üzləşməkdən çəkinir və qaçır. Gəncin müqavimət göstərməsinə, uğursuzluq və streslə mübarizə etməsinə problem yaradır. Artıq gənc düşünür ki, o, bacarıqlı deyil. Buna görə də, valideyn gəncə münasibətini balansda saxlamalıdır. Həddən artıq qoruyucu ailələrdə valideynlər uşağa həddindən artıq qayğı göstərərək gəncin özünə aid xüsusi bir sahəsi olmasına imkan vermir. Avtoritar ailələrdə valideynlər gəncin həyatında həddən artıq dərəcədə dominant olur. Bu ailədə getdikcə gəncə qarşı güc istifadəsi, hədə, mənfi davranışların göstərilməsi ilə nəticələnir. Qeyri-stabil valideynlər gənc üçün normadan artıq sərbəst mühitin yaranmasına səbəb olur. Nəticədə gəncin davranışlarında məntiqsiz hərəkətlər yaranır. Demokratik ailələrdə gəncin çevikliyi ailəsi tərəfindən dəstəklənir və düşüncəsini sərbəst şəkildə ifadə edə biləcəyi mühitdə böyüməsini təmin edir.

Müəllimlərin yanaşmaları gəncin özünə inam hissində vacib rol oynayır. Müəllim gəncin uğurunu təqdir etməli və dəstəkləməlidir. Müəllim gəncə yanaşmasında diskriminasiya ehtiva edən davranışlar göstərməməlidir. Hər bir müəllim, xüsusilə ibtidai sinif müəllimləri çalışmalıdırlar ki, dərslərini uşaqları kəşf etsinlər. Onların hansı sahədə qabiliyyətli olduğunu müəyyənləşdirsinlər. Misal üçün ola bilər ki, şagird riyaziyyat, yaxud coğrafiya, kimya fənlərini yaxşı öyrənə bilməsin. Bunun üçün müəllim illər boyu onu danlamamalıdır. Bu fənn üzrə zəif nəticələrin səbəbləri öyrənilməli və müəllimin də köməyi ilə aradan qaldırılmalıdır. Əgər müəllim başa düşsə ki, şagirdin həmin fənni öyrənməyə həvəsi yoxdur, yaxud qabiliyyəti azdır, o zaman o, həmin şagirdin hansı sahədə qabiliyyətli olmasını da müəyyənləşdirməlidir. Müəllim öz fənnini layiqincə yerinə yetirə bilməyən şagirdi tənqid edərkən, başqa bir sahədə qabiliyyətli olduğunu da yada salmalı, tənqidlə bərabər, onun qabiliyyətli olması barədə də söhbət açmalıdır ki, şagirdə özünə qarşı inamsızlıq hissi yaranmasın. Əksinə, qabiliyyəti olan sahədə özünü bir şəxsiyyət kimi təsdiq etməyə daha çox çalışsın. Yaxşı riyaziyyatçı olmayacaq şagird, özünə inam hissi olduqda, başqa bir sahədə, məsələn idmanda, musiqidə, rəssamlıqda, inşaatda və s. böyük uğurlar qazana bilər. Sosial-iqtisadi vəziyyət gəncin özünə inam hissini yüksək olmasını təmin edir. Nəticədə gəncin özünü yetərli hiss etməsinə səbəb olur. Çalışmaq lazımdır ki, şagirdlərin həyatında, dünyagörüşündə yalnız maddi dəyərlər rol oynamasın. Mənəvi dəyərlər daha çox üstünlük təşkil etsin. Bu, şagirdə yoxsul olduqda ruhdan düşməməyə, əksinə daha da inadla çalışmasına, bununla da daha böyük uğurlar qazanmasına kömək edir. Hər bir gəncdə özünə inam hissələrinin güclənməsinə eyni zamanda mənəvi amillər, mədəniyyətlə bağlı

amillər də çox kömək edir. Bu işdə şagirdin oxuduğu bədii kitabların, baxdığı filmlərin, qulaq asdığı musiqinin və s. informasiyaların çox mühüm təsiri ola bilər. Ona görə də təhsil sistemində bu məsələlərə xüsusi diqqət yetirməyə də çox ehtiyac var. Bu sahədə müxtəlif yollarla – məsələn sosioloji sorğular aparmaqla, fərdi söhbətlərlə və s. xeyli faydalı məlumat əldə etmək olar. Mədəniyyət xüsusi bir cəmiyyət, çoxluq və ya etnik qrupun inanclarının və təcrübələrinin xarakteristikasıdır. Mədəniyyət gəncin inkişafına və davranışlarına təsir edir [1, s.251]. Bəzi neqativ təsirlər gəncin əhatə olduğu mədəniyyət sistemini dağıtdıqda, mənəvi dəyərlərinə təsir etsə, olduqca xoşagəlməz hallar baş verər və bu həmin gəncdə özünə inam hissində güclü zərbə vura, onda özünə inamsızlıq, baş verən hadisələrə qarşı laqeydlik də yarada bilər.

Gənclər də sevgi hissləri də mühüm rol oynaya bilər. Uğursuz sevginin yarada biləcəyi neqativ təsirlərdən də qorunmaq üçün gəncə qayğı lazımdır. Belə bir halla qarşılaşan gənclərə qayğı, psixoloji dəstək göstərməlidir. Sevgi məsələlərinə bir macəracılıq münasibəti ilə də yanaşmanın qarşısının alınması üçün tədbirlər görülməlidir. Belə macəracılıq da gəncdə mənəvi aşınmaya səbəb ola bilər. Bu isə bir çox hallarda onda etinasızlıq, özünə inamsızlıq hissləri də yaradır.

Fiziki amillər sağlam psixika, sağlam ağıl, yaxşı zahiri görünüş və s. özündə birləşdirir. Həmçinin hər mədəniyyətdə yaxşı zahiri görünüş təqdir edilir. Həddindən artıq gigiyena və fiziki görünüşə aşırı diqqət gözəlliyin reallığa uymayan portretinin çıxmasına səbəb ola bilər. Fiziki məhdudiyətli gənclər sosial olaraq insanlar tərəfindən ayrı-seçkiliyə və təcrid edilməyə məruz qalır. Dipa Karmakar məşhur hindistanlı qadın idmançısıdır, hansı ki, düz dabanlı ayaq quruluşuna sahibdir. O, belə ayaq quruluşuna sahib olmasına baxmayaraq Hindistanın qadın idmançısı olmağı bacarıb. Gəncin həddindən artıq kök olması, boyu qısa olması, ya da aşırı uzun olması və s. özünə inam hissini zədələyə bilər [5, s.67].

Müəllimlər, sosial-iqtisadi vəziyyət, məktəb, mühit, perfeksionizm, narahatlıq səviyyəsi, şiddət, travma özünə inam hissində formalaşmasına təsir edən amillərdəndir.

Perfeksionist gənc heç bir şəkildə səhv etmək istəmir və ən yaxşısına nail olmağa çalışır [6]. Buna görə də zaman keçdikcə gəncin özünə inam hissində yetərsizlik yaranır. Bu özünə inam hissi ilə tərs mütənəsbətdir. Gəncin narahatlıq səviyyəsi nə qədər yüksəkdirsə, bir o qədər də özünə inam hissi aşağı olur.

Ailəsinin, partnyorunun şiddətinə məruz qalan gəncin özünə inam hissi aşağıdır. Gənc özünü gücsüz və müdafiəyə möhtac hiss edir. Bununla bağlı dərin bir şəkildə məlumatlanmaq və psixoloji yardım almaq lazımdır.

Gənclərin özünə inam hissini formalaşdırmaq üçün onları sevgi, yaxşı münasibət və qayğı ilə həvəsləndirmək lazımdır. Gənclərə özləri ilə bağlı danışarkən müsbət danışmalı olduqlarını öyrətmək lazımdır. Onların həyata baxışına çətinliklər qoyduqca, o, çətinlikləri həll etməyə çalışacaq və bu zaman müəyyən biliklər öyrənəcək. Gənclərin yaşına uyğun olaraq bir sıra məşğuliyyətlər vermək özünə inam hissini artıracaq. Gənclərə öz yaşlarına və maraqlarına uyğun olaraq bir sıra məşğuliyyətlər vermək də özünə inam hissini artırmasına kömək edir.

İlk öncə gənc bir şeydə uğur qazanmalı, ondan sonra özünə inanmalıdır. Gənc qarşısına məqsəd qoymalıdır. Radiator rolunu oynayan insanlarla daha çox vaxt keçirməlidir [3, s.124].

Özünə inam hissini artıran şüarları diqqət mərkəzində saxlamalıdır. Özünə inam hissini artıran və etibarınızı qazanan şəxslərdən məsləhət almaq daha məqsədə uyğundur.

Ədəbiyyat

1. Əhməd Qəşəmoğlu (Məmmədov). *Sosial-iqtisadi proseslərin idarə olunmasında ahəngyol nəzəriyyəsi*ndən istifadə. Bakı - 2021. 358 s.
2. *Confidence in pre-teens and teenagers*. Avstraliya. 2021. <https://raisingchildren.net.au/pre-teens/development/social-emotional-development/confidence-in-teens>
3. Nagehan. K., Nuray. T. *Özgüven üzerine bir derleme*. Kırkkale. 2020. 16 s. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1193331>
4. P.English. *The Confidence Pocketbook*. 2014. 129 s. <https://pocketbook.az/storage/books/April2022/g4g6M6JVdtGXmKZv0DOZ.pdf>
5. Salvatore Didato. *Self-confidence is based on our belief in ourselves*. *The Evening Independent*. Florida.U.S., 1985. 29 s.
6. *Self-Management Skills*. Unit 2. 82. <https://ncert.nic.in/vocational/pdf/iees102.pdf>
7. Serap. I. *Özgüven ne demek*. 2023. <https://istanbulbogazicienstitu.com/ozguven-ne-demek>

A.Ş.Hacımuradova
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
ayselhajimurad@gmail.com

MƏKTƏBƏHAZIRLIQ QRUPLARININ EFFEKTİV İDARƏ OLUNMASININ MƏKTƏBƏQƏDƏR TƏHSİLİN KEYFİYYƏTİNƏ TƏSİRİ

Xülasə

Məktəbəqədər təhsil uşağın inkişafında həlledici rol oynayır, onların gələcək akademik uğurlarının və ümumi rifahının əsasını qoyur. Məktəbəqədər təhsilin müxtəlif komponentləri arasında məktəbəhazırlıq qrupları uşaqların formal təhsilə keçid üçün adekvat şəkildə hazırlanmasını təmin edən əsas vasitəçi kimi seçilir. Bununla belə, bu hazırlığın keyfiyyəti əsasən bu qruplar daxilində idarəetmənin effektivliyindən asılıdır. Effektiv idarəçiliyə sərmayə qoymaq məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin yüksək keyfiyyətli təhsil verməsini təmin etmək üçün çox vacibdir. Bu məqalədə effektiv idarəetmənin məktəbəqədər təhsilin keyfiyyətinə, xüsusən də məktəbə hazırlıq qrupları daxilində əhəmiyyətli təsiri araşdırılmışdır.

ВЛИЯНИЕ ЭФФЕКТИВНОГО УПРАВЛЕНИЯ ДОШКОЛЬНЫМИ ГРУППАМИ НА КАЧЕСТВО ДОШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Резюме

Дошкольное образование играет решающую роль в развитии ребенка, закладывая основу для его будущих успехов в учебе и общего благополучия. Среди различных компонентов дошкольного образования группы подготовки к школе выделяются как основные посредники, обеспечивающие адекватную подготовку детей к переходу к формальному образованию. Однако качество такого обучения во многом зависит от эффективности управления внутри этих групп. Инвестиции в эффективное управление имеют решающее значение для обеспечения того, чтобы дошкольные учреждения предоставляли высококачественное образование. В данной статье рассматривается существенное влияние эффективного управления на качество дошкольного образования, особенно в дошкольных группах.

THE EFFECT OF EFFECTIVE MANAGEMENT OF PRE- SCHOOL GROUPS ON THE QUALITY OF PRE-SCHOOL EDUCATION

Summary

Preschool education plays a crucial role in a child's development, laying the foundation for their future academic success and overall well-being. Among the various components of pre-school education, school preparation groups stand out as

the main mediators that ensure adequate preparation of children for the transition to formal education. However, the quality of this training largely depends on the effectiveness of management within these groups. Investing in effective management is critical to ensuring preschools provide high-quality education. This article examines the significant impact of effective management on the quality of pre-school education, particularly within pre-school groups.

Açar sözlər: məktəbhazırlıq, effektiv idarəetmə, məktəbəqədər təhsil, təhsil keyfiyyəti

Ключевые слова: готовность к школе, эффективное управление, дошкольное образование, качество образования

Key words: school preparation, effective management, preschool education, quality of education

Məktəbəqədər təhsil Azərbaycan Respublikasında fasiləsiz təhsil sisteminin ilk pilləsi kimi fərdin, cəmiyyətin və dövlətin maraqları nəzərə alınmaqla davamlı inkişaf etdirilən prioritet fəaliyyət sahəsidir [1]. Məktəbhazırlıq qruplarının səmərəli idarə edilməsi bu uşaqların yüksək keyfiyyətli təlim təcrübəsi ilə təmin edilməsi üçün vacibdir. Məktəbhazırlıq qrupları yaxşı idarə olunduqda, böyümə və inkişafa təkan verən müsbət və tərbiyəvi mühit yaradır.

Effektiv idarəetmənin əsas üstünlüklərindən biri tərbiyəçi-uşaq qarşılıqlı əlaqələrinin təkmilləşdirilməsidir. Müəllimlər daha yaxşı akademik nəticələrə gəlib çıxmaq üçün hər bir uşağa fərdi diqqət və dəstək göstərə bilirlər. Bundan əlavə, yaxşı idarə olunan məktəbəqədər qruplar uşaqlara əməkdaşlıq, ünsiyyət və problemlərin həlli kimi mühüm bacarıqları öyrətməklə sosial-emosional inkişafı təşviq edir.

Bundan əlavə, effektiv idarəetmə ümumi məktəbə hazırlığı gücləndirən təhlükəsiz və mütəşəkkil təlim mühitinin yaradılmasına kömək edir. Yaxşı idarə olunan məktəbəqədər təhsil müəssisələrinə gedən uşaqların sonrakı illərdə akademik və sosial sahədə uğur qazanma ehtimalı daha yüksəkdir.

Məktəbhazırlıq qrupları. Bir çox pedaqoq və tədqiqatçılar bu fikirdədirlər ki, erkən uşaqlıq təhsili onların fərdi ehtiyacları və xüsusiyyətləri baxımından uşaqların idrak və təhsil inkişafı və gənc uşaqların rifahı üçün çox faydalıdır [4, s.2]. Məktəbhazırlıq qrupları məktəbəqədər təhsil mühiti ilə ibtidai məktəbin daha rəsmiləşdirilmiş mühiti arasında həlledici əlaqə rolunu oynayaraq təhsil mənzərəsində mühüm rol oynayır. Bu qruplar gənc öyrənənləri gələcək akademik yolu üçün zəruri olan əsas bacarıqlarla təchiz etmək məqsədilə yaradılmışdır. Məktəbə hazırlıq qruplarının mahiyyətini başa düşmək onların əsas funksiyalarını və uşağın hərtərəfli inkişafı üçün əhəmiyyətini öyrənməkdən ibarətdir.

Məktəbhazırlıq qruplarının mərkəzində uşağın formal təhsildə uğur qazanması üçün vacib olan müxtəlif bacarıqlar toplusunu inkişaf etdirmək üçün birgə səylər dayanır. Akademik səriştə mütləq əhəmiyyət kəsb etsə də, bu qruplar öz diqqətlərini əzbər öyrənmədən daha çox linqvistik səriştə, sosial bacarıq, koqnitiv çeviklik və emosional dayanıqlığı əhatə edən bacarıqların inkişaf etdirilməsinə verirlər. Bu bacarıqlar birlikdə uşağın ibtidai məktəbdə və ondan sonrakı strukturlaşdırılmış mühitdə inkişaf etmək qabiliyyətini formalaşdıraraq, onun təhsil yolunun əsasını təşkil edir.

Dil biliyi məktəbhazırlıq qruplarının təməl daşı kimi dayanır. İnteraktiv fəaliyyətlər, hekayə seansları və dillə zəngin mühitlər vasitəsilə uşaqlar müxtəlif lüğət, cümlə strukturları və ünsiyyət üslubları ilə tanış olurlar. Bu, təkə savadlılığın əsasını qoymur, həm də effektiv ünsiyyət bacarıqlarını inkişaf etdirir, uşaqlara öz fikirlərini və düşüncələrini aydın və inamla ifadə etməyə imkan verir, hansı ki bu akademik sahədə əvəzolunmaz sərvət sayılır.

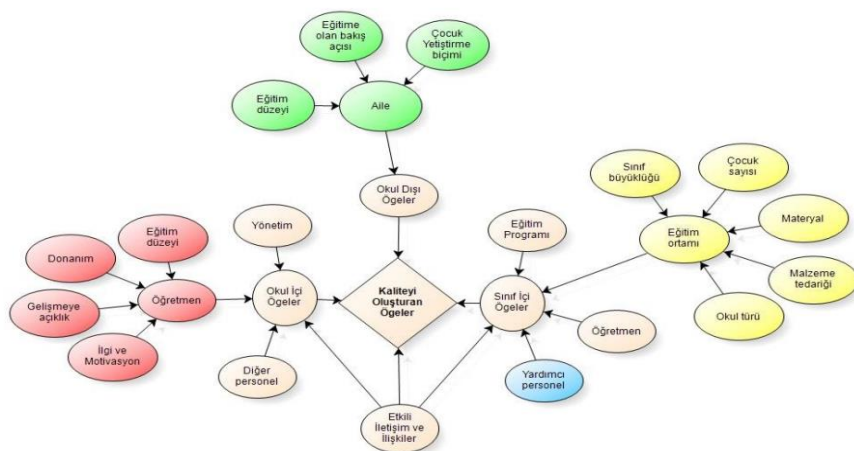
Bu qruplar daxilində sosial qarşılıqlı əlaqənin gücləndirilməsinə vurğu eyni dərəcədə əhəmiyyətlidir. Birgə layihələr, qrup fəaliyyətləri və həmyaşıdlar arasında əlaqə vasitəsilə uşaqlar əməkdaşlıq, münafişələrin həlli və empatiyanı öyrənirlər. Bundan əlavə, məktəbhazırlıq qrupları akademik uğur üçün kritik olan idrak qabiliyyətlərini mükəmməlləşdirməyə böyük diqqət yetirirlər. Təcrübələr, problem həll etmə tapşırıqları və sorğuya əsaslanan öyrənmə vasitəsilə uşaqlar tənqidi düşünməyə, məlumatları təhlil etməyə və ətrafdakı dünyanı araşdırmağa həvəsləndirilir.

Məktəb hazırlıq qrupları idraki inkişafı yanaşı, emosional tənzimləmə bacarıqlarının inkişafına üstünlük verirlər. Tərbiyəvi və dəstəkləyici mühitdə uşaqlar öz emosiyalarını müəyyən etməyi və ifadə etməyi, davranışlarını tənzimləməyi və çətinliklərin öhdəsindən səmərəli şəkildə gəlməyi öyrənirlər. Bu qruplarda emosional intellekti inkişaf etdirməklə, uşaqlara akademik yolun mürəkkəbliklərində dayanıqlıq və özünəinamla gətməyə imkan verir, təkə akademik uğuru deyil, həm də emosional rifahı gücləndirir.

Əslində, məktəbhazırlıq qrupları uşağın təhsil yolunun təməl elementlərinin qurulduğu bir rolunu oynayır. Dil biliklərini, sosial qarşılıqlı əlaqəni, idrak qabiliyyətlərini və emosional tənzimləməni inkişaf etdirməklə, bu qruplar məktəbəqədər təhsildən ibtidai məktəbə qüsursuz keçid üçün yol açır, uşaqları akademik sahədə inkişaf etmək üçün lazım olan bacarıq və inamla təchiz edir. Bununla onlar uşaqların ömür boyu öyrənmə, inkişaf və nailiyyətlər qura bilməsi üçün möhkəm zəmin yaradırlar.

Effektiv idarəetmə. Effektiv idarəetmə məktəbəqədər uşaqların formal təhsilin çətinliklərinə hazırlanmasında mühüm vasitə kimi xidmət edən məktəbhazırlıq qrupları daxilində optimal nəticələrin təmin edilməsinin təməlidir. Uşağın inkişafına yaxından təsir edən məktəbəqədər təhsil müəssisələri tərəfindən keyfiyyətli xidmətin göstərilməsi ilk dəfə bu

müəssisələrdə məktəb həyatına başlayan uşaqlar və ailələr üçün çox vacibdir [2, s.3]. Məktəbhazırlıq qrupları daxilində effektiv idarəetmə müxtəlif aspektləri, o cümlədən kurikulumun dizaynı, müəllim hazırlığı, valideynlərin iştirakı, resursların bölüşdürülməsi və qiymətləndirmə strategiyalarını əhatə edir. Bu elementlər bacarıqla idarə edildikdə, məktəbəqədər uşaqlara verilən hazırlıq keyfiyyətinə əhəmiyyətli dərəcədə töhfə verirlər.

Müəllim və idarəçilərlə müsahibələrin təhlili nəticəsində keyfiyyəti təşkil edən elementlərin alt mövzularının ümumiyyətlə “məktəbdaxili elementlər və sinifdaxili elementlər” olaraq iki yerə bölündüyü müşahidə edilmişdir. Bunlar arasında məktəbdaxili elementlər - “idarəetmə, müəllimlər, digər kadrlar, ünsiyyət və əlaqələr”, sinifdaxili elementlər isə “müəllim, təhsil mühiti, təhsil proqramı, köməkçi heyət, ünsiyyət və əlaqələr” kimi müəyyən edilmişdir. Keyfiyyət elementlərinin nədən ibarət ola biləcəyi soruşulan müəllimlərin hamısının bu suala bütövlükdə məktəbi düşünərək cavab verdikləri, daha sonra sinifdəki elementlərlə bağlı fikirlərini bildirdikləri müşahidə edilmişdir [3, s.11].

Məktəbhazırlıq qrupları daxilində effektiv idarəetmə sahəsində kurikulumun dizaynı əsas element kimi dayanır. O, məktəbəqədər yaşlı uşaqların şüurunu inkişaf etdirmək, onların hərtərəfli inkişafını təmin etmək və gələcək akademik həyatlarına zəmin yaratmaq üçün plan kimi xidmət edir. İdrak, sosial-emosional, estetik-yaradıcı və fiziki sahələrə cavab verən fəaliyyətləri özündə birləşdirən kurikulum uşaqları formal məktəb və ondan sonrakı həyata hazırlayaraq hərtərəfli böyüməyə kömək edir. Yaşa uyğun öyrənmə təcrübələri vasitəsilə məktəbəqədər yaşlı uşaqlar problemləri həll etmək, ünsiyyət qurmaq, əməkdaşlıq etmək və özünü tənzimləmək kimi əsas bacarıqları inkişaf etdirərək ömür boyu öyrənmə üçün zəmin yaradırlar.

Məktəbə hazırlıq qrupları daxilində kurikulumun tərtibi təhsil standartlarına və cari tədqiqat və pedaqoji prinsipləri əks etdirən qabaqcıl təcrübələrə əsaslanaraq həyata keçirilir. Müəyyən edilmiş meyarlara və təlimatlara riayət etməklə, müəllimlər öyrənmə təcrübələrinin məqsədəuyğun, ciddi və inkişaf baxımından uyğun olmasını təmin edirlər. Effektiv kurikulum dizaynı uşaqların özlərini dəyərli hiss etdikləri, dəstəkləndiklərini və tam potensiallarına çatmaq üçün səlahiyyət verildiyi bir tərbiyə mühiti yaradır. Müsbət münasibətləri inkişaf etdirməklə, aidiyyət hissini inkişaf etdirməklə və müxtəlifliyi qeyd etməklə, kurikulum hörmət, empatiya və inklüzivlik mədəniyyətini inkişaf etdirir.

Təhsilin dinamik mənzərəsində məktəbhazırlıq qrupları daxilində müəllimlərin rolu böyükdür. Tərbiyəçilərin lazımi bacarıq, bilik və dəstək ilə təchiz edilməsi bu qrupların uğurunu təmin etmək üçün əsasdır.

Mentorluq təşəbbüsləri həm yeni, həm də təcrübəli müəllimləri dəstəkləməkdə, onların peşələrinin mürəkkəbliklərini aşarkən rəhbərlik, rəy və həvəsləndirməkdə mühüm rol oynayır. Təcrübəli pedaqoqlar mentorluq proqramları vasitəsilə təcrübəsiz müəllimlərə mentorluq edir, öz təcrübələrini, fikirlərini və ən yaxşı təcrübələrini bölüşürlər. Bu əməkdaşlıq yanaşması müəllimlərin məktəbə hazırlıq qruplarında öz rollarında üstün olmaq üçün dəstəkləndiklərini, qiymətləndirildiklərini və ilham aldıkları peşəkar inkişaf və əməkdaşlıq mədəniyyətini inkişaf etdirir.

Məktəbhazırlıq qruplarının keyfiyyətini maksimum dərəcədə artırmaq üçün pedaqoqlar və valideynlər arasında əməkdaşlıq zəruridir. Burada valideynləri təhsil prosesində dəyərli partnyorlar kimi tanıyır, onların anlayışlarından, təcrübələrindən və perspektivlərindən istifadə edərək təlim təcrübələri və qərarların qəbulu prosesində məlumat verilir. Geridönüşlər almaq, valideyn sorğuları keçirmək və valideynləri məsləhət komitələrində və ya fokus qruplarında iştirak etməyə dəvət etməklə, pedaqoqlar hər bir uşağın unikal güclü tərəfləri, çətinlikləri və maraqları haqqında dəyərli fikirlər əldə edir və onlara fərdi ehtiyacları effektiv şəkildə ödəmək üçün təlimatı uyğunlaşdırmağa imkan verir.

Valideynlərin maarifləndirilməsi üzrə seminarlar məlumat sessiyaları vasitəsilə pedaqoqlar valideynlərə uşaq inkişafı, effektiv valideynlik təcrübələri və evdə öyrənmənin dəstəklənməsi yolları ilə bağlı dəyərli fikirlər təqdim edirlər. Bu seminarlar ev və məktəb arasında əməkdaşlıq tərəfdaşlığını təşviq edir, burada valideynlər uşaqlarının təhsilində fəal rol oynamaq səlahiyyətini hiss edirlər.

Ədəbiyyat

1. *Məktəbəqədər təhsil proqramı (kurikulumu). Bakı – 2022.*

2. Işıkoğlu, N. (2007). *Okul öncesi eğitim kurumlarında kalite.*
3. Karademir, A., & Akman, B. (2021). *Farklı bakış açılarıyla okul öncesi eğitimde kalite unsurları: Nitel bir araştırma. Cumhuriyet International Journal of Education, 10(1), 181-206.*
4. Bibi, W., & Ali, A. (2012). *The impact of pre-school education on the academic achievements of primary school students. The Dialogue, 7(2), 152-159.*

S.A.Quliyeva
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
squliyeffa55@gmail.com

UŞAQLARDA DEVIANT DAVRANIŞIN TƏZAHÜR FORMALARI

Xülasə

Məqalədə göstərilir ki, davranış modelləri fərdin xarici dünya ilə qarşılıqlı əlaqəsini və ehtiyaclarının ödənilməsini təmin edir. Qeyd olunur ki, şüuraltı davranış insanın öz iradəsindən asılı olaraq həyata keçirdiyi şüurlu hərəkətlərdir. Sosial normalara uyğun olan davranış adətən müsbət qiymətləndirilir. Lakin bəzi hallarda insanın davranışı cəmiyyətin gözləntilərinə və normalarına uyğun gəlməyə bilər və bu cür davranış cəmiyyət tərəfindən birmənalı qarşılanmaya, qəbul olunmaya və cəzalandırılma bilər. İnsan davranışı adətən sosial norma və dəyərlərlə formalaşır. Düzgün davranışa yiyələnmək üçün ilkin iş prosesi uşaqlıqdan başlayır. Uşaqların davranışının formalaşmasına müxtəlif amillər təsir edir və uşağın genetik quruluşu, ailə mühiti, sosial mühiti və təcrübəsi ilə sıx bağlıdır. Uşaqlarda deviant davranışla qarşılaşdıqda, uşağa sakit və anlayışla yanaşmaq, uşağa dəstək olmaq, lazım gələrsə, mütəxəssislərdən kömək istəmək ən yaxşı və ən uyğun üsul olduğu iddia edilir.

ФОРМЫ ПРОЯВЛЕНИЯ ДЕВИАНТНОГО ПОВЕДЕНИЯ У ДЕТЕЙ

Резюме

В статье показано, что модели поведения обеспечивают взаимодействие личности с внешним миром и удовлетворение потребностей. Отмечается, что подсознательное поведение – это сознательные действия, совершаемые человеком в зависимости от его воли. Поведение, соответствующее социальным нормам, обычно оценивается положительно. Однако в некоторых случаях поведение человека может не соответствовать ожиданиям и нормам общества, и такое поведение может не приветствоваться, приниматься или наказываться обществом. Поведение человека обычно формируется в рамках социальных норм и ценностей. Начальный процесс работы по приобретению правильного поведения начинается с детства. Формирование детского поведения происходит под влиянием различных факторов и тесно связано с генетической структурой ребенка, семейным окружением, социальным окружением и опытом. Утверждается, что при столкновении с девиантным поведением детей лучшим и целесообразным методом является подход к ребенку спокойно и с пониманием, поддержка ребенка и при необходимости обращение за профессиональной помощью.

MANIFESTATION FORMS OF DEVIANT BEHAVIOR IN CHILDREN

Summary

The article shows that behaviors ensure the interaction of an individual with the outside world and the satisfaction of needs. It is noted that subconscious behaviors are conscious actions performed by a person depending on his will. Behaviors that conform to social norms are generally positively evaluated. However, in some cases, a person's behavior may not be in accordance with society's expectations and norms, and such behavior may not be welcomed, accepted, or punished by society. Human behavior is usually formed within the framework of social norms and values. The initial work process for the acquisition of correct behavior is started from childhood. The formation of children's behavior occurs under the influence of various factors and is closely related to the child's genetic structure, family environment, social environment and experiences. It is stated that when faced with deviant behavior in children, approaching the child calmly and understandingly, supporting the child and, if necessary, asking for professional help is the best and appropriate method.

Açar sözlər: *deviant davranış, uşaq, məktəb, ünsiyyət, ailə, şüur, korreksiya, birgə fəaliyyət*

Ключевые слова: *девиантное поведение, ребенок, школа, связь, семья, сознание, исправление, сотрудничество*

Key words: *deviant behavior, child, school, communication, family, consciousness, correction, collaboration*

Davranış, insanın düşdüyü vəziyyətə reaksiya göstərməsi və konkret bir məqsədlə hərəkət etməsidir. Davranışlar çox vaxt müxtəlif faktorların təsiri altında meydana gəlir. Ətraf mühitin təsiri, emosional hal, düşüncə, təcrübə və genetik amillər davranışa təsir göstərir. Davranışlar fərdin xarici aləmlə qarşılıqlı əlaqəsini və ehtiyaclarını ödəməsini təmin edir. Davranışlar ümumiyyətlə iki əsas qrupa bölünə bilər: şüurlu və şüursuz davranışlar. Şüuraltı davranışlar — şəxsin öz iradəsindən asılı olaraq həyata keçirdiyi şüurlu hərəkətlərdir. Məsələn, şüurlu davranışa misal olaraq seçim etmək, hansısa fəaliyyətdə iştirak etmək və ya problemi həll etmək daxildir. Şüursuz davranışlar isə adətən avtomatik olaraq meydana çıxan refleks və ya vərdiş halını almış davranışlardır. Məsələn, nəfəs almaq, gəzmək və ya göz qırpması kimi hərəkətlər şüursuz hərəkətlərin nümunəsidir. İnsanın davranışları, bir qayda olaraq, sosial norma və dəyərlər çərçivəsində formalaşır. Sosial normalara uyğun olan davranışlar, bir qayda olaraq, müsbət qiymətləndirilir. Lakin bəzi hallarda insanın davranışı cəmiyyətin gözləntilərinə və normalarına uyğun olmaya bilər və bu cür davranışlar cəmiyyət tərəfindən bir mənalı qarşılanmaya, qəbul edilməyə, cəzalandırıla bilər. Şüurlu şəkildə davranışın idarə olunması və müsbət davranışların formalaşdırılması fərdin sağlam bir

şəkildə inkişaf etməsi və sosial münasibətlərdə müvəffəqiyyətli olması üçün əhəmiyyətlidir. Düzgün davranışların fərdə mənimsədilməsi üçün ilkin iş prosesi hələ uşaq yaşlardan başlanılır. Uşaqların davranışlarının formalaşdırılması müxtəlif amillərin təsiri altında baş verir və uşağın genetik quruluşu, ailə mühiti, sosial mühit və təcrübələri ilə sıx bağlıdır. Düzgün davranış formalaşdırılması prosesində əsas amillər aşağıdakılar ola bilər:

1. **Ailə.** Uşağın ilk və ən vacib qarşılıqlı ünsiyyət mühiti ailədir. Ailənin münasibət üslubu, valideynlərin əhval-ruhiyyəsi və davranışı uşağın davranışının formalaşmasında böyük əhəmiyyət kəsb edir.

2. **Sosial mühit.** Məktəb, dostlar, qonşular kimi sosial mühit faktorları da uşağın davranışlarının formalaşmasında təsirli ola bilər. Uşağın bu mühitlərdə əldə etdiyi təcrübələr və münasibətlər onun davranışını formalaşdırır.

3. **Genetik quruluş.** Uşağın genetik irsi də davranışlarının formalaşmasında mühüm rol oynayır. Genetik amillər insanın emosional quruluşuna, zəka səviyyəsinə və davranış xüsusiyyətlərinə təsir edə bilər.

4. **Effektiv ünsiyyət.** Sərhədlərin təyin edilməsi, nizam-intizam metodlarının tətbiq edilməsi, lazım gəldikdə peşəkar kömək istəmək kimi strategiyalar mənfi davranışlarla mübarizə aparmaq üçün istifadə edilə bilər. Həmçinin valideynlərin uşağın emosional və sosial inkişafına dəstək məqsədilə uşaq psixologiyasını öyrənmələri və uşaqların davranışlarını başa düşmələri vacibdir. Bu yolla müsbət davranış formalaşmasını dəstəkləmək və uşağın sağlam inkişafını təmin etmək olar.

5. **Təcrübələr və öyrənmə.** Uşağın təcrübələri, öyrəndiyi davranışlar və aldığı təhsil davranışın formalaşmasında müəyyən bir faktordur. Uşaq öz davranışını ətraf mühitdən aldığı rəylərlə formalaşdırır.

Müsbət davranışların mükafatlandırılması, açıq ünsiyyət, sərhədlərin təyin edilməsi və ardıcılıq uşağın davranışının formalaşmasına müsbət təsir edə bilər. Bihevizmin banisi C.Uotson davranışı ətraf mühitdən gələn qıcığın köməyi ilə müəyyən olunan reaksiya sistemi kimi xarakterizə edir. V.Viçevinin fikrincə isə, sosial davranışlar bütövlükdə digərlərinə yönəlmiş adi davranışlardan fərqlənərək subyektiv motivlər və amillərə əsaslanan rəftar şəbəkəsidir. İstənilən davranış hər hansı bir 9 normalara istinadən qiymətləndirildiyi üçün normalardan kənar, standartlara uyğun olmayan davranışları adətən deviant davranışlar adlandırırlar. “Deviant” davranış (latınca - “deviation” - “kənara çıxma”) elmi ədəbiyyatlarda XX əsrin 60-cı illərindən sonra işlənməyə başlanmış, XX əsrin sonlarında isə sosiologiya, korreksiyaedici psixologiya və pedaqogika elmlərinin sərhəddində “deviantologiya” adlı müstəqil elm sahəsi meydana gəlmişdir. E.Dyurkheym, Ç.Lombrozso, Z.Freyd, Q.Tard, F.Rataki, T.P.Korolenko və bir sıra digər alimlər “deviant” davranış problemini sosioloji, tibbi, pedaqoji və psixoloji aspektlərdə tədqiq etmiş və bir sıra əsərlər yazmışlar. Deviant davranışın

addiktiv (asılı) və delinkvent (hüquqa zidd) kimi formaları fərqləndirilir. Onlara sərxoşluq və alkoqolizm, narkomaniya, cinayətkarlıq, intihar, fahişəlik, korrupsiya, terrorizm, habelə oğurluq və qarət, kimyəvi və sosial asılılığa səbəb olan (məsələn, sosial şəbəkələrdən, qumar oyunlarından asılılıq) davranışlar aid edilir.

1. **Aqressiv davranışlar.** Bu davranışlar çox vaxt həmyaşlı olduğu digər uşaqlarla münasibətlərdə və ya böyüklərə münasibətdə öz əksini tapır.

2. **Yalan danışmaq.** Uşaq üçün daim yalan danışmaq və ya yalan rəvayətlər uydurmaq deviant davranış hesab oluna bilər. Bu cür davranış çox vaxt qeyri-səmimilik və ya diqqətə ehtiyac ucbatından yaranır.

3. **Oğurluq və ya qeyri-qanuni hərəkətlər.** Bəzi uşaqlar mağazalardan oğurluq, qeyri-qanuni maddələr istifadə etmək və ya digər hüquq pozuntularına yol vermək kimi davranışlarla məşğul ola bilərlər. Bu cür davranış ciddi nəticələrə gətirib çıxara bilər.

4. **Məktəbdə müvəffəqiyyətsizlik.** Dərslərə laqeydlik, ev tapşırıqlarını yerinə yetirməmək, intizam problemləri, müəyyən səbəblərdən məktəbdən qaçmaq. Əgər uşağın məktəbdə intizam problemləri varsa, müəllimlərə qarşı hörmətsizlik və ya itaətsizlik edirsə, bu, deviant davranışın göstəricisi ola bilər.

5. **Sosial təcrid.** Bəzi uşaqlar təklikdə olmağa və digər uşaqlarla ünsiyyətdən qaçmağa üstünlük verə bilərlər. Bu, deviant davranış hesab edilə bilər və onların sosial inkişafına mənfi təsir göstərə bilər.

6. **Özünə zərər vurmaq.** Özünə zərər vurmaq, intihar düşüncələri, yaxud təhlükəli davranış sərgiləmək kimi davranışlar da deviant davranışlar sırasına aid edilir və ciddi bir problemin əlaməti ola bilər.

7. **İntizamsızlıq.** Qaydalara tabesizlik, daima hakimiyyətlə çəkişmə, sərhədlərin pozulması, böyüklərin fikirləri ilə razılaşmamaq.

8. **İntroversiya.** Sosial münasibətlərdə çətinlik, digər uşaqlardan qaçmaq, ünsiyyət problemləri.

9. **Riskli davranışlar.** Maddələrdən istifadə, təhlükəli fəaliyyətlərdə iştirak, özünü təhlükə altına atmaq.

10. **Manipulyasiya.** Başqalarını aldatmağa çalışmaq, başqalarından istifadə etmək, başqalarına təsir etməyə çalışmaq.

Ontogenetik inkişafda hər yaş dövrünün spesifik davranış formaları və xarakteristikaları var. Uşaqlarda tədricən yaşa uyğun fərqli davranış formaları təzahür edir. Uşağın davranışı ilə ailənin tələbləri arasında paradoks yaranır ki, bu da ailədə əsəbi psixoloji mühit, konfliktə səbəb olur. Bəzi ailələr isə deviant davranışı ərköynlük kimi qiymətləndirir və “uşaqdır” böyüyəndə düzəli deyib həssas münasibət göstərmirlər. Bu isə şəxsiyyət və onun komponentlərinin inkişafındakı problemlərin dərinləşməsinə səbəb olur. Deviant davranış, davranış pozuntusu olub uşaqların psixofizioloji amillərlə şərtlənən daxili qarşıdurmaların davranışa köçürülməsi nəticəsində yaranır.

Uşağın davranışlarının deviant davranış sayılması üçün aşağıdakı meyarlara uyğun gəlməlidir:

1. **Yaşa uyğunluq.** Hər yaşın öz davranış forması var, ondan kənara çıxmaq davranış pozuntusudur. Yalan danışmaq 3-5 yaş üçün normaldırsa, 11-14 yaş üçün artıq davranış pozuntusudur.

2. **Sıxlıq.** 5 yaşlı uşaqda hirs təbiidir, başqasına fiziki zərər vurarsa, bu davranış pozuntusudur.

3. **Davamiyyətlilik.** Davranış pozuntusunun simptomları nə qədər müddətdə baş verir.

4. **Cinsəl rol gözləmələri.** Təcavüzkarlıq qismən oğlanlara xas davranış olsa da, qızlarda da təzahür edərsə, bu davranış pozuntusudur.

Davranış pozuntusunun motivlərinə daxildir:

• **Diqqət çəkmək.** Davranışlarla diqqəti cəlb etməyə çalışmaq, tez-tez mənfi davranışlar sərgiləmək. Uşaqlar lazımı sevgi, qayğı, diqqət görməyəndə belə davranır və sanki “mən” də varam demək istəyirlər.

• **İntiqam almaq istəyi.** Şiddət görəndə, sevgi məhrumiyyəti ilə avtoritar tip ailələrdə böyüyən uşaqlar üsyankar hərəkətlərlə yaşadıklarının intiqamını alırlar

• **Çatışmazlıq.** Uşaq özünə inanmır, özünü reallaşdırmağa belə cəhd etmir. Çünki, ailə onun əvəzinə lazım olan hər şeyi edir. Bu tip davranış pozuntusu demokratik ailələrdə böyüyən uşaqlarda daha çox təzahür edir.

Bu davranış göstəriciləri uşaqlarda deviant davranışların mövcudluğunu göstərsə də, uşaqların inkişafı zamanı periodik olaraq bəzi davranış problemləri ilə üzləşmələri normaldır. Əgər bu tip davranışlar ardıcıl və geniş şəkildə baş verirsə, uşağın vəziyyəti diqqətlə qiymətləndirilməli və lazımı dəstək göstərilməlidir. Valideynlər, müəllimlər və psixoloqlar uşağın davranışını anlamağa və lazımı müdaxilə etməyə kömək edə bilərlər.

Bəs davranış pozuntusu olan uşağa necə yanaşılmalıdır?

1. **Qarşılıqlı hörmət.** Hər uşaq şəxsiyyətdir, onu döymək, susdurmaq, “uşaqdır” deyərək əsassız davranmaq yolverilməz hərəkətlərdir. Valideynlər uşağın fikrinə hörmətlə yanaşmalı, qəbul etmədiyi hərəkətlərin səbəbini izah etməlidir.

2. **Uşağa zaman ayırmaq.** Bəzi valideynlər sosial təminatla önəm verib, mənəvi boşluqlara diqqət etmirlər. Valideynlərlə, xüsusilə ata ilə emosional kontakt uşaqlar üçün önəmlidir.

3. **Cəsarətləndirmək.** Uşağın özünə güvənməsində öncə valideynlər ona güvənməyi öyrənməlidirlər. “Sən bacaracaqsan, sənə inanıram” tipli cümlələr onları həvəsləndirməli, gələcək uğurlarında stimül mənbəyinə çevrilməlidir.

4. **Sevgini izah etmək.** Uşaq ailədə sevildiyindən əmin olduqda özünü təhlükəsiz və güvəndə hiss edir. Odur ki, uşağa əyani olaraq sevildiyini hiss etdirmək lazımdır.

Davranış pozuntularına tərbiyədəki qüsurlar da səbəb olur. Tərbiyəyə ailə tipindən asılı olaraq yanaşma fərqlidir. Ailə uşağa özünü aktuallaşdırmağa şərait yaratmalıdır. Ailə tipindən asılı olmayaraq tərbiyədə vahidlik prinsipinə əməl olunmalıdır. Əks təqdirdə uşaq kimə inanıb, necə hərəkət edəcəyini bilmir. Bu isə uşağın davranışında pozuntuya, manipulyativ hərəkətlərə səbəb olur. Belə ki, uşaq valideynlərin cəza və qadağalarından nənə-babaya sığınır və s. Bu isə uşaqda ərköyünlüyə, davranış pozuntusuna, ailədaxili konfliktlərə səbəb olur. Tərbiyədə cəza və rəğbətləndirmə metodlarından da istifadə edilməlidir. Cəza edilən davranışa uyğun olmalı, səbəbi izah olunmalıdır. Fiziki cəzadan çəkinməli, emosional cəza yaşa müvafiq olmalıdır. Həmçinin uşaq xoş əməllərinə görə mükafatlandırılmalı, tərifləndirilməlidir ki, bu uşaqda müsbət motivasiyalı davranışı da formalaşdıracaqdır. Uşaqla davranışda tələb və hörmət uzlaşdırılmalı, tələb yaşa uyğun olmalıdır. Əvvəlki dövrlərlə müqayisədə müasir dövrdə gənclər arasında deviant hallar yaranma səbəbinə, məzmununa və formasına, şəraitinə, kəmiyyətinin artmasına görə yeni xüsusiyyətlər kəsb edir. Bu da cəmiyyətin inkişafına ciddi xələl gətirən haldır. Deviant halların artması probleminin öyrənilməsinin əhəmiyyəti, belə davranışların aradan qaldırılmasının yol və vasitələrinin müəyyənləşdirilməsi, elmi-praktik əhəmiyyətini nəzərə alaraq sosial-psixoloji və iqtisadi amillərin gənclərdə deviant davranışın formalaşmasına təsiri probleminin bu gün həm tibb, hüquq, sosiologiya, psixologiya, iqtisadiyyat sahələrində olduğu kimi sosialpsixologiya sahəsində də tədqiqi vacib məsələlərdəndir.

Bir çox tədqiqatçılar davranışa fərqli prizmalardan yanaşmışlar. Uşaqlarda deviant davranışlar müşahidə edildikdə düzgün üsul və yanaşmaları tətbiq etmək vacibdir. Uşaqların bu cür hərəkətlərinə qarşı düzgün reaksiya vermək və müdaxilə etmək, onların sağlam inkişafını dəstəkləmək və problemləri həll etmək zəruridir. Uşaqlarda deviant davranışın düzgün müdaxilə metodları aşağıdakılardır:

1. **Empatiya.** Uşağın nəyə görə deviant davranış sərgiləməsinin səbəbini başa düşmək üçün, şəfqət göstərməklə onun hiss və düşüncələrini anlamağa çalışmaq vacibdir.

2. **Dəstəyin təmin edilməsi.** Uşağın emosional ehtiyaclarının ödənilməsi və təhlükəsiz mühitin təmin edilməsi deviant davranışın əsas məsələlərinin həllinə kömək edə bilər.

3. **Təhsil və tərbiyəyə önəm vermək.** Uşağa düzgün davranışlar öyrətmək, məsuliyyəti təşviq etmək, müsbət davranışları mükafatlandırmaq deviant davranışı azaltmağa kömək edir.

4. **Sərhədlərin təyin edilməsi.** Uşaqla aydın və ardıcıl sərhədlər təyin etmək və onlara hansı davranışların məqbul olduğunu aydın göstərmək deviant davranışlara nəzarət edə bilər.

5. **Mütəxəssis yardımını almaq.** Əgər uşağın normadan kənar hərəkətləri çox ciddi və təkrarlanırsa, mütəxəssisdən kömək istəmək vacibdir. Psixoloq, pedaqoq və ya psixiatr kimi mütəxəssislər uşağa müvafiq müalicə və dəstək göstərə bilərlər.

6. **Ailə əməkdaşlığı.** Ailələr arasında ünsiyyətin gücləndirilməsi, deviant davranışla bağlı problemlərin açıq şəkildə danışılması, bir-birinə dəstək verilməsi uşağın problemlərinin həllində mühüm rol oynayır.

Uşaqlarda deviant davranışlarla qarşılaşdıqda, uşağa sakit və anlayışla yaxınlaşmaq, uşağa dəstək olmaq və lazım gələrsə, mütəxəssis yardımını istəmək ən yaxşı, məqsədəuyğun üsuldür. Qeyd etmək lazımdır ki, hər bir uşağın müxtəlif ehtiyacları və problemləri vardır. Buna görə də hər bir vəziyyət özünəməxsusdur və fərdi şəkildə həll olunmalıdır.

Ədəbiyyat

1. Ə.S.Bayramov, Ə.Ə.Əlizadə // "Sosial psixologiya" // səh. 183-193.
2. Çələbiyev N.Z. *Ailə psixologiyası*. B.: Mürtəcim, 2015, 422 s.
3. Əliyev R.İ. *Tərbiyə psixologiyası*. B.: Nurlan, 2006.
4. Əmrahlı L.Ş. *Psixoloji xidmətin əsasları*. B.: MBM, 2008, 267 s.
5. Qədirov Ə.Ə. *Yaş psixologiyası*. B.: Maarif, 2008, 298 s.
6. *Воспитание трудного ребенка. Дети с девиантными поведением.* / Под ред. М.И.Рожкова.

E.İ.İsmayılova
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
emineismayılova76@gmail.com

İRƏVAN MÜƏLLİMLƏR SEMİNARIYASI

Xülasə

Məqalədə İrəvan Müəllimlər Seminariyasının yaradılması və gələcək inkişafı haqqında məlumat verilir. İrəvan Müəllimlər Seminariyasının yaranma, inkişaf və fəaliyyət tarixinə pedaqoji ekskurs edilir, seminariyanın pedaqoji kadrların hazırlanmasında apardığı müntəzəm fəaliyyəti təhlil edilir. Material arxiv sənədlərinə, pedaqoji və ədəbi mənbələrə əsaslanır. Əsərdə İrəvan Müəllimlər Seminariyasının azərbaycanlı məzunları və onun hüduddlarından kənar gələcək fəaliyyətləri sadalanır.

ЕРЕВАНСКАЯ УЧИТЕЛЬСКАЯ СЕМИНАРИЯ

Резюме

В статье представлена информация о создании и дальнейшем развитии Ереванской учительской семинарии. Совершен педагогический экскурс в историю создания, развития и деятельности Ереванской учительской семинарии, анализируется прогрессивная деятельность семинарии по подготовке педагогических кадров. Материал основан на архивных документах, педагогических и литературных источниках. В работе перечислены азербайджанские выпускники Ереванской учительской семинарии и их будущая деятельность за ее пределами.

IRAVAN TEACHERS' SEMINARY

Summary

The article provides information about the creation and future development of the İravan Teachers' Seminary. A pedagogical excursion into the history of the establishment, development and activity of the İravan Teachers' Seminary is made, and the progressive activities of the seminary in the training of pedagogical personnel are analyzed. The material is based on archival documents, pedagogical and literary sources. The work lists the Azerbaijani graduates of the İravan Teachers' Seminary and their future activities beyond its borders.

Açar sözlər: İrəvan Müəllimlər Seminariyası, pedaqoji kadrlar, müəllimlər, məzunlar

Ключевые слова: Ереванская Учительская Семинария, педагогические кадры, учителя, выпускники

Key words: İrevan teachers' seminary, teaching staff, teachers, graduates

İrəvan və onun ətraf əraziləri qədim Azərbaycan yurdu, qədim Azərbaycan torpaqlarıdır. Soydaşlarımız uzun əsrlər boyu bu torpaqlarda yaşamış, işləmiş, yazıb yaratmış, zəngin mədəni irs yaratmışlar. Məşhur səyyah İ.İ.Şopenin hesablamalarına görə XIX əsrin əvvəllərində təkcə İrəvan şəhərində 2400 azərbaycanlı ailə, 12 min nəfər azərbaycanlı yaşayırdı.

XIX əsrin əvvəllərindən başlayaraq 1920-ci ilə qədər İrəvan sürətlə inkişaf etmiş və bu bölgə böyük mədəniyyət mərkəzlərindən biri olmuşdur. İrəvan şəhəri Bakı, Təbriz, Naxçıvan, Xoy və başqa şəhərlər kimi Azərbaycanın aparıcı elm və mədəniyyət mərkəzi olmuşdur. Buna görə də Şərqi elmi tarixində xeyli “İrəvani” təxəllüslü məşhur şəxslərə rast gəlmək olur.

1881-ci ildə İrəvan şəhərində İrəvan Müəllimlər Seminariyası açılmışdır ki, bu seminariyanın Azərbaycan pedaqoji kadrların hazırlığında mühüm xidmətləri olmuşdur.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, cənab İlham Əliyev 29 dekabr, 2021-ci ildə “İrəvan Müəllimlər Seminariyasının 140 illiyinin qeyd edilməsi haqqında” sərəncam imzalamışdır. Xüsusi sərəncamda İrəvan Müəllimlər Seminariyasının tarixi fəaliyyətindən bəhs edilir. Həmin sərəncamda deyilir: *“İrəvan şəhəri tarixən azərbaycanlıların köklü yaşadığı böyük elm, maarif və mədəniyyət mərkəzlərindən biri kimi şöhrət tapmışdır. Şəhərdə Azərbaycan xalqına məxsus son dərəcə zəngin ədəbi-mədəni mühit formalaşmışdır. İrəvan xanlığı çar Rusiyasının tərkibinə qatıldıqdan sonra burada dünyəvi təhsilə xüsusi diqqət yetirilməsində həmin mühitin özü əhəmiyyətli rol oynamışdır.*

XIX əsrin ikinci yarısından etibarən Cənubi Qafqazda maarifçilik hərəkatı geniş vüsət aldı. Regionda dünyəvi təhsil verən yeni tipli məktəbin – İrəvan Müəllimlər Seminariyasının açılması da məhz bu vaxtlara təsadüf edir.

1881-ci ilin noyabr ayında fəaliyyətə başlayan İrəvan Müəllimlər Seminariyası çar hakimiyyətinin bölgədəki maraqları nəminə yaradılmasına baxmayaraq, 40 ilə yaxın müddətdə hazırladığı müasir dünyagörüşünə və düşüncə tərzinə malik yüksəkixtisaslı milli müəllim kadrları ilə azərbaycanlıların üstünlük təşkil etdiyi İrəvan mahalında ədəbi-ictimai, elmi-mədəni həyatın ənənəvi dolğunluğunun və canlılığının qorunub saxlanılmasında təqdirəlayiq xidmətlər göstərmiş, pedaqoji fikir salnaməmizə yaddaqalan səhifələr yazmışdır. Görkəmli maarifpərvər Firidun bəy Köçərli seminariyanın ilk müəllimlərindən olmuş, geniş mədəni-maarif işləri aparmışdır. Seminariyanın məzunları sırasında xalqımızın bir çox tanınmış şəxsiyyətləri və dövrünün görkəmli ziyalıları vardır” [1].

İrəvan Müəllimlər Seminariyasının ilk açılış zamanı 69 şagirdi olmuşdur. İlk direktoru Stepan Suşevskiy olmuşdur. Q.Qənbərov hüquq fənnindən, Mixail Klopov rus dili fənnindən, Məmmədbağır Qazızadə Azərbaycan dili və ədəbiyyat fənnindən dərs demişlər.

Seminarıyanın 1885-ci ildə ilk buraxılışı olmuşdur. Məzunlar içərisində 25 nəfər azərbaycanlı olmuşdur. Seminarıyanın ikinci buraxılışı beş ildən sonra - 1890-cı ildə olmuşdur. Bu buraxılışda 69 nəfər azərbaycanlı məzun olmuşdur.

İrəvan Müəllimlər Seminarıyasının Azərbaycan şöbəsinin müxtəlif vaxtlarda direktorları Məmmədbağır Qazızadə, Rəşid Bəy Şahtaxtinski, Həmid Bəy Şahtaxtinski, Cəfər Bəy Cəfərbəyov olmuşdur.

Pedaqoji kadrların hazırlanmasında İrəvan Müəllimlər Seminarıyasının rolu və xidmətləri böyük olmuşdur. Burada dərs deyən müəllimlər təkcə tədris işi ilə məşğul olmamış, həm də böyük ictimai-siyasi, elmi-pedaqoji və metodiki işlər həyata keçirmişlər.

Onlar bir çox dərslik və dərs vəsaiti yazmış, lüğətlər tərtib etmiş, teatr tamaşaları yaratmış, dərs dediyi tələbələrin elmi-pedaqoji yaradıcılıqlarını inkişaf etdirmişlər. İrəvan Müəllimlər Seminarıyasının məzunları Azərbaycanın bir çox bölgələrində, şəhər və kəndlərində uğurla pedaqoji işlə məşğul olmuş, xalqın, millətin tərəqqisində, irəli getməsində mühüm xidmətlər göstərmişlər.

İrəvan Müəllimlər Seminarıyasının müəllimləri və məzunları haqqında elmi mənbələrdən bəzi məlumatlar əldə olunub. İrəvan Müəllimlər Seminarıyası haqqında əldə etdiyimiz məlumata əsasən seminarıyada fəaliyyət göstərən müəllimlərdən aşağıdakıların adlarını çəkə bilərik: Məmmədbağır Qazızadə, Mixail Klopov, Axund Məmmədbağır Bağırzadə, Firudin bəy Köçərli, Mirzə Məmmədveli Qəmərli, Rəhim Xəlilov, Məmməd Axundov, Mirzə Abbas Məhəmmədzadə, İsmayıl bəy Şəfibəyov, Cabbar Məmmədzadə və başqaları.

İrəvan Müəllimlər Seminarıyasının məzunlarından isə aşağıdakıların adlarını çəkə bilərik: Həbib bəy Səlimov, Nəcəf bəy Vəzirov, Haçım bəy Vəzirov, Mirzə Abbas Məmmədzadə, Cabbar Məmmədzadə, İbadulla bəy Muğanlinski, Vahis Musabayəov, Həmid bəy Şahtaxtinski, Hüseynəli bəy Rüstəmbəyov, Mirzə Cəlil Şürbi, Eynəli bəy Sultanov, Sadıq Xəlilov, Vahid Musabəyov və başqaları.

İrəvan Müəllimlər Seminarıyasının ilk müəllimlərindən biri Firudin Bəy Köçərli olmuşdur ki, o burada 10 il dərs demiş və geniş mədəni-maarif işləri aparmışdır.

Firidun bəy Köçərli İrəvan Müəllimlər Seminarıyasında uzun illər çalışmış və çalışdığı müddətdə xalqın maariflənməsində, tərəqqisində böyük işlər görmüşdür. İrəvan teatrının əsaslı fəaliyyəti demək olar ki, Firudin bəy Köçərli ilə başlamışdır. 1886-cı ildə Firidun bəy Köçərli İrəvanda teatr tamaşası təşkil etmişdir. Həmin tamaşa - M.F.Axundovun “Müsyö Jordan və Dərviş Məstəli şah” komediyasının tamaşası İrəvan əhalisinin həyatında böyük mədəni hadisəyə çevrilmişdir. *“F.Köçərli İrəvan şairlərinin əsərlərini, folklor*

nümunələrini toplamış və bu gün seçilmiş əsərlərində “İrəvan şairləri” adlı məqaləsində deyilir: “Şəhri İrəvan keçmişdə mərkəzi – üləma, füzəla və şüəra olub, Axund Molla Məhəmməd İrəvanı kimi böyük alim və mücahidlər yetirib sə də, axır vaxtlarda belə fazil və alim şəxslərdən və dəqiq ədiblərdən və xoştəb şairlərdən məhrum qalıbdır...” [2, II, s. 215].

“İrəvan Müəllimlər Seminariyasının nəzdində ibtidai məktəb fəaliyyət göstərirdi. Seminaristlər pedaqoji təcrübələrini həmin məktəbdə keçirdilər. Tədris prosesində tələbələrə pedaqoji fəaliyyətin metodik xüsusiyyətləri, texnologiyaları öyrədilirdi. Tələbələrin daha uzunmüddətli pedaqoji təcrübəsi Ordubad şəhər məktəbində təşkil edilirdi. Burada müxtəlif fənlər tədris edilməklə yanaşı, həm də bir sıra peşələr öyrədilirdi. Bu cəhətdən İrəvan Müəllimlər Seminariyasında xarratlıq, cildçilik, tərəvəzçilik və ipəkçilik fənləri də tədris olunurdu” [3, s.267].

Beləliklə, 37 il fəaliyyət göstərən İrəvan Müəllimlər Seminariyası 1918-ci ilin 6 avqustunda bağlanmışdır.

Ədəbiyyat

1. Əliyev İ.H. “İrəvan Müəllimlər Seminariyasının 140 illiyinin qeyd edilməsi haqqında” 29 dekabr 2021-ci il tarixli, 3094 nömrəli sərəncam / Xalq qəzeti, 30 dekabr, 2021-ci il.
2. Fırudin bəy Köçərli . Azərbaycan ədəbiyyatı. İki cildə. Bakı: Avrasiya, 2005. I cild, 564 s., II cild, 560 s.
3. Hüseynzadə R. L. Azərbaycan məktəb və pedaqoji fikir tarixi. Dərs vəsaiti. Bakı: ADPU, 2020, 538 s.

S.Ə.Məmmədova
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
sabimed2000@gmail.com

STEM NİYƏ ŞAGİRD LƏR TƏRƏFİNDƏN MARAQLA QARŞILANIR?

Xülasə

Məqalədə müasir dövr texnologiya əsri olduğu üçün təhsil sahəsi ilə yanaşı digər sahələr də, dövrün tələblərinə cavab verməli, bu tələbləri ödəyən təlim metodları və texnologiyaları tətbiq olunmalıdır. Müasir dövr müəllimin qarşısında, ilk növbədə, şagirdin yaradıcılıq bacarıqlarını kəşf etmək və inkişaf etdirmək kimi mühüm vəzifələr qoyur. Bu vəzifənin öhdəsindən gəlmək üçün müəllimin geniş imkanları var. Onlardan biri də dünya təhsilində qəbul olunan STEM, yaxud STEM+A təlim metodudur. Bu metodların tətbiqi imkan verir ki, şagirdlərdə sərbəst fikiryürütmə, müşahidə aparıb öz nöqtəyi-nəzərini meydana qoyma, ixtiraçılıq, yenilikçilik, təşəbbüskarlıq bacarıqları inkişaf etdirilsin. Təəssüfləndirici haldır ki, ibtidai təhsil səviyyəsində STEM metodu çox az tətbiq olunur. Qeyd etmək yerinə düşər ki, təhsilin təmali, əsasən, ibtidai siniflərdə qoyulduğu üçün tədrisə yeni yanaşmalar, yeni təlim texnologiyalarının tətbiqinə də ibtidai siniflərdən başlamaq lazımdır. İbtidai təhsil səviyyəsində həyat bilgisi, riyaziyyat kimi fənlərin tədrisi ilə şagirdlərə texnologiya və mühəndislik sahələrinə uyğun elmi biliklər mənimsədilir. STEM yeni mənimsənilən biliklərin əvvəl mənimsənilən biliklərlə inteqrasiya olunaraq, həyatı bacarıqlara çevrilməsinə şərait yaradan fəaliyyət və öyrənmə mühitidir. Şagirdlərdə hansı cəhətləri inkişaf etdirməyə zəmin yaradır? Gəlin bu suala ətraflı cavab verək.

ПОЧЕМУ STEM ИНТЕРЕСУЕТ СТУДЕНТАМ ?

Резюме

В статье, поскольку современная эпоха – это эпоха технологий, помимо сферы образования требованиям времени должны соответствовать и другие области, а также должны применяться методы и технологии обучения, отвечающие этим требованиям. Чтобы справиться с этой задачей, у учителя есть широкий спектр возможностей. Одним из них является принятый в мировом образовании метод обучения STEM или STEM+A. Применение этих методов позволяет учащимся развивать навыки свободного мышления, наблюдательности и формирования собственной точки зрения, изобретательность, новаторство, инициативу. Жаль, что метод STEM редко применяется на уровне начального образования. Стоит отметить, что поскольку основы образования в основном закладываются в начальных классах, начинать новые подходы к преподаванию и применению новых технологий обучения необходимо уже с начальных классов. На уровне начального образования, преподавая такие предметы, как науки о жизни и математика, учащиеся приобретают научные знания, относящиеся к области технологий и

инженерии. STEM – это среда деятельности и обучения, которая позволяет новым полученным знаниям интегрироваться с ранее полученными знаниями и стать жизненными навыками. Какие аспекты это создает у студентов? Давайте подробно ответим на этот вопрос.

WHY STEM IS ENJOYED BY STUDENTS ?

Summary

The article discusses about various internet resources used during the teaching of mathematics in primary classes. As we know, in modern times, it is impossible to imagine any field without ICT. It is already a requirement for every teacher to make the lessons very interesting by applying information and communication technologies in the teaching process. Ensuring the development of mathematical skills by using game-type tasks located on various Internet resources leads to their effective comprehension of the content and long-term retention in their memory. For this purpose, it is necessary to create a developing learning environment for effective teaching of mathematics in primary classes, and to implement the learning process by applying modern learning technologies.

Açar sözlər: STEM təlim metodu, müasir təhsil, tədris fənləri, inteqrasiya, şagirdlər

Ключевые слова: метод обучения STEM, современное образование, предметы преподавание, интеграция, ученики

Key words: STEM training method, modern education, subjects teaching, integration, students

STEM+A elm, texnologiya, mühəndislik, riyaziyyat və sənət sahələrini özündə birləşdirən öyrənmə və inkişafyönlü yanaşmadır. STEM+A – ingilis dilində elm – science, texnologiya – technology, mühəndislik – engineering, riyaziyyat – math + art – sənət deməkdir. STEM+A bir neçə elm sahəsinin əlaqəli şəkildə öyrənilməsinə əsaslanan prosesdir. STEM – ingilis dilində elm – science, texnologiya – technology, mühəndislik – engineering və riyaziyyat – math sözlərindəki baş hərflərin birləşməsindən yaranıb. Termin ilk dəfə ABŞ Milli Elm Qurumu (U. S. National Science Foundation) tərəfindən 2001-ci ildə bir neçə fənn və bacarığın inteqrasiyasından ibarət olan peşələri ifadə etmək üçün istifadə olunub. Daha sonra bioloq Cudit Ramili tərəfindən STEM olaraq istifadə olunub. Terminə daha sonra ingilis dilində incəsənət/sənət – art sözü də əlavə olundu (STEAM və ya STEM+A). STEM və STEAM arasındakı əsas fərq ondan ibarətdir ki, STEM elmi problemlərə daha çox diqqət yetirir. STEAM da elmi problemləri araşdırır, lakin bunu yaradıcılıq prosesində istifadə edilən, sorğu və problem həllinə əsaslanan təlim metodları vasitəsi ilə edir. Müasir təhsil sistemində STEAM fənlərin ayrı-ayrılıqda deyil, inteqrasiyalı tədrisini nəzərdə tutan təlim metoduna verilən addır. STEM+A tədris metodu kimi yeni olsa da, təhsil sahəsində yeni yanaşma deyil. Əksər

peşələr birdən artıq fənn/sahə üzrə biliklər tələb etdiyindən, hələ orta əsrlərdən başlayaraq, təhsil verən müəssisələrdə fənlər əlaqəli olaraq tədris edilirdi. STEM təhsili inteqrasiya sahəsində yüksək peşəkarlıq tələb etdiyindən XX əsrin 80-ci illərində qabaqcıl ölkələrdə tətbiq edilməyə başlandı. STEM+A tədris metodunu populyarlaşdıran isə 2009-cu ildə ABŞ-ın STEM təhsil formasını təlim strategiyası kimi qəbul edib, bu sahəyə böyük investisiyalar qoyması oldu. Nəticədə, qeyd olunan sahə üzrə elmi tədqiqatların, məhsulların sayı artdı və onlar kütlələr üçün əlçatan oldu. STEM+A təlim metodu vasitəsi ilə şagirdlərə bir neçə fənni birlikdə öyrətməklə yanaşı, bəzi vərdiş və bacarıqları da inkişaf etdirmək mümkündür. Həmin bacarıqlar aşağıdakılardır:

- **Toxunaraq öyrənmə** – Əksər fənlərin tədrisi prosesində məlumatlar şagirdlərə bir neçə öyrənmə üsullarından birinin formatında – adətən vizual (oxu mətnləri, təsvirlər) və audio formatda (müzakirə) təqdim olunur. STEM tədris metodunda isə məlumatlar vizual, audio üsullarla yanaşı, taktil (toxunaraq öyrənmə) və sosial öyrənmə vasitələri ilə də ötürülür.

- **Yaradıcılıq** – Yaradıcılıq, şüur insanı digər canlılardan fərqləndirən əsas bacarıq hesab edilir və STEM təhsil modeli tədris prosesində şagirdlərdə yaradıcılıq bacarıqlarını inkişaf etdirmək üçün şərait yaradır.

- **Səhvlər üzərində öyrənmə** – Tədris prosesində şagirdlərin kiçik miqyaslı təcrübələr zamanı əldə etdikləri nəticələri müqayisə edib, aşkar olunan səhvləri araşdırmaq və təcrübələri təkrar qurmaq imkanı olur. Bu üsulla əldə edilən məlumatlar daha çox yadda qalır.

- **Tənqidi təfəkkür** – STEM metodu ilə tədris prosesində dərslər qruplar formasında və müzakirə metodu üzərində qurulduğundan şagirdlər komanda yoldaşlarının işinə münasibət bildirir, öz fikirlərini əsaslandırırlar.

- **Ünsiyyət bacarığı** – Dərslər, adətən, eksperimentin və ya layihənin nəticələri ilə bağlı hesabat və ya təqdimatla yekunlaşır.

- **Liderlik** – STEM dərsləri daha çox layihə əsaslı və qrup işləri formatında təşkil edildiyindən qrup üzvləri liderlik funksiyasını da yerinə yetirir, qrupa/layihəyə rəhbərlik edir, qərarlar qəbul edirlər. Nəticədə şagirdlərdə liderlik bacarıqları inkişaf edir.

- **İş mühitinə hazırlıq** – STEM təhsil metodunun əsas məqsədi şagirdləri gələcək iş mühitinə hazırlamaqdır. Yuxarıda qeyd edilən bütün bacarıqlar şagirdləri səmərəli insan resursu olaraq, gələcəkdə tutacaqları mövqelərə hazırlamış olur. İlk baxışda elm, texnologiya, mühəndislik və ali riyaziyyat ibtidai sinif şagirdlərindən uzaq sahələr kimi görünə bilər, amma əslində, bu yaşda uşaqlar təlim prosesində öyrəndiklərini sinifdə, oyun meydançasında, evdə və digər yerlərdə tətbiq edirlər. Bununla da həyatı bacarıqların təməli qoyulur. Bu yaş dövründə uşaqlar axtarılda olan, “kəşf edən”, araşdırmağa və ixtira etməyə can atan tədqiqatçılardır: “Bu tortu bərabər hissələrə necə bölmək olar?”, “Fiqurlardan göydələn inşa etmək olarmı?”, “Ağır gəmi göldə necə

üzür?” kimi suallara cavablar axtaran uşaqlar özlərini kəşflər və ixtiralar etmək istəyən tədqiqatçılar kimi hiss edirlər. Uşaqlar ağıllı telefonlar və planşetlərlə işləməyi öyrənərək, yeniliyə can atır, tez-tez böyüklərə suallarla müraciət edirlər. Şagirdlərin meyil və maraqlarının dəstəklənməsi onların əldə etdiyi biliklərin bacarıqlara, vərdişlərə çevrilməsinə zəmin yaratmaqla yanaşı, uzun müddətli yaddaşa xidmət edir. Bu mənada müəllim-valideyn münasibətlərinin məqsədyönlü qurulması və idarə olunması şagirdlərin meyillərini bacarıqlarına uyğun istiqamətdə yönəltmək və inkişaf etdirmək baxımından əhəmiyyətlidir.

Təlimin STEM metodu ilə təşkili şagirdlərə “kəşflər etmək”, tənqidi düşüncə, qarşıya çıxan problemləri həll etmək imkanı verir. Bu metodla keçilən dərslər şagirdlərin maraq dairələrini genişləndirir, onların maraqlarını öz bacarıqlarının praktik layihələrdə tətbiqinə yönəldir, məsələn, müəyyən materiallardan körpülər, binalar “tikməklə” mühəndislik; sahənin, perimetrin hesablanması kimi ölçmə əməliyyatları ilə riyazi bacarıqlarını; dizayn işləri ilə təsviri incəsənət, texnologiya fənnindən əldə etdikləri bacarıqları inkişaf etdirə bilər, yaxud bu əməliyyatları kompüterdə yerinə yetirməklə kompüterdə iş bacarıqlarını inkişaf etdirə bilərlər. Açıq havada, təbiətdə keçilən həyat bilgisi məşğələləri şagirdlərin bitkiləri, heyvanları və əmək alətlərini müşahidə etməklə əldə etdikləri məlumatları genişləndirir. Praktiki dərslərin və məşğələlərin STEM metodu ilə aparılması, bitkilərin əkilməsi, becərilməsi, heyvanlara qulluq prosesində iştirak etmək şagirdlərdə əmək alətlərindən istifadə bacarıqları yaradır. Bir sıra tədqiqatçıların əsərlərində bu məsələ ilə bağlı maraqlı fikirlərə rast gəlinir, məsələn, B.Akmana görə, anlayışlar zehnin və dilin inkişafı ilə sıx əlaqəlidir. Onun fikrincə, uşaqların inkişafı qruplaşdırma, ümumiləşdirmə, təsnif və öyrənmə kimi 4 mərhələdə inkişaf edir. Uşaqlar dünyaya gəldikləri andan etibarən ətraflarını araşdırmağa və fərqləndirməyə başlayırlar. J.Piagenin fikrincə isə, öyrənmə prosesinin təşkilində didaktik oyunlar vacibdir. Oyun zamanı obyektlərlə, alətlərlə manipulyasiya etmək uşaqların inkişafına əhəmiyyətli dərəcədə kömək edir. Müasir texnologiyalar əsrində dünyaya göz açmış uşağa STEM təhsili vermək çox əlverişlidir, çünki STEM metodunun əsas qollarından biri olan texnologiyalar bu gün uşaqların əsas maraq obyektidir. STEM-in təhsildə tətbiqi şagirdlərin dərslə marağını daha da artıracaq və onların diqqətini dərslərə yönəldib, qabiliyyət və bacarıqlarını inkişaf etdirəcək. Məktəb mühitinin onlar üçün ağır yük olmadığını, hər gün maraqlı bir şey öyrəndiklərini, özlərini inkişaf etdirmələri, məktəbin həm də həyatın özü olduğunu görmək onları çox sevindirəcək.

İbtidai siniflərdə STEM metodu uşaqlarda müsbət keyfiyyətlər yaradır.

- STEM şagirdləri motivasiya edə bilər, çünki bu metodda real həyatı nümunələr tətbiq olunur. “Bunlarla real həyatda nə edəcəyik?” – sualını verəcək şagird qalmayacaq.
- Şagirdlər səbəb-nəticə əlaqələrini anlamağa və qurmağa başlayırlar.
- Şagirdlər daha dərin, daha hərtərəfli düşünməyə başlayırlar.
- Şagirdlərin fərdi və qruplarla işləmə bacarıqları artır.
- Şagirdlərin əzbərləmə bacarıqları deyil, bilikləri qiymətləndirilir.
- Şagirdlərin ünsiyyət bacarıqları yüksək səviyyəyə çatdırılır.
- Şagirdlərin tənqidi düşüncə bacarıqları artır.
- Şagirdlər səhvlər üzərində işləyir, onlardan nəticə çıxarır, təcrübə qazanırlar.

Beləliklə, bu nəticəyə gəlirik ki, STEM və STEAM metodu əsasında həyata keçirilən təlim şagirdlərin və müəllimlərin müasir təhsil sistemində adaptasiya olunmasına kömək göstərməklə yanaşı, onların gələcək fəaliyyətinin daha uğurlu olması üçün zəmin yaradacaq. STEM metodu vasitəsi ilə şagirdlər elmi, riyazi, texnoloji və mühəndislik bacarıqlarını inkişaf etdirəcəklər. Bu da onların gələcəkdə daha asanlıqla iş tapmalarına, mövcud iş şəraitinə daha tez uyğunlaşmalarına təsir göstərəcək. Əlbəttə, STEM-lə yanaşı, STEM+A metodu da yaradıcı istiqamətli olmaqla şagirdlərin dizayn bacarıqlarını inkişaf etdirəcək, bu da həm texnoloji dizayn, həmçinin digər yaradıcılıq tələb edən mühəndislik sahələrinin inkişafına gətirib çıxaracaq. STEM metodu ilə şagirdlər tədris olunan fənnin nəinki nəzəri, həmçinin praktik sahələrini də təlim prosesində öyrənəcəklər. Bununla da gələcəkdə şagirdlərin qazandıqları bilik və bacarıqların sosial mühitlə əlaqəsini qurmaq üçün geniş imkanlar açılır. Müasir təlim metodları arasında xüsusi yer tutan, XXI əsr bacarıqları ilə səsleşən STEM metodu müasir təlimdə ən çox tətbiq olunan metoddur və onun uğurları nəticəsində bir çox internet resursları milyonlar qazanaraq, həm şəxsi, həm də dövlət büdcəsinə xeyli yatırımlar edəcək. STEM bacarıqlarına sahib olan hər bir şagird gələcəkdə həyatın onun qarşısına çıxaracağı suallara daha asanlıqla cavab tapa biləcək.

STEM metodunun tətbiqi şagirdlərin hərtərəfli inkişafına xidmət etməklə yanaşı, aşağıdakı imkanları yaradır:

- fənlərarası əlaqələrin yaradılması;
- öyrənilən biliklərin həyatda tətbiq edilməsi;
- şagirdlərin aldıqları məlumatların yazılı və şifahi şəkildə təqdim edilməsi;
- uşaqların yaradıcı təfəkkür və təxəyyüllərinin inkişaf etdirilməsi;
- tədqiqatçılıq bacarıqlarının formalaşdırılması;
- qrup və kollektiv şəkildə işləməklə qarşılıqlı fəaliyyət göstərmək;

- müxtəlif mənbələrdən istifadə etmək, əldə edilmiş informasiyaları çeşidləmək;
- təhsildə qarşılaşa biləcəkləri çətinliklərin öhdəsindən gəlmək;
- uşaqlarda təqdimat zamanı şəxsi mülahizələrini irəli sürmək, öz fikrini müdafiə etmək, tənqiddə dözümlülük nümayiş etdirmək kimi vərdişlər formalaşdırmaq.

Ədəbiyyat

1. Əsədova İ.M. (2006). *İdrak proseslərinin inkişaf etdirilməsində müasir təlim metodlarından istifadə. "İbtidai məktəb və məktəbəqədər tərbiyə". Bakı, № 4, s.51-58.*
2. <https://abdulkadirozbek.com.tr/stem-nedir-stem-egitimi-ogrencilere-ne-kazandirir/>
3. <https://uzaktanegitim.com/blog/stem-nedir-ve-neden-onemlidir>
4. Marginson S., Tyutler R., Freeman B., & Roberts K. (2013). *STEM: country comparisons: international comparisons of science, technology, engineering and mathematics (STEM) education.*

X.B.Umudlu
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
suleymanovxedice2000@gmail.com

VALIDEYN-PSIXOLOQ ƏMƏKDAŞLIĞININ ŞAGİRD LƏRİN HƏYATINDA ROLU

Xülasə

Məqalədə valideynlərin və psixoloq münasibətlərinin şagirdlərin təhsilinə, eləcə də inkişaflarına təsirinə diqqət yetirilir. Valideynlər övladlarının təhsil aldıkları məktəbdə psixoloqla daha yaxşı ünsiyyət quranda, onların məktəbdə olan fəaliyyətlərindən daha çox xəbərdar olurlar. Bu, həm də uşaq-valideyn münasibətlərinin daha yaxşı qurulmasına kömək edir. Valideynlər övladlarının psixoloji vəziyyətləri barədə məlumat əldə edirlər. Övladları ilə müsbət əlaqələrin qurulmasında psixoloqlardan müəyyən məqsədlər əldə etmiş olurlar. Bu məqsədlə də məqalədə əsas məqsəd valideyn və psixoloq münasibətlərinin uşaqların həyatında olan rolu öyrənməkdir.

РОЛЬ СОТРУДНИЧЕСТВА РОДИТЕЛЕЙ И ПСИХОЛОГА В ЖИЗНИ ШКОЛЬНИКОВ

Резюме

В статье акцентируется внимание на влиянии взаимоотношений родителей и психолога на обучение и развитие учащихся. Когда родители лучше общаются со школьным психологом своего ребенка, они лучше осведомлены о деятельности своего ребенка в школе. Это также помогает улучшить отношения между родителями и детьми. Родители получают информацию о психологическом состоянии своих детей. Они получают от психологов определенные цели по установлению позитивных отношений со своими детьми. Для этого основной целью статьи является изучение роли взаимоотношений родителей и психолога в жизни детей.

THE ROLE OF PARENT-PSYCHOLOGIST COOPERATION IN THE LIFE OF STUDENTS

Summary

The article focuses on the influence of parents and psychologist relationships on the education and development of students. When parents communicate better with their child's school psychologist, they are more aware of their child's activities at school. It also helps to build a better parent-child relationship. Parents get information about their children's psychological conditions. They receive certain goals from psychologists in establishing positive relationships with their children. For this purpose, the main goal of the article is to study the role of parent and psychologist relationships in children's lives.

Açar sözlər: *şagird, valideyn, psixoloq, əməkdaşlıq, ünsiyyət, proses, təhsil, təsir*

Ключевые слова: *студент, родитель, психолог, сотрудничество, общение, процесс, образование, влияние*

Key words: *student, parent, psychologist, cooperation, communication, process, education, influence*

Müasir dünyada, fəaliyyətlərin və insanlar arasındakı münasibətlərin effektivliyi psixoloji prinsiplərin tətbiqinə əsaslanır. Bu səbəbdən, fəaliyyətin məqsədindən asılı olmayaraq, psixoloji xidmət təqdim etmək bütün sahələrdə çox vacibdir. Bu önəm məktəb mühitində də unudulmamalıdır. Təhsilin keyfiyyətinin, şagirdlərin motivasiyasının və nailiyyətlərinin artırılması, müəllim-şagird münasibətlərinin, habelə müəllimlər arasında, müəllimlər və valideynlər arasında, icma və məktəb arasında münasibətlərin yaxşılaşdırılması üçün məktəbdə təşkil olunmuş psixoloji dəstəyin əhəmiyyəti böyük rol oynayır. Şagirdlərin təlim motivasiyasının artırılması, idarəçilik prinsipləri ilə valideynlər və məktəb-icma münasibətlərinin yaxşılaşdırılması psixoloqların fəaliyyət sahəsinə daxil olmalıdır.

Valideyn-psixoloq əməkdaşlığı, valideynlərin və psixoloqların birlikdə çalışması deməkdir ki, məqsədi şagirdlərin sağlam inkişafını dəstəkləməkdir. Bu əməkdaşlıq, valideynlərə övladlarının davranışları, emosional tərz və problemləri barədə anlayış verməkdə və onlara dəstək olmaqda psixoloqların təcrübəsindən istifadə edir. Psixoloqlar valideynlərə məsləhətlər və prinsiplər təqdim edir, valideynlər isə bu məsləhətləri günlük həyatlarına uyğun şəkildə tətbiq edir. Bu əməkdaşlıq, şagirdlərin sağlam inkişafını təmin etmək və valideynlərin onların tələblərinə düzgün şəkildə cavab verməsinə kömək edir.

Valideyn-psixoloq əməkdaşlığı çox önəmli və geniş əhatəli bir mövzudur. Bu əməkdaşlıq, valideynlərə övladlarının mövzuları, davranışları və inkişafı ilə bağlı məlumat verməkdə kömək edir. Psixoloqlar, valideynlərə övladlarının hansı problemlərlə üzləşə biləcəyini və bu problemləri həll etmək üçün hansı yolların effektiv ola biləcəyini göstərə bilirlər. Həmçinin, valideynlər psixoloqlardan öyrənə bilirlər ki, uşaqların mənəvi, emosional və intellektual inkişafı üçün hansı dəstəkləyici mənbələrdən istifadə etməli və necə təşviq etməlidir.

Valideyn-psixoloq əməkdaşlığı, valideynlərin övladlarının problemlərini başa düşməyə və həll etməyə kömək edə bilən effektiv strategiyalar və məsləhətlər təqdim edir. Bu əməkdaşlıq, valideynlərin övladlarının sağlam inkişafına səmərəli şəkildə dəstək olmağa yardım edir.

Valideyn-psixoloq əməkdaşlığının əsas məqsədləri aşağıdakılardır:

1. Valideynlərin tərbiyəsi: Psixoloq, valideynlərə effektiv tərbiyə metodları və uşaqlarının davranışını mənəvi olaraq inkişaf etdirmək üçün prinsiplər təqdim edir.

2. Məsləhət və dəstək: Valideynlər, uşaqlarının davranışı və inkişafı ilə bağlı məsləhət alaraq, problemləri həll etmək üçün dəstək ala bilərlər.

3. Uşaqların emosional dəstəyi: Psixoloq, valideynlərə uşaqlarının emosional tərbiyəsi ilə bağlı təlimatlar verir və onlara bu sahədə dəstək olur.

4. Uşaqların inkişafını dəstəkləmək: Bu əməkdaşlıq, valideynlərin uşaqlarının fərdi inkişafını və mənəviyyatını dəstəkləyir.

5. Əlaqələr və kommunikasiya: Psixoloq, valideynlərə uşaqları ilə daha effektiv əlaqələr qurmaq və kommunikasiya qurmağı öyrədir.

6. Problemlərin həll edilməsi: Valideynlər, uşaqlarının mövcud problemlərini anlamaq və həll etmək üçün psixoloqlardan dəstək ala bilərlər.

7. Uşaqların öyrənməsi və təhsili: Bu əməkdaşlıq, valideynlərə uşaqlarının təhsil prosesini dəstəkləmək üçün yararlı məsləhətlər verir.

8. Uşaqlarda özünə hörmətin inkişafı: Psixoloq, valideynlərə uşaqlarının özünə hörmət və öz-özünü qiymətləndirmək qabiliyyətlərinin inkişafını dəstəkləmək üçün yollar göstərir.

Bu və buna bənzər məqsədlərlə valideyn-psixoloq əməkdaşlığı, valideynlərin övladlarının sağlam inkişafını dəstəkləmək üçün əhəmiyyətli bir alətdir.

Valideyn-psixoloq əməkdaşlığının faydalarına diqqət yetirək:

1. Mənfi davranışların azaldılması: Psixoloq, valideynlərə uşaqlarının mənfi davranışlarını azaltmaq üçün effektiv strategiyalar təqdim edir.

2. Əlaqələrin gücləndirilməsi: Valideyn-psixoloq əməkdaşlığı, valideynlərin uşaqları ilə daha sağlam əlaqələr qurmaq və onların hissələrinə diqqət yetirmək üçün kömək edir.

3. Öyrənmə məhdudiyyətlərinin aşılması: Uşaqların öyrənmə məhdudiyyətləri varsa, psixoloq valideynlərə uyğun dəstək və məsləhətlər verir.

4. Özünə hörmət və özəl imkanların dəstəklənməsi: Psixoloq, valideynlərə uşaqlarının özünə hörmət və özəl imkanlarının dəstəklənməsi üçün yollar göstərir.

5. Uşaqların tədqiqatının dəstəklənməsi: Əgər uşaqlar tədqiqat üçün maraqlıdırsa, psixoloq valideynlərə bu istiqamətdə dəstək olur.

6. Əsas tərbiyə məsələlərinin müzakirəsi: Valideyn-psixoloq əməkdaşlığı, valideynlərin uşaqlarının tərbiyəsi ilə bağlı məsələləri müzakirə etmələrinə və həll etmələrinə kömək edir.

7. Streslərə qarşı mübarizə: Psixoloq, valideynlərə uşaqlarının tələblərinə düzgün şəkildə cavab verə bilmələri üçün streslərə qarşı mübarizə üsulları öyrədir.

8. Əlaqələrin yenidən qurulması: Əgər ailədə əlaqələr problemli olarsa, psixoloq bu əlaqələrin yenidən qurmaq üçün məsləhətlər verir.

Valideyn-psixoloq əməkdaşlığı, valideynlərin uşaqlarının mənəvi, emosional, sosial və intellektual inkişafını dəstəkləmək üçün əhəmiyyətli və effektiv bir yoldur. Eləcə də, valideyn-psixoloq əməkdaşlığının yaradıcı tərəfləri vardır:

1. Yeni həll yollarının tapılması: Psixoloqlar valideynlərə uşaqlarının problemlərinə yeni və yaradıcı həll yolları tapmaqda kömək edə bilirlər.

2. Əlaqənin dəstəklənməsi: Valideyn-psixoloq əməkdaşlığı, valideynlərin uşaqları ilə daha sağlam əlaqələr qurmaq və dəstəkləmək üçün bir imkan yaradır.

3. Maraqların dəstəklənməsi: Uşaqların maraqlarını dəstəkləmək və inkişaf etdirmək üçün psixoloq valideynlərə məsləhətlər verir.

4. Tədqiqat və təlimat: Psixoloq, valideynlərə uşaqlarının hansı sahələrdə tədqiqat etməyə maraqlı olduğunu müəyyənləşdirmək və onları bu sahələrdə dəstəkləmək üçün təlimatlar verir.

5. Fərdi dəstək planlarının hazırlanması: Hər uşağın fərdi tələbləri və güclü tərəfləri fərqlidir. Psixoloq, valideynlərə fərdi dəstək planları hazırlamaqda kömək edir.

6. Əlaqələrin gücləndirilməsi: Psixoloq, valideynlərə uşaqları ilə daha sıx əlaqə qurmaq və tədqiqatlarını dəstəkləmək üçün yollar tövsiyə edir.

Valideyn-psixoloq əməkdaşlığı, valideynlərin uşaqlarının inkişafını dəstəkləmək üçün çox yönlü bir yanaşmadır və valideynlərə uşaqlarının potensialını maksimuma çıxarmaqda kömək edir.

Valideyn-psixoloq əməkdaşlığının şagirdlərin təhsilinə olan faydaları çoxdur. Bu əməkdaşlıq, uşaqların mənəvi, emosional və intellektual inkişafına dəstək olmaqla yanaşı, onların təhsil prosesini də dəstəkləyir:

1. Təhsil prosesinə dəstək: Psixoloqlar, valideynlərə uşaqlarının təhsil prosesində nəzərə alınması lazım olan məsələlər və strategiyalar barədə məsləhətlər verir. Bu, valideynlərin uşaqlarının təhsilinə daha fəal və effektiv şəkildə dəstək olmalarına kömək edir.

2. Motivasiya və özünəinamın artırılması: Psixoloqlar, valideynlərə uşaqlarının motivasiyasını artırmaq və özünəinamını gücləndirmək üçün effektiv yollar göstərir. Bu, uşaqların öyrənməyə maraqlanmalarına və daha yüksək nailiyyətlərə çatmalarına kömək edir.

3. Problem həll etmə bacarıqlarının inkişafı: Valideynlər, psixoloqlardan alacaqları dəstəklə, uşaqlarının problemlərini daha effektiv şəkildə həll etmək üçün gərəkli bacarıqları öyrənə bilirlər. Bu da uşaqların mürəkkəb məsələlərlə başa çıxmaq üçün hazırlıqlı olmalarına kömək edir.

4. Əlaqələrin gücləndirilməsi: Valideyn-psixoloq əməkdaşlığı, valideynlərin uşaqları ilə daha sağlam əlaqələr qurmaq və onların təhsil prosesini dəstəkləmək üçün bir platform yaradır. Bu, uşaqların təhsil

mərhələlərində valideynləri ilə daha yaxın əlaqədə olmalarına və öyrənmə prosesini daha yaxından izləmələrinə imkan verir.

5. Tərbiyə metodlarının incələnməsi: Psixoloqlar, valideynlərə effektiv tərbiyə metodları və inkişaf etdirici təlimatlar verir. Bu təlimatlar valideynlərin uşaqlarının təhsil prosesində daha səmərəli olmalarına kömək edir.

Bu faydaların hamısı, valideyn-psixoloq əməkdaşlığının uşaqların təhsilinə olan müsbət təsirini göstərir. Bu əməkdaşlıq, uşaqların təhsil mərhələlərində valideynlərin rolunu daha da mühüm edir və uşaqların təhsil prosesində daha uğurlu olmalarına kömək edir.

Tədqiqatın bu nümunəsi, valideynlər və psixoloqlar arasındakı münasibətlər, şagirdlərin təhsil və inkişaf prosesinə dərin təsirini göstərir. Valideynlər öz övladları barədə psixoloqla daha yaxşı əlaqə quraraq, onların məktəbdəki fəaliyyətləri, psixoloji halları haqqında daha çox məlumat əldə edirlər. Belə olduğu halda da övlad-valideyn münasibətləri daha da güclənmiş olur.

Valideyn-psixoloq əməkdaşlığı, şagirdlərin sağlam inkişafını dəstəkləmək məqsədi ilə valideynlər və psixoloqlar arasında olan əməkdaşlığı ifadə edir. Bu əməkdaşlıqda, psixoloqlar valideynlərə övladlarının davranışları, emosional tərz və problemləri barədə daha yaxşı bir anlayış verir və dəstək olmaq üçün özlərinin təcrübəsindən istifadə edir. Psixoloqlar valideynlərə məsləhətlər və prinsiplər təqdim edir, valideynlər isə bu məsləhətləri günlük həyatlarında tətbiq edirlər. Bu əməkdaşlıq, şagirdlərin sağlam inkişafını təmin etmək və valideynlərin onların tələblərinə doğru şəkildə cavab verməsinə kömək edir.

Bu faydaların hamısı, valideyn-psixoloq əməkdaşlığının uşaqların həyatına, təhsilinə olan müsbət təsirini vurğulayır. Bu əməkdaşlıq, uşaqların bütün yaş mərhələlərində valideynlərin rolunu daha da mühüm edir və uşaqların bu həyat prosesində daha uğurlu olmalarına yardım edir.

Ədəbiyyat

1. Əmrahlı L.Ş. *Psixoloji xidmətin əsasları. I kitab. Bakı: MBM, 2006, 268 s.*
2. Qədirov Ə. *Yaş psixologiyası. Bakı: Maarif, 2008, 386 s.*
3. Kuçyunas R. *Psixoloji məsləhətin əsasları. Bakı: Maarif, 2010, 240 s.*
4. *American Academy of Pediatrics. Guidance for effective discipline. Pediatrics. 1998.*
5. Anderson KJ, Minke KM. *Parent involvement in education: Toward an understanding of parents' decision making. The Journal of Educational Research. 2007.*
6. Barber BK. *Intrusive Parenting: How Psychological Control Affects Children and Adolescents. Barber BK, editor. Washington, DC: American Psychological Association; 2002.*

A.K.Hüseynli
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
huseynliaytac015@gmail.com

TƏHSİLDƏ KEYFİYYƏTİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİNDƏ YENİ TEXNOLOGİYALARDAN İSTİFADƏ

Xülasə

Təhsildə keyfiyyətin qiymətləndirilməsində yeni texnologiyalardan istifadə müasir dövrün tələblərinə cavab verməyə imkan verir. Rəqəmsal qiymətləndirmə vasitələri, interaktiv testlər, təlim məlumatlarının təhlili və təlim nəticələrinin monitorinqi kimi innovativ yanaşmalar tədrisin effektivliyini artırır və müəllimlər və təhsil mütəxəssisləri üçün dəqiq və vaxtında məlumatlar verir. Bu texnologiyalar həm də şagirdlər üçün fərdiləşdirilmiş təlim təcrübələri yaratmaq, onların inkişafını dəstəkləmək imkanları yaradır. Nəticədə, təhsil müəssisələri daha şəffaf, ədalətli və müvafiq qiymətləndirmə proseslərini təmin edə bilər ki, bu da təhsilin ümumi keyfiyyətinin yüksəldilməsinə kömək edir.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ НОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ПРИ ОЦЕНКЕ КАЧЕСТВА ОБРАЗОВАНИЯ

Резюме

Использование новых технологий в оценке качества образования позволяет отвечать требованиям современной эпохи. Инновационные подходы, такие как инструменты цифровой оценки, интерактивные тесты, анализ данных обучения и мониторинг результатов обучения, повышают эффективность преподавания и предоставляют точную и своевременную информацию учителям и специалистам в области образования. Эти технологии также создают возможности для создания персонализированного обучения для студентов и поддерживают их развитие. В результате образовательные учреждения могут обеспечить более прозрачные, справедливые и актуальные процессы оценивания, что помогает улучшить общее качество образования.

USE OF NEW TECHNOLOGIES IN ASSESSMENT OF QUALITY IN EDUCATION

Summary

The use of new technologies in the assessment of quality in education allows meeting the requirements of the modern era. Innovative approaches such as digital assessment tools, interactive tests, learning data analysis and learning outcomes monitoring increase teaching effectiveness and provide accurate and timely information for teachers and education professionals. These technologies also create opportunities to create personalized learning experiences for students and support their development. As a result, educational institutions are able to provide more

transparent, fair and relevant assessment processes, which helps to improve the overall quality of education.

Açar sözlər: *keyfiyyətin qiymətləndirilməsi, yeni texnologiyaların tətbiqi, səmərəli və effektiv təhsil, rəqəmsal təhsil*

Ключевые слова: *оценка качества, применение новых технологий, эффективное и результативное образование, цифровое образование*

Key words: *quality assessment, application of new technologies, efficient and effective education, digital education*

Dünya ölkələrinin inkişafı ilə yanaşı, iqtisadi və siyasi arenalarda baş verən dəyişikliklər təhsilin əsas istiqamətlərində yeni meyillərin yaranmasına səbəb olur. Bu yeniliklərdən biri də müasir texnologiyaların təhsil sahəsinə inteqrasiyası və biliklərlə yanaşı bacarıqların da ön plana çıxdığı yeni əmək bazarının formalaşdırılmasıdır.

Təhsil müəssisələrində müəllimlərin informasiya-kommunikasiya texnologiyalarından (İKT) fəal istifadə etməsi, innovativ tədris proqramlarının və dərslərin hazırlanması bu dəyişikliklərin bariz nümunəsidir.

Rəqəmsal əsrin bu mərhələsində İKT-nin həm məlumatların yaradılmasında, həm də ötürülməsində oynadığı rolun əvəzsizliyi mövzunu aktual edir. Bu kontekstdə təhsil sistemində İKT ilə bağlı biliklərin, bu texnologiyalardan istifadə imkanlarının və onlardan səmərəli istifadə bacarıqlarının mərkəzi yer tutması müasir cəmiyyətin tələblərinə uyğun təhsilin formalaşmasında əsas rol oynayır .

Texnologiya, təhsil də daxil olmaqla, çoxsaylı sahələrdə əsaslı dəyişikliklərə səbəb olmaqla, müasir cəmiyyətə dərin təsir göstərir. Müasir təhsil sistemi mətn prosessorları və elektron cədvəllər kimi ibtidai proqramlardan tutmuş, ensiklopediyalar (vikipediya), bloqlar, rəqəmsal tədris materialları və s. daxil olmaqla daha mürəkkəb onlayn resursları əhatə edən geniş texnologiyalar kompleksindən istifadə edir. Stolüstü kompüterlər, noutbuklar və portativ rəqəmsal köməkçilər daxil olmaqla geniş növ avadanlıqlar bu texnologiyalara çıxışı təmin edir və bununla da öyrənmə təcrübəsinin interaktivliyini və əlçatanlığını artırır.

Bundan əlavə, texnologiyanın təsiri pedaqoji yanaşmalarla bərabər şagirdin qiymətləndirilməsi sahəsini də əhatə edir. Adı kağız-qələmlə qiymətləndirmələr dinamik, adaptiv və interaktiv test tapşırıqları, avtomatlaşdırılmış esse qiymətləndirmə sistemləri və çətinlik səviyyələrini şagirdlərin qabiliyyətlərinə uyğunlaşdıran testlər kimi yenilikləri özündə birləşdirərək tədricən rəqəmsal formatlara keçir. Texnologiyanın gələcək inkişafı adi sinif otağından başqa mühitlərdə qiymətləndirmələrin həyata keçirilməsinə, həmçinin test tapşırıqlarının avtomatlaşdırılmış şəkildə yaradılmasına imkan verdi.

Təhsildə virtual reallıq mühitləri daxilində qiymətləndirmələrin həyata keçirilməsi də daxil olmaqla, bir sıra inqilabi irəliləyişlər baş vermişdir. Məsələn, interaktiv elm laboratoriyasında ekran elementləri ilə real vaxt rejimində qarşılıqlı əlaqəni təmin edən texnologiyalar şagirdlərə problemləri həll etməyə və ya nəticəyə gəlmək üçün qarşılıqlı düşüncə mübadiləsi etmək imkanına malikdirlər.

Texnologiyanın təlim prosesinə geniş şəkildə daxil edilməsinə baxmayaraq, onun təlim nəticələrinin qiymətləndirilməsində istifadəsi hələ də inkişaf mərhələsindədir. Bununla belə, davam edən tərəqqi və texnologiyanın təhsil mühitində tətbiqinin təcrübələrin və nəticələrin təkmilləşdirilməsi istiqamətində verdiyi səmərəlilik göz qabağındadır.

Ədalətli və etibarlı qiymətləndirmələr təhsildə bərabər imkanların təmin edilməsi üçün çox vacibdir. Bu qiymətləndirmələr müxtəlif təhsil və karyera yolları üçün şəxslərin ədalətli seçilməsinə şərait yaradır, məlumatlı və fəal vətəndaşların formalaşmasına töhfə verir. Beləliklə, məktəblər cəmiyyətdə sosial ədalətin təşviqində mühüm rol oynayır. Texnoloji irəliləyişlər qiymətləndirmələrdə individual fərqləndirmə potensialı təklif edir və bununla da müxtəlif potensiallara sahib olan şagirdlər üçün öyrənmə imkanlarını artırır.

Bu gün cəmiyyətdə müşahidə olunan rəqəmsal transformasiya təhsil sistemlərini, məktəbləri və sinif otaqlarını yenidən formalaşdırır. Hazırda texnoloji yeniliklərin müəllimlərin peşəkarlığını dəstəkləməsinə və təhsilin bütün səviyyələrində sosial ədalətli qiymətləndirmə təcrübələrinin qurulmasına töhfə verməsinə təmin etmək üçün dövlətlər tərəfindən mühüm işlər görülür. Bu cür təcrübələr demokratik cəmiyyətlərdə sosial ədalətə nail olmaqda təhsilin rolunu vurğulayır [6].

Uşaqları gələcək həyata hazırlamaq və onların gələcək işçi qüvvəsi kimi lazımı bacarıqlarla təchiz olunmasını təmin etmək üçün pedaqoqlar şagirdlərin öyrənmə tərəqqisini effektiv şəkildə izləməli və qiymətləndirməlidirlər. Bu, yalnız etibarlı deyil, həm də vaxtında həyata keçirilən sinif əsaslı qiymətləndirmələrdən istifadə etməyi nəzərdə tutur. Texnologiyanın inkişafı ilə bu qiymətləndirmələrin tərtib edilməsi, aparılması və təhlili üsulları əhəmiyyətli dərəcədə inkişaf etmişdir.

Video oyunlar, virtual reallıq (VR), süni intellekt (AI) və öyrənmə analitikası kimi texnologiyalar qiymətləndirmə təcrübələrinə getdikcə daha çox inteqrasiya olunur. Bu texnologiyaya əsaslanan qiymətləndirmələr daha mürəkkəb təlim konstruksiyalarına müraciət etmək və müəllimlərə qiymətləndirmə təcrübələrində dəstək olmaqla qiymətləndirmə prosesini təkmilləşdirmək məqsədi daşıyır.

İnnovativ qiymətləndirmə təcrübələri prosedur məlumatlarını toplamaq, şagird təlim nəticələrini təhlil etmək və şagirdlərin tənqidi təfəkkürü və

kompleks bacarıqları haqqında əsaslandırılmış mühakimə yürütmək üçün ən son texnologiyalardan istifadə edir.

Texnologiyaya əsaslanan qiymətləndirmələrin əsas üstünlüklərindən biri qiymətləndirmə kimi vaxt aparan tapşırıqları avtomatlaşdırmaqla müəllimlərin üzərinə düşən yükü azaltmaq qabiliyyətidir. Bu, nəinki vaxta qənaət edir, həm də ənənəvi qiymətləndirmə üsulları ilə bağlı xərcləri azaldır. Bütövlükdə, qabaqcıl texnologiyaların qiymətləndirmə inteqrasiyası cəmiyyətin ehtiyaclarını səmərəli şəkildə ödəmək üçün təhsil təcrübələrini inkişaf etdirmək üçün böyük imkanlar verir.

Kağız üzərində testlər və şifahi suallar kimi ənənəvi təhsil qiymətləndirmə üsulları artıq informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının (İKT) inkişafı fonunda yenidən nəzərdən keçirilməli olan qeyri-kafi metodlara çevrilib. Bu kontekstdə texnologiya tədris materialının dizaynı, tətbiqi və qiymətləndirilməsindən başlayaraq, şagirdlər üçün distant təhsili asanlaşdıran bir çox aspektlərə daha yüksək səmərəlilik, vaxtında müdaxilə və təkmilləşdirmə gətirərək təhsilin qiymətləndirilməsini inkişaf etdirmək üçün əsas vasitə kimi ortaya çıxır.

Texnologiyalar, qiymətləndirməyə interaktivlik əlavə etməklə və onları multimedia vasitəsilə həyata keçirməklə təhsilin qiymətləndirilməsini daha effektiv və sərfəli etmək üçün geniş istifadə olunur. Bu, təhsilin qiymətləndirilməsində yeni texnologiyalardan istifadənin vacibliyini vurğulayır, çünki onlayn qiymətləndirmə şagirdlərin effektiv qiymətləndirilməsini təmin etmək üçün mühüm vasitədir.

Müəllimlərdən təhsildə və qiymətləndirmədə bu yeni texnologiyalardan geniş istifadə etmək tələb olunur. Onlar təhsilə çıxışı genişləndirmək, tədris və öyrənməni daha cəlbedici, interaktiv və aktiv etmək üçün İKT ilə uyğunlaşdırılmalıdır. Eyni zamanda, İKT-dən istifadə təhsilin keyfiyyətini yüksəldir və məlumatın daha səmərəli tədrisini və qiymətləndirilməsini təmin edir.

İKT-dən istifadə etməklə təhsilin qiymətləndirilməsində innovativ metodlardan - internet, mobil telefonlar, planşetlər, sosial media və şəbəkələr kimi vasitələrdən istifadə etmək mümkündür. Bu texnologiyalar təlim materialına daxil olmaq, onu təhlil etmək və qiymətləndirmə məlumatlarını səmərəli şəkildə bölüşmək üçün geniş imkanlar yaradır.

Nəticədə, təhsilin qiymətləndirilməsində İKT-nin tətbiqi müəllim və şagirdlərə daha səmərəli, çevik və interaktiv təlim təcrübəsi təqdim edir. Bu texnologiyalar təhsilin məqsədlərinə çatmaq və müasir cəmiyyətin tələblərinə cavab vermək üçün vacibdir.

Müasir təhsil sistemində texnologiyanın və müxtəlif qiymətləndirmə vasitələrinin inteqrasiyası qiymətləndirmə prosesinin səmərəliliyinin artırılmasında mühüm rol oynayır. Bu proses təlim prosesini dərinləşdirməyə

və təkmilləşdirməyə imkan verir, müəllimlər və şagirdlər üçün təlim mühitinə daha çox çeviklik və interaktivlik gətirir. Qiymətləndirmənin məqsədi şagirdlərin bilik və bacarıqlarını dəqiq və obyektiv ölçməkdən ibarətdir və texnologiyanın inteqrasiyası bu prosesi daha səmərəli və əhatəli edir.

Məsələn, e-qiymətləndirmə sistemləri, interaktiv testlər və təhsil platformaları kimi texnologiyalar müəllimlərə real vaxt rejimində şagirdlərin irəliləyişlərini izləməyə və onlara fərdi rəylər təqdim etməyə imkan verir. Bu texnologiyalar həm də şagirdlərə əldə etdikləri bilikləri idarə etməyə kömək edir, özünüqiymətləndirmə və özünü təkmilləşdirməyə imkan yaradır.

Bundan əlavə, təhsilin nəticələrinin qiymətləndirilməsi prosesində peşəkar bacarıqların inkişafının davamlı monitorinqi müəllimlərin öz peşəkarlıq səviyyələrini mütəmadi olaraq təkmilləşdirməsini və tədris metodikasının yenilənməsini təmin edir. Bu, tədris prosesini fərdiləşdirməyə və təhsilin keyfiyyətini yüksəltməyə imkan verir.

Yekun olaraq qeyd edək ki, təhsilin qiymətləndirilməsində texnologiyaların və müxtəlif qiymətləndirmə vasitələrinin inteqrasiyası tədris prosesinin səmərəliliyini artırır, şagirdlərin təlim prosesində daha yaxşı irəliləyiş əldə etmələrinə kömək edir, müəllimlərin peşəkar inkişafına dəstək verir. Bu yanaşma təhsili müasir cəmiyyətin tələblərinə uyğun təkmilləşdirməyə və tədris mühitinə daha çox çeviklik və məzmun daxil etməyə imkan verir.

Monitorinq və qiymətləndirmə fəaliyyətləri təhsil prosesində həlledici rol oynayır və şagirdlərin biliyinin qiymətləndirilməsindən kənara çıxan çoxsaylı məqsədlərə xidmət edir. Bu fəaliyyətlər müəllimlərə diaqnostik funksiyaları yerinə yetirməyə, şagirdlərin səhvlərini və çətinlik sahələrini müəyyən etməyə imkan verir. Monitorinq və qiymətləndirmə vasitəsilə müəllimlər tədris, təhsil və motivasiya strategiyalarını effektiv şəkildə həyata keçirə, öyrənmə təcrübəsini artırma bilirlər.

Rəqəmsal didaktikanın monitorinq və qiymətləndirmə fəaliyyətlərinə daxil edilməsi onların effektivliyini təmin etmək üçün müəyyən didaktik prinsiplərə riayət etməyi zəruri edir. Bu prinsiplərə aşağıdakılar daxildir:

– Elm prinsipləri: Bu prinsip, qiymətləndirmə prosesinin etibarlı ölçülərə əsaslanmasını təmin edərək, təlim nəticələrini sınaqdan keçirmək və təhlil etmək üçün elmi texnologiya və metodlardan istifadəni vurğulayır.

– İyerarxik təşkilat prinsipi: Bu, təlimin məzmununun ən əhəmiyyətli və inteqrasiya olunmuş elementlərinin seçilməsini və sınaqdan keçirilməsini, nəzarət fəaliyyətlərinin kurikulumun əsas sahələrinə yönəldilməsini təmin etməyi nəzərdə tutur.

– Sistemlilik prinsipi: Bu prinsip, bütün tədris prosesi boyunca müntəzəm və ardıcıl qiymətləndirmənin təmin edilməsinin vacibliyini vurğulayır.

– Obyektivlik və ədalətlik prinsipi: Bu prinsip qiymətləndirmənin qərəzsiz şəkildə aparılmasını, bütün şagirdlərə bərabər münasibət bəslənməsini və onları kənar amillərə deyil, onların fəaliyyətinə əsaslanaraq qiymətləndirilməsini təmin edir.

– Ətraflılıq prinsipi: Bu, şagirdin öyrənməsi və inkişafının bütün aspektlərini nəzərə alaraq, qiymətləndirməyə vahid yanaşmanın vacibliyini vurğulayır.

Bu prinsiplərə riayət etməklə müəllimlər monitorinq və qiymətləndirmə fəaliyyətlərinin effektiv, ədalətli və şagirdlərin ümumi öyrənilməsi və inkişafı üçün əlverişli olmasını təmin edə bilirlər. Bu yanaşma təkcə şagirdlərin irəliləyişlərinin dəqiq qiymətləndirilməsinə deyil, həm də tədris strategiyalarının təkmilləşdirilməsi üçün sahələrin müəyyən edilməsinə və bununla da təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə kömək edir.

Təhsildə keyfiyyətin qiymətləndirilməsində yeni texnologiyaların tətbiqi daha dinamik, səmərəli və inklüziv təhsil mühitinin dəstəklənməsi istiqamətində əhəmiyyətli irəliləyişin göstəricisidir. İnnovativ alətləri və platformaları inteqrasiya etməklə müəllimlər fərdiləşdirilmiş rəy bildirə, real vaxt rejimində tədris strategiyalarını uyğunlaşdırma və şagird ehtiyaclarını daha yaxşı başa düşə bilirlər. Bu texnologiyaya əsaslanan yanaşma qiymətləndirmələrin düzgünlüyünü və etibarlılığını artırmaqla yanaşı, həm də şagirdlərin daha dərindən cəlb olunmasını təşviq edərək, öyrənmə prosesini interaktiv edir.

Ədəbiyyat

1. Abbasova G. *ICILS beynəlxalq qiymətləndirmə nəticələrinin təhlili və təhsilin idarə olunmasında rolu. Azərbaycan məktəbi. № 1 (702).*
2. *African Educational Research Osuji U.S.A. (2015). Emerging technologies in educational assessment: The need for teachers' competence Journal, 3(1).*
3. Zhai X., Wiebe E. *Technology-based innovative assessment //Classroom-based STEM assessment. 2023. С.*
4. Баженова С.А. *Средства оценивания результатов обучения на современном этапе //Вестник Московского городского педагогического университета. Серия: Информатика и информатизация образования. 2021. №. 2.*
5. Смирнова Ж. В., Красикова О.Г. *Современные средства и технологии оценивания результатов обучения //Вестник Мининского университета. 2018. Т. 6. №. 3 (24).*
6. <https://mgiep.unesco.org/article/the-new-technologies-and-just-assessment-practices>
7. <https://assessment.tki.org.nz/Media/Files/JKL-files/Leeson-H.-and-Hattie-J.-The-use-of-technology-for-assessment-University-of-Auckland>

S.A.Hüseynzadə
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
huseynzade2020@gmail.com

TƏLİM NAİLİYYƏTLƏRİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİNDƏ PEDAQOJİ QIYMƏTLƏNDİRMƏ MƏSƏLƏLƏRİ

Xülasə

Pedaqoji qiymətləndirmə müəllimlərə şagirdlərin tərəqqisini və onların inkişafını dəqiq və qərəzsiz qiymətləndirməyə imkan verən təlim nəticələrinin qiymətləndirilməsi üçün mühüm prosesdir. Bu qiymətləndirmədə şagirdlərin idrak qabiliyyətləri və səriştələri, habelə onların təlim prosesində daxili motivasiyası və özünəinamı nəzərə alınmalıdır. Effektiv pedaqoji qiymətləndirmə şagirdlərin fərdi inkişafını və təhsil prosesində fəal iştirakını təşviq etməklə yanaşı, onların unikal tələblərinə və üstünlük verilən öyrənmə metodlarına uyğunlaşdırılmalıdır. Bu proses həm də müəllimlərə təlim yanaşmalarını və strategiyalarını dəyişdirmək və təkmilləşdirmək üçün mühüm imkanlar təklif edir.

ВОПРОСЫ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ОЦЕНИВАНИЯ ПРИ ОЦЕНИВАНИИ УЧЕБНЫХ ДОСТИЖЕНИЙ

Резюме

Педагогическое оценивание – важный процесс оценки результатов обучения, который позволяет учителям точно и непредвзято оценивать прогресс и развитие учащихся. Эта оценка должна учитывать познавательные способности и компетенции студентов, а также их внутреннюю мотивацию и уверенность в себе в процессе обучения. Эффективная педагогическая оценка должна быть адаптирована к уникальным потребностям учащихся и предпочтительным методам обучения, одновременно способствуя их индивидуальному развитию и активному участию в процессе обучения. Этот процесс также предлагает учителям важные возможности для изменения и улучшения своих подходов и стратегий преподавания.

PEDAGOGICAL ASSESSMENT ISSUES IN ASSESSING LEARNING ACHIEVEMENTS

Summary

Pedagogical assessment is an important process for assessing learning outcomes that allows teachers to accurately and unbiasedly assess student progress and development. This assessment should take into account students' cognitive abilities and competencies, as well as their internal motivation and self-confidence in the learning process. Effective pedagogic assessment should be tailored to students'

unique needs and preferred learning methods while promoting their individual development and active participation in the learning process. This process also offers teachers important opportunities to modify and improve their teaching approaches and strategies.

Açar sözlər: *pedaqoji qiymətləndirmə, şagirdlərin nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi, qiymətləndirmə prosesi*

Ключевые слова: *педагогическое оценивание, оценка достижений учащихся, процесс оценивания*

Key words: *pedagogical evaluation, evaluation of student achievements, evaluation process*

Ədalətlik, şəffaflıq, qarşılıqlı razılaşma və əməkdaşlıq kimi prinsiplər qiymətləndirmə prosesinin üzərində qurulduğu təməl prinsiplərdir. Bu proses təhsil mühitində mühüm rol oynayır. Eyni zamanda bütövlükdə təhsil və təlimin səmərəliliyini artırmaqla yanaşı, bu proses insanın bilik, bacarıq və vərdislərə nə dərəcədə yiyələnməsini qiymətləndirməyə çalışır. Qiymətləndirmənin məqsədi təkcə şagirdlərin akademik nailiyyətlərini ölçmək deyil, həm də təlim prosesinin bir çox aspektlərini qiymətləndirməkdir. Bu aspektlərə müəllimlərin hazırlıq dərəcəsi, tədris metodlarının səmərəliliyi, təhsil mühitinin strukturu daxildir.

Qiymətləndirmə prosesi davamlı və əhatəli bir prosesdir. Bu bir zəncirdəki halqalara bənzəyir, hər bir komponent bir-birinə bağlıdır və bir-birlərini tamamlayan bir sistemi formalaşdırır. Bu sistem təhsil və təlim əməliyyatları proseslərində hər hansı problem və qüsurların aşkar edilməsi və aradan qaldırılması üçün əsas geniş imkanlar yaradır.

Şagirdlərin akademik nəticələrinin qiymətləndirilməsinin vacib olmasının müxtəlif səbəbləri var. Bu yanaşmadan istifadə etməklə müəllimlərin tədris səviyyəsi, şagirdlərin öyrənmə səviyyələri, tədrisin məzmunu və metodlarının səmərəliliyi üzrə qiymətləndirmələr aparılır. Eyni zamanda, təhsilin idarə edilməsində çatışmazlıqların aşkar edilməsi, ictimaiyyətin təhsilə münasibətinin araşdırılması, təhsil standartlarına nail olunması üçün tələb olunan məlumatların toplanmasına imkan yaradır.

Bu pedaqoji proses, təhsil və təlimin inkişaf mexanizminin monitorinqi, təlimin tədqiqi və inkişafında əsas rol oynayır. Bu proses təhsil və təlimin təşkili, inkişafı, qiymətləndirilməsi və idarə edilməsinə kompleks yanaşmadır. O, pedaqoji prosesə nəzarət edir, təhsil və təlimin inkişafını tənzimləyir və nəzarət edir. Bu proses təhsil və təlimin məzmununu, təşkilini, təminatını və idarə olunmasını qiymətləndirir və təkmilləşdirir. O, təhsilin və təlimin keyfiyyətinin yüksəldilməsi, tədris prosesinin təkmilləşdirilməsi və şagird nailiyyətlərinin yüksəldilməsi üçün mühüm vasitədir.

Bu mexanizm həm də pedaqoqun konkret məsuliyyətini qiymətləndirir. Pedaqoqlara təhsil və təlimin inkişafına, şagird nailiyyətlərinin yaxşılaşdırılmasına və məktəbin ümumi məsuliyyətinə nəzarət edir [1].

Ümumtəhsil məktəblərində şagirdlərin müvəffəqiyyətlərinin qiymətləndirilməsi, bütün təlim prosesi boyunca əks əlaqənin təmin edilməsi, təhsilin keyfiyyətinin idarə edilməsi, inkişaf dinamikasının monitorinqi və proqnozlaşdırılması müasir dövrdə həlledici əhəmiyyət kəsb edir. Bu qiymətləndirmənin məqsədi şagirdlərin (şagirdlərin, tələbələrin və s.) nəyi mənimsədiyini, nəyi öyrəndiyini, nəyə qadir olduğunu və onlarda hansı keyfiyyət dəyişikliklərinin yarandığını müəyyən etməkdir. Bu, həm də tədris prosesinin təkmilləşdirilməsinə və tədris prosesinin səmərəliliyinin yüksəldilməsinə kömək edir.

Qiymətləndirmə təlim prosesi və onun nəticələri ilə bağlı məlumat toplamağa, şagirdlərin inkişaf dinamikasına nəzarət etməyə, şagird şəxsiyyətinin formalaşmasına təsir göstərməyə, şagirdlərin öz uğuruna, eləcə də nailiyyətlərinə tənqidi münasibətin formalaşmasına imkan verir. Psixopedaqoji nöqtəyi-nəzərdən baxdıqda, şagirdlərin təhsil nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi də mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Qiymətləndirmə prosesi şagirdlərin tərəkürünün fəallaşmasına, yaddaşının yaxşılaşmasına, məntiqi düşünmə qabiliyyətinin inkişafına səbəb olur, praktiki çətinliklərin təhlili prosesində məsuliyyət hissi formalaşdırır.

Qiymətləndirmə prosesi, özünün ən əsas mənasında, təhsilin idarə edilməsinə və inkişafına həm obyektiv, həm də effektiv yanaşmanın təmin edilməsində mühüm rol oynayır. Bu proses təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsi, şagirdlərin inkişafının dəstəklənməsi və sosial-iqtisadi baxımdan təhsilin səmərəliliyinin artırılması üçün mühüm vasitədir [2].

Qiymətləndirmə texnologiyaları təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsi istiqamətində həm pedaqoji, həm də psixoloji metodların mühüm tərkib hissəsidir. Orta ümumtəhsil məktəblərində ənənəvi təhsil sistemlərindən milli kurikulumuna keçid zamanı yeni qiymətləndirmə texnologiyalarının tətbiqi aktual problem kimi ortaya çıxdı. Qloballaşma həyatın bir çox sahələrinə, o cümlədən təhsilə əhəmiyyətli təsir göstərmiş və bu, vacib olan təhsil islahatlarının həyata keçirilməsi ilə nəticələnmişdir. Beləliklə, yeni pedaqoji texnologiyaların tətbiqi, o cümlədən təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsi əsas məqsədlər olaraq təyin edilmişdir.

Müəllimlərin yaxşı hazırlanmış ümumi proqramları və dərslər planları olmalıdır, çünki onlar şagirdin və nəticədə məktəbin uğurunda mərkəzi rol oynayır. Hər yaş üçün məxsus pedaqoji yanaşma tələb edir. Müasir təhsildə əhəmiyyətli və bəzən mübahisəli mövzu olan şagird mərkəzli təlim demokratikləşmə, humanistləşdirmə, fərdiləşdirmə, differensiallaşdırma,

inteqrasiya və şəxsiyyətin inkişafı kimi fundamental ideyaları özündə cəmləşdirir [3].

Pedaqoji qiymətləndirmə təlim prosesinin tərkib hissəsi olmaqla, təlimin effektiv idarə olunmasını təmin edir. Onun effektivliyi kurikulumuna uyğunluğundan asılıdır. O, şagirdlərin bilik və bacarıqlarının qiymətləndirilməsinə diqqət yetirir. Bilik geniş şəkildə reallığın subyektiv dərk edilməsi kimi müəyyən edilir, bacarıqlar isə konkret məqsədlərə uyğun hərəkətlərin səmərəli icrasını nəzərdə tutur. Bacarıqlar təkrarlar vasitəsilə vərdiş halına keçən hərəkətlərdir.

Təhsildə qiymətləndirmə təkcə biliyin deyil, həm də bacarıqların və qabiliyyətlərin qiymətləndirilməsini nəzərdə tutur. Bacarıqların qiymətləndirilməsi, əsasən tapşırığın tamamlanma müddətinin azaldılmasında baxımından qiymətləndirilməsini əhatə edir.

Pedaqoji qiymətləndirmə şagirdlərin fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə almalıdır. Bu, şagirdlərin öyrənmə məqsədləri ilə bağlı məqsədyönlü fəaliyyətlərlə məşğul olmağı, dolayısı yolla bilik, bacarıq və qabiliyyətlər haqqında nəticə çıxarmağı nəzərdə tutur. Qiymətləndirmə prosesi subyektiv amillərin təsirini azaltmaq, təlim məqsədlərinə nail olunmasının dəqiq qiymətləndirilməsini təmin etmək məqsədi daşıyır.

Pedaqoji qiymətləndirmənin nəticələrinin etibarlılığı və dəqiqliyi həlledici əhəmiyyət kəsb edir və bir neçə əsas tələblə müəyyən edilir. Şagirdlərin bilik və bacarıqlarının qiymətləndirilməsinə subyektiv amillərin təsirini azaltmaq üçün obyektivlik vacibdir.

Etibarlı qiymətləndirmə nəticələri düzgün idarəetmə qərarlarının qəbulu üçün çox vacibdir. Qiymətləndirmə nəticələrinin yazılı qeydi şifahi formalara nisbətən bir sıra üstünlüklərə malikdir. O, qiymətləndirmənin səmərəliliyini artırır və şagirdlərə səhvləri müəyyən etmək üçün yenidən təhlil etməyə imkan verir, öyrənmə məhsuldarlığını artırır.

Təhsil sistemlərinin təkamülü müxtəlif sistemlər üzrə pedaqoji qiymətləndirmələrin uyğunluğunun təmin edilməsində dəyişikliklərə səbəb olmuşdur. Qiymətləndirmə məqsədlərinə əsasən pedaqoji qiymətləndirmənin müxtəlif formalarından istifadə olunur [4].

Pedaqoji qiymətləndirmə müəllimlərin tədris prosesi zamanı istifadə etdiyi ən güclü və uğurlu alətlərdən biridir. Bu qiymətləndirmə şagirdlərin öyrənmə motivasiyasını artırmaq və öz nailiyyətlərinə real və tənqidi yanaşmanı inkişaf etdirmək üçün mühüm vasitədir. Şagirdlər obyektiv və adekvat qiymətləndirmə aldıqda inkişaflarında aydın xətləri dərk edə bilirlər.

Qiymətləndirmənin məqsədi təkcə akademik performansını kəmiyyətləndirmək deyil, həm də şagirdlərin öyrənməsini və şəxsi inkişafını təşviq etməkdir. Bu stimullaşdırma şagirdlərin bilik və bacarıqlarını dərinləşdirməyə, eləcə də yeni məlumatlar öyrənməyə marağını artırır. Bu

stimuldan məharətlə istifadə edən müəllimlər şagirdlərin daha fəal iştirakını və təlim prosesindən daha çox razı qalmasını təmin edir.

Qiymətləndirmənin məqsədi təkcə təhsilin cari vəziyyətini diaqnoz etmək deyil, həm də şagirdlərə nailiyyət hissi vermək və onları daha da irəliləməyə ruhlandırmaqdır. Həm müsbət, həm də mənfi qiymətləndirmələr şagirdlərin şəxsiyyətinin inkişafına təsir göstərir. Şagirdlərin davranışında və şəxsi inkişafında faydalı dəyişikliklərin həyata keçirilməsi üçün pedaqoji qiymətləndirmələr balanslaşdırılmış və məqsədyönlü şəkildə istifadə edilməlidir.

Mükafatlar və cəzalar kimi qiymətləndirmə tədbirlərinin adekvat şəkildə həyata keçirilməsi fərdlərin şəxsi xüsusiyyətlərinə, yaşlarına və öyrənmə ehtiyaclarına uyğunlaşdırılmalıdır. Bu üsul şagird motivasiyasını qoruyub saxlamağa və artırmağa kömək edir. Pedaqoji qiymətləndirmənin uğuru şagirdin bilik və bacarıqların, şəxsiyyət keyfiyyətlərinin, davranış standartlarının mənimsənilməsindəki rolu ilə müəyyən edilir. Bu, şagirdləri özlərini təkmilləşdirməyə, bilik və bacarıqlarını genişləndirməyə, müsbət şəxsiyyət xüsusiyyətlərini inkişaf etdirməyə həvəsləndirir.

Nəticədə pedaqoji qiymətləndirmə şagirdlərin öyrənmə və inkişafında mühüm stimül rolunu oynayır. Müəllimlərin bu prosesə obyektiv, kifayət qədər və ədalətli münasibəti şagirdlərin motivasiyasını artırır və onları şəxsi inkişafa sövq edir.

Müəllimlərin qiymətləndirmə üsullarını fərdi şagird keyfiyyətlərinə, ehtiyaclarına və maraqlarına uyğunlaşdırması təlim mühitini yaxşılaşdırır, şagirdlərin akademik və şəxsi fəaliyyətini əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşdırır. Qiymətləndirmənin məqsədi şagirdlərdə müstəqil düşünmə və özünüqiymətləndirmə bacarıqlarını inkişaf etdirməyə kömək etmək, həmçinin təhsil prosesində irəliləyiş üçün stimül yaratmaqdır. Bu strategiya şagirdləri ömürləri boyu öyrənməyə və daim özlərini təkmilləşdirməyə həvəsləndirir [5].

Ölkəmizdə də təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsi və cəmiyyətin ehtiyaclarına daha uyğun olması üçün digər sahələrlə yanaşı təhsildə də mühüm dəyişikliklər edilir. Bu, məktəblərdə nələrin öyrədilməsi, müəllimlərin necə hazırlanması və şagirdlərin öyrənmələrinin qiymətləndirilməsi kimi bir neçə əsas faktorun yenidən formalaşdırılmasını əhatə edir.

Bu islahatların əsas diqqəti şagirdlərin öyrənmələrinin qiymətləndirilməsi üçün yeni sistemin işlənilməsi və hazırlanmasıdır. Bu, tədris və təlim prosesini təkmilləşdirmək, ölkə miqyasında şagirdlərin fəaliyyəti haqqında dəqiq məlumat toplamaq və təhsil standartlarına nəzarət üçün qabaqcıl metodlar yaratmaq məqsədi daşıyan böyük Təhsil Sektorunun İnkişafı təşəbbüsünün bir hissəsidir. Burada əsas inam ondan ibarətdir ki, təhsilin keyfiyyətini mühakimə etməyin ən yaxşı yolu şagirdlərin təlim nəticələrinə daha diqqətlə baxmaq və bu nəticələri obyektiv qiymətləndirməkdir.

Qiymətləndirmə Konsepsiyası Azərbaycanın ümumi təhsilində qiymətləndirmə sisteminin əsaslı şəkildə yenidən qurulmasına rəhbərlik edən strateji plandır. Bu konsepsiya sənədi təhsildə qiymətləndirmənin hüquqi əsaslarını, əsas məqsədlərini və strateji əhəmiyyətini əks etdirir, təhsilin qiymətləndirilməsinin etibarlılığını artırmaq və ondan həm tədrisə, həm də öyrənməyə dəstək olmaq üçün istifadə etmək məqsədi daşıyır.

Azərbaycanın Təhsil Qanununa, Təhsil İslahatı Proqramına və milli təhsil siyasətinə uyğun olaraq və beynəlxalq qiymətləndirmə standartlarından nümunələr götürməklə hazırlanmış bu konsepsiya məktəb daxilində, ölkə daxilində və hətta beynəlxalq səviyyədə şagird təhsilinin qiymətləndirilməsinə yeni, prinsiplial yanaşmanın əsasını qoyur. O, həmçinin qiymətləndirmələrin etibarlı və effektiv olmasını təmin etmək üçün ətraflı materialların hazırlanmasını tələb edir.

Bu plan bilavasitə Azərbaycanda ümumi təhsil kurikulumunun yenilənməsi və təkmilləşdirilməsi fəaliyyətləri ilə əlaqələndirilir ki, bu da təhsilin məzmun standartları və xüsusi fənn kurikulumlarına uyğun gələn qiymətləndirmə vasitələrinin yaradılması istiqamətində mühüm addımdır [6].

NƏTİCƏ

Pedaqoji qiymətləndirmə, təhsil prosesinin əsasını təşkil edən və şagirdlərin öyrənmə nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsində mühüm rol oynayan bir prosesdir. Bu prosesin məqsədi, müəllimlərin şagirdlərin bilik və bacarıqlarını, həmçinin onların öyrənməyə olan motivasiyalarını və özlərinə olan inamlarını dəqiq və obyektiv şəkildə ölçmələrini təmin etməkdir. Pedaqoji qiymətləndirmə, şagirdlərin fərdi öyrənmə üslublarına uyğunlaşdırılmalıdır ki, bu da onların öyrənmə prosesində daha aktiv iştirak etmələrini təşviq edə bilər.

Effektiv pedaqoji qiymətləndirmənin əsas məsələləri arasında qiymətləndirmə metodlarının obyektivliyi, adekvatlığı və ədalətliliyi yer alır. Müəllimlər müxtəlif qiymətləndirmə alətləri və strategiyaları ilə şagirdlərin öyrənmə prosesini qiymətləndirməli, həmçinin onların öyrənmə mühitində rahat və dəstəklənmiş hiss etmələrini təmin etməlidirlər. Qiymətləndirmənin məqsədi yalnız şagirdlərin cari bilik və bacarıqlarını ölçmək deyil, həm də onların öyrənmə potensialını və inkişaf imkanlarını müəyyən etməkdir.

Son olaraq, pedaqoji qiymətləndirmə, təhsil sistemində şəffaflığın və hesabatlılığın artırılmasına kömək edərək, bütün tərəfdaşların – müəllimlərin, şagirdlərin, valideynlərin və təhsil idarəçilərinin – birlikdə işləməsinə və öyrənmə mühitini davamlı yaxşılaşdırmaq üçün birgə fəaliyyət göstərməsini təşviq edir. Bu, təhsilin həm fərdi, həm də kollektiv inkişafı üçün sağlam və dəstəkləyici bir mühit yaradır.

Ədəbiyyat

1. “Şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsinin pedaqoji əsasları (metodik tövsiyə).” Bakı: “CN POLİGRAFIYA”. 2023, 100 səh.
2. Cavadov İ. “Ümumtəhsil məktəblərində şagirdlərin təlim nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi.” *Azərbaycan müəllimi*. 2014, 5, 6 səh.
3. Heydərova S. “Pedaqoji qiymətləndirmə pedaqoji texnologiyalardan biri kimi.” *Azərbaycan məktəbi*. 2017, 6, səh.39-46.
4. Перевозчиков С.Ю. “Современная педагогическая оценка: содержание и методы.” *Вестник Таганрогского института управления и экономики*. 2011, 2, стр.96-101.
5. Семенчук Л.В. “Педагогическая оценка как стимул для учащегося. Эффективность педагогической оценки”. *Школьная педагогика*. 2017, 3(10), стр.6-8.
6. AR ümumtəhsil sistemində Qiymətləndirmə Konsepsiyası: <https://edu.gov.az/esas-senedler/azerbaycan-respublikasinin-umumtehsil-sisteminde-qiymetlendirme-konsepsiyasi>

Ş.B.Zeynalı
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
shahlazizova@gmail.com

UŞAQLARIN MƏNƏVİ TƏRBIYƏSİNDƏ SAĞLAM HƏYAT TƏRZİNİN ROLU

Xülasə

Məktəbəqədər yaşlı uşaqların sağlam həyat tərzinin təmin olunması onlarda fiziki, psixi və mənəvi sağlamlığının formalaşmasını təmin edir. Kiçik yaşlarından uşaqların sağlamlığı qayğısına qalmaq, sağlam həyat təzi uşaqların mənəvi dünyasını zənginləşdirir, gələcək vətəndaşın formalaşmasının əsasını qoymuş olur.

РОЛЬ ЗДОРОВОГО ОБРАЗА ЖИЗНИ В ПРАВСТВЕННОМ ВОСПИТАНИИ ДЕТЕЙ

Резюме

Обеспечение здорового образа жизни детей дошкольного возраста обеспечивает формирование у них физического, психического и духовного здоровья. Забота о здоровье детей с раннего возраста, здоровый образ жизни обогащают духовный мир детей, закладывают основу формирования будущего гражданина.

THE ROLE OF A HEALTHY LIFESTYLE IN THE MORAL EDUCATION OF CHILDREN

Summary

Ensuring a healthy lifestyle for preschool children ensures the formation of their physical, mental and spiritual health. Taking care of children's health from an early age, a healthy lifestyle enrich the spiritual world of children, lay the foundation for the formation of a future citizen.

Açar sözlər: *mənəvi tərbiyə, sağlam həyat təzi, vətəndaş tərbiyəsi, davranış mədəniyyəti*

Ключевые слова: *нравственное воспитание, здоровый образ жизни, гражданское воспитание, культура поведения*

Key words: *moral education, healthy lifestyle, civic education, culture of behavior*

Uşaqların mənəvi tərbiyəsində onun sağlamlığının qorunması, möhkəmləndirilməsi və bərpa olunmasının böyük əhəmiyyəti vardır. Uşağın sağlamlığı, onun qorunması, möhkəmləndirilməsi və bərpa olunması həm də sosial əhəmiyyət kəsb edən bir məsələdir. Çünki bu günün

uşağı sabahın fəal qurucusudur. Uşağın sağlamlığındakı gerilik dövlətin və cəmiyyətin gələcəkdə iqtisadi və sosial sahələrində geriliyi deməkdir. Azərbaycan dövlətinin gələcəkdə inkişafı, onun bütövlüyünün qorunması gənc nəslin milli-mənəvi, idraki və bunlarla birlikdə fiziki sağlamlığı ilə bağlıdır.

Kiçik yaşlarından uşaqların sağlamlığı qayğısına qalmaq, sağlam həyat tərzini uşaqların mənəvi dünyasına da müsbət və ya mənfi təsir edə bilər. Məsələn, zəif ekologiya, passiv həyat tərzini, uşaqların hər cür məişət texnikasından istifadə etmələri, mobil telefonlardan istifadə uşaq sağlamlığına o cümlədən də mənəviyyatına da mənfi təsir göstərir. Bunun nəticəsində uşaqların sağlamlığında müəyyən mənfiyyətlər özünü göstərir. Sağlam həyat tərzini kiçik məktəbəqədərliklərin əhval-ruhiyyəsinin, zehni və fiziki sağlamlığının əsasını qoymuş olur. Bu işləri hələ məktəbəqədər yaş dövründən formalaşdırmaq zəruridir ki, onların sağlam həyata sonradan alışdırılması çətin olur. Bu gün insanın sağlamlığı, sağlam həyat tərzini bütün dünyanın ən mühüm problemlərindən biridir. Bu gün sağlam həyat tərzini haqqında uşaqlarda təsəvvürlərin formalaşdırılması, bu istiqamətdə uşaqların fəaliyyətlərə cəlb edilməsi müasir məktəbəqədər təhsilin başlıca vəzifələrindəndir. Hələ vaxtilə Ulu Öndər Heydər Əliyev deyirdi: *“Hər bir millətin, hər bir ölkənin gələcəyi sağlam gənclərdir. Müstəqil Azərbaycanda təlim-tərbiyə alan hər bir gənc gələcəkdə Azərbaycanın mənafeyi üçün çalışdığı qarşısına məqsəd kimi qoymalıdır”* [2]. Həyat tərzini insanların davranış mədəniyyəti, həyat fəaliyyəti, keçirdiyi həyat səviyyəsi ilə müəyyən olunur. Uşaqlarda sağlam həyat tərzinin formalaşdırılması üçün onun gündəlik həyatına, sağlamlığına xeyir gətirə biləcək vərdişlərin, davranışların daxil edilməsi çox mühümdür. Sağlam həyat tərzini insanın həyat fəaliyyətinin məişət, mədəniyyət, istehsalat tərəflərini düzgün təşkil etməklə, öz yaradıcılıq potensialını həyata keçirməsidir. Sağlam həyat tərzini insanın xarici mühit təsirlərinə uyğunlaşması mexanizmlərini təyin edərək orqanizmin bütün orqanlarının ahəngdar münasibəti nəticəsində meydana çıxan bir vəziyyətdir. Qlobal dünyada ictimai həyatın gərginləşməsi, yoluxucu xəstəliklər, texniki, ekoloji, psixi, siyasi və hərbi xarakterli risk faktorlarının artması insan sağlamlığında müəyyən problemlər yaradır, sağlam həyat tərzinin qurulması məsələsini problem kimi ortaya qoyur. Çünki yalnız sağlam insan yaşadığı cəmiyyətdə öz fiziki, psixi, sosial, iqtisadi və mənəvi imkanlarını nümayiş etdirməklə yüksək əmək qabiliyyətinə malik olur, aktiv, uzun və mənalı ömür sürə bilər. Ümumiyyətlə, insan sağlamlığını müəyyən edən istiqamətlər aşağıdakılardır:

- fiziki sağlamlıq;
- psixi sağlamlıq;
- mənəvi sağlamlıq.

Fiziki sağlamlıq insanın öz təbii əhvalı olub, orqanizmin bütün orqan və sistemlərinin normal fəaliyyəti nəticəsində meydana çıxan bir vəziyyətdir.

Bunun üçün məktəbəqədər təhsil müəssisələrində uşaqların gün rejiminə əməl etmələri vacib şərtidir. Gün rejiminə aşağıdakılar daxildir:

- bədənin möhkəmləndirilməsi;
- şəxsi gigiyena qaydalarına əməl edilməsi;
- düzgün qidalanma;
- fiziki aktivlik;
- müsbət emosional davranış nümayiş etdirmək.

Psixi sağlamlıq mərkəzi sisteminin fəaliyyəti ilə bağlı olub psixi proseslərin inkişafı, emosional stabillik, iradi keyfiyyətlərin inkişafı ilə müəyyən edilir. Fiziki və psixi cəhətdən sağlam olan insan cəmiyyət tərəfindən qəbul edilmiş əxlaq və mənəvi normaları qəbul etmirsə, o, mənəviyyəti olmayan biri kimi qəbul edilir. Deməli, sağlam həyat tərzini anlayan o vaxtı tamamlanmış hesab olunur ki, insanın fiziki, psixi sağlamlığı ilə yanaşı onun mənəvi sağlamlığı da formalaşmış olsun.

Mənəvi sağlamlıq nədir? İnsanın mənəvi sağlamlığı onun daxili mədəniyyəti, ətrafında olan insanlara normal münasibəti, əhatəsi ilə birgə yaşamaq qabiliyyəti, hadisələri insani mövqedən düzgün qiymətləndirmək bacarığı, mənsub olduğu xalqın və dünya mədəni irsi və mənəvi sərvətləri ilə tanışlığı, normal həyat tərzinə zidd olan adətləri qəbul etməməsidir. Belə nəticəyə gəlmək olar ki, sağlam həyat tərzini uşaqları gələcəyə hazırlayan bir vasitədir. O, insana həyatdakı çətinlikləri aradan qaldırmağa kömək edən sağlamlaşdırıcı tədbirlər kompleksidir. Hələ vaxtilə İbn Sina “Tibb Qanunu” əsərində sağlamlığı müəyyən edən bir neçə müddəalar irəli sürmüşdür [6]:

1. Fiziki aktivlik haqqında:

Boşluq və süstlük nəinki cəhalətə səbəb olur, eyni zamanda xəstəlik törədir. Hərəkətli və qoçaq insan düz qaməti ilə fəxr edir, oturaq insan isə bir çox qüsurlara düçar olur. İdmanla məşğul olsanız, eyni zamanda normal rejimin digər reseptlərinə əməl etsəniz, dərmanlardan istifadə etməyə ehtiyac qalmayacaq. Sağlam qidalanma, yuxu rejiminə düzgün əməl olunması, sağlam mənzil də sağlam həyat tərzinə təsir göstərən amillərdəndir.

2. Bunlarla birlikdə uşaqlarda sağlam həyat tərzinin formalaşmasında onlarda sosial sağlamlığa sahib olmalarının da rolunu qeyd etmək lazımdır. Sosial sağlamlıq dedikdə gerçəkliyi adekvat qavraması, ətraf aləmə qarşı maraqlı olması, fiziki və ictimai mühitə uyğunlaşması, istehlak mədəniyyətinə malik olması, təmənnaşılıq, davranışda yüksək demokratizm nümayiş etdirməsi və sairədə ifadə olunur.

3. Uşaqların hərəkətləri, bir-birləri ilə münasibətləri, dünyagörüşləri, idealları, onları əhatə edən təbii və ictimai mühit onlara bu və ya digər şəkildə təsir göstərə bilər. Onların həyat tərzini tarixi şəraitin, milli adət-ənənələrin, mövcud ictimai vəziyyətin, bütövlükdə götürdükdə qlobal bəşəri problemlərin təsir və tələbləri səviyyəsində və əsasında qurulur. Xüsusilə “Ətraf aləmlə

tanışlıq” və “Ana dili və nitq inkişafı” məşğələlərinin rolu əvəzsizdir. Uşaqların mədəni davranış tərzlərinə və bununla birlikdə yüksək mənəvi dəyərlərə yiyələnmələrində məşğələlərdən aldığı biliklərdən istifadə edirlər.

Məktəbəqədər yaşlı uşaqların mənəvi tərbiyəsində onun şən, gümrah olmaları mühüm məna daşıyır. Elə buna görədir ki, uşaqların sağlamlığı dövlət siyasətinin prioritet istiqamətlərindəndir. Elə “Məktəbəqədər təhsil proqramı”nda irəli sürülən inkişaf istiqamətlərindən birincisi “Fiziki inkişaf sağlamlıq və onun qorunması” adlanır [4]. Çünki sağlam həyat təzi, xüsusilə insanın fiziki inkişafı güclü bir dövlətin və sağlam bir cəmiyyətin inkişafına zəmin yaradan bir sosial fenomen, birləşdirici güc və güclü milli birlik deməkdir. Uşaqların fiziki inkişafını təmin etmək onların qabiliyyətlərini müəyyənləşdirmək, maraq və ehtiyaclarını ödəmək, insan amili faktorlarını aktivləşdirmək üçün geniş imkanlar açan humanist ideyaların, mənəvi dəyər və normaların həyata keçməsinə təmin edir. Uşaqların fiziki mədəniyyət məşğələlərində iştirakı zamanı kollektiv fəaliyyət şərtləri və onlara hazırlıq kollektivçilik kimi vacib bir mənəvi keyfiyyətləri formalaşmasına kömək edir. İkincisi bu fəaliyyət prosesində qələbə əldə etmək naminə faydalı hədəf və vəzifələri qarşıya məqsəd kimi qoymaq gələcəkdə onlarda motivlər, hədəflər və maraqların yüksək səviyyədə inkişafına təkan verə bilər. Fiziki mədəniyyət məşğələsində uşaqların iştirakı onlarda iradi inkişafa xüsusi təsir göstərir. Bu, hər hansı bir fiziki məşqin həmişə çətinliklərin aradan qaldırılması ilə əlaqədardır: bir tullanmada hündürlüyü ələ keçirmək, hər hansı təyin olunmuş bir məsafəyə qaçmaq və müəyyən olunmuş zamana uyğun tələbi yerinə yetirmək və s. Bu zaman uşaqların könüllü hərəkətlərində qarşıya bir sıra çətinliklər çıxarır: böyük fiziki stress və yorğunluğun aradan qaldırılması çətinliyi, gözlənilməz bir vəziyyətin çətinliyi, qalib gələcəyinə ümid etdiyin anda məğlub olmaq reallığının çətinliyi və s. Bu çətinlikləri aşmaq mənəvi iradi keyfiyyətlər adlı fərdi keyfiyyət xüsusiyyətləri tələb edir. Bəzi hallarda qalib gəlmək üçün üçüncü dəfə cəhd, cəsarət, qətiyyət, əzm göstərmək tələb olunur. Uşaqların iradi keyfiyyətləri inkişaf etdirmək üçün hər dəfə hər hansı bir işə başlayaraq hansı vəzifənin həll olunacağını başa düşməsi və bunun necə ediləcəyini aydın şəkildə təsəvvür etməsi zəruridir. Fiziki mədəniyyət məşğələsi zamanı hərəkətlərin məqsədyönlülüyü uşaqların davranış və hərəkətlərinə bir nizam verir, onları mənalı edir. Onlarda hər hansı bir fəaliyyətə təşəbbüs göstərmək meyilləri formalaşdırır. Təşəbbüs işə fəal və müstəqil şəkildə icra olunmasında və qarşıda duran vəzifələrin həllinə, yeni nailiyyətlərə can atmaqda, yaradıcılıq işinə məsuliyyətli münasibətdə ifadə olunur. İnsanın mənəvi keyfiyyəti kimi intizam yalnız tələb olunan hərəkətləri yerinə yetirməkdən deyil, həm də müəyyən bir hərəkət və əməldən şüurlu şəkildə çəkinməkdən ibarətdir. Fiziki mədəniyyət məşğələləri, yarış xarakterli müəyyən fiziki təlimlərdə iştirak etmək uşaqlardan şüurlu şəkildə tərbiyəçi-

müəllimin təlimatlarına, şüurlu nizam-intizama riayət etməyə, həmçinin qərar qəbul edərkən böyük təşəbbüskarlığa və müstəqilliyə can atmalarına şərait yaradır. Bu cür proseslər uşaqda əzmkarlıq kimi gələcək həyatlarında vacib olan iradi mənəvi keyfiyyətləri gücləndirir və inkişaf etdirir. Bunlar bir insanın uzun müddət söylərini şüurlu şəkildə bir hədəfə çatmaq üçün yönəlməsi ilə ifadə olunur. Fiziki mədəniyyət də daxil olmaqla uşaqlarda hər hansı bir işdə yaxşı nəticələr əldə etmək, bilik və bacarıqlarını artırmaq üçün uzun və sistemli şəkildə fəaliyyət göstərmək tələb olunur. Bir insanın davranış, iş qabiliyyəti, xüsusən də hər hansı bir çətinlik yarandığı zaman emosional sabitlik kimi iradi keyfiyyət tələb olunur. Bu, onun gərgin və xüsusilə çətin şəraitdə hərəkət etmək, həm də yaşanan hisslərin mənfi təsirlərinə qarşı dura bilmə kimi yüksək mənəvi keyfiyyətlər formalaşdırır. Məqalənin aktuallığı və elmi yeniliyi: müasir dövrdə təhsilin qarşısında duran ən mühüm vəzifə fiziki sağlamlığa, mənəvi zənginliyə malik, müasir texnologiyalara sahib gənc nəslin yetişdirilməsidir. Məqalədə məktəbəqədər yaşlı uşaqların mənəvi tərbiyəsinin inkişafında sağlam həyat tərzinin rolundan bəhs edilmişdir.

Ədəbiyyat

1. Ağayev Ə.Ə., *Seçilmiş Pedaqoji Əsərləri*, Bakı, "Mütərcim", 2011, 205 səh.
2. Heydər Əliyev "Müstəqilliyimiz əbədidir" (çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, müsahibələr, məktublar, müraciətlər, fərmanlar) - *Azər nəşr*, Bakı, 1998, s. 13-18.
3. *Müstəqil Azərbaycan Respublikası gənclərinin birinci forumunda Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin nitqi*, "Xalq qəzeti", 6 fevral, 1996.
4. "Məktəbəqədər təhsil proqramı" (Kurikulum-2022) ARTİ-nin nəşri. Bakı - 2022.
5. *Müasir uşaq bağçalarında təlimin təşkili*. Bakı - 2011. "Apostol" Çap Evi, 96 səh.
6. Абу Али Ибн Сина. *Канон врачебной науки*. т.5, перевод У.И.Каримова, Ташкент: ФАН, 1980, 328 с.

T.M.Əhmədova
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
akhmedzadeh.ta@gmail.com

TEKNOLOGİYA DƏRSLƏRİNDƏ YÜKSƏK KEYFİYYƏTƏ KEÇİD

Xülasə

Təhsildə keyfiyyət problemi hələ uzun illər öncədən başlamış, müasir dövrümüzdə kimi gəlib çıxmışdır. Təhsilin keyfiyyətli olması üçün ayrı-ayrı dövrlərdə müxtəlif nəzəriyyələrdən, metod və vasitələrdən istifadə edilmiş, uzun araşdırmalar nəticəsində eksperimentlər aparılmışdır. Tətbiq edilən yeni metodlar uğurlu olsa da, təhsildə olduğu kimi keyfiyyətin yüksəldilməsində bir sıra problemlər hələ də qalmaqda davam edir. Buna səbəb cəmiyyətin dəyişməsi, inkişaf etməsi nəticəsində metodların müasir tələblərə cavab verə bilməməsidir. Ənənəvi təhsildə olduğu kimi, müasir təlimdə də keyfiyyətin yüksəldilməsi mövzusu hər zaman öndə durmuşdur.

ПЕРЕХОД К ВЫСОКОМУ КАЧЕСТВУ НА ЗАНЯТИЯХ ПО ТЕХНОЛОГИИ

Резюме

Проблема качества образования возникла много лет назад и дошла до наших дней. Для обеспечения качества образования в разные периоды использовались различные теории, методы и инструменты, проводились эксперименты в результате длительных исследований. Хотя примененные новые методы оказались успешными, все еще остается ряд проблем в повышении качества, в том числе в образовании. Причина этого в том, что в результате изменения и развития общества методы не могут отвечать современным требованиям. Как и в традиционном образовании, в современном образовании повышение качества всегда стояло на переднем плане.

TRANSITION TO HIGH QUALITY IN TECHNOLOGY CLASSES

Summary

The quality problem in education started many years ago and has reached our modern times. Various theories, methods and tools were used in different periods for the quality of education, experiments were conducted as a result of long research. Although the new methods applied have been successful, a number of problems still remain in improving quality, as in education. The reason for this is that as a result of the change and development of society, the methods cannot meet modern requirements. As in traditional education, in modern education, quality improvement has always been at the forefront.

Açar sözlər: təhsil, keyfiyyət, praktika, metod, təlim, texnologiya, tərbiyə

Ключевые слова: образование, качество, практика, метод, обучение, технологии, воспитания

Key words: education, quality, practice, method, training, technology, nurture

“Təhsil haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu”nda deyildiyi kimi: “*Təhsilin keyfiyyət səviyyəsi hər bir tarixi mərhələdə ictimai-siyasi, sosial-iqtisadi, elmi və mədəni inkişafıla bağlı tələblərdən irəli gəlir*” [1].

Ənənəvi təhsil zamanı keyfiyyət məsələsinin belə bir formulası var idi: “*Şagird əgər “4” və “5” qiymətləri alırsa, deməli təhsili yüksək keyfiyyətlidir*”. Burada belə bir sual ortaya çıxır ki, əgər şagird oxuduqlarını dərk etmədən onu əzbərləyərək müəllimə qaytarırsa, onun idrakı, yaradıcılıq təfəkkürü inkişaf etmirsə, oxuduqlarını əyani şəkildə görmür və praktik olaraq işləyə bilmirsə, aldığı təhsilin keyfiyyətli olduğundan nə qədər əmin ola bilərik? [2]

Təhsilin keyfiyyəti onun məzmunu və formaları ilə sıx əlaqədə olmaqla yanaşı, həmçinin onun kim tərəfindən, necə aparılmasından və hansı səviyyədə idarə olunmağından asılıdır. Təhsilin əsasını şagird, tələbə, yəni təhsilalanlar təşkil edir. Onların aldığı təhsil müasir dövrün tələblərinə cavab verən, rəqabətqabiliyyətli, daim inkişafa açıq olmalıdır. Bu prosesin əsas mahiyyəti təhsilalanların bilik, bacarıq və vərdişlərinin keyfiyyətinin yüksək səviyyədə olmasıdır. Təhsil vasitəsilə davamlı inkişafa nail olmaq müəllim və şagirdlərdən cəmiyyətin inkişafı, onların mövcud dəyərləri və məqsədləri arasındakı ziddiyyətlərin üzə çıxarılması məsələlərinin öyrənilməsinə ciddi yanaşmanı tələb edir.

“Texnologiya” - yunan sözü olub - sənət, peşə haqqında elm deməkdir. Texnologiya fənni istehsalat proseslərinin üsul və vasitələri haqqında biliklərin məcmusudur. Texnologiya materialları yarımfabrikat məmulat istehsal etmək üçün üsul və prinsiplərdən bəhs edən elmdir. Texnologiya fənninin tədrisi şagirdlərin emal texnologiyalarından müstəqil həyatda istifadə etmələrinə, onlarda yaradıcılıq qabiliyyətinin formalaşdırılmasına, texniki sahələr üzrə təhsillərini davam etdirmələrinə hərtərəfli şərait yaradır və onların xarakterinin formalaşdırılmasına, onların mənəvi, intellektual və estetik inkişafına, müasir texnoloji bacarıqlar əldə etməklə sosial-iqtisadi şəraitə uyğunlaşmalarını təmin edir [5].

Texnologiya təlimi metodikası pedaqogikanın qanunlarını, prinsiplərini və üsullarını təkrar etmir, lakin onlardan istifadə edərək özünə məxsus şəkildə tətbiq edir.

Texnologiya metodikası bir elm kimi konkret nəzəri və praktiki məsələlərdə bir neçə tədqiqat metodlarından istifadə edir. Bunlara misal olaraq aşağıdakıları göstərmək olar:

1. Müşahidə;

2. Müsahibə;
3. Pedaqoji va laboratoriya eksperimenti;
4. Məktəb sənədlərinin öyrənilməsi va analizi;
5. Məktəb eksperimenti.

Texnologiya fənni üzrə dərslərin aşağıdakı mərhələləri müasir təlim metodları üzrə tədris olunması tövsiyə olunur:

I mərhələ: Motivasiya, problemin qoyuluşu.

II mərhələ: Tədqiqatın aparılması.

III mərhələ: Məlumatın mübadiləsi.

IV mərhələ: Məlumatın müzakirəsi və təşkili.

V mərhələ: Nəticə və ümumiləşdirmə.

Bütün fənlərdə olduğu kimi, texnologiya fənninin məzmunu sinifdən-sinifə, sadədən-mürəkkəbə, asandan-çətinə doğru getdikcə zənginləşir. Hal-hazırda texnologiya tədris sahəsi kimi materialın, xammalın, enerjinin insana lazım olan məhsula çevrilməsi vasitələrinin öyrənilməsinin məzmunu, forması və metodu təşkil edən bir elm kimi formalaşır. Texnologiya olan yerdə keyfiyyət də olur. Keyfiyyət pedaqoji sistemin imkanlarını müəyyən edir və o, müəyyən mənada idarəetmədən asılıdır. Təlim və tərbiyə prosesinin məhsuldarlığı həmişə pedaqoji sistemin təkmilləşdirilməsi ilə bağlıdır.

Pedaqoji sistemin təkmilləşdirilməsinin iki başlıca yolu vardır: intensiv yol (fransız sözü olan “intensif” sözündən götürülmüşdür, mənası “gücləndirmək”, “məhsuldarlığı artırmaq” deməkdir) və ekstensiv yol (latın sözü “extensivus” sözündən götürülmüş, mənası “genişləndirmək” deməkdir). İntensiv yol pedaqoji sistemin inkişafını daxili ehtiyatlar hesabına həyata keçirməyi nəzərdə tutur.

Ekstensiv yol isə pedaqoji sistemin inkişafı üçün əlavə qüvvələrin (investisiyaların), avadanlıqların, texnologiyaların, kapital qoyuluşlarının və s. cəlb edilməsinə əsaslanır.

Bəzi aparıcı nəzəriyyəçilər belə bir fikir söyləyirlər ki, yaxın vaxtlarda pedaqogikada innovasiyalar keçmişə qayıtmağa gətirib çıxaracaqdır. Qərb məktəbi ekstensiv yolla inkişaf edir. O, yeni innovasiya texnologiyaları, tədris fəaliyyətinin müxtəlif növləri arasında vaxt bölgüsünü yenidən aparmaq, sinif işinin differensiyası və fərdiləşdirilməsi hesabına pedaqoji məhsulun kəmiyyət göstəricilərini artırır. Ekstensiv innovasiyalardan istifadə olunmaqla yüksək keyfiyyətə keçilir.

Təhsildə keyfiyyətin yüksəldilməsinə təsir edən yeniliyin əsasını xüsusi olaraq aşağıdakı bir neçə amil təsir edir: [2,4]

1. İnnovativ qabaqcıl pedaqoji təcrübənin hərtərəfli öyrənilməsi, təhlil edilməsi və ümumiləşdirilməsi. Bu təcrübə bütün ölkələrdə olmalıdır. Burada müasir informasiya texnologiyaları, “öyrənməyi öyrətmək” metodikası, tədris

planları, fərdi iş təcrübəsi, inkişafa səbəb olacaq amillərin öyrənilməsi və s. kimi məsələlər nəzərə alınır.

2. Pedaqoji-psixoloji tədqiqat nəticələrinin tədrisdə tətbiqi. Heç kimə sirr deyildir ki, dövrümüzdə aparılmaqda olan tədqiqatların bir çoxu məqalə kimi çap olunur lakin, praktik fəaliyyətə tətbiq olunmur. Bu da yeni elmi-pedaqoji təcrübədə tətbiq imkanlarını aşağı salır. Burada onu anlayırıq ki, pedaqoji-psixoloji elmin son nailiyyətlərinin təcrübədə tətbiqinə şərait yaradılsın, ideyalar kağız üzərində qalmaq yerinə əməli fəaliyyətə keçsin.

3. Məktəblərdə yenilikçi mühitin yaranması. Araşdırmalar göstərir ki, belə bir mühit yaradılmayıbsa, bu zaman nəinki şagirdlər, hətta müəllimlərin özlərində də bu yeniləşməyə maraq və təşəbbüs olmayacaqdır. Məktəblərdə yenilikçi mühitin yaradılması üçün ilk öncə psixoloji tədbirlər kompleksinin həyata keçirilməsi lazımdır. Məktəblərin müasir avadanlıqlarla təchiz edilməsinə, müəllimlərin metodik vəsaitlərinin yenilənməsinə xüsusi diqqət yetirilməlidir. Yenilikçi meylinin olması müəllimləri köhnə metodla işləməkdən uzaqlaşdırır və yeniliyə nail olmağa stimullaşdırır. Bu üsulla müəllimlərin bir peşəkar kimi səriştəliliyi daha da artır, şagirdlərin bilikləri dərinləşir və yadda qalan olur [3].

Məqalədən belə nəticəyə gəldik ki, təhsildə yeniləşmə elmi əsaslara yönələn bir prosesdir. Belə əsas olmayan yenilik uzun müddət yaşaya bilmir. Onun baş verməsi birbaşa təhsil alanların öz hesabına hesablanır, indiyə qədər mövcud olan biliklərin daha da intensivləşməsinə yönəlir. Müasir təhsildə gedən innovasiyalar təhsil alanların potensial qabiliyyətlərinin üzə çıxarılması, təfəkkürünün inkişaf etdirilməsi nəzərdə tutulur. Məhz buna görə də, təhsildə hədəf yaddaşı yükləmək deyil, təfəkkür və idrakın inkişafı olmalıdır.

Ədəbiyyat

1. *Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası (2013).*
2. *M.İlyasov "Müəllimin pedaqoji ustalığı" (2013).*
3. *A.Mehrabov "Azərbaycan təhsilinin müasir problemləri" (2007).*
4. *R.Ağamaliyev "Azərbaycan təhsili XXI əsrə doğru: idarəetmə, prioritet, islahatlar" (1998).*
5. *A.Nəzərov "Müasir təlim texnologiyaları" (2012).*

“Magistrant” dövri elmi jurnalında nəşr olunmaq məqsədi ilə təqdim edilən məqalələr üçün

TƏLƏBLƏR

- “MAGİSTRANT” dövri elmi jurnalında magistraturada təhsil alan magistrantların nəşr olunmamış elmi məqalələri qəbul edilir. Məqalə **Azərbaycan, ingilis, türk və ya rus** dilində jurnalın elektron ünvanına – **j.magistrant@adpu.edu.az**, (**müvafiq kafedra iclasının qərarı və elmi rəhbərin müsbət rəyi ilə**) göndərilir.
- Məqalə **Microsoft Word** proqramında Times New Roman şrifti ilə 12 pt. ölçüdə 1,0 intervalla yazılmalıdır. Səhifə ölçüləri: sağdan və soldan 2,0 sm, yuxarıdan 2,5 sm, aşağıdan 2,2 sm olmalıdır.
- **Başlıq** ortada qara və böyük hərflərlə yazılmalıdır.
- Məqalənin quruluşu: müəllifin adı, ata adı və soyadı, iş yeri, elmi dərəcəsi və elmi adı, üç dildə açar sözlər və xülasə (70-100 sözdən ibarət, 11 pt. ilə) ədəbiyyat siyahısı. Hər üç dildə yazılmış xülasələr bir-birinin eyni və məqalənin məzmununa uyğun olmalıdır.
- Məqalədə verilən **şəkil, rəsm, qrafik və cədvəllər** düzgün, aydın və mətn içərisində olmalı, onlara aid olan yazılar altında yazılmalıdır.
- Məqalənin həcmi **4-7 səhifə (15000-18000 işarə)** həcmində qəbul edilir.
- **İstinadlar** mətn içərisində kvadrat mötərizədə göstərilməklə məqalənin sonunda əlifba sırası ilə nömrələnməlidir. Məsələn: [5, s.152].
- Ədəbiyyat siyahısında verilən hər bir istinad haqqında məlumat tam və dəqiq olmalıdır. İstinad olunan mənbənin biblioqrafik təsviri onun növündən (monoqrafiya, dərslik, elmi məqalə və s.) asılı olaraq verilməlidir. Simpozium, konfrans materiallarına və ya tezislərinə istinad edilərkən məqalə və ya tezis adı göstəriməlidir.
- Redaksiya düzəlişlər etmək üçün məqaləni müəllifə qaytara bilər.
- Məqalədə verilən hər hansı bir elmi yenilik, tezis və s. üçün müəllif şəxsən məsuliyyət daşıyır.
- Jurnalda dərc olunmayan məqalə geri qaytarılmır.

Çapa imzalanmış 15.10.2024
Kağız formatı 60x84 1/16, çap vərəqi 28
Sifariş 324, sayı 100

ADPU-nun nəşriyyatı
Bakı, Ü.Hacıbəyli küçəsi, 68
Tel: (+912)493-74-10
E-mail: poliqrifiya@mail.ru